

Istanbul Arel University
Graduate School
Journal of
Interdisciplinary
Innovation Studies

İstanbul Arel Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Disiplinlerarası Yenilik
Araştırmaları Dergisi

Cilt/Volume 4 Sayı/Issue 2 2024

ISSN 2791-609X

Editörden...

İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi olarak sekizinci sayımızla diğer bir deyişle 2024 yılının ikinci sayısı ile siz değerli okurlarımızın karşısına çıkmanın mutluluğunu yaşıyoruz.

Sekizinci sayımızda Mühendislik-Mimarlık, Güzel Sanatlar, Sağlık ve Sosyal alanlarının çeşitli bilim dallarında olmak üzere 7 araştırma, 2 derleme makalesi ile karşınıza çıkıyoruz. Bu sayımızda desteklerini eksik etmeyen siz değerli araştırmacılarımıza ve makalelerin kalitesinin artırılması noktasında önemli yeri olan tüm hakemlerimize teşekkürlerimizi sunarız.

Ülger ve ve Dağ'ın [1] yüksek lisans tezinden ürettiği çalışması mikroşebeke (MG) sisteminin şebeke kaynaklı gerilim düşüşlerinin ve yükselişlerinin, adalanma sırasında meydana getirdiği sinyalizasyon hatalarını ortaya çıkarmayı ve MG enerji depolama sistemlerinin kararlılık üzerine etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. MG sistemlerin planlı ve plansız ada moduna alma sırasında meydana gelen gerilim ve akım dalgalanmalarının MG sistemi için tehdit haline geldiği gözlemlenmiştir. İncelenen THD oranlarının harmonik oluşumların önüne geçmek için MG sistemlerde kontrol stratejileri, harmonik giderici güç elektroniği ara yüz elemanları, enerji depolama sistemlerinin kullanımı ve filtrelerin önem arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bengü [2] çalışmasında Lucien Kroll'un felsefesinin demokrasi teorileriyle uyumunu inceleyerek, katılımcı tasarımın demokratik süreçlere katkısı ve kamusal alanların demokratikleştirilmesine yönelik potansiyelini değerlendirmiştir. Kroll'un katılımcı tasarım felsefesinin demokratik süreçlerin mekânsallaştırılmasını vurguladığı ve mimarlığın kamusal alanlar yaratma varsayımına eleştirel bir bakış sunduğu belirtilmiştir. Çalışmanın mimarlık disiplinine yeni teorik perspektifler kazandırmayı hedeflediği ifade edilmiştir.

Bengü'nün [3] çalışmasında mimarlık disiplini içerisinde kamusal alana farklı bir perspektiften nasıl yaklaşabileceği araştırılmıştır. Sosyal bilimler, şehir planlama ve mimarlık alanlarındaki literatürden yararlanılmıştır. Çalışma, kavramsal ilişkiler ve fenomenolojik yaklaşımlar aracılığıyla kamusal alana odaklanan mimari mekânsal tasarım ilkelerini tanımlama potansiyelinin altını çizen teorik bir yaklaşıma dayanmıştır. Sonuç bölümünde, gelecekteki çalışmalara ışık tutması için katılımcı tasarımın önemi vurgulanmış ve katılımcı tasarım metodolojilerinin kamusal alan odaklı mekânsal çözümlerin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği vurgulanmıştır.

Çetinkaya ve Dursun'un [4] sanatta yeterlilik tezinden ürettiği çalışmasında soyut kavramların anlaşılabilir ve yorumlanabilir hale getirilmesinde önemli bir araç olan illüstrasyonun kitleler üzerinde farkındalık yaratma, kitleleri harekete geçirme, ikna etme gibi özellikleriyle önemli etkiler yaratabildiği belirtilmiştir. Çalışmada, illüstrasyonların kitlelerin ideolojik yönelimlerini yansıtmada etkisi protest ifade biçimine neden olan toplumsal süreçler ve illüstratörlerin eserlerinde kullandıkları gerçeküstü kodlar incelenmiştir. Protest ifade biçimlerinin geçmişten günümüze kitleler ile etkileşimi ve bu etkileşimin ele alınış biçimi analiz edilmiştir.

Şahin ve Baykal'ın [5] çalışmasında erkek hemşirelerle ilgili yapılan çalışmalar değerlendirilmiş hasta ve hasta yakınlarının erkek hemşirelere ilişkin görüşleri ortaya konulmuştur. Çalışmalara ulaşabilmek için Google Scholar, Web of Science, Pubmed, YÖK Tez Tarama ve Türk Tıp Dizini veri tabanları kullanılmıştır. Türkiye'de erkek hemşireleri inceleyen çalışmaların çoğunlukla 2012-2018 yıllarında tanımlayıcı araştırma olarak yapıldığı, hasta ve hasta yakınlarının, hemşirelik mesleğini her iki cinsiyetin de yapabileceği konusunda farkındalığının bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Topçu ve ark. [6] çalışmasında, acil hemşireliğinin tarihsel gelişimi ve acil tıp uygulamalarıyla olan etkileşiminin özetlenmesi amaçlanmıştır. Acil bakımın kökenleri antik dönemlere kadar uzandığı ve savaşların acil bakım hizmetlerinin gelişiminde belirleyici rol oynadığı belirtilmiştir. Günümüzde acil hemşireliği, dünyada ve Türkiye'de gelişmiş olsa da, standartların belirlenmesi ve kanıta dayalı araştırmaların artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, kriz yönetiminde acil hemşireliğini destekleyen uygulamalara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.

Yılmaz ve Tatar'ın [7] doktora tezinden ürettiği çalışmasında nükleer silahların Ukrayna-Rusya ilişkilerine olan etkileri ve kriz üzerindeki etkisi incelenmiştir. Elde edilen veriler, nükleer silahların Budapeşte Memorandumu'nun imzalanmasından günümüze değin Rusya Ukrayna arasındaki ilişkileri etkilediğini, Rusya'nın, Ukrayna'ya silah yardımıyla bulunan Batı'nın konvansiyonel gücündeki üstünlüğü dengeleyebilmek için sıkıştığında Ukrayna'ya karşı

taktik nükleer silahlara başvurabileceğini, Rusya ve Batı arasındaki nükleer dehşet dengesinin ise hâlen geçerli olduğunu belirtmiştir.

Tombal [8] çalışmasında maden mühendisliği mesleğini erkek mühendislerin bakış açısıyla irdelemiş ve bu mesleği toplumsal cinsiyet eşitliği penceresinden incelemiştir. Ülkemizde maden mühendisliği eğitimi almış ve halen mesleğini icra etmekte olan maden mühendislerinin karşılaştıkları cinsiyetçi rollere dayalı sorunların tanımlanması ve çözüm önerilerinin getirilmesi amaçlanmıştır. 143 katılımcının görüşleri temel alınarak bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Madencilik sektöründe profesyonel çalışma hayatında kadın mühendis istihdamı geçmişten bugüne artma eğiliminde olsa da mesleğin erkeklik algısının halen devam ettiği görülmüştür.

Çalışkan [9] çalışmasında duygusal emeğin hizmet sektörü çalışanlarının iş tatmini üzerindeki etkilerini incelemeyi hedeflemiştir. Bu amaçla İstanbul’da havacılık sektöründe duygusal emeğin yaygınlığı ve biçimi, kabin ekibi çalışanları ile yapılan bir araştırma ile gerçekleştirilmiştir. Kabin memurluğunun duygusal emeğin yoğun sergilendiği bir meslek olduğu ve çalışma sonuçlarına göre hava yolu şirketlerinin kabin memurlarının duygularını yönetebilmesi üzerine gerekli eğitimleri vermesi önerisinde bulunulmuştur.

Doç. Dr. Mehmet PALANCI
İnşaat Mühendisliği Öğretim Üyesi
Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi
Editör
31 Temmuz 2024

Kaynaklar

- [1] Ülger AB, Dağ O. “Mikro şebekelerde arıza durumunda kararlılık analizi”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 128-145, 2024.
- [2] Bengü D. “Katılımcı tasarımda kamusal alan dinamikleri: Lucien Kroll”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 146-163, 2024.
- [3] Bengü D. “Kamusal alanı mekanda yer duygusuyla düşünmek”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 164-171, 2024.
- [4] Çetinkaya S, Dursun N. “Protest illüstrasyonların iletişim dili ve kitleler üzerindeki yansımaları”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 172-184, 2024.
- [5] Şahin İ, Baykal Ü. “Hasta ve hasta yakınlarının erkek hemşireye ilişkin görüşleri: sistematik derleme”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 185-192, 2024.
- [6] Topçu D, Baykal Ü, Gegin H. “Acil tıp ve acil bakım hemşireliğinin tarihsel gelişimi”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 193-199, 2024.
- [7] Yılmaz AG, Tatar V. “Nükleer silahların caydırıcılık gücü bağlamında Rusya-Ukrayna krizinin analizi”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 200-209, 2024.
- [8] Tombal TD. “Erkek maden mühendislerinin mesleklerindeki erkeklik algısına yönelik görüşleri”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 210-220, 2024.
- [9] Çalışkan K. “Kabin memurlarında duygusal emek düzeyi ve iş tatmini arasındaki ilişkinin incelenmesi”. *Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 221-235, 2024.

İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi

Cilt/Volume 4 Sayı/Issue 2 2024

ISSN 2791-609X

Dergi Yayın Kurulu/Editorial Board

Sahibi/Owner

İstanbul Arel Üniversitesi Adına/On Behalf of Istanbul Arel University

Rektör/Rector

Prof. Dr. Ahmet Ercan GEGEZ

Koordinatör Editör/Coordinator Editor

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü/*Director of Graduate School*

Prof. Dr. Ali AKDEMİR, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye

Baş Editör/Editor in Chief

Doç. Dr. Mehmet PALANCI, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye

Yardımcı Editörler/Associate Editors

Dr. Öğr. Üyesi Gözde ZEYTİN ÇAĞRI, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye

Dr. Öğr. Üyesi Muzaffer Berna DOĞAN, İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye

Alan Editörleri/Section Editors

Alan ve ada göre alfabetik sırayla/Section and names in alphabetical order

Fen-Edebiyat/Science and Literature

- Prof. Dr. Duran ÇAKMAK İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Halit ALKAN Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye
Mardin Artuklu University, Türkiye
- Prof. Dr. Hayati TÜFEKÇİOĞLU İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Prof. Dr. Muhammet YELTEN İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Doç. Dr. Mustafa BENER İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Istanbul University, Türkiye
- Prof. Dr. Özlem TARI İLGİN İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye

Güzel Sanatlar/Fine Arts

- Doç. Dr. Ceyhun BERKOL İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Simge YÜCEEL DİNÇ İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Doç. Dr. Turan ASAN İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Topkapı University, Türkiye

İktisadi ve İdari Bilimler/*Economics and Administrative Sciences*

- Prof. Dr. Ayşe AKYOL İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
Mugla Sıtkı Kocman University, Türkiye
- Prof. Dr. Nazan YELKİKALAN Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye
Canakkale Onsekiz Mart University, Türkiye
- Doç. Dr. Volkan HACIOĞLU İstanbul Üniversitesi, Türkiye
Istanbul University, Türkiye
- Doç. Dr. Volkan TATAR İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Doç. Dr. Yağmur ÖZYER AKSOY İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye

İletişim/*Communication*

- Dr. Öğr. Üyesi Hasan YAMAN İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Türkiye
Istanbul University-Cerrahpasa, Türkiye
- Prof. Dr. Mehmet Murat MENGÜ İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Doç. Dr. Mehmet YAKIN İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye

Mühendislik–Mimarlık/*Engineering–Architecture*

- Doç. Dr. Fatma Ceyda GÜNEY Haliç Üniversitesi, Türkiye
YÜKSEL *Haliç University, Türkiye*
- Doç. Dr. Gülferah ÇORAPÇIOĞLU İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Doç. Dr. Haşim Özgür TABAKOĞLU İzmir Bakırçay Üniversitesi, Türkiye
Izmir Bakırçay University, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Timuçin İNCE İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Oben DAĞ İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Prof. Dr. Nurdan ÇOLAKOĞLU İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Doç. Dr. Mahmut PEKEDİS Ege Üniversitesi, Türkiye
Ege University, Türkiye

Sağlık Bilimleri/*Health Sciences*

- Doç. Dr. Ayda KEBAPÇI Koç Üniversitesi, Türkiye
Koc University, Türkiye
- Doç. Dr. Cem ERÇALIK İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Prof. Dr. Enver DURAN İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
- Dr. Öğr. Üyesi Esmâ Nur OKATAN İstinye Üniversitesi, Türkiye
Istinye University, Türkiye

İstanbul Bakırköy Prof. Dr. Mazhar Osman Ruh Sağlığı ve Sinir Hastalıkları
Eğitim ve Araştırma Hastanesi, Türkiye
Dr. Esra ALBAL

Istanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi

Cilt/Volume 4 Sayı/Issue 2 2024

ISSN 2791-609X

Istanbul Bakirkoy Prof. Dr. Mazhar Osman Mental and Nervous Diseases Training and Research Hospital, Türkiye
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Türkiye
Istanbul University-Cerrahpasa, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Gizem Şahin BAYINDIR
Üsküdar Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Hikmet KOÇAK
Uskudar University, Türkiye
İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa Cem UZAL
Istanbul Arel University, Türkiye
İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Yıldız İYİDOĞAN
Istanbul Arel University, Türkiye

Yayın Koordinatörleri/Publication Coordinators

Doç. Dr. İsmail Cengiz YILMAZ
İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
Prof. Dr. Metin ATEŞ
İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Arel University, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Ferit ÇETİNTAŞ
Haliç Üniversitesi, Türkiye
Halic University, Türkiye
Doç. Dr. Ülger BULUT KARACA
İstanbul Kent Üniversitesi, Türkiye
Istanbul Kent University, Türkiye

Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager

Arş. Gör. Melda ÖZDEMİR

Sekretarya ve Lojistik/Sekretariat and Logistics

Arş. Gör. Çağla AYDIN
Arş. Gör. Merve KÖSE
Arş. Gör. Eray KARA
Arş. Gör. Serhat POLAT
Arş. Gör. Uzay Geysu YAŞA
Öğr. Gör. Burcu HIŞMAN

Dil Editörleri/Language Editors

Arş. Gör. Agit Deniz ÖNER
Arş. Gör. Deniz KAYNAK

Yazışma Adresi/Correspondence Address

İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye
Sefaköy Yerleşkesi
Kemalpaşa Mahallesi, Halkalı Caddesi No:101
34295 Sefaköy – Küçükçekmece
İstanbul – Türkiye
Telefon: 0850 850 2735
İstanbul Arel University
Sefaköy Campus
Kemalpaşa Mahallesi, Halkalı Caddesi No:101
34295 Sefaköy – Küçükçekmece
İstanbul – Türkiye
Telephone: 0850 850 2735

E-posta/E-mail : dyad@arel.edu.tr; jiis@arel.edu.tr

İnternet sayfası/Web Page : <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dyad>

İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi hakemli bir dergidir.
Istanbul Arel University Graduate School Journal of Interdisciplinary Innovation Studies is a peer reviewed journal.

Bilim ve Danışma Kurulu (Bölüm ve Ada göre alfabetik sırayla)

Scientific and Advisory Board (Programmes and Names in Alphabetical Order)

Fen – Edebiyat/Science and Literature

Prof. Dr. Hayriye Gökçen ÇETİNKAYA	Fizik <i>Physics</i>	Gazi Üniversitesi, Türkiye <i>Gazi University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Şemsettin ALTINDAL	Fizik <i>Physics</i>	Gazi Üniversitesi, Türkiye <i>Gazi University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Gülhayat Gölbaşı ŞİMŞEK	İstatistik <i>Statistics</i>	Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye <i>Yildiz Technical University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Vladimir TOLSTYKH	Matematik <i>Mathematics</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Özlem YALÇIN ÇAPAN	Moleküler Biyoloji ve Genetik <i>Molecular Biology and Genetics</i>	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Türkiye <i>Tekirdag Namık Kemal University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Yelda BİRİNCİ KUDU	Moleküler Biyoloji ve Genetik <i>Molecular Biology and Genetics</i>	İstinye Üniversitesi, Türkiye <i>Istinye University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Senem ÖNER BULUT	Mütercim-Tercümanlık <i>English Translation-Interpreting</i>	Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye <i>Yildiz Technical University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Alp Giray KAYA	Psikoloji <i>Psychology</i>	Fenerbahçe Üniversitesi, Türkiye <i>Fenerbahce University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Harun AKÇAM	Türk Dili ve Edebiyatı <i>Turkish Language and Literature</i>	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Türkiye <i>Nigde Omer Halisdemir University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Ürün ŞEN SÖNMEZ	Türk Dili ve Edebiyatı <i>Turkish Language and Literature</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>

Güzel Sanatlar/Fine Arts

Doç. Dr. Gül YILMAZ	Gastronomi ve Mutfak Sanatları <i>Gastronomy and Culinary Arts</i>	İstanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Topkapı University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Şeyda ÜSTÜNİPEK	Grafik Tasarımı <i>Graphic Design</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Evrim DEMİR ÖZTÜRK	Moda ve Tekstil Tasarımı <i>Fashion and Textile Design</i>	Haliç Üniversitesi, Türkiye <i>Halic University, Türkiye</i>

İktisadi ve İdari Bilimler/Economics and Administrative Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Ali Orhan YALÇINKAYA	Bankacılık ve Finans <i>Banking and Finance</i>	İstanbul Sağlık ve Teknoloji Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Health and Technology University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Evren AYRANCI	Bankacılık ve Finans <i>Banking and Finance</i>	Beykent Üniversitesi, Türkiye <i>Beykent University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Hüsnü Levent DALYANCI	İktisat <i>Economics</i>	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye <i>Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Ahmet TERZİ	İşletme <i>Business Administration</i>	Kayseri Üniversitesi, Türkiye <i>Kayseri University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ayşe Yiğit ŞAKAR	İşletme <i>Business Administration</i>	İstanbul Rumeli Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Rumeli University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ebru GÖZÜKARA	İşletme <i>Business Administration</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Esra AYDIN GÖKTEPE	İşletme <i>Business Administration</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>

Doç. Dr. Gülden TURHAN	İşletme <i>Business Administration</i>	Marmara Üniversitesi, Türkiye Marmara University, Türkiye
Prof. Dr. Nesrin ŞALVARCI TÜRELİ	İşletme <i>Business Administration</i>	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Türkiye Isparta University of Applied Sciences, Türkiye
Doç. Dr. Niray TUNÇEL	İşletme <i>Business Administration</i>	Hacettepe Üniversitesi, Türkiye Hacettepe University, Türkiye
Doç. Dr. Seçil GÜRÜN KARATEPE	İşletme <i>Business Administration</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye Istanbul Arel University, Türkiye
Doç. Dr. Sena Erden AYHÜN	İşletme <i>Business Administration</i>	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye
Doç. Dr. Özlem ATAN	İşletme <i>Business Administration</i>	Haliç Üniversitesi, Türkiye Halic University, Türkiye
Doç. Dr. Cüneyt DİRİCAN	Muhasebe ve Finans Yönetimi <i>Accounting and Financial Management</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye Istanbul Arel University, Türkiye
Doç. Dr. Vildan DURMAZ	Sivil Havacılık Yönetimi <i>Civil Aviation Management</i>	Eskişehir Teknik Üniversitesi, Türkiye Eskişehir Technical University, Türkiye
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Political Science and Public Administration</i>	İstanbul Kent Üniversitesi Istanbul Kent University, Türkiye
Doç. Dr. Sanem BERKÜN	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi <i>Political Science and Public Administration</i>	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye Bilecik Şeyh Edebali University, Türkiye
Prof. Dr. Celil Uğur ÖZGÖKER	Uluslararası İlişkiler <i>International Relations</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye Istanbul Arel University, Türkiye
Prof. Dr. Gürol ÖZCÜRE	Uluslararası İlişkiler <i>International Relations</i>	Ordu Üniversitesi Ordu University, Türkiye
Doç. Dr. Selva STAUB	Uluslararası Lojistik ve Taşımacılık <i>International Logistics and Transportation</i>	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Türkiye Bandırma Onyediy Eylül University, Türkiye
Doç. Dr. Murat AKKAYA	Uluslararası Ticaret ve Finans <i>International Trade and Finance</i>	İstanbul Beykent Üniversitesi, Türkiye Istanbul Arel University, Türkiye

İletişim/Communication

Doç. Dr. İnci TARI	Gazetecilik <i>Journalism</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye Istanbul Arel University, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Begümhan GÖKTÜRK	Görsel İletişim Tasarımı <i>Visual Communication Design</i>	Nişantaşı Üniversitesi, Türkiye Nişantaşı University, Türkiye
Doç. Dr. Kenan DUMAN	Görsel İletişim Tasarımı <i>Visual Communication Design</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye Istanbul Arel University, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Betül AYÇA	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık <i>Public Relations and Advertising</i>	Trakya Üniversitesi, Türkiye Trakya University, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Duygu KOTAN TÜRKDEN	Halkla İlişkiler ve Reklamcılık <i>Public Relations and Advertising</i>	Altınbaş Üniversitesi, Türkiye Altınbaş University, Türkiye
Doç. Dr. Dilge KODAK	Sinema ve Televizyon <i>Cinema and Television</i>	İstanbul Ticaret Üniversitesi, Türkiye Istanbul Ticaret University, Türkiye

Mühendislik-Mimarlık/Engineering-Architecture

Dr. Öğr. Üyesi Ferzan YALKUT	Bilgisayar Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Pınar KARADAYI ATAŞ	Bilgisayar Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Mohammad Ahmad SHAH	Bilgisayar Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	iSecurity <i>iSecurity</i>
Doç. Dr. Nazife ÇEVİK	Bilgisayar Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Seda KARATEKE	Yazılım Mühendisliği <i>Computer Engineering</i>	Istanbul Atlas Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Atlas University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Dilek GÖKSEL DURU	Biyomedikal Mühendisliği <i>Biomedical Engineering</i>	Türk-Alman Üniversitesi, Türkiye <i>Turkish-German University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Pınar ÇAKIR HATIR	Biyomedikal Mühendisliği <i>Biomedical Engineering</i>	İstinye Üniversitesi, Türkiye <i>Istinye University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Evrim TETİK	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	Bahçeşehir Üniversitesi, Türkiye <i>Bahcesehir University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Gökcalp TULUM	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	Istanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Topkapi University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Kübra EROĞLU	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	Istanbul Topkapı Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Topkapi University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ozan ERDİNÇ	Elektrik-Elektronik Mühendisliği <i>Electrical Electronics Engineering</i>	Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye <i>Yildiz Technical University, Türkiye</i>
Doç. Dr. İrem DÜZDAR	Endüstri Mühendisliği <i>Industrial Engineering</i>	Düzce Üniversitesi, Türkiye <i>Düzce University, Türkiye</i>
Prof. Dr. İsmail İlhan SUNGUR	İnşaat Mühendisliği <i>Civil Engineering</i>	Serbest Araştırmacı, Türkiye <i>Free Researcher, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mahmut BİLGEHAN	İnşaat Mühendisliği <i>Civil Engineering</i>	Kastamonu Üniversitesi, Türkiye <i>Kastamonu University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mücteba UYSAL	İnşaat Mühendisliği <i>Civil Engineering</i>	Yıldız Teknik Üniversitesi, Türkiye <i>Yildiz Technical University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Şevket Murat ŞENEL	İnşaat Mühendisliği <i>Civil Engineering</i>	Pamukkale Üniversitesi, Türkiye <i>Pamukkale University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ahmet TOPUZ	Makine Mühendisliği <i>Mechanical Engineering</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Gülşen Pelin OLCAY	Mimarlık <i>Architecture</i>	Istanbul Kent Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Kent University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Kemal Ferit ÇETİNTAŞ	Mimarlık <i>Architecture</i>	Haliç Üniversitesi, Türkiye <i>Halic University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Ülger BULUT KARACA	Mimarlık <i>Architecture</i>	Istanbul Kent Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Kent University, Türkiye</i>

Sağlık Bilimleri/Health Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Fitnat Şule ŞAKAR	Beslenme ve Diyetetik <i>Nutrition and Dietetics</i>	Haliç Üniversitesi, Türkiye <i>Halic University, Türkiye</i>
Doç. Dr. Özlem PERSİL ÖZKAN	Beslenme ve Diyetetik <i>Nutrition and Dietetics</i>	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi, Türkiye <i>Bandırma Onyediy Eylul University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ali Ender OFLUOĞLU	Cerrahi Tıp Bilimleri <i>Surgical Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Köksal ÖNER	Cerrahi Tıp Bilimleri <i>Surgical Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Mazlum ÇÖPÜR	Çocuk Gelişimi <i>Child Development</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Ayşe YÜKSEL	Dahili Tıp Bilimleri <i>Internal Medicine Sciences</i>	Istanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>

Dr. Öğr. Üyesi Seçil ÖZKURT	Fizyoterapi ve Rehabilitasyon <i>Physiotherapy and Rehabilitation</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer YILDIRIM	Halk Sağlığı Hemşireliği <i>Public Health Nursing</i>	Erzurum Teknik Üniversitesi, Türkiye <i>Erzurum Technical University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Begüm YALÇIN	Hemşirelik <i>Nursing</i>	İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Türkiye <i>Istanbul University-Cerrahpaşa, Türkiye</i>
Doç. Dr. Gül DİKEÇ	Hemşirelik <i>Nursing</i>	Fenerbahçe Üniversitesi, Türkiye <i>Fenerbahçe University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe TOSUN	Hemşirelikte Yönetim <i>Healthcare Management</i>	Sağlık Bilimleri Üniversitesi, Türkiye <i>University Of Health Sciences, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Seda Tuğba BAYKARA MAT	Hemşirelikte Yönetim <i>Healthcare Management</i>	Beykent Üniversitesi, Türkiye <i>Beykent University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Sefa DEREKÖY	Kulak Burun Boğaz <i>Otorhinolaryngology</i>	Medipol Üniversitesi, Türkiye <i>Medipol University, Türkiye</i>
Prof. Dr. İbrahim Halil CANKUL	Sağlık Yönetimi <i>Health Management</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Pınar AKKUŞ	Sosyal Hizmet <i>Social Work</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün SAHİP	Temel Tıp Bilimleri <i>Basic Medical Sciences</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Prof. Dr. Niyazi ACER	Temel Tıp Bilimleri <i>Basic Medical Sciences</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>
Dr. Öğr. Üyesi Sevinç MİS	Temel Tıp Bilimleri <i>Basic Medical Sciences</i>	İstanbul Arel Üniversitesi, Türkiye <i>Istanbul Arel University, Türkiye</i>

İÇİNDEKİLER/ CONTENTS

Mühendislik-Mimarlık ve Doğa Bilimleri/ *Engineering, Architecture and Natural Sciences*

Mikro şebekelerde arıza durumunda kararlılık analizi (Araştırma Makalesi) <i>Microgrid stability analysis for faults (Research Article)</i> Abdurrahman Berke ÜLGER, Oben DAĞ	128-145
Katılımcı tasarımda kamusal alan dinamikleri: Lucien Kroll (Araştırma Makalesi) <i>Public sphere dynamics in the participatory design: Lucien Kroll (Research Article)</i> Devran BENGÜ	146-163
Kamusal alanı mekanda yer duygusuyla düşünmek (Araştırma Makalesi) <i>Thinking the public sphere with sense of place in space (Research Article)</i> Devran BENGÜ	164-171

Güzel Sanatlar/ *Fine Arts*

Protest illüstrasyonların iletişim dili ve kitleler üzerindeki yansımaları (Araştırma Makalesi) <i>Communication language of protest illustrations and their reflections on the masses (Research Article)</i> Selin ÇETİNKAYA, Nihat DURSUN	172-184

Sağlık Bilimleri/ *Health Sciences*

Hasta ve hasta yakınlarının erkek hemşireye ilişkin görüşleri: sistematik derleme (Derleme) <i>The opinions of patients and patient relatives about the male nurse: a systematic review (Review)</i> İsa ŞAHİN, Ülkü BAYKAL	185-192
Acil tıp ve acil bakım hemşireliğinin tarihsel gelişimi (Derleme) <i>Historical development of emergency medicine and emergency nursing (Review)</i> Derya TOPÇU, Ülkü BAYKAL, Hatice GEGİN	193-199

Sosyal Bilimler/ *Social Sciences*

Nükleer silahların caydırıcılık gücü bağlamında Rusya-Ukrayna krizinin analizi (Araştırma Makalesi) <i>Analysis of the Russia-Ukraine crisis in the context of the deterrence power of nuclear weapons (Research Article)</i> Aziz Göksal YILMAZ, Volkan TATAR	200-209
Erkek maden mühendislerinin mesleklerindeki erkeklik algısına yönelik görüşleri (Araştırma Makalesi) <i>The views of male mining engineers on the perception of masculinity in their profession (Research Article)</i> Tuğba Deniz TOMBAL	210-220

İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi

Cilt/Volume 4 Sayı/Issue 2 2024

ISSN 2791-609X

Kabin memurlarında duygusal emek düzeyi ve iş tatmini arasındaki ilişkinin incelenmesi
(Araştırma Makalesi)

*Investigation of the relationship between emotional labour level and job satisfaction in
cabin crew members (Research Article)*

Kazım ÇALIŞKAN

221-235

İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi

Cilt/Volume 4 Sayı/Issue 2 2024

ISSN 2791-609X

ÖZETLENME-DİZİNLENME (*ABSTRACTING-INDEXING*)

ASOS
indeks

Mikro şebekelerde arıza durumunda kararlılık analizi

Microgrid stability analysis for faults

Abdurrahman Berke ÜLGER^{1*}, Oben DAĞ²

¹ Elektrik-Elektronik Mühendisliği, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

berkeulger20@istanbularel.edu.tr

² Elektrik-Elektronik Mühendisliği, Mühendislik Fakültesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

obendag@arel.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 14.12.2023

Bölüm/Section: Mühendislik, Mimarlık ve Doğa Bilimleri/Elektrik-Elektronik Mühendisliği

Kabul Tarihi/Accepted: 29.01.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Günümüzde enerji tüketiminin artması, enerji piyasasındaki serbestlik ve teknolojinin gelişmesi yenilenebilir enerji kaynaklarına sahip dağıtık üretim kaynaklarının artışına sebep olmaktadır. Mikroşebekeler (MG), bu enerji ortamında yerel ve merkezi olmayan enerji üretimini, büyük ve merkezi bir şebekeye bağlanmasını sağlamaktadır. Rüzgar türbinleri ve fotovoltaik sistemler gibi yenilenebilir enerji kaynakları, enerji üretim birimleri olarak kullanıldığında, MG'lerin geleneksel güç sistemlerinde güvenilir çalışması büyük bir endişeye sebep olmaktadır. Tüketicileri besleyen gerilimin yüksek kalitesi ve frekans kararlılığının güvencesi, MG'lerin optimum şekilde çalışması için birinci derece bir taleptir. Bu durum hem dağıtım şebekesi operatörleri hem de son tüketiciler için kalıcı bir endişe kaynağıdır. Üretilen gücün talep edilen güce eşit olmaması, her MG sektörünün sorunudur. Gerilim ve frekans kontrolü, üretilen veya tüketilen aktif ve reaktif güçleri ayarlayarak hem gerilimin hem de frekansın ayar noktası değerleri etrafında önceden belirlenen sınırlar içinde kalmasını sağlamaktır. MG'lerin kararlı gerilim ve frekans değerler ile çalıştırılması ve güç kalitesinin normlara uygun olması temel gereksinimlerdenidir. Bu normların sağlanması için, MG'lerde gerilim ve frekans kontrolü önem arz etmektedir. Bu makalenin amacı MG sistemin şebeke kaynaklı gerilim düşüşlerinin ve yükselişlerinin, adalanma sırasında meydana getirdiği sinyalizasyon hatalarını ortaya çıkarmaktır. Ayrıca MG'lerde bulunan enerji depolama sistemlerinin kararlılık üzerine etkileri de incelenmektedir. Tüm benzetimler MATLAB/SIMULINK ortamında yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mikro şebeke, dağıtık üretim kaynakları, harmonik, ada mod, enerji depolama sistemi.

Abstract

The expansion of dispersed production units powered by renewable energy sources and the liberalization of energy market technologies are both outcomes of today's surging energy usage. With the use of microgrids (MGs), decentralized and localized power generation in this energy environment can be linked to a vast and centralized grid. Reliability of MGs in conventional power systems is a major concern when energy generation units are wind turbines and solar systems, which are renewable energy sources. An essential condition for MGs to function optimally is to provide consumers with voltage that is both of high quality and stable frequency. This is a concern for distribution network operators to consumers and end users. Every MG sector faces the same problem: the power produced does not match the power demanded. Maintaining a voltage and frequency within specified ranges relative to adjustment point values is the goal of voltage and frequency control, which also involves adjusting the consumption or production of reactive and active forces. Maintaining standard power quality and operating the MGs at stable voltage and frequency values are of the utmost importance. Maintaining these parameters in MGs requires careful regulation of voltage and frequency. This article's goal is to help

¹ Bu makale Abdurrahman Berke Ülger'in "Mikro şebekelerde arıza durumlarında kararlılık analizi vaka çalışması" başlıklı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

* Yazılan yazar/Corresponding author: Abdurrahman Berke ÜLGER

¹ orcid.org/0000-0003-3261-4368; ² orcid.org/0000-0001-8590-7100

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1404438>

spot processing issues brought on by voltage dips and spikes in the MG system as a result of the MG. Research into the stability-altering impacts of MG energy storage technologies is ongoing as well. All simulations were performed within the MATLAB/SIMULINK software suite.

Keywords: Microgrid, distributed production sources, harmonics, islanded mode, energy storage system.

1. Giriş

Küçük otonom (izole mod) şebekeler, ekonomik veya teknik nedenlerden dolayı ana güç şebeke sistemi ile bağlantının olmadığı uzak yerlerde, onlarca yıl varlığını sürdürmüştür [1]. Fakat günümüzde kesintili yenilenebilir enerji kaynaklarının (rüzgar türbini, fotovoltaik paneller, yakıt hücreleri vb.) kullanıldığı dağıtık üretim kaynaklarının (DER) şebekeye entegre edilmesine yönelik artan ilgi, yeşil enerji kullanımının da desteklenmesi ile gelişim göstermiştir. Yakın gelecekte ise enerji ağları, yenilenebilir enerji, talep yanıtı, enerji depolama ve elektrikli ulaşım gibi akıllı şebeke teknolojilerinin entegrasyonundan büyük ölçüde etkilenecektir. Akıllı şebeke olarak bilinen gelişmiş bir elektrik sistemi, enerji üretimi ve dağıtımının sürdürülebilirliğini, güvenilirliğini, verimliliğini, karşılanabilirliğini artırmak amacıyla veri toplamak ve işlemek için bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanır.

Avrupa Komisyonu Akıllı Şebekeler Çalışma Grubu'na göre akıllı şebeke, tüketiciler ve jeneratörler de dahil olmak üzere bağlı tüm kullanıcıların işlemlerini akıllı bir şekilde sisteme entegre ederek güvenli, güvenilir ve yüksek kaliteli bir güç sistemi oluşturabilen bir elektrik ağıdır. Minimum kayıpla ekonomik açıdan verim sağlamaktadır [2].

MG'ler olarak bilinen çok sayıda alt sistem, akıllı şebekeler tarafından entegre edilmektedir. Dağıtık bir enerji kaynağı ve çeşitli yükler, bağımsız olarak veya ana şebeke ile birlikte çalışabilen, MG'ler olarak bilinen bir elektrik sistemini oluşturur. Dağıtık üretim yoluyla artan güvenilirlik, daha kısa iletim mesafeleri sayesinde artan verimlilik ve alternatif enerji kaynaklarının daha kolay entegrasyonu, MG'lerin avantajlarından yalnızca birkaçıdır [3].

MG, düşük veya orta voltaj seviyelerinde çalışan otonom bir elektrik dağıtım sistemidir. DER'leri, enerji depolama sistemlerini ve yükleri içerir. DER'ler; fotovoltaik sistemler ve rüzgar türbinleri gibi yenilenebilir kaynaklarını ve yakıt hücreleri, dizel jeneratörler dahil olmak üzere yenilenemeyen enerji kaynaklarını kapsamaktadır.

Tipik bir yenilenebilir enerji tabanlı MG, Şekil 1'de gösterilmektedir. Bu MG'ler farklı kontrol stratejileri gerektiren şebekeye bağlı mod, ada modu ve izole mod olmak üzere üç farklı ortamda çalışmaktadır [3]–[5].

Bir MG'nin güç sektörüne entegrasi ana sistem üzerinde aşağdakiler gibi birkaç işlevsel avantaj sağlar;

- Azaltılmış karbon emisyonu
- Planlanmış ve planlanmamış operasyonel faaliyetlerde, yüklere sürekli bağımsız güç kaynağı sağlamak; yedek güç kaynağı olmak
- Ana şebekenin sürdürülebilir çalışmasına yardımcı olmak ve güç sisteminin kalitesini iyileştirmek.

Fakat bu işlevsel avantajların gerçekleştirilmesi için uygulanması amaçlanan yüksek kalitede gerilim isteği, işletme kararlılığını sağlamada bazı zorluklar çıkarmaktadır.

MG'ler, ana güç sistemleriyle karşılaştırıldığında farklı atalet özelliklerine sahiptir. Klasik güç sistemlerinde, senkron jeneratörlerin dönen kütleleri kullanılarak enerji depolanabilir. Bu enerji, arıza durumları sırasında güç kararlılığı ve güç kalitesiyle ilgili sorunları azaltmak için gereklidir. Tersine, rüzgar ve fotovoltaik sistemler gibi yenilenebilir enerji kaynaklarına dayanan MG'lerde atalet çok azdır veya hiç yoktur. Sonuç olarak MG'lerin tek başına çalışma sırasında ortaya çıkan dalgalanmaları kontrol altına alabilmeleri için enerji depolama sistemlerine ihtiyaç duyulmaktadır.

Düşük atalet sorununun tam olarak tanımlanması, endişenin etkili bir şekilde ele alınması açısından önemlidir. Atalet, hızdaki değişikliklere karşı direncin ölçülmesidir. Hız ve frekans sapması değişim oranı ataletle ters orantılıdır. Güç ağlarının kesintiler sırasında frekansı ve voltajı sürdürme yeteneği, senkron jeneratörlerin önemli ataletine ve hızlı yönetimine atfedilmektedir. Senkron jeneratörler, yüksek rotor ataletlerinden dolayı kinetik enerji depolamak için önemli bir kapasiteye sahiptir. Yükte bir artış olduğunda, senkron jeneratörde elektriksel ve mekanik güç arasındaki uyumsuzluk, hızın azalmasına neden olmaktadır. Dengesizliği dengelemek için rotorun depolanan kinetik enerjisi kullanılmaktadır. Daha sonra regülatör, giriş mekanik gücünü artırır. Bu da mekanik ve elektriksel güçlerin eşdeğer olduğu denge durumunu sağlar. Sonuçta sistem yeni bir frekans seviyesinde kararlı bir duruma ulaşır. Reaktif güce ihtiyaç duyulduğunda voltajın yönetimi ve ayarlanması benzer bir şekilde gerçekleştirilir. Öte yandan, DER'lerin içerisinde bulunan yenilenebilir enerji kaynakları, şebeke sistemine doğrudan bağlantı için uygun olmayan biçimde enerji üretir [1]. Bu bağlamda MG içerisindeki DER'ler, şebeke sistemine güç elektroniği arayüz elemanları ile bağlanır. Gerilim kaynaklı eviriciler gibi fotovoltaik tabanlı DER'lerde kullanılan eviriciler dinamik ve dönen kütlelere sahip değildir. Sonuç olarak eylemsizlikleri yoktur. Bu gibi durumlarda kontrol tedbirlerinin ihtiyatlı kullanılması zorunlu hale gelir. Sarkma kontrolü ve akım kısıtlamasını içeren evirici anahtarları düşük atalet sergiler. Evirici tabanlı gerilim kaynaklarıyla beslenen MG'ler, düşük ataletleri nedeniyle gerilim ve frekans kararsızlığı sorunları yaşamaktadır. Bu eviriciler kesintiler sırasında voltaj ve frekans regülasyonunu sağlayamaz. Kararsızlık konusu, özellikle voltaj ve frekanstaki dalgalanmalarla ilgili

olarak önemli bir güç kalitesi sorunudur [3]. Bu karmaşıklığın yanında arz ve talep belirsizliği altındaki birimlerin planlanması, çift yönlü güç akışının hesaba katılması, DER'lerin potansiyel faydalarının önemli ölçüde etkilenmemesi, planlanmış (zamansal) ve planlanmamış durumlarda MG'nin şebekeye bağlı moda geçişi, verimli talep katılımı faaliyetlerinde sorunsuz bir iletişim için özel koruma şemaları ve kontrol sistemleri gerekmektedir [6]. Elektrik gücündeki dalgalanmalar, harmonikler gibi hem geçici hem de sürekli olarak güç kalitesi sorunlarına yol açmaktadır [7].

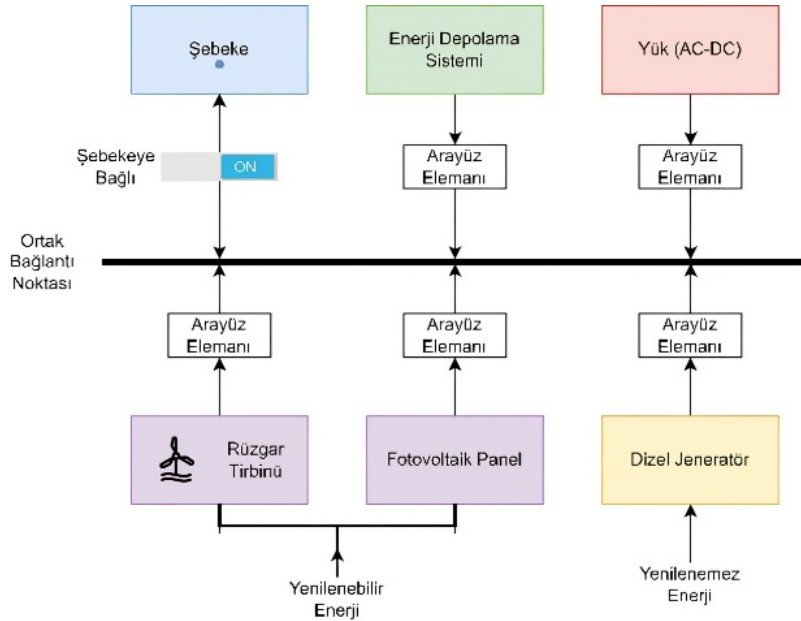
Yakın gelecekte güneş enerjisi, rüzgar türbinleri, hidroelektrik enerji, biyoyakıtlar ve atık ürünlerin yakıt olarak kullanılması gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygın olarak kullanılması beklenmektedir. Bununla birlikte, MG'lerde DER'lerin sayısı arttıkça, MG'lerin güvenilir işleyişi ve yönetimi önemli bir endişe haline gelmektedir. Eviricilerin dahil edilmesi, sistemin modellenmesinde, kontrolünde, kararlılığında güç kalitesi kaygılarıyla ilgili çeşitli zorluklar ortaya çıkarmaktadır. MG operasyonlarında güç kalitesini koruma söz konusu olduğunda, harmonikler önemli bir endişe kaynağıdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarında harmonikler hem doğrusal olmayan yüklerden hem de güç elektroniği arayüzlerinden kaynaklanabilmektedir.

Gerilim dalga formlarındaki harmonikleri azaltmanın en yaygın yöntemi seçici harmonik eliminasyon tekniğidir [8],[9]. Ortadan kaldırılacak harmonik sıraların sayısı arttıkça bu prosedürün karmaşıklığı ve hesaplama gereksinimleri de artmaktadır. Sayısal çözüm prosedürünü değiştirmek için Walsh fonksiyonu yöntemi ve sinüs dalgası yaklaşımı gibi çeşitli stratejiler önerilmektedir [10],[11]. Ayrıca sinir ağları, çevrimiçi hesaplamalı bir yaklaşım olarak kullanılmaktadır [12]. Ek olarak, darbe genişliği modülasyon açılarının gerçek zamanlı hesaplanması için ikinci dereceden eğri uydurma ve evrimsel algoritma bazlı teknikler kullanılabilir [13],[14]. MG'lerde gerilim harmoniklerinin azaltılmasına yönelik çeşitli çalışmalar mevcut olmakla birlikte, bu çalışmalarda belirli yerlerde süresiz çözümlerin olması veya kaçınılması gereken harmonik sıralarının sayısı arttıkça, çevrim başına daha fazla sayıda anahtarlama işlemine ihtiyaç duyulması gibi kısıtlamalar bulunmaktadır [15].

Bu makale MG sistemlerin çalışma modları üzerinden harmonik bozulmaları ve atalet momenti yetersizliği içeren zayıf şebekelerin güncel sorunlarına dikkat çekmek ve bu sorunların MATLAB/Simulink benzetim ortamında incelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Enerji depolama sistemler, günümüz çalışmalarda ve sinyalizasyon hatalarında etkin bir rol oynadığı vurgulanmaktadır.

Bu makalenin organizasyonu aşağıdaki gibidir:

Bölüm 2'de MG sistemlerin çalışma karakteristiği incelenmektedir. Kontrol modları Bölüm 3'te, MG güç kalitesi problemleri Bölüm 4'te gösterilmektedir. Çalışma karakteristiği ve modları anlatılan MG'lerin ada mod geçiş durumunda meydana gelen gerilim ve frekans dalgalanma problemi, Bölüm 5'te benzetim çalışması üzerinde üç farklı senaryo ile tanıtılmaktadır. Bölüm 6'da tartışmalar ve sonuçlar not edilmektedir.

Şekil 1. Tipik bir MG yapısı.

2. Mikroşebeke çalışma karakteristiği

Ana şebeke güç sistemi kararlılık problemleri, IEEE ortak çalışma grupları tarafından; rotor açısı kararlılığı, gerilim kararlılığı ve frekans kararlılığı olmak üzere üç kategoride sınıflandırılır [16]. Rotor açısı kararlılığı, jeneratörlerin bir

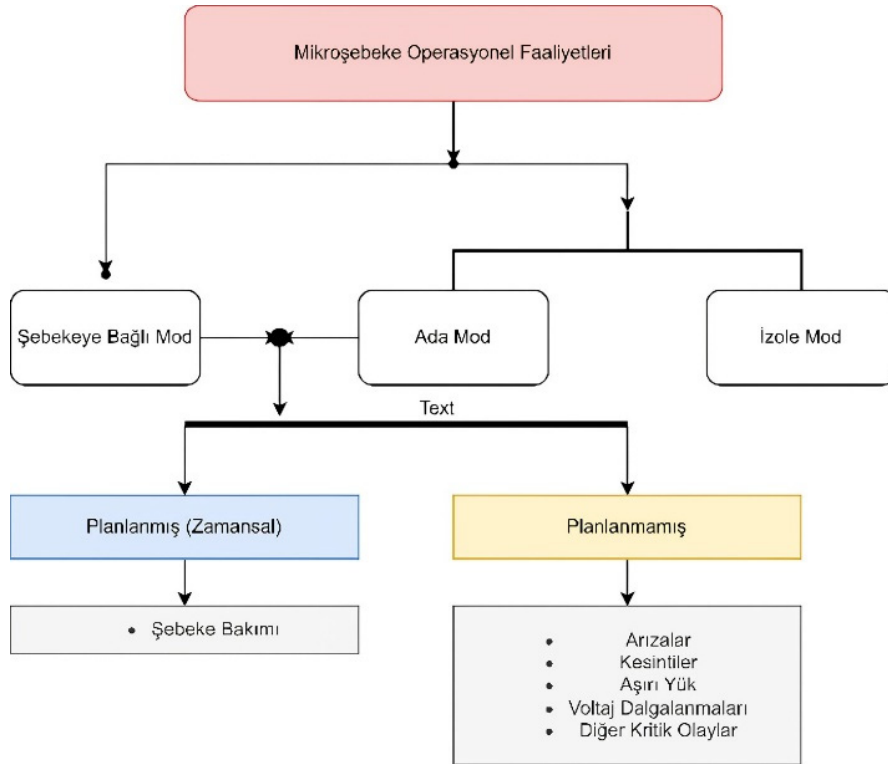
bozulmaya maruz kaldıktan sonra senkronizasyonda kalma yeteneğini ifade eder. Frekans kararlılığı, güç sisteminin çeşitli koşullar altında sabit frekansı koruyabilme yeteneğini gösterir. Gerilim kararlılığı, güç sisteminin kesintilere maruz kaldıktan sonra tüm baralarda sabit gerilimi sürdürme kabiliyetini anlatır. Bu da her veri yolundaki yük talebi ile güç kaynağı arasındaki dengedir.

MG'de, DER'ler, ana güç kaynağıdır. Bu nedenle DER'lerin dinamik özellikleri, MG dinamik davranışlarını belirler.

Arayüz modlarına göre DER'ler iki kategoriye ayrılabilir:

- İnvirtör arayüzlü DER'ler.
- Doğrudan MG'ye bağlanan DER'ler.

Fotovoltaik paneller, küçük doğrudan tahrikli rüzgar türbinleri, mikro gaz türbinleri, piller, volan enerji depolaması ve süper kapasitörler; eviriciler tarafından MG'ye bağlanır. Çift beslemeli asenkron jeneratör, dizel jeneratör ve küçük hidro üniteler ise inverter olmadan MG'ye bağlanır. MG oluşturmak için genellikle mümkün olduğu kadar yenilenebilir enerji kaynağı kullanılır. Bu nedenle MG'de, MG'nin çalışma özelliklerini ana şebekeden oldukça farklı kılan evirici arayüzlü dağıtık üretim yaygın olarak kullanılır.

Şekil 2. MG operasyonel faaliyetleri.

MG'lerin çalışma özellikleri aşağıda kısaca anlatılmaktadır:

- MG hem şebekeye bağlı modda hem de ada modunda çalışabilmektedir. Şebeke bağlantılı modda, MG güç akışı çift yönlüdür. Ada modunda ise MG güç kaynağı, yükün talebini karşılamaktadır. MG çalışma modları Şekil 2'de gösterilmektedir.
- DER'lerin çeşitliliği nedeniyle, farklı DER'ler, çeşitli MG yapılarını oluşturabilmektedir. Dolayısıyla, bir MG için, kararlılık problemlerinin çeşitlendirme özelliklerine yol açan çeşitli çalışma modları mevcuttur.
- MG'nin gerilim ve frekans regülasyonu, dağıtık üretim kontrol stratejilerinden önemli ölçüde etkilenmektedir. Farklı kontrol stratejilerine sahip DER'lerin gerilim ve frekans düzenleme özellikleri çok farklıdır.
- MG'nin zaman çerçevesi, ana şebekeden daha geniştir. Evirici arayüzlü DER'lerin yanıt süresi, geleneksel üretim kaynaklarına göre çok daha hızlıdır. Bu nedenle bir bozulma meydana geldiğinde, MG'nin dinamik davranışları; mikro saniyelik elektromanyetik geçici sürecini içermektedir.
- Senkron jeneratörlerle karşılaştırıldığında, evirici arayüzlü DER'lerin çıkış empedansı ve aşırı akım kapasitesi çok küçüktür. Dolayısıyla bu DER'lerin koruma yanıt süresi, senkron jeneratörlerden çok daha hızlıdır. Bu durum, MG'de büyük parazite maruz kaldığında farklı bir çalışma süreciyle sonuçlanır. Bu, MG'nin geçici kararlılık analizi için evirici arayüzlü DER'lerin en önemli özelliklerinden biridir.

- f. Düşük MG ataleti dolayısıyla büyük bozulma meydana gelmesi, DER'lerin enerji taleplerinin karşılamaında farklılıklar oluşturmaktadır. Enerji depolama, DER'lerin kararlılığını korumak için kullanılır [17].

3. Mikroşebeke kontrolü

Rüzgar ve PV sistemleri gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının giderek artan entegrasyonu, MG'nin güvenilir işletimi ve kontrolü konusunda ciddi endişelere yol açmaktadır. İnterörlerin eklenmesiyle sistem modelleme, kontrol, kararlılık, koruma ve güç kalitesi konularında birtakım zorluklar yaşanmaktadır. Arz ve talebi verimli bir şekilde dengeleyen istikrarlı, tutarlı ve kullanımı kolay bir sistem oluşturmak için gelişmiş yönetim teknikleri gerekmektedir. Bu, MG'lerde enerji paylarının farklı dağıtık enerji kaynakları veya yenilenebilir enerji kaynakları arasında bölünmesini mümkün kılmaktadır.

MG'ler üç farklı modda çalışabilir. Bunlardan en önemlileri farklı kontrol stratejileri gerektiren ada mod ve şebekeye bağlı moddur. Ada modunda kontrol sorunu çok daha karmaşık hale gelmektedir. Dahası, yalıtılmış bir MG'de çok sayıda DER'in enerjisini verimli bir şekilde kontrol etmenin teknolojik zorluğu, enerji mühendislerinin karşısına çıkmaktadır. Bir MG, ana şebekeye bağlanma ve bağlantıyı kesme yeteneğine sahiptir. Bu, planlı şebeke bakımı veya arızalar, gerilim çökmeleri, elektrik kesintileri ve gerilim değişimleri gibi önemli durumlarda gerçekleşmektedir. Bu işlem sırasında MG'de minimum kesinti olması veya hiç kesinti olmaması arzu edilmektedir. Buna ek olarak, bir MG, sistemin istikrarı yeniden kazanıldığında ana güç şebekesine zahmetsizce yeniden katılma yeteneğine sahiptir. Ana şebekeye bağlı mod sırasında şebeke, frekansı ve gerilimi sağlamaktadır.

Ancak ada modunda frekans ve gerilim geri bildirimini sağlayacak bir ana şebeke mevcut değildir. Bu nedenle MG kontrol sisteminin, bu değişkenleri bağımsız olarak sağlaması gerekmektedir. MG'nin düşük ataleti bu durumda endişe kaynağıdır. Geleneksel güç sistemlerindeki DER'ler ile senkron jeneratörler arasındaki atalet eşitsizliği nedeniyle, MG işlemleri sırasında frekans salınımları ve gerilim dalgalanmaları gibi güç kalitesi sorunları ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, MG'nin kontrolü, güvenilir bir güç sistemi sağlamak için bu koşulları yönetebilme yeteneğine sahip olmalıdır [18].

Enerji depolamaya dayalı enerji yönetimi sayesinde MG, dağıtık üretim ile elektrik şebekesi arasındaki iş birliğini etkili bir şekilde gerçekleştirebilmektedir. Dağıtık yenilenebilir enerji kaynaklarının da elektrik şebekesine yüksek oranda nüfuz etmesinden kaynaklanan olumsuz etkileri azaltabilmektedir. Dağıtık yenilenebilir enerjinin kesintili güç çıktıları, şebeke işletimi ve yönetimine birçok sorun getirmektedir. Bu sorun, dağıtık yenilenebilir enerjinin yüksek oranda yaygınlaştığı bazı yerel dağıtım sistemlerinde daha ciddi hale gelmektedir. Yenilenebilir enerjiye dayalı MG'lerde enerji depolamanın uygulanması son yıllarda büyük ilgi uyandırmaktadır. Referans [19],[20]'te gösterildiği gibi enerji depolama, MG sisteminin ataletini artırabilme ve bozulmalarla başa çıkma yeteneğine sahiptir.

MG kontrolünün, kararlı ve güvenli çalışmayı sağlamak için birden fazla mod içermesi gerekmektedir:

Şebeke Senkronizasyonu: MG kontrol uygulamasında, MG geriliminin büyüklüğü, frekansı ve fazı, bağlanmadan önce şebeke gerilimiyle eşleştirilmektedir. Gerilimler belirli bir tolerans dahilinde eşleştirilmezse, bağlantıda kararsızlığa neden olan, tehlikeli çalışma ve ekipman hasarıyla sonuçlanabilecek büyük geçişler meydana gelebilmektedir.

Şebeke Formu: MG kontrol uygulamasında; belirli üretim üniteleri, bir AC sistemde gerilim ve frekans kontrolü, bir DC sistemde yalnızca gerilim kontrolü altındadır. Şebeke oluşturma kontrolü mevcut değilse, ada mod bir MG, güvenli ve kararlı bir şekilde çalışamaz.

Şebeke Takibi: MG kontrol uygulamasında, belirli üretim birimleri bir AC sistem üzerinde aktif ve reaktif güç kontrolü, DC sistem üzerinde güç kontrolü altındadır. Şebekeyi izleyen üniteler, gerilim ve frekans kontrolüne doğrudan katkıda bulunmamaktadır ve bunun yerine terminallerindeki gerilim ve frekans koşullarını takip etmektedir.

Kısıtlama: MG kontrol uygulaması, üretimi ve/veya yük gücünü azaltmaktadır. Üretimi/yükü azaltmanın ana nedeni, planlanmamış olaylar meydana geldiğinde veya işletim koşulları şebekeyi zorladığında güvenlik ve kararlılığı korumaktır [21],[22].

4. Mikroşebekelerde güç kalitesi problemleri ve harmonikler

Güç kalitesi, genel olarak nominal gerilim ve frekansta sinüzoidal dalga formunu korumak için bara geriliminin ölçülmesi, analizi ve iyileştirilmesi ile ilgilidir [23]. DER'lerde güç kalitesi sorunları, güç elektroniği tabanlı anahtarların ve doğrusal olmayan yüklerin artan nüfuzu nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Kesintili dağıtık üretimlerin (güneş ve rüzgar) varlığı da bir MG'nin güç kalitesini etkilemektedir [24].

Şebekeye bağlı modda, MG'deki yükler hem şebekeden hem de DER'lerden enerji almaktadır. Ana güç şebekesine bağlantı kaybı olduğunda sürekli bir enerji tedarikini sürdürmek için, MG'nin ada moduna sorunsuz bir şekilde geçmesi gerekmektedir. Bu olaylar gerilim düşüşlerine, arızalara ve elektrik kesintilerine dönüşebilmektedir. Ana şebeke ile bağlantı kesildiğinde MG kaynaklarının her birisinin faz açıları değişiklik gösterir. Bu durum frekansın azalmasına yol açmaktadır. Kontrolörlerin yetersiz uygulanması, MG işletiminde istikrarın bozulmasına neden olmaktadır [18].

Sistem üzerinde meydana gelen gerilim ve frekans dalgalanmaları yavaş dinamik yanıtta ve DER'lerin düşük ataletinden dolayı meydana gelmektedir. Depolama ve esnek AC iletim sistem cihazları, yukarıda belirtilen soruna uygun çözümlerdir. Bu kontrol şemalarının modlar arası geçişi, yüklere hafif bir şekilde veya hiç dikkat dağıtmadan gerçekleştirmesi gerekmektedir [3]. Bu geçişler her zaman planlı (bakım vb.) olmamaktadır. Arızalar, gerilim düşüşleri, kesintiler, aşırı yüklenme durumu, gerilim dalgalanmaları ve diğer kritik olaylar MG'nin ana şebekeden izolasyonunu gerektirmektedir [25].

MG'lerde kullanılan PV, rüzgar türbinleri, hidro üniteler gibi çok sayıda küçük ölçekli jeneratörler kullanılmaktadır. Bu mikro kaynaklar çevre dostudur ancak güneş, rüzgar vb. gibi yenilenebilir bazı enerji kaynaklarının kullanımı nedeniyle, doğası gereği kesintilidir. Bu mikro kaynaklar ve yük kümesi, belirlendikleri alana güç sağlamak amacıyla kontrol edilebilir oldukları için kullanılmaktadır [26]. MG gerilim ve frekans kontrol stratejileri yakın zamana kadar tek yönlü güç akışı varsayımı üzerine geliştirilmekteydi. Ancak yenilenebilir DER'ler sayesinde bazı aşırı durumlarda, üretim fazlası enerjinin tüketicilerden MG yoluyla tedarik şebekesine doğru ters bir güç akışı gerçekleştirmesi sağlanmaktadır [27].

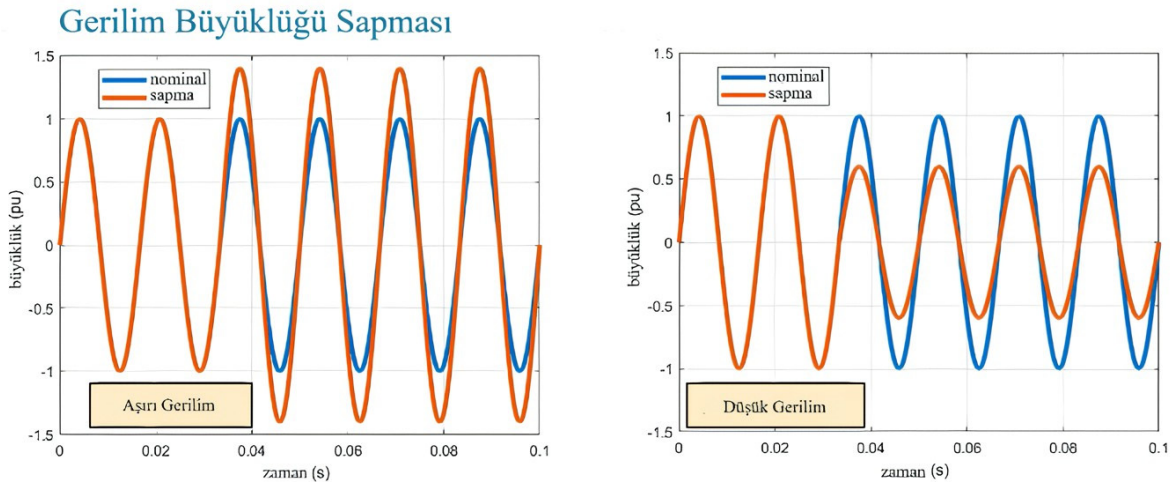
Ayrıca ada mod geçiş tespiti, şebekeye bağlı eviricilerin önemli bir özelliğidir. Ada mod algılama hatası, jeneratörlere ve yüklere zarar vererek durumu kritik hale getirebilmektedir. Kasıtsız bir ada mod olayı sırasında, ana şebeke MG'den izole edilerek, iki ayrı ve bağımsız sistemin oluşması sağlamaktadır. İstenmeyen ada mod, frekans ve gerilimdeki önemli dalgalanmalar nedeniyle hizmet ve müşteri ekipmanı, bakım personeli ve genel halk için çeşitli sorunlara yol açabilecek riskler oluşturmaktadır [28].

Bunun yanı sıra elektrik şebekelerinde DER'lerin kullanımının ciddi şekilde artmasıyla birlikte sorunlar sıklıkla ortaya çıkabilmektedir. DER'leri kullanırken, üretim seviyelerindeki hızlı değişiklikler ve kaynağın kesintisi nedeniyle gerilim regülasyonu ve frekansın etkilenmesi meydana gelmektedir. Doğru adresleme koordinasyonu, düzgün bir şekilde sağlanmazsa sistemin güvenliği ve güvenilirliği üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır [4]–[6].

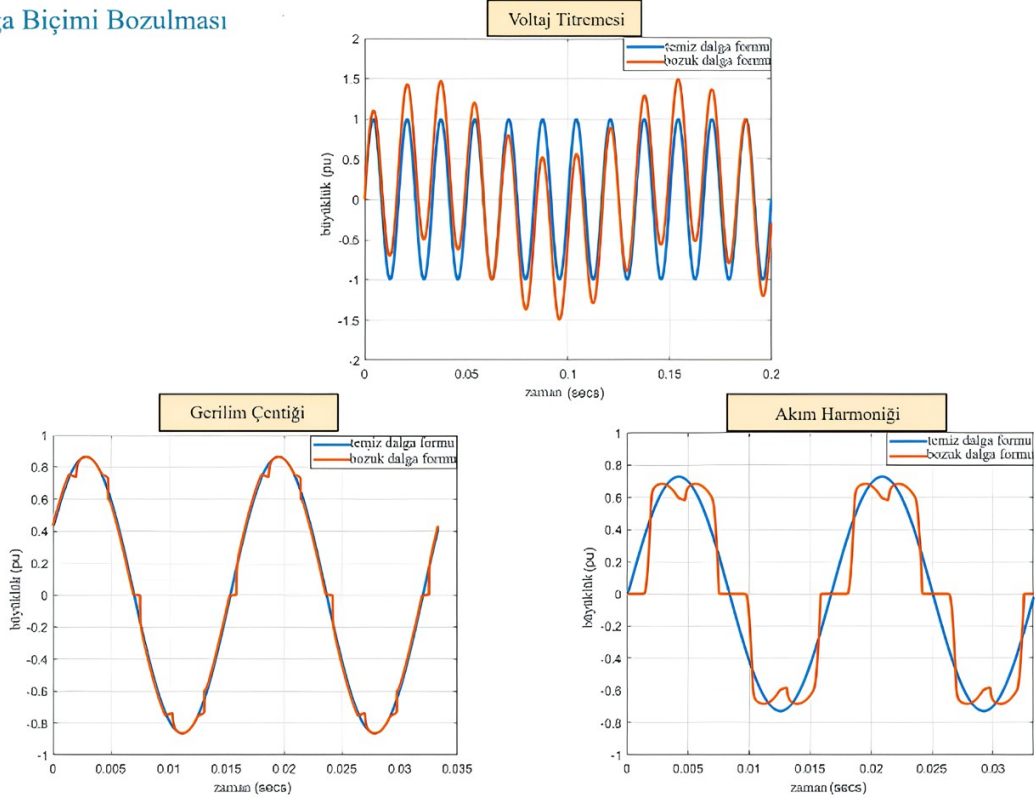
MG güç kalitesi sorunları da geleneksel dağıtım sistemindeki güç kalitesi sorunlarına benzer. Bu arızalar; gerilimdeki düşmeler/yükselmeler, titremeler, harmonik bozulmalar, gerilim kesintileridir [29]. Herhangi bir arıza durumunda meydana gelen gerilim düşmelerinde genlik %10-%90 arasında değişebilir ve süresi bir dakikaya kadar sürebilmektedir [30]. Gerilim yükselmesi, güç frekansında RMS geriliminde veya akımında 0,5 döngüden bir dakikaya kadar bir süre boyunca meydana gelen artış olarak tanımlanır. Tipik büyüklükler 1,1 ila 1,8 artış arasındadır [30]–[32]. Tipik bir sistemde hacimli bir endüktif yükün ani anahtarlama veya devasa kapasitör kümelerine enerji verilmesi gibi rahatsızlıklar, sarkma ve şişmeye neden olmaktadır. Gerilim düşmesi ve yükselmesi, hassas ekipmanın arızalanmasına, sigortalının atmasına veya devre kesicilerin atmasına neden olabilecek, dengesiz büyük akım oluşturan elektrik kesintisine neden olmaktadır.

MG'nin işletilmesinde en zorlu durumlardan biri, ada modunda aktif ve reaktif güç kontrolünün sağlanamamasıdır. Yerel güvenilirlik ve kararlılık için MG çalışması sırasında, bir gerilime karşı reaktif güç düşüş denetleyicisi kullanarak, gerilimi düzenlemek gerekmektedir [33]. Çünkü her bir dağıtık üretim kaynağı, ada mod çalışma sırasında düşük frekans karakteristiği içermektedir [34]. Evirici tabanlı DER'ler için sarkma tabanlı aktif güç-frekans ve reaktif güç-gerilim kontrolörleri geliştirilmiştir [35]. Bu kontrolörler DER'ler arasında iletişim olmadan, MG'nin merkezi olmayan çalışmasına izin verir.

Yukarıda bahsedilen nedenlere ilişkin örnek bozulmalar Şekil 3 ve 4'te gösterilmektedir.

Dalga Biçimi Bozulması

Şekil 4. Gerilim büyüklüğü üzerinde temel sapma örnekleri 2.

Şekil 3’te gösterilen gerilim ve frekans üzerindeki temel sapma örneklerinin sol üst grafiğinde, gerilim büyüklüğünün uzun bir süre boyunca nominal büyüklükten daha büyük olduğu bir aşırı gerilim grafiği, sağ üst grafikte ise gerilim büyüklüğünün uzun bir süre boyunca nominal büyüklükten daha düşük olduğu bir düşük gerilim grafiği görülmektedir. Bu koşulların hepsi elektrikli ekipmanın çalışmasıyla ilgili sorunlara neden olma potansiyeline sahiptir ve bu nedenle istenmeyen koşullardır. Şekil 4’te ise üç tür dalga şekli bozulması görülmektedir. Gerilim titremesi, gerilim çentigi ve akım harmonikleri titremesi, elektrik sistemlerinde hızla değişen yüklerden kaynaklanmaktadır.

Yukarıdaki problemlerde incelenmesi gereken en önemli etken harmoniklerdir. Harmonik bozulma olarak anılan ve enerji sisteminde salınım oluşturan bileşenler sonucu meydana gelen harmonik kirliliği, özellikle teknolojinin gelişmesiyle ve bu teknoloji içerisinde kullanılan güç elektroniği elemanlarının yaygın kullanımı ile artış göstermektedir. Harmonikler, herhangi bir önlem alınmazsa, elektrik şebekesinin güvenilir ve tutarlı bir şekilde çalışma kabiliyeti için bir tehdit oluşturur [36]. Güç elektroniği cihazları, güç sistemi ağındaki harmonik görünümünün ana nedenidir. Literatürde, çeşitli harmonik indirgeme teknikleri, aktif veya pasif güç filtreleme olarak sınıflandırılır. Aktif filtreler herhangi bir sıradaki harmonikleri gidermek için kullanılırken, pasif filtreler daha yüksek dereceli harmonikleri azaltmak için kullanılmaktadır. [17].

Harmoniklerin güç sisteminde meydana getirdiği sorunların giderilmesi için bu bileşenlerin ölçümü ve analizleri çok önemlidir. Ele alınan sistemlerde, hangi noktalardan ölçüm yapılacağı, bunların analizlerinin nasıl gerçekleştirileceği dikkat edilmesi gereken konulardır. Çalışmalar gerçekleştirilirken uluslararası ve ulusal kuruluşların belirlediği standartlar temel alınarak, ölçüm süreleri, ölçüm ve analiz yöntemleri uygun standartlara göre seçilmelidir [37]. Bu amaçla, bazı ülkeler harmonikleri bir koz (güç) olarak belirlemişler ve harmonik standartlarını oluşturmuşlardır. Ülkemizde elektrik iletim sistemi kullanıcılarının uymakla yükümlü oldukları harmonik sınır değerleri ve harmonik ölçüm sınır değerleri “Elektrik İletim Sistemi Arz Güvenirliği ve Kalitesi Yönetmeliği” [17] ile “Elektrik Piyasası Şebeke Yönetmeliği” [38] tarafından belirlenmektedir. Akım harmonik sınır değerleri Elektrik İletim Sistemi Arz Güvenirliği ve Kalitesi Yönetmeliği’nde, gerilim harmonik sınır değerleri Elektrik Piyasası Şebeke Yönetmeliği’nde yer almaktadır. Standartlarda ölçüm noktası olarak ölçüm yapılacak sistemin ortak bağlantı noktası tercih edilmektedir. İncelenen sistemlerde, hangi noktalardan ne kadar süre ile ölçüm alınacağı ve bunların analizlerinin nasıl yapılacağı da önem arz etmektedir. Doğrusal olmayan elemanlar ile tam sinüsoidal olmayan kaynaklardan herhangi birisi veya bunların ikisinin sistemde bulunmasıyla, sistemdeki akım ve gerilim dalga şeklinin bozulduğu bilinmektedir. Bozulan bu dalga şekillerini Fourier Analizi olarak bilinen yöntem ile temsil etmek mümkündür [39].

Fransız fizikçi ve matematikçi J. Fourier, sinüsoidal olmayan periyodik dalgaların; genlik ve frekansları farklı birçok sinüsoidal dalgaların toplamından oluştuğunu, başka bir deyişle; sinüsoidal olmayan periyodik dalgaların genlik ve frekansları değişik (temel dalga frekansının tam katları) olan sinüsoidal dalgalara ayrılabilceğini göstermiştir.

Periyodik fonksiyonlar Fourier serisine açıldıklarında, birinci terimi bir sabit, diğer terimleri ise bir değişkenin katlarının *sinüs* ve *cosinüs* büyüklüklerinden oluşan bir seri halinde yazılmaktadır.

$$i_s(t) = I_{dc} + \sum_{n=1}^{\infty} [a_n \cos(n\omega t) + b_n \sin(n\omega t)] \quad (1)$$

$$v_s(t) = v_{dc} + \sum_{n=1}^{\infty} [a_n \cos(n\omega t) + b_n \sin(n\omega t)] \quad (2)$$

Akım ve gerilim harmonikleri simetrik olduklarından, *cosinüs* terimlerin değeri sıfır olacaktır. Ayrıca ifadenin sadeleştirilmesi açısından doğru akım bileşenleri ihmal edilirse, güç sistemlerinde akım ve gerilimin anlık değerlerinin Fourier açılımı aşağıdaki şekilde yazılmaktadır.

$$i_s(t) = \sum_{n=1}^{\infty} \sqrt{2I_{sn}} \sin(n\omega_1 t + \theta_n) \quad (3)$$

$$v(t) = \sum_{n=1}^{\infty} \sqrt{2V_{sn}} \sin(n\omega_1 t + \delta_n) \quad (4)$$

Burada V_{sn} ve I_{sn} , n . harmonik derecesi için gerilim ve akımın etkin değerleri, ω_1 temel frekansa ait açısal frekans, θ_n ile δ_n ise n . harmonik için gerilim ve akıma ait faz açılarıdır.

Toplam akımın etkin değeri:

$$i_s = \sqrt{\sum_{n=1}^{\infty} I_{sn}^2} \quad (5)$$

ifadesinden elde edilmektedir.

Harmonik akımlarının etkin değeri:

$$I_h = \sqrt{i_{s2}^2 + i_{s3}^2 + i_{s4}^2 + \dots} \quad (6)$$

olarak bulunmaktadır.

Uygulamada harmonik ifadelerinde bazı sadeleştirmeler yapmak mümkündür. Örneğin dengeli güç sistemlerinde yarım dalga simetrisinden dolayı çift harmoniklerin etkisi sıfırdır. Trafolar tarafından üretilen 3 ve 3'ün katları harmoniklerin şebeke üzerindeki etkileri ise çeşitli trafo bağlantıları ile giderilebilmektedir. Bunların dışında elektrik üretim aşamasında alternatörlerin meydana getirdiği harmonikler de, alternatör sarım şekillerini değiştirerek giderilebilmektedir. Alternatör faz sargılarının toplu sarım yerine dağıtık sarımlı yapılmaları, üretilen gerilim dalga şeklini *trapez* yerine *sinüsoidal* forma yaklaştırmaktadır [21].

Enerji kalitesinin ölçülebilmesi ve bozulmaların sınırlandırılabilmesi için akım ve gerilim harmoniklerinin tanımlanması gerekmektedir. Toplam harmonik bozulma (THD), harmonikli bileşenlerin efektif (rms) değerlerinin, temel bileşen efektif (rms) değerine bölünmesiyle elde edilir ve genellikle yüzde olarak gösterilir. THD ifadesinin yardımı ile temel sinüs bileşenimizin harmonik bileşenlerin toplanması ile ilk formundan ne derece sapmaya maruz kalacağı görülebilir.

Sadece temel frekanstan oluşan tam bir sinüsoidal dalga için THD değeri sıfırdır. Yani denklem 7 ve denklem 8'den de anlaşılacağı gibi harmonik bileşenlerin olmadığı sistemlerde THD herhangi bir değere ulaşmayacaktır [40]. Uluslararası IEC 519-1992'ye göre akım THD'si $I_{THD} < \%15-20$ ve gerilim THD'si $U_{THD} < \%3-5$ olmalıdır [35]. Gerilim için THD denklem 7'de verilmektedir [41].

$$THD_V = \frac{\sqrt{\sum_{n=2}^{\infty} V_n^2}}{V_1} \quad (7)$$

Burada;

THD_V : Gerilimin toplam harmonik bozunumu,

V_n : Devreye uygulanan gerilimin n 'inci mertebedeki harmoniğinin etkin değerini,

V_1 : Devreye uygulanan gerilimin temel frekanstaki etkin değerini göstermektedir.

Akım için THD denklem 8’de verilmektedir [41].

$$THD_I = \frac{\sqrt{\sum_{n=2}^{\infty} I_n^2}}{I_1} \quad (8)$$

Burada;

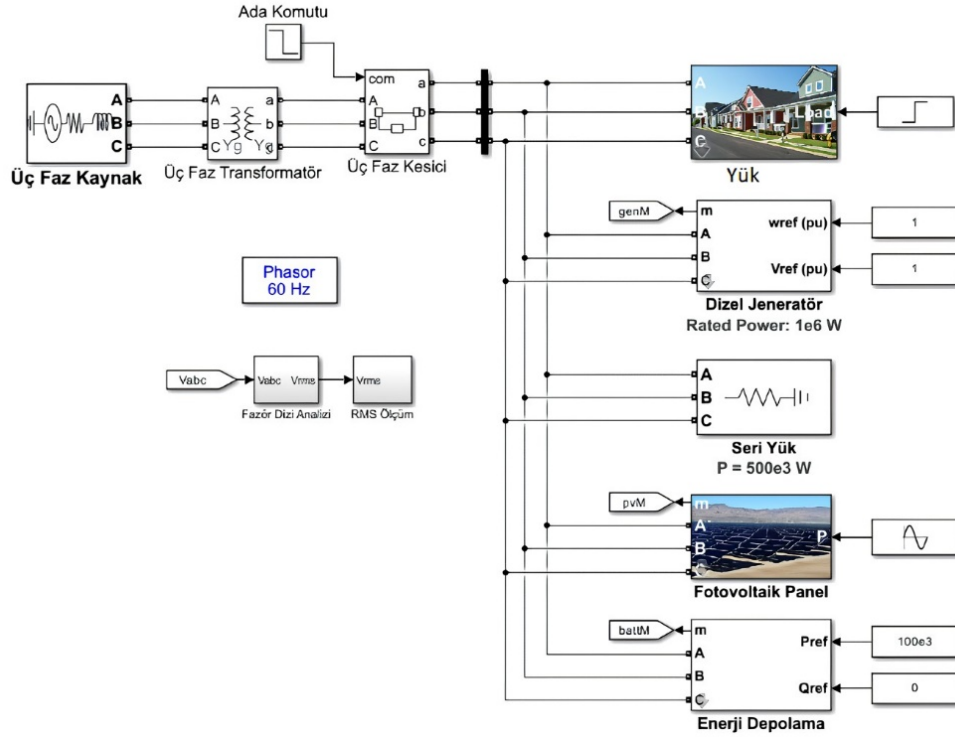
THD_I : Akımın toplam harmonik bozunumu,

I_n : Devreden geçen akımın n’inci mertebedeki harmoniğinin etkin değerini,

I_1 : Devreden geçen akımın temel frekanstaki etkin değerini ifade etmektedir.

5. Benzetim çalışması

Bu bölümde Şekil 5’te gösterilen orta ölçek bir MG’nin kontrol modları, enerji kaynağı modellemesi, güç dönüştürücüleri, kontrol algoritmaları, güç kompanzasyonu, şebeke bağlantısı, pil yönetim sistemlerinin incelenmesi MATLAB/SIMULINK ile gerçekleştirilmiştir. Benzetim çalışması, bir adet 500 kW değerinde bir enerji depolama sistemi, bir adet 500 kW değerinde fotovoltaik panel dizisi ve 1 MW değerinde bir dizel jeneratör seti ile yapılmıştır [42]. Frekans kontrolü, 60 Hz sistem frekansında sabit tutulacak şekilde kabul edilmektedir. Simülasyon örnek zamanlaması ise 60 saniye kabul edilmektedir. Benzetim çalışması esnasında hesaplanacak THD oranları MATLAB/SIMULINK güç bloğu (powergui) içerisindeki fft (hızlı Fourier dönüşümü) analiz sekmesi üzerinden hesaplanmaktadır.

Şekil 5. Matlab-Simulink örnek MG [42]

Şekil 5’te gösterilen ve benzetimi yapılan MG, bir ana elektrik şebekesinden bağımsız veya ona bağlı olarak çalışmaktadır ve yerleştirilmiş bir alan içinde yer alan enerji üretim sistemidir. MG hem yenilenebilir hem de geleneksel üretim kaynakları içermektedir. Bununla birlikte yenilenebilir kaynakların değişkenliğini dengelemek için enerji depolama da mevcuttur. Enerji depolama kaynağında bulunan batarya doluluk oranı her bir senaryoda yüzde 80 kabul edilmektedir. Gerilim düşmesi ve gerilim yükselmesi kontrolünün özelliklerine ilişkin kapsamlı bir çalışma gelecek bölümde sunulmaktadır.

Benzetim çalışması senaryo sıralaması aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

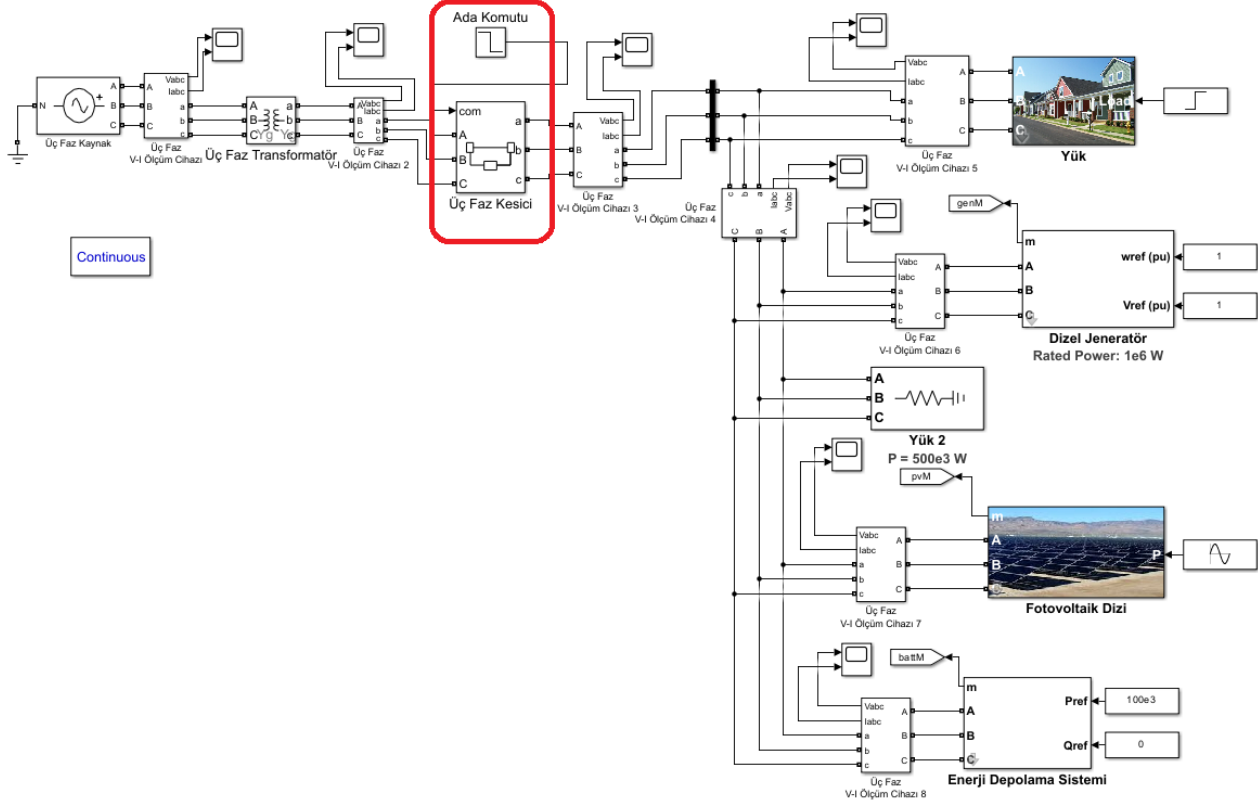
- İlk olarak, MG sistemin 15. saniyede, ana şebeke sistemi üzerinden planlı ayrılması sonucunda gerilim ve akım dalgalanmaları gözlemlenmektedir ve THD analizi yapılmaktadır.
- İkinci senaryoda MG sistemin 15. Saniyede, geleneksel şebeke sisteminden plansız (arıza durumu) ayrılma durumu incelenmektedir. Arıza durumu ana şebeke sistemi üzerinde meydana gelen gerilim düşmesi ve gerilim yükselme

durumları sonucunda, MG sistemin ada mod geçi sırasında meydana gelen gerilim ve akım dalgalanmaları incelenmektedir. THD analizleri yapılarak bozulma oranları gözlemlenmektedir.

• Üçüncü senaryoda ise enerji depolama sisteminin MG sistemin frekansı üzerinde gösterdiği etki analiz edilmektedir.

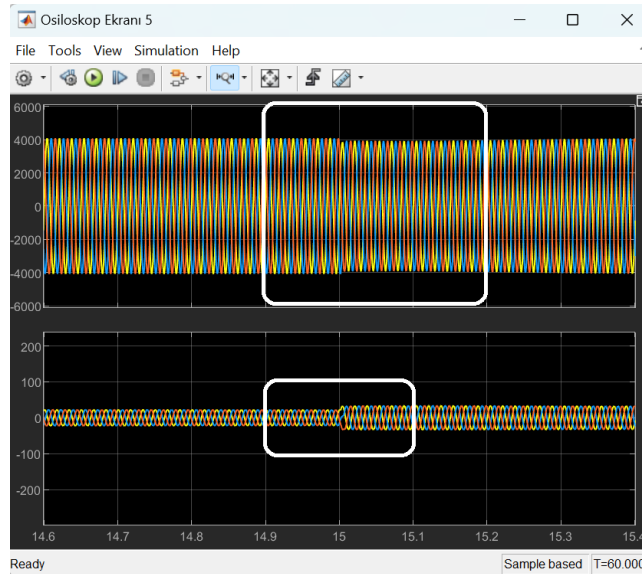
THD, temel sinyale göre ne kadar bozulma olduğunu bir ölçüsüdür. Ölçüm sonuçlarında ortaya çıkan değer sıfıra eşit veya sıfırdan büyük olmak zorundadır.

5.1. Senaryo 1: Mikroşebekenin ana şebeke sistemi üzerinden planlı ayrılması

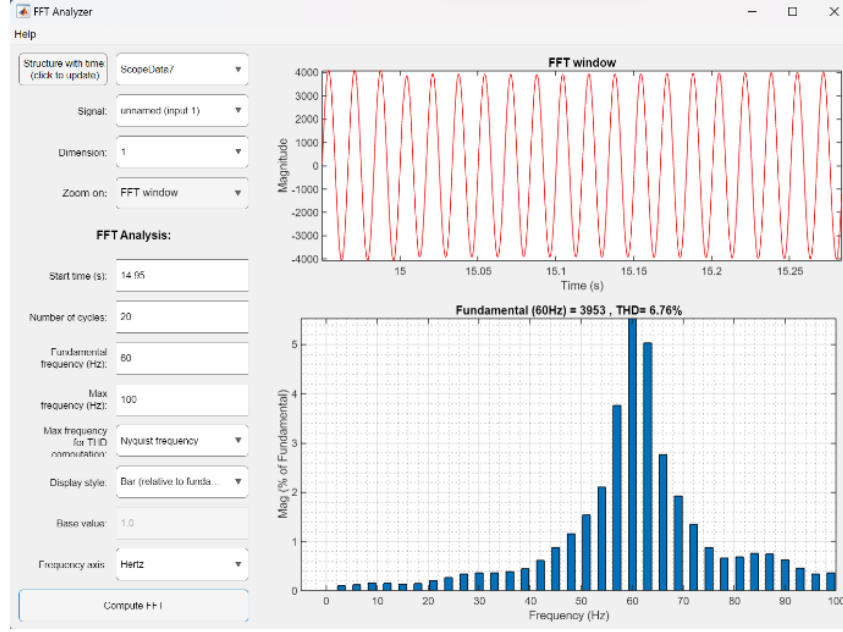

Şekil 6. Olay örgüsü 1: Üç fazlı kesici ile MG sistemin planlı ayrılması.

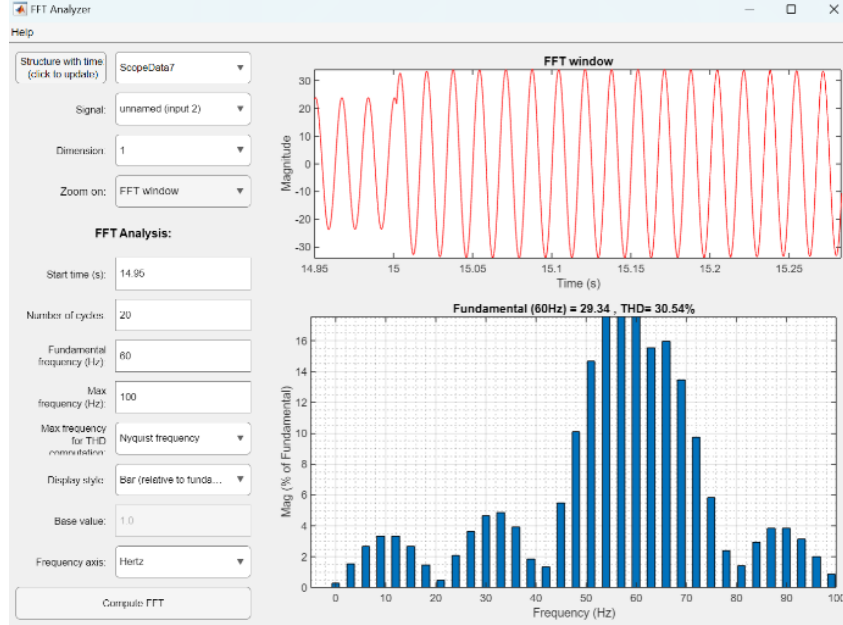
Birinci senaryoda MG sistemi, Şekil 6'da gösterilen üç fazlı kesici yardımıyla ana şebeke sisteminden 15. saniyesinde ada moduna geçmektedir. Planlı ayrılma sonucu MG gerilim ve akım ölçüm sonuçları ile THD bozulma yüzdesi Şekil 8 ve 9'da gösterilmektedir.

Şekil 7. MG'nin 15. Saniyede planlı ayrılması sonucu meydana gelen gerilim ve akım dalgalanmaları.

Şekil 8. MG'nin planlı ayrılması sonucu MG gerilimi için tek fazın THD yüzdesi

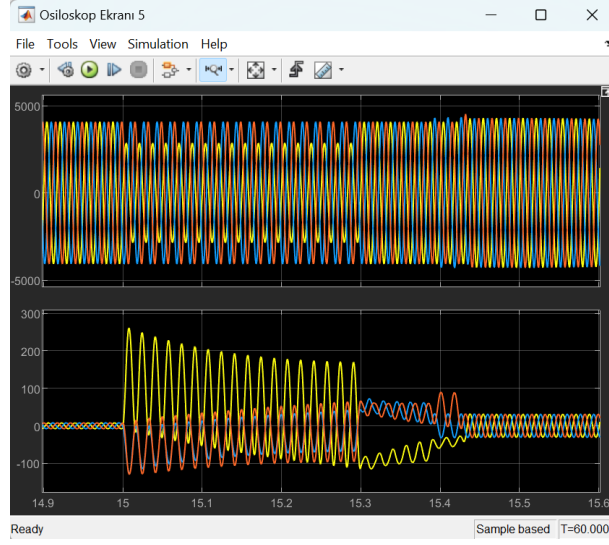
Şekil 9. MG'nin planlı ayrılması sonucu MG akımı için tek fazın THD yüzdesi

Şekil 7'de ölçüm ekranında MG sistemin şebekeye bağlı moddan planlı (bakım vb.) olarak, 15. saniyede ayrılması durumunda meydana gelen gerilim ve akım grafiklerindeki dalgalanmalar gösterilmektedir. Şekil 8 üzerinde kırmızı renk ile gösterilen grafik tek fazın genlik görüntüsüdür. Altta mavi sütunlar bulunan bar grafik ise harmoniklerin temel frekansı üzerinden göstermiş oldukları değişimi belirtmektedir ve Fft frekans spektrumunu göstermektedir. Gerilim grafiğinin tek fazı üzerinde yapılan THD oranı için başlangıç zamanı 14.95'inci saniyede başlanarak 20 adet sayıkl incelenmektedir. İncelenen ve planlı olarak ada moda geçen MG geriliminin tek faz ölçümü için THD yüzdesi %6.76'dır. Şekil 9'da ise akım grafiğinin tek fazı üzerinde yapılan THD oranı incelenmektedir. Başlangıç zamanı 14.95 olarak seçilip 20 sayıkl gözlemlenerek hesaplanan THD yüzdesi %30.54 tür.

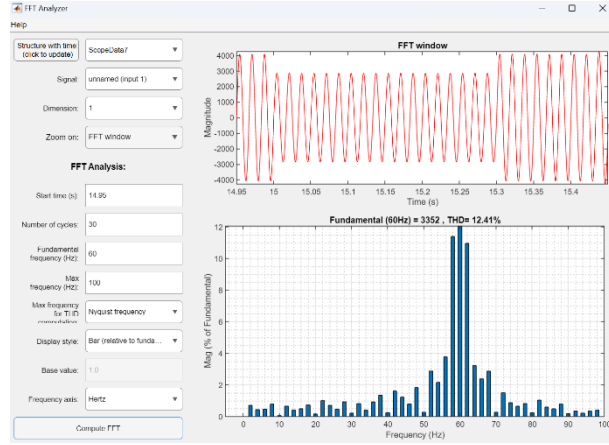
5.2. Senaryo 2: MG sistemin geleneksel şebeke sistemi üzerinden plansız (arıza durumu) ayrılması

İkinci senaryoda ise, MG sistemlerin ana şebeke sistemlerinden plansız (arıza durumu) ayrılmasının benzetim çalışması yapılmaktadır. Benzetim çalışmasında iki farklı arıza durumu incelenmektedir. İncelenen ilk arıza durumunda MG'nin geleneksel şebeke kaynaklı tek faz gerilim düşmesi sonucu adalanması ve bu adalanma sırasında meydana gelen şebeke gerilim ve akım dalgalanmaları Şekil 10'da gözlemlenmektedir. Gerilim düşmesi 15. saniyede meydana gelip arıza süresi planlı olup 0.3 saniye devam ettirilmektedir.

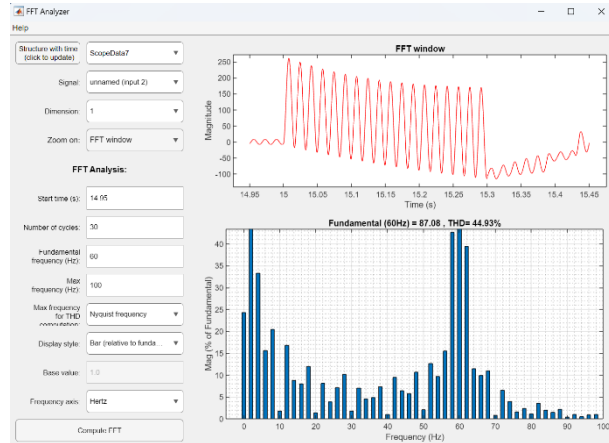

Şekil 10. Ana şebeke kaynaklı arıza (gerilim düşümü) sonucu ada moda geçen MG'nin gerilim ve akım dalgalanmaları.

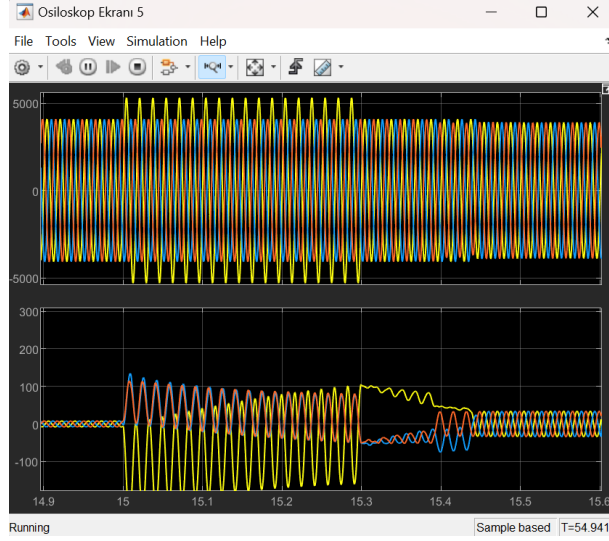
Şekil 11. MG'nin plansız ayrılması (gerilim düşmesi) sonucu MG gerilimi için tek fazın THD yüzdesi.

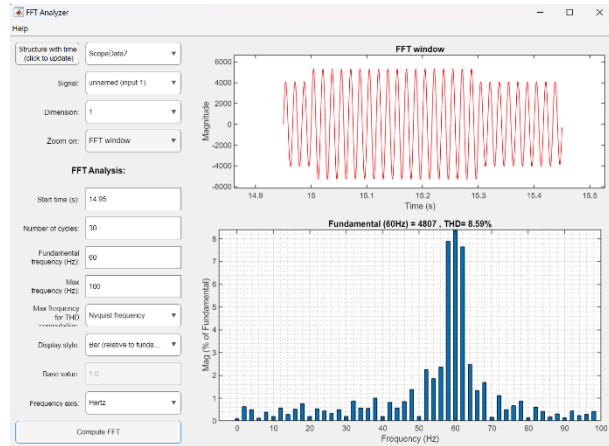
Şekil 12. MG'nin plansız ayrılması (gerilim düşmesi) sonucu MG akımı için tek fazın THD yüzdesi.

Şekil 11 ve 12'de gerilim ve akım bozulma yüzdeleri gösterilmektedir. Şekil 11 üzerinde kırmızı renk ile gösterilen grafik tek fazın genlik görüntüsüdür. İncelenen gerilim grafiğinin tek fazı üzerinde yapılan THD oranı için başlangıç zamanı 14.95'inci saniyede başlanarak bozulmanın bittiği noktaya kadar 30 adet sayıkl incelenmektedir. İncelenen tek faz gerilim grafiğinin alt tarafında bulunan mavi sütunlu bar grafiği ise arıza sonucu ada moda geçen MG geriliminin tek faz ölçümü için THD yüzdesini göstermektedir ve %12.41 dir. Şekil 12'de ise akım grafiğinin tek fazı üzerinde yapılan THD oranı incelenmektedir. Başlangıç zamanı 14.95 olarak seçilip bozulmanın bittiği noktaya kadar 30 sayıkl gözlemlenerek hesaplanan THD yüzdesi %44.93 tür.

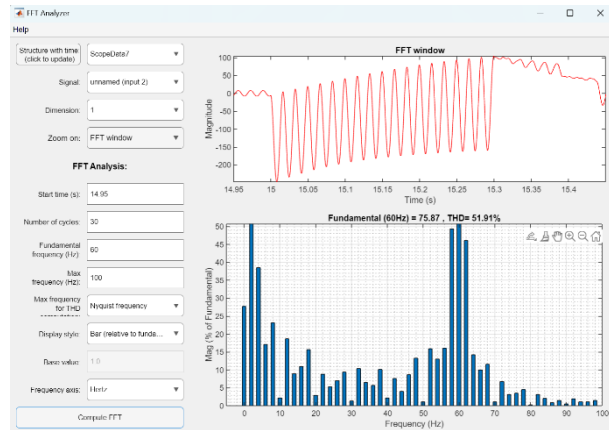
İkinci arıza durumunda ise MG'nin geleneksel şebeke kaynaklı tek faz gerilim yükselmesi sonucu adalanması ve bu adalanma sırasında meydana gelen şebeke gerilim ve akım dalgalanmaları incelenmektedir. Şekil 13'te MG ölçüm sonuçları gözlemlenmektedir. Gerilim yükselmesi 15. saniyede meydana gelip arıza süresi planlı olup 0.3 saniye devam ettirilmektedir.

Şekil 13. Ana şebeke kaynaklı arıza (gerilim yükselmesi) sonucu ada moda geçen MG'nin gerilim ve akım dalgalanmaları.

Şekil 14. MG'nin plansız ayrılması (gerilim yükselmesi) sonucu MG gerilimi için tek fazın THD yüzdesi.

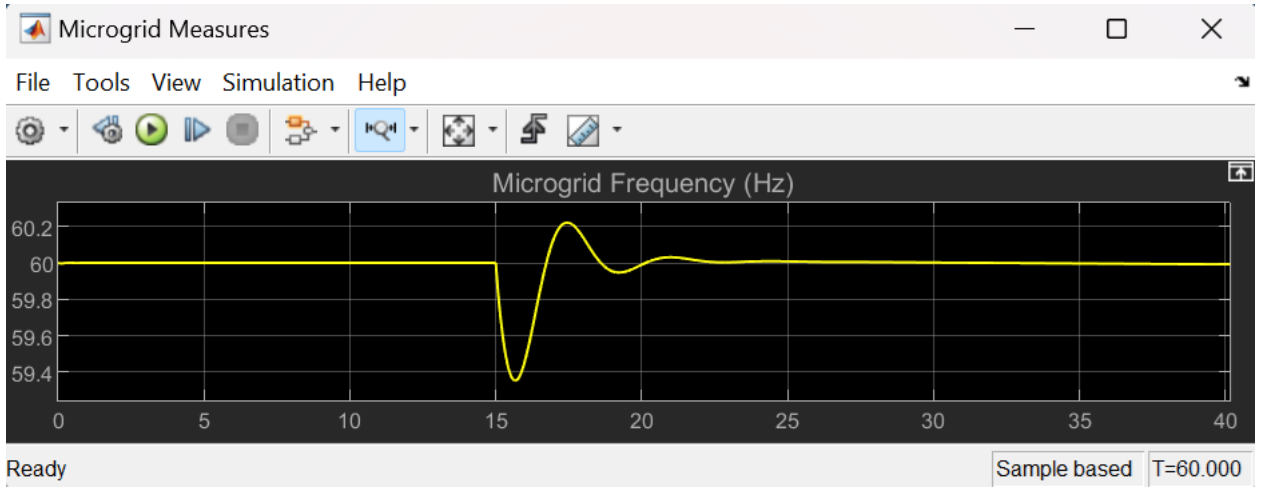

Şekil 15. MG'nin plansız ayrılması (gerilim yükselmesi) sonucu MG akımı için tek fazın THD yüzdesi.

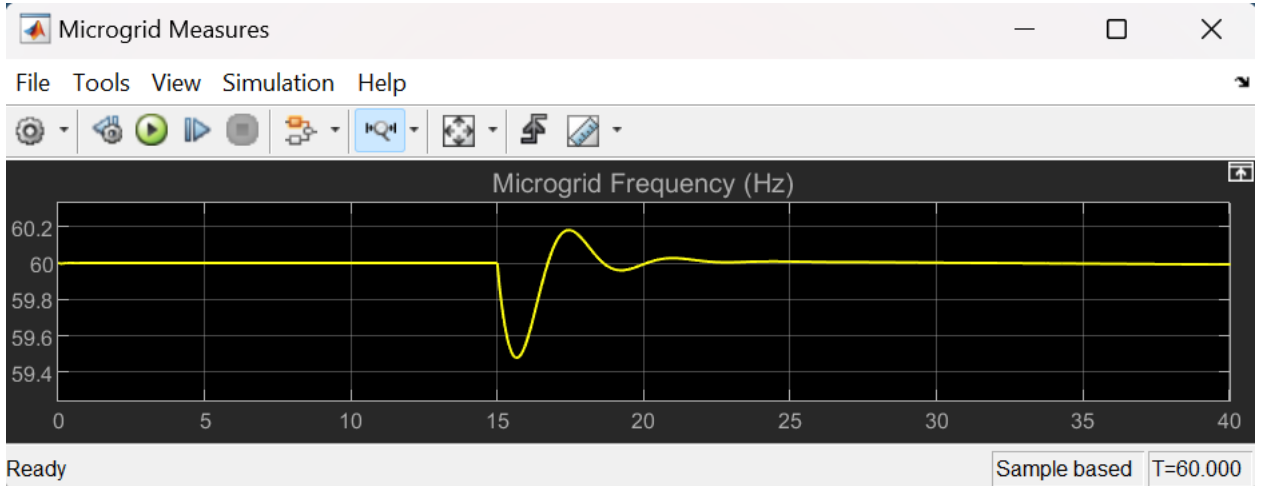
Şekil 14 ve 15’de gerilim ve akım bozulma yüzdeleri gösterilmektedir. Şekil 14 üzerinde kırmızı renk ile gösterilen grafik tek fazın genlik görüntüsüdür. İncelenen gerilim grafiğinin tek fazı üzerinde yapılan THD oranı için başlangıç zamanı 14.95’inci saniyede başlanarak bozulmanın bittiği noktaya kadar 30 adet saykıl incelenmektedir. İncelenen tek faz gerilim grafiğinin alt tarafında bulunan mavi sütunlu bar grafiği ise arıza sonucu ada moda geçen MG geriliminin tek faz ölçümü için THD yüzdesini göstermektedir ve %8.59 dur. Şekil 15’de ise akım grafiğinin tek fazı üzerinde yapılan THD oranı incelenmektedir. Başlangıç zamanı 14.95 olarak seçilip bozulmanın bittiği noktaya kadar 30 saykıl gözlemlenerek hesaplanan THD yüzdesi %51.91 dir.

5.3. Senaryo 3: Enerji depolama sisteminin MG sistem frekansına etkisi

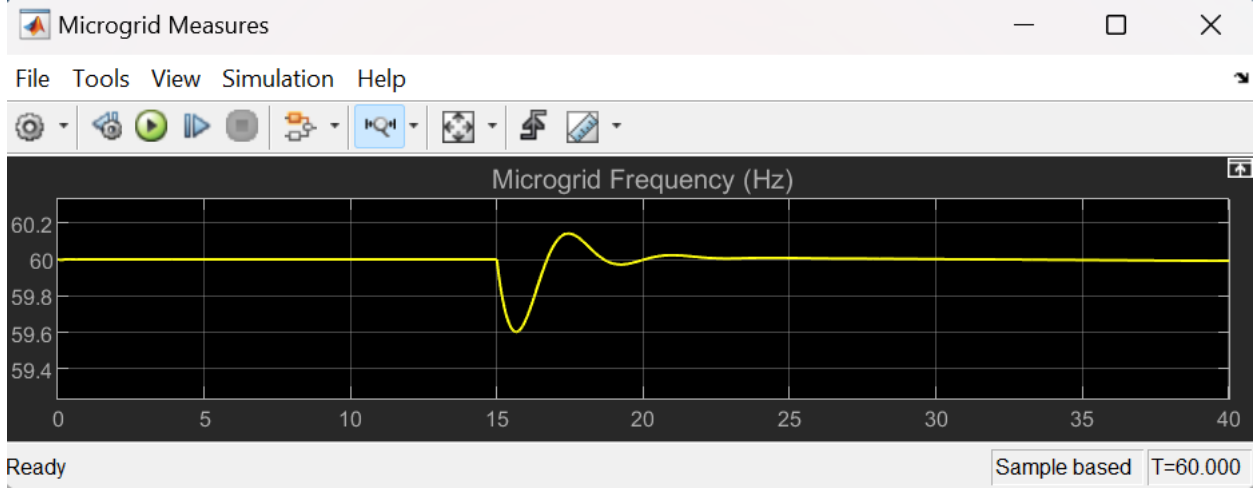
Senaryo 3’te ise enerji depolama sistemlerinin MG frekansı üzerine etkisi incelenmektedir. Yukarıda benzetim çalışması yapılan MG sistemin ada mod geçişinde meydana gelen frekans dalgalanması incelenmektedir. MG sistemi üzerinde incelenen enerji depolama sistemi 500 kW anma gücüne sahiptir. İlk ölçüm sonuçları MG sistemi üzerinde enerji depolama sisteminin etkisinin bulunmadığı ada moda geçişi bize göstermektedir. İkinci ölçüm sonuçlarında 50 kW, üçüncü ölçüm sonucunda 100 kW, dördüncü ölçüm sonucu 150 kW, beşinci ölçüm sonucu 200 kw ve altıncı ölçüm sonucu ise 250 kW anma gücüne sahip enerji depolama sisteminin ada moda geçiş durumunda şebeke frekansı üzerine etkisini göstermektedir.

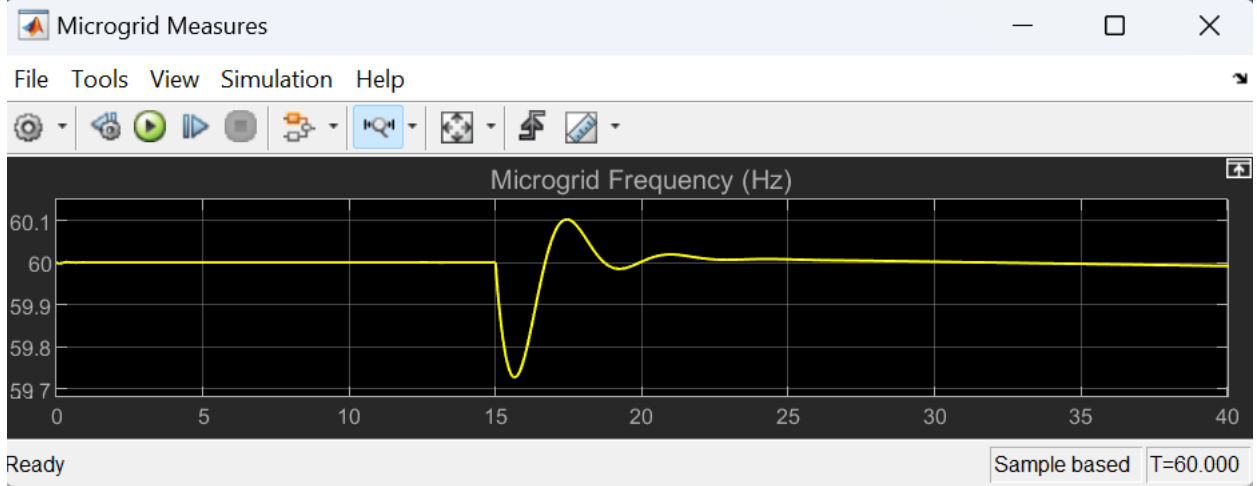
Şekil 16. Enerji depolama sisteminin dahil olmadığı MG frekansı.

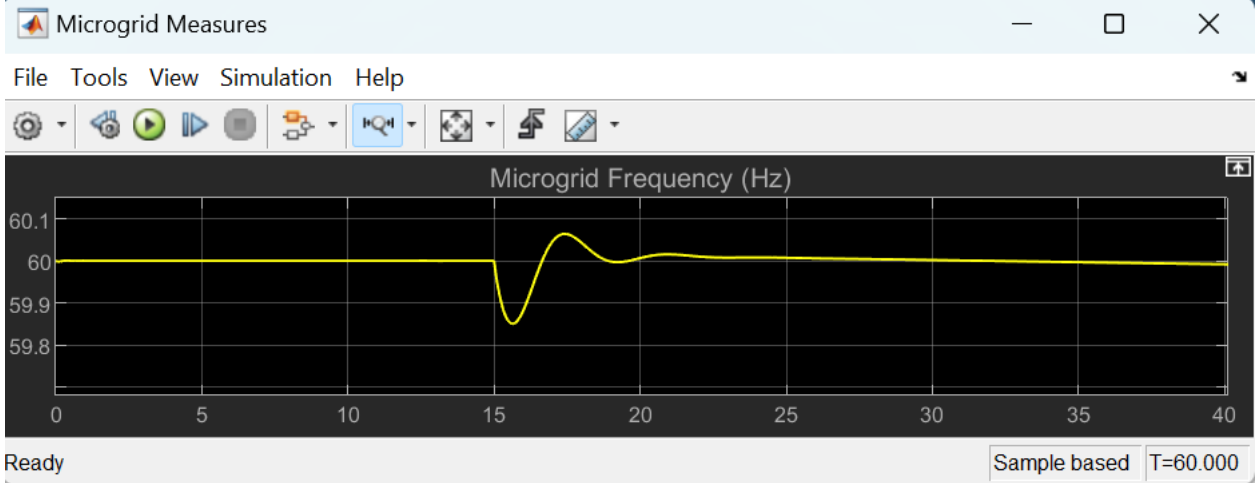
Şekil 17. 50 kW anma gücüne sahip enerji depolama sisteminin dahil olduğu MG frekansı.

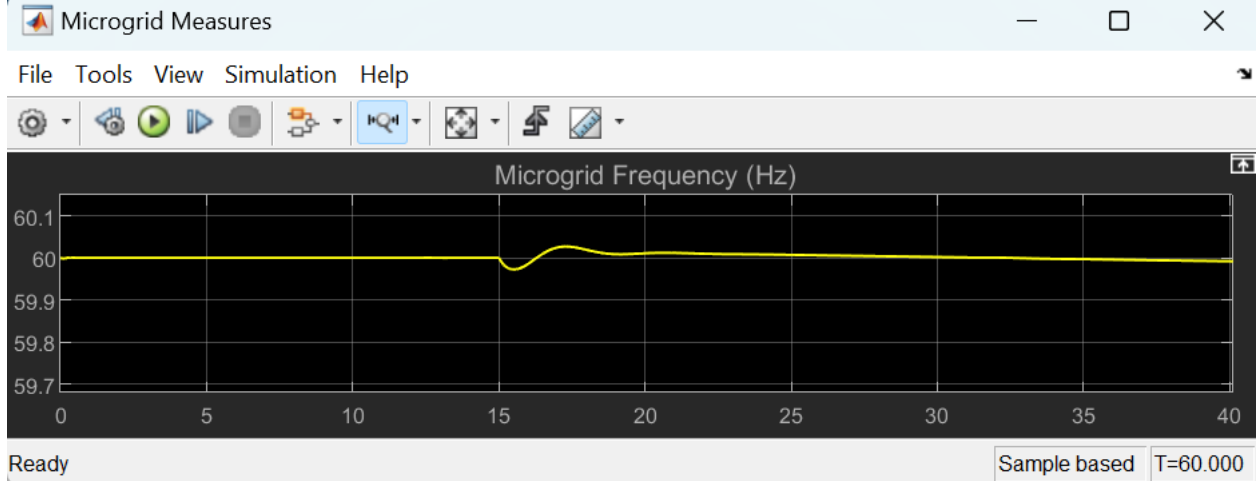
Şekil 18. 100 kW anma gücüne sahip enerji depolama sisteminin dahil olduğu MG frekansı.

Şekil 19. 150 kW anma gücüne sahip enerji depolama sisteminin dahil olduğu MG frekansı.

Şekil 20. 200 kW anma gücüne sahip enerji depolama sisteminin dahil olduğu MG frekansı.

Şekil 21. 250 kW anma gücüne sahip enerji depolama sisteminin dahil olduğu MG frekansı.

Şekil 16, 17, 18, 19, 20 ve 21 ölçümleri Şekil 6'da gösterilen MG sistemin 15. saniyesinde meydana gelen ada mod geçiş esnasında MG frekansını göstermektedir. Ölçüm sonuçlarına bakıldığında ada modu, şebekeye bağlı mod ve ikisi arasındaki geçişi içeren işletme sürecine göre enerji depolama desteği altında MG'nin, frekans dalgalanmalarını çözümlenmede umut verici bir kullanım modeli olacağı gösterilmektedir.

6. Sonuçlar

Bu konuda yapılmış birçok çalışma olmasına rağmen, harmonikler güç sistemlerinde hala ciddi bir problem olarak kabul edilmektedir. Yapılan analizler ile MG sistemlerin planlı ve plansız ada moduna alma sırasında meydana gelen gerilim ve akım dalgalanmalarının MG sistemi için tehdit haline geldiği gözlemlenmektedir. Uluslararası IEC 519-1992'ye göre limit değerlerinin üzerinde bulunan harmonik oranlarında elektrik devre veya sistemleri için tehlikeli ve büyük zararlar oluşturabilecektir. Analiz sonucunda incelenen THD oranları göstermektedir ki harmonik oluşumların önüne geçmek için MG sistemlerde kontrol stratejileri, harmonik giderici güç elektroniği ara yüz elemanları, enerji depolama sistemlerinin kullanımı ve filtreler oldukça önem arz etmektedir.

Günümüzde araştırmacılar, geleneksel şebeke sistemlerine kıyasla iletim kaybı olmaması ve stabilite analizinin kolay olması nedeniyle MG üretim sistemine odaklanmaktadır. MG sistemleri uzaktan uygulamaları kolaylaştırır ve kirlilik içermeyen enerjiye erişime izin verir ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımına ivme kazandırır. Üstelik elektrik şebekesinin arızalanması durumunda MG en iyi alternatiflerden biridir. Ancak uygun kontrol tekniklerinin ve tasarımın bulunmaması, yenilenebilir tabanlı MG sistemini yönetmek zor olabilir. Bu çalışmada, şebekeye bağlı MG sistemin planlı ve plansız (şebekeye bağlı gerilim düşmesi ve yükselmesi) adalanma durumunda meydana gelen harmoniklerin THD büyüklükleri incelendiği sinyal bozulma analizi yapılmaktadır. Bunu yanı sıra enerji depolama sistemlerinin MG frekansı üzerine etkileri incelenmektedir. MG'nin gerilim ve frekans kontrolü, adalama ve koruma açısından kararlılık konuları, MG'deki teknik zorluklar, MG'nin etkili bir şekilde uygulanmasının önemi tartışılmaktadır. Güç paylaşımı amacıyla bazı uygun kontrol mekanizmaları uygulanmazsa, düşük atalet ada modunda ciddi sinyalizasyon sapmalarına yol açmaktadır. Bu bağlamda, güç elektroniği dönüştürücü uygulamaları, enerji depolama sistemlerine dayalı kontrol çalışmaları ve stratejilerinin desteklenmesi ve MG'lere entegrasyonu, son müşterilerin hizmet kalitesinde görülen iyileşmelere potansiyel olarak katkıda bulunacaktır. Gelecekteki güç sistemi konfigürasyonunda MG, geleneksel güç sistemiyle karşılaştırıldığında net ekonomik ve çevresel faydalar sağlayacaktır. MG konseptinin ve teknolojilerinin geliştirilmesi, çok sayıda ekonomik, ticari ve teknik zorluğun yakın iş birliği ile çözülmesi için daha fazla çaba gerektirir ve araştırmacılar arasında bu faaliyetlerle ilgili bilgi alışverişi, MG araştırmalarının ilerlemesi için oldukça faydalıdır.

7. Yazar katkı beyanı

Çalışma Abdurrahman Berke ÜLGER'in yüksek lisans tezi kapsamında Oben DAĞ danışmanlığında yapılmıştır. Benzetim çalışmasının hazırlanması Oben DAĞ'ın yönlendirmesi doğrultusunda Abdurrahman Berke ÜLGER tarafından gerçekleştirilmiştir. Sonuçların değerlendirilmesi, makale yazımı ve revizyonu Abdurrahman Berke ÜLGER ve Oben DAĞ tarafından yapılmıştır.

8. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

9. Kaynaklar

- [1] Olivares DE, Mehrizi-Sani A, Etemadi AH, Canizares CA, Iravani R. “Trends in microgrid control”. *IEEE Trans. Smart Grid*, 5(4), 1905-1919, 2014.
- [2] Ilic-Spong M, Christensen J and Eichorn KL. “Secondary voltage control using pilot point information”. *IEEE Trans. PowerSyst*, 3(2), 660 -668, 1988.
- [3] Dağ O, Mirafzal B. “On Stability of Islanded Low-Inertia Microgrids”. *Clemson University Power Systems Conference (PSC)*, Clemson, SC, USA, 08-11 March 2016.
- [4] Lasseter RH. “Microgrids”. *IEEE Power Eng. Soc. Winter Meeting*, New York, NY, USA, 27-31 January 2002.
- [5] Tsikalakis AG and Hatziargyriou ND. “Centralized control for optimizing microgrids operation”. *IEEE Trans. Energy Convers*, 23(1), 241-248, 2008.
- [6] Vasilaskis A, Zaferiratu I, Lagos DT, Hatziargyriou ND, “The Evolution of Research in Microgrids Control”. *IEEE Open Access Journal of Power and Energy*, 7, 331-343, 2020.
- [7] Blaabjerg F, Teodorescu R, Liserre M and Timbus AV. “Overview of control and grid synchronization for distributed power generation systems”. *IEEE Trans. Ind. Electron*, 53(5), 1398-1409, 2006.
- [8] Enjeti PN, Ziogas PD, Lindsay F. “Programmed PWM techniques to eliminate harmonics: a critical evaluation”. *IEEE Trans. Ind. Appl*, 26(2), 302-316, 1990.
- [9] Mahrous EA, Rahim NA, Hew WP. “Three phase three level voltage source inverter with low switching frequency based on the two level inverter topology”. *IET Electr. Power Appl*, 1(4), 637-641, 2007.
- [10] Liang TJ, O’Connell RM, Hoft RG. “Inverter harmonic reduction using Walsh function harmonic elimination method”. *IEEE Trans. Power Electron*, 12(6), 971-982, 1997.
- [11] Taufiq JA, Mellitt B, Goodman CJ. “Novel algorithm for generating near optimal PWM waveforms for AC traction drives”. *IEE Proceedings B (Electric Power Applications)*, 133(2), 85-94, 1986.
- [12] Trzynadlowski AM, Legowski S. “Application of neural networks to the optimal control of three phase voltage controlled inverters”. *IEEE Trans. Power Electron*, 9(4), 397-404, 1994.
- [13] Salam Z. “An online harmonics elimination PWM scheme for three-phase voltage source inverter using quadratic curve fitting”. *30th Annual Conference of IEEE Industrial Electronics Society*, Busan, Korea (South), 02-06 November 2004.
- [14] Maswood AI, Wei S, Rahman MA. “A flexible way to generate PWM-SHE switching patterns using genetic algorithm”. *Sixteenth Annual IEEE Applied Power Electronics Conference and Exposition*, Anaheim, CA, USA, 04-08 March 2001.
- [15] Ray RN, Chatterjee, Goswami SK. “Reduction of voltage harmonic using optimisation-based combined approach”. *IET Power Electronics*, 3(3), 334-344, 2008.
- [16] Kundur P, Paserba J, Ajarapu V, Andersson G, Bose A, Canizares C, et al. “Definition and classification of power system stability IEEE/CIGRE joint task force on stability terms and definitions”. *IEEE Transactions on Power Systems*, 19, 3, 1387-401, 2004.
- [17] Farooq H, Zhou C and Farrag ME. “Analyzing the harmonic distortion in a distribution system caused by the non-linear residential loads”. *International Journal of Smart Grid and Clean Energy*, 2(1), 46-51, 2012.
- [18] Sadeque F, Gursoy M, Mirafzal B. “Survey of Control Methods for Grid-Forming Inverters – Advancements from 2020 to 2023”. *2023 IEEE Kansas Power and Energy Conference (KPEC)*, Manhattan, KS, USA, 27-28 April 2023.
- [19] Katiraei F, Iravani MR, Lehn PW, “Micro-grid autonomous operation during and subsequent to islanding process” *IEEE Trans. Power Delivery*, 1, 248-257, 2005.
- [20] Tang X, Deng W, Qi Z. “Research on Micro-Grid Voltage Stability Control Based on Supercapacitors Energy Storage”. *2009 International Conference on Electrical Machines and Systems*, Tokyo, Japan, 15-18 November 2009.
- [21] Eren S, Pahlevani M, Knight AM. “Digital Real-Time Harmonic Estimator for Power Converters in Future Micro-Grids”. *IEEE Transactions on Smart Grid*, 9(6), 6398-6407, 2018.
- [22] Melo FC, vd. “Harmonic Distortion Analysis in a Low Voltage Grid-Connected Photovoltaic System”. *IEEE Latin America Transactions*, 13(1), 136-142, 2015.
- [23] Jain S. *Power quality: An introduction*. Editörler: Dwivedi SK, Jain S, Gupta KK, Chaturvedi P. Modeling and Control of Power Electronics Converter System for Power Quality Improvement, 1-29, New York, USA, Academic Press, 2018.
- [24] Saeed MH, Fangzong W, Kalwar BA, Iqbal S. “A Review on Microgrids’ Challenges & Perspectives”. *IEEE Access*, 9, 166502-166517, 2021.
- [25] Micallef A, Apap M, Spiteri-Staines C and Guerrero JM. “Mitigation of harmonics in grid-connected and islanded microgrids via virtual admittances and impedances”. *IEEE Trans. Smart Grid*, 8(2), 651-661, 2017.
- [26] Naz MN, Mushtaq MI, Naeem M, Iqbal M, Altaf MW, Haneef M. “Multicriteria decision making for resource management in renewable energy assisted microgrids”. *Renew. Sustain. Energy Rev*, 71, 323-341, 2017.
- [27] Neagu BC, Grigora G, Ivanov O. “An Efficient Peer-to-Peer Based Blockchain Approach for Prosumers Energy Trading in Microgrids”. *8th International Conference on Modern Power Systems (MPS)*, Cluj-Napoca, Romania, 21-23 May 2019.

- [28] Mohanty SR, Kishor N, Ray PK, Catalao JPS. “Comparative Study of Advanced Signal Processing Techniques for Islanding detection in a Hybrid Distributed Generation System”. *IEEE Transactions on sustainable Energy*, 6, 122-131, 2015.
- [29] Batrinu F, Carpaneto E, Chicco G, De Donno M, Napoli R, Porumb R, et al. “New Nested Evolutionary Programming Approach for Voltage Control Optimization with Distributed Generation”. *12th IEEE Mediterranean Electrotechnical Conference Conference*, Dubrovnik, Croatia, 2-15 May 2004.
- [30] Boonchiam P, Mithulananthan N. “Understanding of Dynamic Voltage Restorers through MATLAB Simulation”. *Thammasat Int. J. Sc. Tech*, 11(3), 1-6, 2006.
- [31] IEEE. “1159-1995 - IEEE Recommended Practice for Monitoring Electric Power Quality”. IEEE, 1995, 1995.
- [32] Ghosh A, Ledwich G. *Power Quality Enhancement Using Custom Power Devices*. Kluwer Academic Publishers, 2002.
- [33] Zamora R, Srivastava AK. “Controls for microgrids with storage: Review, challenges, and research needs”. *Renew. Sustain. Energy Rev*, 14(7), 2009-2018, 2010.
- [34] Rath SS, Panda G, Ray PK, Mohanty A. “A comprehensive review on microgrid protection: Issues and challenges”. *3rd International Conference on Energy, Power and Environment: Towards Clean Energy Technologies*, Shillong, Meghalaya, India, 05-07 March 2021.
- [35] Karimi MH, Taher SA, Arani ZD, Guerrero JM. “Imbalance power sharing improvement in autonomous microgrids consisting of gridfeeding and grid-supporting inverters”. *7th Iran Wind Energy Conf.*, Shahrood, Iran, 17-18 May 2021.
- [36] IEEE. “519-2014 - IEEE Recommended Practice and Requirements for Harmonic Control in Electric Power Systems”. IEEE, 2014.
- [37] IEEE. “1159-2009 - IEEE Recommended Practice for Monitoring Electric Power Quality”. IEEE, 2009.
- [38] Sinvula R, Abo-Al-Ez KM, Kahn MT. “Total Harmonics Distortion (THD) with PV System Integration in Smart Grids: Case Study”. *2019 International Conference on the Domestic Use of Energy*, Wellington, South Africa, 25-27 March 2019.
- [39] Alhamrouni I, Wahab W, Salem M, Rahman NHA, Awalın L. “Modeling of Micro-grid with the consideration of total harmonic distortion analysis”. *Indonesian Journal of Electrical Engineering and Computer Science*, 15(2), 581-592, 2019.
- [40] Kocatepe C, Uzunoglu M, Yumurtacı R, Karakaş A, Arıkan O. *Elektrik Tesislerinde Harmonikler*. İstanbul, Türkiye, Birsen Yayınevi, 2003.
- [41] ABB. “Technical Application Papers No.8 Power factor correction and harmonic filtering in electrical plants”. <https://library.e.abb.com/public/4704e67320c08992c1257870002e4700/1SDC007107G0202.pdf> (09.06.2016).
- [42] MathWorks. “Systems-Level Microgrid Simulation from Simple One-Line Diagram”. www.mathworks.com/matlabcentral/fileexchange/67060-systems-level-microgrid-simulation-from-simple-one-line-diagram (09.06.2016).

Katılımcı tasarımda kamusal alan dinamikleri: Lucien Kroll

Public sphere dynamics in the participatory design: Lucien Kroll

Devran BENGÜ^{1*}

¹ Mimarlık, Mimarlık Fakültesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

devranbengu@arel.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 20.01.2024

Bölüm/Section: Mühendislik-Mimarlık ve Doğa
Bilimleri/Mimarlık

Kabul Tarihi/Accepted: 16.03.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Katılımcı tasarımın Lucien Kroll tarafından, özellikle de onun modern mimarlık eleştirisi ışığında ortaya konmuş bir felsefe olarak tanınması, kamusal alanın mimarlık alanı içinde yeniden tasarlanmasında önemli bir adımdır. Bu yaklaşım, Kroll'un kamusal alanlara yaptığı özel vurguyu öne çıkarmaktadır. Katılımcı tasarımın demokrasi için önemini kavramak, siyaset felsefesi, kamu yönetimi ve şehir planlama için olduğu kadar mimarlık için de hayati önem taşımaktadır. Dahası, mimarlıkta demokratik süreçlerin mekânsallaştırılmasını anlamak için özel bir öneme sahiptir. Mimarlık disiplini tipik olarak mekânlara odaklanır ve kamusal mekânların otomatik olarak kamusal alanlar yaratacağını varsayar. Ancak demokrasisi gelişmemiş ülkelerde bu varsayımın geçerliliği sorgulanabilir. Makale, katılımcı tasarımın demokratik süreçlerdeki faydasını kabul eden ve aynı zamanda kamusal mekânların kamusal alanı teşvik etmedeki sınırlılıklarıyla mücadele eden bir entelektüel çerçeveye dayanmaktadır. Kamusal alana ve katılımcı tasarımın mimarlık alanındaki demokratik süreçlere nasıl katkıda bulunabileceğine dair yeni bir teorik perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken makale, Lucien Kroll'un modern mimariye tepki olarak geliştirdiği katılımcı tasarım felsefesinin, kamusal alan odaklı bir yaklaşımla demokratik süreçleri mekânsallaştırma potansiyeline ışık tutuyor. Makale ayrıca, bu mimari felsefenin Arendt, Habermas, Negt ve Kluge gibi demokrasi teorisine odaklanan diğer teorisyenlerin çalışmalarıyla uyumluluğunu ortaya koyuyor. Mimarlık alanında, demokrasi ve kamusal alanlar arasındaki etkileşim üzerine daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Ayrıca, katılımcı tasarımın demokratik süreçlerdeki rolüne ilişkin daha derin bir kuramsal anlayışa da ihtiyaç vardır. Demokrasi ve kamusal alanın mimari kuramsal çerçevelere dâhil edilmesiyle, katılımcı tasarımın bu bağlamda oynadığı rol üzerine daha derinlemesine bir tartışma yürütülebilir. Makale, kamusal alan üzerinden mimarlık disiplini ve demokrasi kuramları arasındaki ilişkiyi irdelerken, kamusal alanın demokratikleştirilmesine yönelik süregelen eleştirilere de katkıda bulunuyor. Katılımcı tasarımın eşitlikçi bir demokrasiyi teşvik etme potansiyelini kabul eden makale, bu eleştirilerin üstesinden gelmek için mimarlık alanında alternatif bir teorik yaklaşım öneriyor.

Anahtar Kelimeler: Kamusal alan, katılımcılık, mekân, mimarlık, yer.

Abstract

The recognition of participatory design as a philosophy, particularly articulated by Lucien Kroll, especially in light of his critique of modern architecture, represents a significant step in the redesign of the public sphere within the field of architecture. This approach underscores Kroll's specific emphasis on public spaces. Understanding the importance of participatory design for democracy is crucial not only for political philosophy, public administration, and urban planning but also for architecture. Furthermore, it holds particular significance in comprehending the spatialization of democratic processes within architecture. The architectural discipline typically focuses on spaces and assumes that public spaces will automatically generate public spheres. However, the validity of this assumption may be questioned in underdeveloped democracies. This article is grounded in an intellectual framework that acknowledges the benefits of participatory design for democratic processes while also addressing the limitations of public spaces in promoting the public sphere. It aims to

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Devran BENGÜ

¹ orcid.org/0000-0002-1193-1711

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1422826>

offer a new theoretical perspective on how the public sphere and participatory design can contribute to democratic processes within the field of architecture. In doing so, the article sheds light on the potential of Lucien Kroll's participatory design philosophy, developed in response to modern architecture, to spatialize democratic processes with a focus on the public sphere. Additionally, it demonstrates the compatibility of this architectural philosophy with the work of other theorists focused on democracy theory, such as Arendt, Habermas, Negt, and Kluge. Further research is needed in the field of architecture on the interaction between democracy and public spheres. Moreover, a deeper theoretical understanding of the role of participatory design in democratic processes is necessary. By integrating democracy and the public sphere into architectural theoretical frameworks, a more in-depth discussion can be pursued regarding the role of participatory design in this context. The article contributes to ongoing critiques of the democratization of the public sphere through its examination of the relationship between the discipline of architecture and theories of democracy. Recognizing the potential of participatory design to promote egalitarian democracy, the article proposes an alternative theoretical approach within the field of architecture to address these criticisms.

Keywords: Public sphere, participation, space, architecture, place.

1. Giriş

Katılımcılık kavramı; siyaset felsefesinden kamu yönetimine, kentsel planlamadan mimarlığa kadar pek çok alanda yeni yöntem arayışlarının ve uygulamalarının konusu olmuştur. Tüm bu araştırmalar, kavram hangi disiplin bağlamında ele alınıyorsa, ele alındığı ilgili disiplinle sınırlı kalan çerçevede yeni yöntem arayışlarının peşine düşülmesi ve uygulama sorunlarının irdelenmesi şeklinde gelişmiştir. Katılımcılık kavramı özellikle mimarlık alanında, katılımcı tasarım yaklaşımlarının konusu olarak ele alınmıştır. Ancak kavramın disiplinler üstü ve disiplinlerarası olarak kuramsal ilişkisi üzerinde durulmamıştır. Başka bir ifadeyle, ister tümden gelimci olarak siyaset alanından mimarlığa uzanan kavramsal ilişki doğrultusunda isterse de tümevarımcı bir yöntemle mimarlık alanından siyaset felsefesine uzanan bir kuramsal bütünlük içerisinde katılımcılık kavramının temel rolü ve işlevi irdelenmemiştir. Bu interdisipliner bakış açısıyla katılımcılığın aslında neyin aracı olduğu ve işlevi irdelendiğinde; bu olgunun demokrasinin ihtiyaç duyduğu sosyal sermayenin güçlenmesiyle ilişkili olduğu anlaşılabilir. Katılımcılık, demokrasinin temel araçlarından olan kamusal alanın ve kamusal alanın canlanmasında önemli bir işlevsel özellik taşımaktadır. Mimarlık disiplini katılımcı mekânsal tasarım ve uygulama yöntemleri özelinde somut bir zemine indirgediğinden, mimarlığın katılımcılık sayesinde demokrasiye mekânsal tasarımlar aracılığıyla nasıl hizmet edilebileceği sorusu cevapsız bırakılmıştır. Bu soruya bağlı olarak katılımcı mekânsal tasarımlar doğrultusunda aslında kamusal alanın ve kamusal alanın canlanmasında mimarlığın nasıl rol oynayabileceği sorusu da saklı kalmıştır. Makale bu iki temel soruyu ana eksenine almaktadır. Tümevarımcı bir bakış açısıyla mimarlık ve demokrasi ilişkisini değerlendirmektedir. Böyle bir ilişkide üzerinde durulması gereken aracın kamusal alan olduğuna dikkat çekmektedir. Mimarlığın katılımcı tasarım yöntemleriyle kamusal alana hizmet eden mekânsal araçlar ve süreçler ortaya koyabileceğini, bu yönde yaklaşımlar geliştirebileceğini kuramsal olarak açıklamaktadır. Ancak aynı zamanda katılımcılığın interdisipliner ve holistik bir bütünlük arz eden işlevini gözler önüne serebilmek için tümden gelimci olarak katılımcılığın tarihçesi de kısaca ele alınmıştır.

Bu çalışma, mimarlık ve katılımcı mekânsal tasarım ilişkisine katılımcılık ve kamusal alanın karşılıklı etkileşim içinde olduklarına dayanan kuramsal bir perspektiften bakmaktadır. Bu bakış açısıyla katılımcı mekânsal tasarım yaklaşımlarının kamusal alan ve kamusal alanı canlandırmaları temel esasıyla ele alındıklarında, hangi normlara dayandırılacaklarını ortaya koymaktadır. Lucien Kroll'ün mimarlık felsefesi esaslarından yararlanılmıştır. Kroll'ün mimari felsefi görüşü ve katılımcı mekânsal tasarım çalışmalarıyla geliştirmiş olduğu normlar ile kamusal alandaki üretim dinamikleri karşılaştırması yapılmaktadır. Bunların eşleştiği gösterilmektedir. Kamusal alanın tanımları ve kamusal alana ait niteliksel verilerin belirlenmesinde, bu kuramın ilk ve başat kuramcılarında olan Arendt, Habermas, Negt ve Kluge, teorilerinden yararlanan teorisyenlerdir.

Makale, mimarlık alanında katılımcı mekânsal tasarım yöntemlerine kamusal alan olgusu üzerinden yaklaşıldığında kuramsal bir çerçevenin ortaya çıkarılabildiğini göstermektedir. Böyle bir kuramsal altyapının sağladığı bakış açısıyla geliştirilecek katılımcı tasarım yaklaşımları mimarlığın kamusal alanı canlandıran yenilikçi mekân tasarımlarına yönelik çözümler geliştirmesinin önünü açabilir. Bu kuramsal altyapıyı temel alarak bir araya gelecek katılımcı tasarım ortamı kamusal alanın canlanmasında da etkili olacaktır. Böylelikle mimarlığın hem üretim süreci hem de üretim çıktısı bağlamında kamusal alan ve dolaylı olarak demokrasiye de hizmet etmesi beklenebilir. Makale sonuç bölümünde kuramsal yaklaşımı güçlendiren araştırma verileri sunmamaktadır. Makale ileride saha araştırmalarında geliştirilebilecek mekânsal tasarım yöntemleri için katılımcılığa demokrasi çerçevesinden bakan bir kuramsal altyapı sunmaktadır. Kentsel planlama, kamu yönetimi ve sosyoloji bilimleriyle interdisipliner olarak geliştirilecek araştırmalar yenilikçi farklı mekânsal araçların geliştirilmesinin de önünü açabilir.

2. Katılımcılık ve katılımcı tasarım kavramları: kapsamı ve gelişimi

Küresel çerçevede, demokrasiyle yönetilmeyi seçmiş olan ülkeler yönetim biçimlerinde yaygın olarak temsili demokratik süreçleri kullanmaktadırlar. Temsili demokratik süreçlerde seçimle görev alan vekillerin oluşturduğu hükümet bir sonraki

seçimlere kadar yönetimi devralır. Ancak küresel ölçekteki deneyimler ışığında; bu şekilde yönetimi ve iktidar gücünü devralan hükümet ile vatandaşlar arasında sorunların yaşandığı kabul edilen bir gerçektir [1]–[3]. Hükümet ve vatandaşların arasında hükümet lehine hiyerarşik bir yapıda ve hegemonik olarak gelişen yönetim süreci, toplumun emrivakilerle gerçekleştirilen uygulamalara maruz kalmasına hatta yerel yönetimlerde dahi vatandaşlar aleyhine monolog bir ilişkinin gelişmesine neden olabilmektedir. Bu yönde yaşanan sorunların çözümüne yönelik olarak iki farklı yol ortaya konulmuştur. Birincisi otoriter yönetim anlayışından vazgeçilerek yönetim anlayışının benimsenmesidir. Bir yönetim erkinin tek başına vereceği kararlar yerine ortak bir akıl ile kararların oluşturulması yöntemidir. Topluma emrivaki yapmamak temel bir değerdir. Bunun için şeffaflık ve hesap verilebilirlik şarttır. Yönetişimin uygulanabilirliği için, yönetim kademesi içindeki hiyerarşik ilişkiden vazgeçilmesi gerekir; insan onurunu temel değer alan ve yatay olarak kurulan ilişkiler hâkim olmalıdır. İkinci bir yol ise her türlü karar sürecinin katılımcı bir hale getirilmesidir. Katılımcılık kavramı bu çerçevede siyaset bilimi ve kamu yönetimi literatüründe yerini almıştır. Siyaset bilimi açısından bakıldığında hem yönetim hem de katılımcılığın birbirini güçlendirdiği ve canlandırdığı da kabul gören bir görüştür. Bu iki yönetsel aracın tek başına ya da birlikte devreye sokulmasıyla, insanı önceleyen ve insan onuru temelli niteliksel değerleri geliştiren sonuçlar alındığı gelişmiş ülkelerin demokrasilerinde gözlemlenmektedir [4]–[10].

Siyaset felsefesi ve kamu yönetimine demokratik kalkınma temelli olarak giren katılımcılık kavramı, kentsel planlamanın da önemsedığı ve uyguladığı bir yöntem olmuştur. Planlamanın katılımcılığı, bir yaklaşım modeli olarak bütünlük projeye yaklaşımlarıyla özellikle kentsel dönüşüm projelerinde devreye soktuğu görülmektedir [11]–[16]. Ayrıca kentsel tasarım rehberlerinde, kamusal mekânlara yönelik projeler kapsamında, kültürel miras planlamasına yönelik ve müşterekler kavramı bağlamında katılımcılık değer gören bir yaklaşım modeli olmuştur [17]–[23].

Katılımcı planlama yaklaşımları özellikle kentsel iyileştirme projeleri kapsamında dikkat çekmiştir [24]–[26]. Bu bağlamda, yaygın olarak, dezavantajlı insanların kaynaklara erişimine, bu insanların geliştirilen kalkınma projelerinin planlanmasına, zamanlamasına, yapılmasına, tasarım ve uygulama süreçlerine farklı düzeylerde dâhil olabilmelerinin sağlanmasına yönelik yöntem ve yaklaşımları içerirler [26]. Bu yöntem ve yaklaşımlar özellikle enformel ve yoksul mahallelerin sakinlerinin sadece bilgi kaynağı olarak kalmayarak, aynı zamanda gerçek kalkınma ortakları olarak görülmesi gerektiğini savunan görüş çerçevesinde de savunulur. Bu görüş yoksul mahallelerde mevcut olan kaynak ve fırsatları ortaya çıkarmayı ve güçlendirmeyi amaçlar. Bu amaçla yerel sakinlerin mahalli iyileştirilmeye katkıda bulunacak eylemlere dahil edilmelerini planlamada bir yöntem olarak kullanır [27]–[29]. Literatürdeki ortak görüşler doğrultusunda, katılımcılık süreçlerinde dikkate alınması gerekli görülen ve ideal olarak belirlenen temel normlar; bölgedeki mevcut sorunların ve fırsatların tanımlanması, süreç tarafından ele alınacak önceliklerin belirlenmesi, toplumun her kesiminden olan yerel sakinlerin taleplerine ortak sürdürülebilir bir zemin oluşturulması, paydaşların haklarını güvence altına alabilmesi ve farklı paydaşların sorumluluk ve yetkilerini net bir şekilde tanımlaması olarak sıralanabilir [24],[26]. Ancak kentsel planlamada katılımcılığı ele alan planlama kuramlarına ve uygulamalarına yöneltilen eleştiriler de önemlidir. Genelde bu eleştirilerde; katılımcılık kuramlarının iyimser ve idealist bir yaklaşım barındırıyor olmalarından dolayı pragmatik olamayacaklarını savunan bir görüş hakimdir. Toplamların farklılaşan sosyo-kültürel yapıları, değişen demografi, artan nüfus, değişen politik ekolojiler ve toplumdaki güç dengelerinin değişkenliği gibi temel konuların kentsel ölçekteki katılımcılığı örseleyeceği ve engelleyeceğine dikkat çekilir [30],[31]. Ayrıca özellikle kentsel dönüşüm projelerinde, toplumda yer alan farklı dünya görüşlerinin, inanç ve değer sistemlerinin planlamanın rasyonel işleyişinde çelişkiler yaratacağı, tutarsızlıklar ortaya çıkaracağı ve ortak bir aklın oluşmasına imkân tanımayacağı ileri sürülür [32]–[34]. Kentsel ölçekte, sadece tüm aktörlerin ve tüm çıkarların sürece dâhil edilmesinin mümkün olmamasını dikkate alarak katılımcılığı dışlayan görüşler de bulunmaktadır [35]. Katılımcı projelerde rol oynayan yerel bilgilerin tarafsızlığını sorgulayan yaklaşımlar da vardır [12],[24]. Kentsel planlama ölçeğinde ortaya çıkan eleştiriler genel olarak iki ana zemin üzerinde yapılandırılmaktadırlar. Birinci grup konsensüs oluşturma ilkesinin doğruluğu ve/veya rasyonel olarak sağlanabilirliğinin sorgulanması üzerine inşa edilen eleştirilerdir bir diğer grup ise katılımcı sürecin meşruiyetine doğrudan bir karşı duruş sergilemek üzere temellendirilenlerdir. Ancak tüm bu eleştirilere rağmen kapsayıcı ve demokratik planlama süreçlerine ihtiyaç duyulduğu gerçeği genel olarak planlama literatüründe yaygın bir kabuldür. Görüş ayrılıklarının, özellikle kentsel ölçeğin büyüklüğü göz önüne alındığından, planlama sürecinde katılımcılığın nasıl ele alınması gerektiği hususunda yoğunlaştığı görülmektedir. Ancak katılımcı planlama süreçleriyle uzlaşmaya bağlı olmadan da önemli sonuçlar elde edilebildiğini bulgulayan vaka çalışmaları da vardır [36],[37].

Tekeli, yerel ölçeğin katılımcı pratiklere daha üst ölçeklerden daha uygun olduğunu işaret eder ve yereli de tanımlayarak nedenlerini açıklar [5]–[7]. Yerelin bireylerin yaşamıyla kurduğu ilişki üzerinden irdelenmesi önemlidir. Bir insanın varlığı bir yere bağlı olmak ile ilişkilidir. Yerellikteki deneyim birikimleri ve aktarımlarıyla anlam kazanır. Tekeli bu bağlamda Heidegger'in 'bir yerde var olmak' ile insanın varlığı arasındaki kurduğu ilişkiyi vurgular. Yerelde var olmak o yerde dışarıdan verilenleri sadece tüketmek ile mümkün değildir [6],[38]. Bireylerin, salt tüketici olmakla, gündelik yaşamda yaşam kalitelerini olgun insan olma bağlamındaki değerler açısından güçlendirmeleri mümkün değildir. Sadece tüketim kültürü ve haz odaklı bir yaşam formuyla ortaya çıkan bireyselleşme kimliksizleşmeleri ortaya çıkarırken bireyleri de yerelden ayırıştırır [39]–[41].

Yerelden kastettiğimiz şey içinde yaşadığımız fiziki çevre ile sınırlı değildir. İçinde yaşadığımız toplulukta birlikte deneyim birikimi sağlar ve deneyim aktarımlarımızı paylaşıyoruz. O yerel içinde sosyalleşir ve anlamlar kurarız. Kentsel bellek yereldeki yaşam dinamikleriyle şekillenir ve toplumsal hafızanın kökleri yerel üzerine inşa edilir [6],[41]–[44]. Dolayısıyla birey ile yerelde kurduğu ilişki bireylerin kimliklerinde etkilidir. Yerelde ‘var olabilmek’ duygusunu geliştiremeyen, küreselleşen kapitalist paradigma içinde kimliksizleşerek tüketim toplumundaki tüketici kimliğine sıkışıp kalan bireylerin akıbeti genelde aynılaşan kullanıcıların oluşturduğu bir kitlenin mensubu olmaktan öteye gidememektedir [39],[41]. Günümüz tüketim toplumunda, sadece o ‘yerde bulunuyor olmak’, ‘o yerde var olmak’ anlamı kazanmıştır. Oysaki bir yerde “var olmak” ile kastedilen o yerin oluşumuna katkıda bulunmak ve orada var olan diğerleriyle birlikte üretmek ve yaşamak anlamına gelebildiğinde toplumsal bellek ile güçlenebilen bir bireysel varoluştan da bahsedilebilir. Ancak bu durumda üretmek ve birlikte yaşamı güçlendirerek var olunan bir yerde gündelik yaşamın ve yönetiminin başarısını tüketim kültürü üzerinden değerlendirmek mümkün değildir. Bu durumdaki var olma halini birlikte üretmekten elde edilen deneyimler ile katılımcı ve yönetim başarıları üzerinden değerlendirmek mümkün olabilir. Yerel yönetimler bu yöndeki etkinin sağlanabileceği ölçekler olarak öne sürülebilir. Yerelin böyle bir yaşam çevresi oluşturabilmesi ve kültürel anlam alanı haline gelmesi ona medeni bir yaşamın yani sorumluluk taşıyan yurttaşların yaşam alanı olma niteliğini de kazandırır [5],[6].

Bu perspektiften bakıldığında, yerel ölçekteki katılımcı projeler ile kamusalılığı canlandıran ilişkilerin katılımcı yaklaşımların sürdürülebilirliğinde etkili olacağı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca katılımcı proje yaklaşımlarında ölçek kavramının önemli bir yeri olduğu ve dikkate alınması gerektiği de ileri sürülebilmektedir. Dolayısıyla kentsel planlama açısından yereldeki katılımcı tasarım yaklaşımlarının mimarlık ölçeği üzerinden de tartışılmasının önemi ortaya çıkmaktadır. Mimarlık ölçeği, üst ölçeklerde genelde çoğulculuk çerçevesinde kalan katılımcılığı; pratik eylemlere de dâhil olunan bir uygulama katılımcılığına dönüştürme gücüne sahip ölçektir. Bu açıdan katılımcılık çerçevesinde kamusal alanlar bağlamındaki canlandırıcı etkisi önemle dikkate alınmaya değerdir.

20. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren, mimarlık alanında da hem kapitalist sistemin ortaya çıkardığı mekânsal örgütlenmenin yarattığı adaletsizliklere karşı hem de mimari tasarımcıların yaşam alanlarındaki baskın rollerine bir tepki olarak katılımcı tasarımlar dikkate alınır ve uygulanır olmuştur [45]. Günümüzde de son kullanıcıların tasarıma dâhil edilmesi fikri 2000’li yılların başında önemle üzerinde durulan hâkim görüşü takip eden yaklaşımlarla ele alınmaya devam etmektedir [46],[47].

Katılımcılık kavramı mimari literatürde ilk defa Habraken öncülüğünde bir grup araştırmacı tarafından Delft Üniversitesinde 1950’li yıllarda ele alınmıştır. Katılımcı tasarım gündelik yaşamdaki kullanıcılar ile profesyonellerin bir aradaki diyaloguna dayandırılmıştır [48],[49]. 1960’lı yıllarda, Habraken ve ekibinin çalışmalarını İngiltere’de gelişen yeni bir hareket takip etmiştir. İngiltere, Manchester Üniversitesi’nde ortaya çıkan bu hareketin önde gelen isimleri arasında J. Christopher Jones ve L. Bruce Archer yer almaktadır [50],[51]. Tasarım yöntemleri hareketi, yeni mekânsal çözümler sunabilmek ve aynı zamanda kapitalist sistemin doğasına göre mekânları biçimlendiren sanayileşme ve seri üretime karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. İngiltere’yi takiben Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) yeni tasarım yöntemleri üzerine yapılan konferanslar bu aynı hareketi yaygınlaştırmış ve güçlendirmiştir. Almanya’da ise Ulm Tasarım Okulu, tasarıma yönelik yeni yaklaşımların geliştirilmesi bağlamında bu ekolün takipçisi olmuştur. Tasarım bilimi ile sosyal bilimlerin bütünleştirilmesi görüşüne de ayrıca önem verilmiş ve eğitime dâhil edilmiştir. Bruce Archer ve Horst Rittel bu döneme etki eden önemli akademisyenlerdendir [52],[53]. Daha sonra Amerika’da eğitim vermeye başlayan Rittel, 1963 yılında Kaliforniya Üniversitesi bünyesinde özellikle planlamaya yönelik yeni araştırmalar geliştirmiştir. 1970’lerde modernist tasarım yöntemlerinin rasyonelliğini eleştiren öncü isimler olarak Christopher Alexander ve J. Christopher Jones fikirleriyle ilgi yaratmış ve bir o kadar da eleştiri almışlardır. Bu eleştiriler, tasarım yöntemlerinin arayışlarının, özellikle, tasarımcı, kullanıcı ve tüm paydaşların ortaklaşa çalıştığı müzakereci katılımcı süreçlere doğru odaklanmasına neden olmuştur. Böylelikle kullanıcı merkezli tasarım ve problem çözme yaklaşımı, mimari tasarım alanında yenilikçi yaratıcı bir süreç olarak katılımcı tasarım başlığıyla yerini almıştır [50],[51],[54]–[56].

Ancak özellikle 1980’lerde, küresel sermayenin hızlanan büyüme sürecinde inşaat sektörü önemli ve etkili bir araç olarak rol almıştır. Uzak Doğu ve Orta Doğu başta olmak üzere tüm dünyada inşaat sektörü mimarlığın ölçeğini büyütürken, mimarlığı mühendislik ve teknolojiyi ön plana çıkaran mega projelerin gölgesinde bırakmıştır. İnşaat sektöründeki mühendislik ve teknoloji alanındaki gelişmeler mimari tasarım süreçlerinde, katılımcı tasarım yaklaşımlarından ziyade büyüklüklerin, yüksekliklerin, teknolojinin ve malzemenin ön plana taşınmasına ve bu unsurlar üzerinden öne çıkan mühendislik temelli bir mimarlık olgusunun hâkim kılınmasına neden olmuştur. Mimarlar; piyasa paradigmasının ortaya çıkardığı tüketim toplumunda, arzın talebi belirlediği bir ortamda, pazarlama kavramlarının gündemi belirlediği bir ekonomide aşındırılan kanunlarla güçlendirilen rant dayatmasıyla karşı karşıya kalmıştır. Rant odaklı müşteri talebiyle yüksek verimlilik beklentisi mimarın konumunu çağdaş kapitalist paradigmanın ortaya çıkardığı sistem içerisinde büyük bir dönüşüme uğratmıştır. Bu ortamda mimar, giderek, projenin bütününe hâkim olma yaklaşımından uzaklaşmış; yalnızca kendi uzmanlığını ilgilendiren tasarım ve uygulamalar için sürece dâhil olan bir aktör halini gelmiştir. Bir anlamda aslında karar alma süreçlerinin de dışına itilmiş olur.

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra, Birleşmiş Milletler Habitat konferanslarında yerel yönetim ve kentli katılımının toplum bilincinin güçlendirilmesinde etkili kullanımına yönelik kararların alındığı gözlemlenmiştir [57]. Üye ülkelerde, konferanslarda alınan bu karar doğrultusunda yerel yönetimlerde toplum tabanlı katılım yaklaşımlarının dikkate alınmasına önem verilmiştir. Hatta yasa ve yönetmeliklerle, uygulamalara da dahil edilmiştir. Özellikle İngiltere’de tüm yönetim kademelerinde katılımcı politikaların geliştirildiği görülmektedir. Aynı şekilde Amerika ve Uzak Doğu’da benzer yaklaşımlar gerçekleştirilmiştir. Mimarlık alanını ilgilendiren katılımcı tasarım çalışmaları açısından bakıldığında özellikle İskandinav ülkelerinde bu yöndeki tasarım çalışmalarına yönelik teşviklerin artırıldığı görülmektedir. Avrupa’da da özellikle 2000’li yılların başından itibaren katılımcı tasarım yöntem ve süreçlerinin yasalaştırıldığı izlenmektedir [45].

2014 yılında Venedik Mimarlık Bienali küratörü Rem Koolhaas, mimarlığın günümüz piyasasında son tanımlanmakta olan haline yönelik olarak bir karşı duruş sergilemiştir. Artık bu büyüklükler ve yükseklikler ile teknoloji üzerinden değil farklı arayışlarla mimari tasarımlara yönelmesi gerektiği hususunun altını çizmiş ve mimarlığın anlamının yeniden sorgulanması gerektiği üzerinde durmuştur [58]. Bu karşı çıkışı takiben, 2016 yılı Venedik Mimarlık Bienali’nde bienalin küratörü de olan Alejandro Aravena, Rem Koolhaas ile aynı sorunlara tekrar değinmiş ve aynı zamanda da mimarlığın farklı yollarını ararken halk ile ve halk için üretimler yapan yaklaşımların güncel mimarlığı daha medeni bir geleceğe taşıyacağına altını çizmiştir [59],[60].

Günümüzde yaygın olarak mimarlık alanında gerek karar alma süreçlerine gerek yönetim sürecine gerekse de hizmetlere eşit ve sorunsuz erişimin her kesimden kullanıcıya sağlanması katılımcılığın temel ilkesi olarak tanımlanmaktadır. Sosyal sürdürülebilirlik için de değişen ihtiyaçlara yönelik olarak tasarımda sürekli katılımcı esnek çözümlere açık yaklaşımların olması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Kentsel örüntüler incelendiğinde yerleşim alanlarının önemli bir sahasını konut fonksiyon alanlarının oluşturduğu gözlemlenir. Konut gerek üretimdeki bu ağırlığı nedeniyle gerek toplumda bireyin kimliğini oluşturan en küçük yapı taşı olması hasebiyle, gerekse de demokratik toplum idealinin gelişeceği en temel nüvesi olmasından dolayı mimarlık alanında katılımcı tasarımın en fazla irdelendiği ve uygulandığı fonksiyon alanı olmuştur [61]. Bu alandaki tasarım süreçlerinin uygulama aşamalarında ise öne çıkan temel tartışma sahası genelde araştırmaların yöntem yaklaşımları olmaktadır. Mimarlık ağırlıklı olarak ele aldığı temel bir fonksiyon alanında karar süreçleri ve uygulama yöntemlerine derinlemesine odaklanırken, gerek katılımcı tasarımın kuramsal düzeyde demokrasi ile olan ilişkisinin nasıl kurulabileceği sorusuna, gerekse de bu amaç doğrultusunda ne tür farklı mekânsal araçlara odaklanılacağına yönelik araştırmalara kayıtsız kalmaktadır. Katılımcı tasarım ve planlama yöntemleriyle geliştirilebilecek yeni mekânsal araçlar kamusal alan açısından etkili olabilirse ve üst ölçeklerle kurulacak ilişkiler bu araçlar ile güçlendirebilirse demokratik yaşamın değerlerine de katkı sağlanabilir. Bunun içinse mimarlık alanında katılımcılık kavramına katılımcı tasarım kavramının dışına çıkılarak bakmak gereklidir. Özellikle insan için ve birlikte yaşamı canlandırmak odaklı bir tasarımın nasıl olması gerektiği sorusuyla katılımcılığın felsefesini yeniden keşfedip irdelemek ve ilkelerini hatırlamak gerekir. 2016 yılında Aravena’nın günümüz mimarlığına getirdiği eleştirilerinde dikkat çektiği görüşlerin kökenlerini araştırmak böyle bir keşfe de imkân vermektedir. Böyle bir arayış temellerini Lucien Kroll’un görüşlerinde bulabilmektedir. 1970 sonrasında Belçikalı mimar Lucien Kroll’un araştırmaları, uygulama yöntem ve yaklaşımları, mimarlık alanında katılımcılığı ve çağdaş mimarın rolünü tanımlama biçimi, ilkeleri, mimarlık alanındaki katılımcılığın, demokrasiyle ve kamusallıkla ilişkilendirilebilen daha geniş bir kuramsal felsefesi olması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kroll, benimsediği mimarlık felsefesi doğrultusunda, kamusalılığı canlandırabilecek bir mimarlığın temel ilkelerini ortaya koyan bir bakış açısı geliştirmiştir. Bu bakış açısı modern mimarlığın eleştirisi üzerine kurgulanmıştır. Kroll’un katılımcı tasarım felsefesindeki ilkelerinin anlaşılabilmesi modernlik eleştirisine bakışı ile anlaşılabilir. Ancak maalesef bu görüş gerek kamu yönetimi gerek kentsel planlama gerekse de sosyoloji olmak üzere interdisipliner olarak geliştirilebilecek farklı tasarım yöntemlerinin canlandırılmasında yeterli değeri henüz görememiştir. Bunda çağdaş kapitalist sistemin mekânsal örgütlenmesindeki değişim değeri odaklı büyüme stratejilerinin ve tüketim toplumundaki rant odaklı tercihlerin çok büyük etkisi vardır.

3. Kroll ve modern mimarlık eleştirisi

Belçikalı mimar Lucien Kroll, yapı çevrenin tasarımına yönelik kapsayıcı katılımcı tasarım yaklaşımının daha 1960’lı yıllarda savunucusu ve uygulayıcısı olmuştur. Modernist hareketin önemli eleştirmenlerinden olan Kroll, katılımcı tasarım süreçlerini yapı ömrü boyunca dikkate alan kendine özgü bir mimari fikrin savunucusu olmuştur.

Kroll hiyerarşik bir tasarım anlayışına karşıdır. Otoriter ve hegemonik bir tutumun mimarlık disiplini açısından çağdaş bir yaklaşım olmadığını savunur. Dolayısıyla mimarın, tasarım ve üretim aşamalarıyla ilişkili olarak otoriter kimliğiyle sosyal perspektifler açısından yetersiz kaldığı görüşündedir. Ona göre modernist yaklaşım, mimarların kullanıcıları için karar verdikleri ve kullanıcıların kendi yaşamları hakkında söz sahibi olamadıkları mekânsal örgütlenmelerin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Ortaya çıkan mekânlar, kapitalist ekonomi ve endüstrinin pazarladığı ürünlerin özellikle tercih edilerek seçilmeleriyle tasarlanıp üretildiklerinden, kullanıcıların ihtiyaçlarından uzaklaşırlar. Hatta bu durum inşaat sektörünün yaşam tarzlarında hegemonik olarak belirleyici oluyor olması sonucunu doğurmaktadır [62].

Küresel anlamda hâkim olan büyümeye odaklanmış kapitalist sistemin dünya genelinde tatmin etmeye çalıştığı ihtiyaçlar tüketicilerin ihtiyaçları değil sistemin kendi üretim düzeninin ihtiyaçlarıdır. Sistem insanların ihtiyaçlarını göz ardı

ederek, onların ihtiyaçlarını yeniden tanımlar. İmgeleri kullanır. Bu imgeler ihtiyaçların önüne geçer. Tüketim toplumunda nesnelere gibi mekânlar da üretim ve kullanım değerleri üzerinden anlam kazanmazlar. Bir diğer statü grubuna kıyas ile ayırt edici bir değer edinirler. Farklılıklar arasında kendine bir yer edinen bireyler bu farklılıkların kıyasını yaparken çılgın bir tüketime doğru hızla ilerleyerek aslında sistemin arzu ettiği üretim biçimini canlandırır ve aslında sermayeye hizmet ediyor olurlar. Durdurulamaz bir tatminsizlik içindeki bireyler sürekli bir tüketimin içinde devinimlerini sürdürürken kimliksizleşmeleri de hızlanır [39],[63]. Tüketim toplumunda mekânlar; pazarlanan metallerden ibarettirler. Ayırt edici farklılıkları üzerinden bir prestij ögesi olarak arz edilirler. Tüketim mantığı kavramların içeriklerini boşaltıp bu içerikleri nicel ve nesnel özelliklerle doldurur. İnsan onuruna ve kamusalığa dair değerler anlamını yitirmeye başlar [2],[39],[63]. Tüketim toplumu dinamikleri, kamusal alanları hızla aşındırmakta, insanları ya hızla aşırı bireyselleşmeye ya da hızla kitleselleşerek aynılığa yönlendirmektedir. Her halükârda toplumda aşırılıkların artmasına, toplumsal ayrımalara, ötekileştirmelere neden olan sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Demokrasinin birlikte üretmekle kalkınma doğrultusunda ihtiyaç duyduğu sosyal sermayenin değersizleşmesi sonucu ortaya çıkarmaktadır [64]-[71].

Kroll tüketim toplumunun ortaya çıkarmış olduğu sorunları irdeleyerek kullanıcılar ile yakın iş birliğini savunur. Mimarların geleneksel otorite yapısının değişmesi gereklidir. Farklı bir üretim sürecinin ele alınması gerektiğine inanır. Mimarın, tarihsel ve yerel bağlamla olduğu kadar insanlar ve onların faaliyetleriyle de ilişki kurması gereklidir. Hatta bunun mimarın medenileşmesi olduğunu savunacak kadar ileri de gider. Zira bu şartlarda ve böyle bir iş birliği ile hiyerarşik ilişkiler çerçevesinde üretim sergileyecek bir mimari özgün durum ve koşulları barındırıyor olacaktır. Bu özgün durum ve koşullar çeşitli farklı olanakları ve ilişkileri gözetenek yaşamın kendisine temas eden mekân tasarımlarına imkân verecektir. Bu yaklaşım kentsel alanları özelleşmiş bölgelere dönüştürerek ayrıştıran militarist mimari anlayışının da karşısında yer alabilecektir [72]-[79].

Modernist mimari ele almış olduğu yalıtılmış kavramlar ile ortaya çıkardığı mekânsal üretimde hızla küreselleşmeye başlayan kapitalist paradigma ile uyum sağlamıştır. Tüketim toplumunun yaygınlaşan değerleriyle kullanıcılar sadece bir işgalciye ve/veya gezgine indirgenmişlerdir. Oysa dayatılan ilkelerden bağımsız olarak, kullanıcı, mekânını farklı biçimlerde inşa eder, yönetir, onarır, genişletir ve sembolize eder. Kullanıcı üretimde rol alabildiğinde mekân da her şeyden önce çeşitlilikleri ortaya çıkarır. Ayrıca hangi fonksiyon olursa olsun bir mimarın sürekliliği, mekânın kullanıcılarıyla diyalog halinde olduğu nitelikli üretken bir sürecin varlığını gerektirir. Dolayısıyla mimarların hiçbir görüşü dayatması doğru değildir; kullanıcılar için onlarla birlikte mekânı üretmek kullanım süresinde de kullanıcıların mekânla diyalog halinde olmasını sağlayacaktır. Modernist süreçte mimara otoriter bir rol tanımlayan yaygın görüş, tüketim toplumunun dinamikleri açısından da etkili bir işlevsel araç olmuştur. Kroll'e göre kitlesel tüketime yönelik üretim anlayışı bir yandan mekânların metalaşması diğer yandan da bürokrasi aracılığıyla mimari nesnelere kişiselleştirilmesi sonucuna neden olmuştur. Kullanıcıların ise kent sakinleri olarak yaşam alanlarına yabancılaşmaları, kamusal bilinçten uzaklaşmaları kaçınılmazdır. Kamusal yaşamın canlılığı açısından ihtiyaç duyulan; yaşam koşullarında söz sahibi olma, çeşitlilikleri barındırma ve birlikte yaşama duygusu da örselenmiştir. Dolayısıyla mekânsal tasarım odak noktasına özellikle bu unsurları koymalıdır. Dayatmayla kurumsallaşmış bir düzenin normları yerine kullanıcıların hayal gücünü, ihtiyacını, çeşitliliklerin bir aradalığını, sosyal ve kültürel yaşamda söz sahibi olma hakkını temel değerleri olarak ele almalıdır [73]-[79].

Kroll, mimarın ve mimarlığın her zaman yaşamı, ihtiyaçları, sosyal ilişkileri sorgulayan ve kullanıcıların yaşamını niteliksel olarak zenginleştiren mekânsal tasarımları ele alması gerektiğini savunur. Bürokratik kuralların cazibesine kapılmak ve mekâna yönelik hayalin ufuklarını sınırlayan üretim yöntemlerine alternatifler bulması gerektiğini düşünür. Mimarlık, her türlü potansiyelden ve mevcut koşullardan yararlanmasını bilmeli ve mevcut koşulları tanımlayıcı ama aynı zamanda da değişen olaylara duyarlı hale gelmelidir [74],[80].

Kroll, Türkçe'de 'Karmaşıklık Mimarisi' anlamına gelen 'An Architecture of Complexity' başlığıyla İngilizceye çevrilen kitabında mimari görüşlerini, tasarım ve üretim süreçlerinde izlemeyi tercih ettiği yöntemleri ele almıştır. Kitap, 1983 yılında Türkçe karşılığını 'Mimariyi endüstriyellememiz gerekiyor mu?' olarak çevirebileceğimiz 'Composants-faut-il industrialiser l'architecture?' adıyla Fransızca olarak yayımlanmıştır. Bu eserinde de Kroll bir teorisyen yaklaşımı sergilemektedir. Ekonomik ve endüstriyel gelişmelerin de mevcut kapitalist paradigma içerisinde inşaat sektöründe yarattıkları otoriter baskıyla mekânsal tasarım açısından aslında bir tehdit oluşturdukları hipotezini savunur [74],[80].

Kapitalist sistemin çağdaş mekânsal örgütlenmesi ortaya çıkardığı indirgemeci rasyonel hedeflerle mimarlığın yer ve zamandan, bağlamdan kopmasına neden olmaktadır. Mimarlığın sosyal bağlamla olan ilişkisi körelmektedir. Oysaki medeni mimarlığın yerel koşulları dikkate alan mevcut deneyim birikimine ve kullanıcıların ihtiyaçlarına duyarlı olması beklenmelidir. Yer aldığı yakın çevrenin farklılığını ortaya koyabilen ama bunu yaparken endüstriyel ve teknolojik gelişmeleri de reddetmeyen bir etik içermelidir [74],[79],[80]. Mimarının doğasını bu şekilde tasvir eden Kroll'e göre üretimde bulunduğu toplumun siyasi ve ekonomik idealleri doğrultusunda gelişen mekânsal örgütlenmedeki yasalar, yönetmelikler, güvenlik düzenlemeleri, kısıtlamalar ile mimarlık 'doğal' ilerleyişini takip edemez. Kapitalist paradigmanın biçimlendirdiği tüketim toplumunda bireyler tanımlı koşulları takip ederek belli göstergeler ve sembollerin peşinde kendilerine dayatılan mekânların işgalcileri gibidirler. Yapılı çevrenin şekillenmesinde söz sahibi olmadıkları

gibi söz sahibi olmayı talep etmekten de uzaklaşırlar. Bunun yerine mimarların kendilerine tahsis ettikleri mevcut mekânlar onların beğenilerini biçimlendirir. Aslında Baudrillard'ın da tanımlamış olduğu gibi yaşamdan kopmuşlardır. Mekânın metalaştığı ve değişim değerinin egemen olduğu bir hipergerçeklikte yaşıyorlardır [39],[63],[66].

Kroll katılımcı tasarıma yönelik geliştirmiş olduğu teorik çerçevesinde modernist mimari eleştirisini mimari yaklaşımın nasıl olmaması gerektiğini odağına 'Taylorizm'i alarak ve eleştirerek yapar. Taylorizm, Fred W. Taylor tarafından savunulan bir bilimsel yaklaşım yönetimidir. Taylor'a göre fabrika yönetiminin görevi, işçinin işi yapmasının en iyi yolunu belirlemek, uygun araçları, eğitimi sağlamak ve iyi performans için teşvikler sunmaktır [81]. Hedef sermaye ve büyüme odaklıdır. Taylorizm'i modernizm eleştirisinin merkezine alması kapitalist mekânsal örgütlenmenin aynı sistematik yaklaşım ve benzer yöntemlerle kentlerde mekânsal örgütlenmeyi biçimlendiriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Bu şekildeki mekânsal üretimler, aynı endüstriyel üretimlerde olduğu gibi Fordist birikim tarzı ile hareket ederler. Kapitalist ortamdaki sosyal ilişkiler, tüketim kültürü ve hükümet politikaları ile birleşen Taylorist işletme yöntemleri doğal olarak mimarların mekânsal tasarım süreçlerine yaklaşımlarını yönlendirir. Meta unsuru olarak bağlamdan kopan ayrışan ya da birbirinin aynı seri üretime dönüşen bir yapılaşma hâkim olur [73]–[79].

Kroll, modernist hareketi ve takipçilerini; onları tasarıma teşvik eden motivasyonlarının mimariyi bir seri üretime dönüştürmüş olması üzerinden özellikle eleştirir. Mimari yapıların tekrarlanan tipolojilerinin tekdüzelik yarattığını; bunun da kimiksizleşmeye neden olduğunu savunur. Bu mimarlığın yer aldığı bağlam ve onun içinde yaşayan insanlarla bağının koparılması anlamına gelmektedir. Yapılar sadece kendilerini ifade etmekten öteye gidememektedir. Kent ile bir dayanışma kurmayan, kendi mekân kurgusunda iyi işleyen geometrilere oluşan ayrıştırılmış formların tekrarına dönüşmüşlerdir [67],[79],[80],[82]. Kapitalist sistemin kâr amaçlı büyüme hedefi doğrultusunda, gelişen endüstri ve teknolojinin yönlendirdiği mekânsal örgütlenme fiziksel çevreyi tahrip ettiği gibi aynı zamanda sosyal ilişkileri ve bireysel yaşamları da tekipleştirmektedir. Dolayısıyla bu tahribatın ekolojik olduğu kadar sosyolojik ve psikolojik boyutları da vardır. Tarihi, kültürü, toplumsal belleği hızla aşındırmaktadır. Sosyal ilişkilerin bozulması, tüketim toplumu eliyle kamusal yaşamın aşınması toplumu özerk bileşenlere dönüştürmektedir. Kroll'a göre endüstriyel ve teknolojik unsurlar acımasızca yaşam alanlarını biçimlendirirken ayrışan toplum adeta bir şizofreni hali içerisindedir [66],[71],[78],[79],[82].

Gilles Deleuze ve Félix Guattari de birikime ve kitleliliğe dayanan kapitalist üretim biçimleri altında toplumda değişim değerleri üzerinden oluşan beklentiler ile temel değerler arasında çıkan çatışma doğrultusunda bireylerde ne tür duygusal çatışmalar yaşanmakta olduğu üzerinde dururlar. Bu iki teorisyen de Kroll'ün belirtmiş olduğu gibi politik ve ekonomik araçlar sayesinde kapitalist paradigmanın toplumsal yaşamda kimliği parçalayan 'şizofrenik bir eğilim' ortaya çıkardığını dile getirirler. Kapitalizmin ayırt edici özelliklerinden birisi olarak kimlikleri yeniden yapılandırmasını ele alırlar. Kapitalizmin nasıl kimlikleri ayrıştırarak alınıp satılan metalara dönüştürdüğünü tasvir ederler [83],[84].

Kroll'ün mekân üretimine yönelik geliştirdiği eleştirel görüşlerinde işaret ettiği aşınma Lefebvre'in gündelik yaşam pratiklerini çözümlediği yaklaşımında da karşımıza çıkmaktadır. Üretim araçlarını elinde tutanlarca meta haline dönüşen her üretim gibi mekânlar da onları fiilen ortaya çıkaran işçiler için ulaşılmaz bir metadır. Kent sakinleri, üretilen mekânlara yabancılaştırılmıştır. Mekânlar onlar için gündelik yaşamın gerekliliklerini yerine getirebilmek için yer almak zorunda oldukları birer araç ve sadece birer metadan ibaretirler [85]–[88]. Bu şekilde kentlerde ortaya çıkan mekânsal örüntüde mimari yapıların uyumsuz ve ilişkisel olmaması da kaçınılmazdır. Mekânsal üretim kentsel alanların mekanik olarak bölünmesi ve kent sakinlerinin hâkim ekonomik sistemin dayattığı yaşam biçimlerine mahkûm olmaları sonucunu doğurmaktadır. Böyle olunca Kroll'e göre mimarlık medeni bir çizgiden uzaklaşmaktadır. Sadece 'iyi düzenlenmiş metreküpler' tasarlamaya teşvik ediliyor olmaktan öteye gidememektedir [73],[74],[79],[80].

Kroll'ün bu toplumsal yapıya yönelik eleştirilerinin Michel Foucault'nun iktidarlara yönelik çözümlemelerinde de karşılığını bulduğunu görmekteyiz. Foucault'ya göre Kapitalizmin hâkim paradigması, iktidarlar eliyle oluşturduğu otoriter yapılarla, tüketim toplumunda kitleleşme ve bireyselleşme olarak ortaya çıkan iki durumu kamuyu oluşturacak olan bireylerin ortak faaliyetlerinde birer kontrol aracı olarak kullanır ve güçlendirir. Toplumsal yapıda ortaya çıkan birey ve kitle karşıtlığı aracılığıyla tüketim toplumu biçimlendirilir. İş gücü bağlamında hareketlerin verimliliğinin hesaplanması ve kısıtlanması boş zaman olgusunun tanımını bozar ve tüketim ile eşleştirir. Kapitalist sistem zamanın, mekânın ve hareketin düzenlenmesini kendi paradigması çerçevesinde yeniden yapılandırır. Böylelikle kamusal yaşamdaki bireylerin yaşamları ve tercihleri üzerinde tüketim kültürü eliyle kesintisiz ve sürekli bir baskı kurulmasını mümkün kılar [89],[90]. Kapitalizmin her türlü üretimde olduğu gibi mekânsal üretimlerde de değişim değeri odaklı işlevsel örgütlenmeler eliyle hızlı ve etkin olmayı dayatan işleyiş yapısı, mimari yönelimlerin de mekanikleşmesine ve militarize olmasına neden olmaktadır. Kroll'ün eleştirisinin odağına almış olduğu Taylorizm'in üretim biçimlerini ve hareketlerini otomatikleştiren mantık da aynı şekilde üretimi militarize ederek işlemektedir. Oysaki mekânsal üretimin örgütlenmesi ile militarize edilmesi birbirinden niteliksel olarak ve sonuçları itibarıyla birbirlerinden tamamen ayrışır [72]–[74],[80].

Kroll'e göre katılımcı olarak gelişen bir grup çalışmasının akıllıca örgütlenmesi ile örgütlü çalışmalar aracılığıyla sermayedar bir iktidarın pekiştirilmesi arasında kesinlikle bir ayrım vardır. Taylorizm, yüzyılın başındaki acımasızlığıyla sadece teknik araçlar makineler ve yöntemler üretmiştir. Ancak bunları üretirken, hedefine maksimum karlılığı ve büyümeyi almıştır. Kesinlikle üretenlerin kendilerini gerçekleştirmelerini, keşfetmelerini ve geliştirmelerini teşvik etmeyi

dikkate almamış hatta bunları bilakis örselemiştir. Kapitalist sistemin mekânsal örgütlenmesiyle ortaya çıkan hiyerarşik üretim biçimi ile katılımcı tasarımın ortaya çıkaracağı örgütlenmedeki üretimin kendiliğindenliği kesinlikle farklı çalışma biçimleri, farklı mekân ve zaman düzenlemeleri yaratır [72],[74],[80].

Kroll katılımcı tasarım bağlamında mimarlığın, insanlara kendi fikirlerini dayatmak yerine onların ilişkilerini ve ihtiyaçlarını önemsemesi gerektiğini savunur. Mimarlığın, katılımcı tasarım yaklaşımlarıyla, sonuçlardan ziyade ilişkilere öncelik vermesi ve olasılıklara açık olması gerektiğine inanır. Ona göre mimarlık insanların dünyadaki yaşama arzusunu desteklemeye hizmet etmelidir [72],[80].

4. Katılımcı tasarım ve kamusal alanda katılımçılık

Mimarlık; insanların dünyadaki yaşama arzusunu ve yaşama katılımını odağına aldığı, günümüzdeki kent örüntülerinde kentsel belleğin kök saldığı yerel ölçeklerde barış içinde bir arada yaşayabilen demokratik bir toplumsal yaşamın sürdürülebilirliği için mekânsal tasarımlarda katılımçılığın anlamı daha da derinleşir.

İster planlama ölçeğinde bir kentten ya da yerel ölçek olarak bir mahalleden bahsediliyor olsun, isterse de mimari ölçekte bir mekândan konuşuluyor olsun; kullanıcıdan bahsedilebilmek için fiziki çevrili mekân ile işlevsel ve duygusal ilişki kuran bir bireyden söz ediyor olmak gerekir. Eğer bu bir kent sakini ise kenti için, mahalle sakini ise mahallesi için, mekân kullanıcısı ise kullandığı mekân için duyarlıdır ve gerektiğinde kaygı duyar. Gündelik yaşamda müdahaleleri de olabilir. Her birey diğer sakinlerin müdahaleleriyle de etkileşim içindedir.

Ancak gündelik yaşamda bireyler ile yer arasındaki iletişim ve o yerde gelişen sosyal ilişkiler, canlı bir kamusal alan çerçevesinde güçlenebildiğinde demokratik toplumsal belleğin sürdürülebilirliği açısından da etkili bir planlamanın var olduğundan söz edilebilir. Bir planlamanın demokratik gündelik yaşamın sürdürülebilirliğine yönelik başarısından bahsedebilmek için canlı bir kamusal alan perspektifinden o planlamanın sonuçlarını sorgulamak gerekir. Dolayısıyla planlama uygulamalarına ancak kamusal alanın canlılığına bakan bir perspektif doğrultusunda bakıldığında katılımcı planlama yaklaşımlarının yer ile kurdukları ilişki üzerinden demokrasiye nasıl katkı sağladığı irdelenebilir, başarılı olup olmadığını sorgulanabilir. Planlamada kent ölçeği, yerel ölçek ve mimari ölçek fark etmeden, ölçek ne olursa olsun, katılımcı planlama yaklaşımının canlı kamusal alan ile ilişkisi ve buna bağlı olarak kamusal alanı canlandıran etkisi öne çıktığında, o planlama yaklaşımının demokratik bir yönetim bilinci açısından etkili bir uygulama olup olmadığı değerlendirilebilir.

Kamusal alan demokratik bir yönetimin sağlıklı sürdürülebilirliği için gerekli olan temel araçlardan biridir. İngilizce ‘public sphere’ kavramının Türkçe çevirisidir. Kamusal alan genelde mimarlık literatüründe kamusal mekân ifadesi yerine kullanılabilir. Ancak kamusal mekân kavramı İngilizce ‘public space’ kavramının Türkçe karşılığına denk gelmektedir ve fiziki mekânları tanımlar. Bu fiziki mekânlar kamusal alanın canlı olduğu ve kamusal alanı canlandıran mekanlar olarak indirgenen bir niteliksel çerçeveden tanımlanabilir. Ancak kamusal alan mekândan azadedir. Literatürdeki genel hatlarıyla kamusal alan, din, ırk, cinsiyet, sınıf, etnisite gibi hiçbir ayırım yapılmaksızın kamu yararını ilgilendiren her türlü konuda tüm çeşitlilikleri barındıran, katılımçılarının da kamusal özne bilinciyle tüm karşıt görüşlerle işbirliği içinde kamu yararıyla ilgili bir olumlu dışsallık adına iletişimde buldukları ve potansiyel performanslarını sergiledikleri bir ortam olarak tanımlanır [91]–[94]. Bu tanımın içeriği doğrultusunda baktığımızda Kroll’un felsefi bağlamındaki katılımcı tasarımların doğası gereği kamusal alanlara da hizmet edeceği ön görülebilmektedir. Katılımcıların hepsi orada kendi potansiyel performanslarını kendi beklentileri için ortaya koyarken aynı zamanda kurdukları işbirliğiyle ortaya çıkan atmosfer dinamikleri, katılımçılara kamusal alan pratiklerini deneyimleme imkanı verir. Böylelikle kamu yararı odaklı bir olumlu dışsallığın oluşması adına ortak bir hedefte birlikte üretimin gerçekleştirilmesi sağlanır dolayısıyla katılımçılarının kamusal özne bilinci de güçlendirir [95]–[100].

Arendt’e göre kamusal alan sadece fikirlerin ve sorunların paylaşılması için ortaya çıkan bir ortam değildir. Aynı zamanda insanların sosyalleşerek diyaloga girdiği de bir atmosferdir. Geniş bir kamuya ulaşma da olanak verir. Endişe duyulan konular etrafında ve işbirlikçi tartışmalara yönelik anlayışın gelişmesini sağlar. Genel olarak literatüre baktığımızda, kamusal alanda katılımçılarının kamusal özne bilincine erişmiş olması beklenir [4], [95]–[97],[99]. Ancak Arendt özelinde kamusal alanı detaylı olarak irdelediği teorisinde basitçe kamusal bir öznenen bahsetmez. Arendt bir insanlık koşulundan bahseder. İnsanın biricikliğini ortaya çıkarabilmesinin yolu kamusal alanda varlık bulabilmesinden geçmektedir. Sadece orada bulunması yeterli değildir kendi potansiyel birikimini de gerek iletişim ile gerekse de eyleyerek ortaya koyabilmesi gerekir. Teorisinin arka planında insanın kendi zihinsel ve ruhsal mertebelerinde ilerleyeceği yolculuğun, toplum yararını öne çıkarabilen katılımlara dâhil olabilmekten, toplumda ortaya çıkan sorunlara çözüm geliştiren, kamu yararına yönelik hizmet verebilmekten geçtiği görüşü yatmaktadır. Arendt’in İnsanlık Durumu olarak Türkçe’ye çevrilen kitabındaki kuramsal yaklaşımının arka planında okunabilen bu tanımlamadaki bireyi kamusal özne bilinci geliştiren birey olarak ele almak yanlış olmayacaktır [95], [96]. Arendt’in kamusal alan idealine bireyler üzerinden bakıldığında; bu ideali kamusal özne olabile ve kamusal özne olarak kamu yararı üretebilmek yolunda bir araçsal zemin üzerinde inşa ettiği ileri sürülebilir. Ona göre kamusal alana katılan ve kendi biricikliğine dair potansiyel performansını hem iletişim ile hem de eyleyerek ortaya koyan bireylerin her biri sorumluluk alma becerisini de geliştirerek özgürleşen ve özgürleştikçe de kamu yararını ön plana çıkaran ve gittikçe daha geniş bir kamuya temas edebilen bireyler olmaktadır [91]–[94].

Kamusal alan kolektif yaşamı güçlendiren insani bir aradallığın sürekliliğini sağlayan önemli bir araçtır. Kamusal fayda odaklı, şeffaf bir ortamda kamu yararı odaklı üretime dair deneyim birikimini güçlendirir. Bu ortamda potansiyelini ortaya çıkaran kamusal demokratik yaşama dair deneyim birikimi sağlar. Bu yönde geliştirilen deneyim birikimi ve aktarımı toplumsal hafıza ve kentsel bellek açısından demokratik bilincin de sürdürülebilirliğine hizmet eder [99],[101]. Kamusal alan, barındırdığı çeşitliliklerin ortak eylemi doğrultusunda ortaya çıkabilecek sonuçlar itibarıyla bir öngörülemezlik barındırır ve kaçınılmaz olarak da politik bir ortamdır. Politik olabilmesi gereklidir ve politik olabildiği ölçüde demokrasiyi güçlendiren işlevini sürdürebilir [95]–[98],[100].

Kamusal alanın tüm bu niteliksel dinamikleri gerek Arendt’in teorisinde gerekse de Habermas ile Negt ve Kluge gibi kavramın öncü teorisyenlerinin teorileri çerçevesinde incelendiğinde Kroll’un katılımcı tasarım ile üretime yönelik temellendirdiği felsefesinde, kavramı tanımlayan normlarla birebir örtüşmektedir. Kroll katılımcı tasarımın öngörülemezliğine ve politik olma özelliğine özellikle vurgu yapmış olan bir teorisyendir [73]–[76],[78],[79],[102].

Aşağıda, Tablo 1’de 20. yüzyılın ikinci yarısında kamusal alan kavramını ele almış olan ve irdeleyen başlıca teorisyenlerin kuramsal yaklaşımlarında kavramı tanımlayan niteliksel özellikler ile Kroll’un katılımcı tasarım modelinin arka planını oluşturan temel felsefesinin normları karşılaştırılmıştır.

Tablo 1. Kamusal alan kavramını tanımlayan niteliksel özellikler ile Lucien Kroll’un katılımcı tasarım modelini oluşturan felsefenin normlarının karşılaştırılması (Yazar tarafından bu makale için hazırlanmıştır).

KAMUSAL ALANIN NİTELİKSEL ÖZELLİKLERİ	Kuramın Yaymlandığı Yıl	Kuramın Yaymlandığı Yıl	Kuramın Yaymlandığı Yıl	LUCIEN KROLL 1927-2022
	1958	1962	1972	
	Public Realm	Public Sphere	Public Sphere	
	Arendt	Habermas	Negt ve Kluge	
KURAMSAL YAKLAŞIMLARDAKİ TANIMLAMA VE TARTIŞMALARDAN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK ÇIKARILAN TEMEL DİNAMİKLER	Kamusal Alan	Kamusal Alan	Kamusal Alan	KATILIMCI YAKLAŞIM MODELİNDE ELE ALDIĞI NORMATLAR
Politik	x	x	x	Politik
Öğretici	x	x	x	Öğretici
Eleştirel	x	x	x	Eleştirel
Toplumsal Fayda	x	x	x	Toplumsal Fayda
İfade Özgürlüğü	x	x	x	İfade Özgürlüğü
Toplanma, Örgütlenme Özgürlüğü	x	x	x	Toplanma, Örgütlenme Özgürlüğü
Görünürlük	x	x	x	Görünürlük
Farklılıkları Beraberliği	x	-	x	Farklılıkları Beraberliği
Çeşitlilik (İkna Odaklılık)	x	-	x	Çeşitlilik (İkna Odaklılık)
Çoğulculuk (Uzlaşmacılık)	-	x	-	Çoğulculuk (Uzlaşmacılık)
Deneyim Aktarımı	x	x	x	Deneyim Aktarımı
Deneyim Birikimi	x	x	x	Deneyim Birikimi
Eylemsellik/Düşünsel Performatif Eylem	x	x	x	Eylemsellik/Düşünsel Performatif Eylem
Emek Üretimi	-	-	x	Emek Üretimi
Kamuoyu Oluşturma	-	x	x	Kamuoyu Oluşturma
Hegemonik	-	x	-	-
Hiyerarşik	-	x	-	-
Tüketim Odaklı	-	-	-	-
Boş Zaman Harcama - Tüketimi	-	-	-	-
Eğlence ve Haz Odaklı	-	-	-	-

Kroll’un mimarlık alanında mekânsal tasarım ve üretim yöntemi olarak katılımcı tasarımı savunması, kendisinin mimarlık felsefesi olarak kamusal alanı canlandıran ve belli temel normlar üzerine inşa edilen bir üretim modelini tercih ediyor olmasıyla ilişkilidir. Kendisi, özellikle üzerinde durduğu bu temel normları; çeşitlilik, farklılaşma, süreklilik, diyalektik, toplumsallık, katılım, heterojenlik, şeffaflık, iletişim kavramları olarak özetlemektedir. Kroll’un bu normları sıraladığı ve kamusal tasarımı daha kapsamlı tanımladığı ifadeleri üzerinden Tablo 1’deki karşılaştırmayı yapmak mümkün olmaktadır [73]–[76],[78],[79],[102]. Tablo 1’de görüleceği gibi bu normların kamusal alandaki üretim dinamikleriyle birebir örtüştüğü ortaya çıkmaktadır.

Katılımcı planlama ve tasarım yöntemlerinin hepsinde, tasarımcı, planlamacı, uygulamacı ve kullanıcıların mutlak birlikte çalışmaları tüm süreçlerin ortak özelliğidir. Başka bir ifadeyle katılımcı yaklaşımlarda omurgayı oluşturan sistem, birlikte çalışma esasına dayanmaktadır. İşbirliğini içerir ancak her türlü çeşitliliğin de üretime dâhil olması gerekir. Dolayısıyla bu birliktelik tüm farklı sosyal, kültürel ve ekonomik özellikleri ile farklı yaşam biçimlerini kapsamalıdır [48].

Mimari ölçekte ele alınan katılımcı tasarım yaklaşımlarının katılımcılığın bireye kazandıracağı nitelikler çerçevesinde kamusal alan dinamiklerini ve kamusal özne bilincini beslemesi beklenir. Katılımcı tasarımların varlık bulacağı iletişimsel ve eylemsel ortam özellikleri kamusal alanın ihtiyaç duyduğu ortam özellikleri ile örtüşmektedir. Dolayısıyla katılımcı

yaklaşımları, başarılı olsalar da olmasalar da kamusalılık deneyimleri açısından önemli etkiler barındırdığı kabul görececek bir önermedir.

Katılımcı tasarım projelerinde katılımcıların sürece dâhil olma, süreçte yer alma, üretimde rol alma süreçleri demokratik ilkelerle ilerlediğinden demokratik yaşamı belirleyen temel ilkeler şeffaf ve görünür bir hal alır. Kullanıcılar kendi yaşamlarına yönelik ihtiyaçları, beklentileri ve kaygıları doğrultusunda özgürce ve hür iradeleriyle fikirlerini ve emeklerini ortaya koyarlar. Kullanıcılar katılımcılık süresinde çeşitlilikler ile bir arada çözüm üretme becerisi geliştirirler. Karşıtlıkları barındıran farklı görüşler ile ortak bir üretim becerisi kazanırlar. Böylelikle kullanıcıların aktif rol alarak katıldıkları mekânsal üretim biçimleri ve yapılandırdıkları fiziki çevre, o bireylerin birlikte yaşama becerisi kazanmaları, sorumluluk sahibi olmaları ve kamusal özne bilincini geliştirmeleri açısından etkili birer araca dönüşür [4],[45]. Dolayısıyla katılımcılık aslında bir anlamda katılımcıların sürece dâhil eden interaktif ve birlikte geliştirilen bir eğitim sürecini de içermektedir. Habraken de özellikle altını çizerek belirtmiştir ki; kentsel ölçekten, mimari mekânsal ölçüğe kadar her türlü planlama girişimi ancak böyle bir eğitim sürecini kapsayan katılımcı tasarım ve planlama yöntemleri ile geliştirilebilir ve uygulanabilirse demokratik bir yaşamın geliştirilmesi ve sürekliliği hedefine ulaşılabilir [48].

Kroll, mimarlığı bir insan yapısı ya da sanatsal bir eylemin sonucu olarak görmeyi aşırı indirgemeci bir yaklaşım olarak görmüş ve mimarlığı bu şekilde tanımlamayı kabul etmemiştir. Mimarlık felsefesi temelinde insanın yaşam amacını sorgulamış ve insan ile iletişimi esas alarak odağına insanın yer ile olan doğal ve sosyal ilişkisini koymuştur. Bunun politik bir duruşu da gerektirdiğini savunmuştur. Mimarlığı 'insan' ile 'yer' arasındaki diyalektiğin sosyal bir bağlam ile yeniden yapılandırılması olarak nitelendirmiştir [102]. Kroll'un mimarlık idealinde, kamusalılığı canlandırabilmek için kentsel örüntünün katılımcı eylemsel dönüşüm ile yeniden yapılandırılması yatmaktadır. Mimarların benmerkezci olmadan, sosyal sorumluluklarının bilincinde, duygusallık ile akılcılığı örtüştürebilen, spekülasyondan uzak bir politik duruş ile kullanıcıların katılımını tam anlamıyla sağlayabildikleri, kamu yararını önceleyen bir kent planlamasının gerçekleştirilebileceğine yönelik bir inancı ömrü boyunca taşımıştır [73]-[78],[102].

Bu ideal doğrultusunda oluşturduğu kendi mimarlık felsefesinde üzerinde durduğu kavramlar katılımcılığı yalnızca sosyal iletişim düzeyinde ele almamıştır. Canlı bir kamusalılık için gerekli olan sosyal sorumluluk bilincinin nasıl geliştirileceğine odaklanmış olan bakış açısı, onun katılımcılık yaklaşımında, yapı ömrü boyunca ele aldığı yöntem arayışlarına yönelmesini sağlamıştır. Kroll'a göre aktif katılım, kullanıcıya ait verilerin toplanıp tasarım sürecinde kullanılması anlamına gelmemektedir. Gerçek katılımcılık, kullanıcının karar verme sürecinde tasarıma ve uygulamaya müdahale edebilmesinin sağlanması ile olabilir. Tasarım sürecinin başından yıkım sürecine kadar kullanıcıların aktif olarak nasıl katılımcı olabileceklerine odaklanmıştır. Kamusal yaygın bir faydanın sağlanabilmesinde gerçek bir katılımın bina ömrünün sonuna kadar her aşamasında ilgili kullanıcıların aktif rol alabilmeleriyle olabileceğini savunmuştur. Bu radikal bakış açısının, Kroll'un katılımcı süreçlerini aynı zamanda kamusal özne gelişimi açısından birer eğitim süreci olarak görüyor olmasıyla da ilişkisi vardır. Kroll bu öğrenme süreçleri içerisinde yer almanın, bireylerde sorumluluk alabilme, ilişki kurabilme ve kendi yaşadığı çevreyi kamusalılık bilinciyle geliştirebilme becerilerini de geliştirdiğini gözlemlemiştir [102]. Zira Kroll'a göre medeni mimari yaklaşımlar açısından kamusalılığı canlandırmak ve kamusal faydaya odaklanmak çok önemli bir ölçüttür. Bunun için kamusal özne bilinci de geliştirebilen bireylere ihtiyaç vardır. Katılımcı yaklaşımlar, bu yönde bireylerin gelişiminde de etkili bir araç işlevi de görebilmektedir.

Canlı bir kamusalılık demokratik toplumun temel araçlarından olan kamusal alan için gereklidir. Kamusalılığın sosyal ve kültürel boyutları vardır. Rekreasyon alanları, sokaklar meydanlar parklar sahiller çerçevesinde indirgemeci bir yaklaşımla kamusal mekânlar olarak tanımlanan mekânsal araçların tasarlanması ve planlanmasıyla kamusalılığı canlandırmak mümkün olmamaktadır. Kamusal mekânlarda kamusalılığı canlandıran sosyo-kültürel nitelikler oluşmadan kamusal alan işlev kazanamaz. Kamusal öznelere etkin ve görünür olmaları gerekir. Bu görüş Kroll'un katılımcı yaklaşım modeli için de geçerli bir görüştür. İnsan ve/veya sosyal gruplar, tanımladıkları üretkenlik boyutuyla bir yere bağlı olarak o yerde var olabilir. Mimarlık her ne kadar mekân tasarımı olarak ele alınsa da sosyal sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için soyut bir kavram olarak 'yer' ile ilişki kurulabilmesi gerekir. Mekân matematiksel ve fiziki bir olgu olarak kavranabilirken 'yer' olgusu deneyim birikimleri ve aktarımı yoluyla kavranabilir [103],[104]. Bireylerin mekân ile ilişki kurabilmeleri buldukları yer ile içselleştirebildikleri aidiyet hissi uyandıran toplumsal izleri takip edebilmelerini gerektirir. Bunun için bireylerin üretmek buldukları yerde kamusal faydaya temas edebilmeleri ve her türlü çeşitlik unsuruyla işbirliği geliştirebilmeleri gerekir. Sosyal sürdürülebilirlik için her bireyin kendisini ifade etmesine imkân veren yaşam alanlarını toplumsal olarak tasarlamak önemlidir. Mimarın rolü insanlar arası ilişkileri yere aktarmak için bilgisini kullanmakla ilişkilidir. Gelecek öngörülemezdir ancak mimar gelecekteki kullanıcıları da anlamaya çalışmakla yükümlü olmalıdır. Tüm yaratıcı süreçlerde sosyal dinamikleri dikkate alabilmeli, olabildiğince öngörülmez durumları değerlendirebilmeli ve sosyal sürdürülebilir gelişim adına üretim sürecinde bir katalizör etkisi sağlamak adına yer alabilmelidir.

Kroll'un ele aldığı katılımcı tasarım yaklaşımı, uygulama örneklerine bakıldığında, demokrasinin farklılıklarını dışı vuran çağdaş sanat pratikleriyle şaşırtıcı benzerlikler gösteren bir biçim ortaya çıkarmaktadır [102]. Mimarlığa katılımcı tasarım temelinden bakarken bir yandan da mimari mekânların devingenliğini ve değişkenliğini dikkate almaktadır. Onun mimari formları biçimsel kaygılar peşinde olmadan sosyal dinamiklerle ilgili derin kaygılar taşıyan bir yaklaşımın ürünüdürler.

Kroll katılımcı tasarım felsefesinde kamusal canlılığın nasıl yer ile ilişki kurabileceği sorununu ana merkeze almıştır. Sonuçta ortaya çıkan mimari formlar ise doğal olarak kapitalist paradigmanın ortaya çıkardığı monotonluğa ve sistemin kalıplarına karşı, ilerde hayal edilebilecek ve geliştirilerek uygulanabilecek yaşam alanları açısından ilginç örnekler sunmuştur [77]–[79],[102].

Kroll'un katılımcı tasarım anlayışının en önemli dinamiği mimarlık pratiğinde kamusal alanları yeniden şekillendirmeyi ve demokratikleştirmeyi amaçlıyor olmasıdır. Bu bağlamda, Tablo 1'de görüldüğü üzere, kamusal alan kavramının ele alındığı temel literatürde; 'politik işlevsellik, öğretici ve eğitici bir rol oynamak, eleştirel tartışmaların etkin olması, toplumsal fayda sağlanması, ifade özgürlüğünün ve görünürlüğüne desteklenmesi, çoğulculuğu ve farklılıkları kabul eden bir atmosferde deneyim aktarımının ve birikiminin teşvik edilmesi ve emek üretimini görünür kılan bir ortam arz etmesi' olarak sıralanabilen tüm ortak özellikleri, Kroll'un katılımcı tasarım felsefesiyle uyumludur. Bu bakış açısı demokrasinin az geliştiği toplumlar açısından önemlidir. Kuramsal altyapıların oluşturulmasına bir zemin sunmaktadır. Zira kamusal alanların demokratikleştirilmesine yönelik olarak düşünüldüğünde Kroll'un katılımcı tasarım felsefesinin temel ilkeleri, Arendt, Habermas, Negt ve Kluge'nin kamusal alan kuramlarındaki ortak dinamiklerin mimarlık pratiğine entegrasyonunu teşvik eder ve bu alanda yeni kuramsal yaklaşımlar geliştirilmesine katkı sağlar niteliktedir. Kamusal alanı odağa alarak geliştiren felsefi yaklaşımı kamusal alanların demokratikleştirilmesine ve demokrasinin mekânsallaşmasına yönelik yeni yaklaşımlar geliştirmesinde de etkili olabilir. Demokrasinin doğası gereği mekânsal olduğunu açıklayan ve demokratik değerlerin yaşanması ve uygulanması için fiziksel mekânların önemli bir rolü olduğunu gösteren çalışmalar mevcuttur. Örneğin Mendel, iletişim sağlayan diyalog hakkındaki konuşulan ve yazılan herşeyin demokrasi ile ilişkili olduğuna dikkat çeker. Demokraside diyalog, demokrasiyi uygulamanın bir aracı, temeli ve günlük biçimidir. Bu sebepten demokrasinin bir mekânı olmalıdır. Bu yüzden demokrasi mekânsaldır [105]. Kamusal alanın bir iletişim atmosferi olduğu düşünüldüğünde bu bağlamda bir mekâna bağlı olarak tanımlanmasa da mekânsallığının olduğu iddia edilebilmektedir.

Mimarlık pratiklerini, Tablo 1'de kamusal alan ve katılımcı tasarımın kuramsal çerçevede örtüşen dinamikleri bağlamında düşünmek ve tartışmak önemlidir. Böylelikle katılımcı tasarımın ilkeleri, mimarlığın demokrasinin mekânsallaşmasında rol oynayacağı bir perspektiften yapılandırılabilir. Katılımcı tasarım ilkelerini aşağıdaki örnek ilkelere olduğu gibi kamusal alana odaklı olarak kuramsal bir çerçevede geliştirmek mümkündür:

1. Mimarlar, projelerini geliştirirken toplumla yakın işbirliği içinde olabilirler. Yerel halkın ve kullanıcıların ihtiyaçlarını ve beklentilerini anlamak için toplumla etkileşim halinde olmak, tasarım sürecinin katılımcı bir şekilde yürütülmesine olanak tanır. Dolayısıyla toplumla işbirliği bu perspektif için önemli bir ilkedir.
2. Mimarlar, katılımcı atölye çalışmaları düzenleyerek, toplumun farklı kesimlerini tasarım sürecine dâhil edebilirler. Bu atölyelerde, farklı görüşlerin paylaşılması ve tartışılmasıyla, ortak bir vizyon ve tasarım hedefleri belirlenebilir. Katılımcı atölye çalışmaları kamusal alan oluşturma potansiyeli taşır.
3. Kamusal alanlarda açık hava etkinlikleri ve topluluk buluşmaları düzenlemek, insanların bir araya gelmesini ve fikir alışverişinde bulunmasını sağlar. Bu etkinlikler, mimarların toplumun ihtiyaçlarını daha iyi anlamalarına ve tasarım kararlarını buna göre şekillendirmelerine yardımcı olabilir. Açık hava etkinlikleri ve topluluk buluşmaları kamusal alan oluşturma ve kamusal alanların canlandırmasında önemli araçlardır.
4. Teknolojinin gelişimiyle birlikte, mimarlar dijital araçlar ve interaktif platformlar kullanarak toplumla daha etkili bir iletişim kurabilirler. Çevrimiçi tartışma forumları, anketler ve sanal gerçeklik uygulamaları gibi araçlar, insanların fikirlerini paylaşmalarını ve tasarım sürecine katkıda bulunmalarını sağlar. Dijital araçlar ve interaktif platformlar kamusal alanları beslediğini vurgulayan çalışmalar vardır [20].
5. Mimarlar, kamusal alanların önemini vurgulamak ve toplumun katılımını teşvik etmek için eğitim ve farkındalık programları düzenleyebilirler. Seminerler, konferanslar ve atölye çalışmaları, insanların kamusal alanların canlanması ve kamusal mekân tasarımları hakkında daha bilinçli olmalarını sağlar. Eğitim ve farkındalık programlarının kamusal alanları güçlendirdiği ve canlandırdığına dair çalışmalar vardır [106],[107].

Katılımcı tasarım yöntemlerini kamusal alan odaklı olarak düşünmek kuramsal stratejilerin yapısını farklılaştırarak pratik çözümlerde de yeni uygulama yöntemlerinin gelişmesine katkı sunabilir.

Günümüzde kentsel planlama bağlamında katılımcı tasarım pratiklerinde yukarıda sıralanan yöntemler çerçevesinde pratik araştırma yaklaşımları görülmektedir [108]–[112]. Yerel halkın katılımıyla tasarlanan mekânlarda, o bölgenin tarihini ve kültürünü yansıtarak, toplumun bağını güçlendirdiğini ortaya koyan çalışmalar da vardır [109]. Mimarlık ölçeğinin de bu yaklaşımlarla entegrasyonunun özellikle kamusal alan odaklı olabilmesi önem arz etmektedir. Mimarlık ölçeğinde ağırlıklı olarak kamusal mekân odaklı yaklaşımlar öne çıkmaktadır [113]–[118]. Kamusal mekânların kamusal alanları var ettiği düşünülür. Oysaki bu ölçümlenebilir bir veri değildir. Özellikle de demokrasinin gelişmekte olduğu ülkelerle demokrasinin gelişmiş olduğu ülkelerde kamusal mekânların etkilediği sonuçların farklı olması beklenmelidir. Günümüzde üst ölçeklerde, uygulanan, yukarıda sıralananlara benzer yöntemler 'eşitlikçi demokrasiye' hizmet etme potansiyeline sahip olsalar da, katılımcı tasarım uygulamalarına yönelik olarak aşağıda verilen ve akademik literatürde ortak görüş olarak gözlemlenen bazı eleştirilere maruz kalırlar:

1. Katılımcı tasarım pratikleri genellikle katılımcı olmayanların katılımcılara göre daha az etkili olduğu durumlarla neden olabilmektedir. Bu durum, toplumdaki; azınlıklar, düşük gelir grupları, engelliler gibi dezavantajlı grupların görüşlerinin dikkate alınmadığı veya yeterince temsil edilmediği anlamına gelebilir. Dolayısıyla, katılımcı tasarım süreçlerinin 'eşitlikçi demokrasiyi' gerçekleştirmede yetersiz kalabileceği eleştirisi ileri sürülür [119],[120]. Bu tür eleştiriler katılımcılıkta eşitsizlik kapsamında ele alınır.
2. Katılımcı tasarım pratiklerinde, toplumun tüm kesimlerini temsil etmek ve onların görüşlerini dikkate almak zor olabilir. Bu durumda, katılımcı gruplar genellikle gönüllülük esasına dayanır ve buna katılmak isteyenlerin sayısı sınırlı olabilir. Bu durum ise toplumun daha geniş kesimlerinin sesini duyurmasına ve temsil edilmesine engel teşkil eder [121]–[123]. Bu tür eleştiriler katılımcılıkta temsiliyet sorunları kapsamında ele alınır.
3. Katılımcı tasarım süreçleri, toplumun farklı kesimlerinin görüşlerini toplamak ve uzlaşmaya varmak için zaman alabilir. Bu durumda, karar alma süreçlerinin yavaşladığı ve projelerin geciktiği eleştirisi getirilebilmektedir. Özellikle büyük ölçekli projelerde, katılımcı tasarım süreçlerinin uzun süreli olması ve projelerin gecikmesi olasılığı da eleştirilere yol açmaktadır [124],[125]. Bu tür eleştiriler katılımcı tasarımın maliyetleri artıracığı ve zaman alıcı olacağı, projelerin kalitesini düşürebileceği ve estetik açıdan zayıf sonuçlar doğuracağı tartışmaları kapsamında ele alınır.
4. Katılımcı tasarım pratiklerinin sıklıkla belirli uzmanlık alanlarına veya eğitim düzeyine sahip olanların katılımını teşvik ettiği de iddia edilebilmektedir. Böyle bir durumda, katılımcılar genellikle belirli bir entelektüel veya sosyal statüye sahip olabilir. Bu durum da, katılımcı tasarım süreçlerinin elitizme veya toplumsal ayrışmalara yol açabileceği eleştirisi öne sürülebilmektedir [126]–[128]. Katılımcı tasarım, karar alma süreçlerini karmaşık hale gelebileceği, verimsizliğe neden olabileceği ve/veya politize edebileceği dolayısıyla ideolojik tartışmalara neden olabileceği gibi detaylara varan tartışmalar da bu eleştiri kapsamında değerlendirilebilir [129]–[131].

Lucien Kroll'un katılımcı tasarım felsefesinin Tablo 1'de ortaya konulan kamusal alan dinamikleriyle örtüşen ilkelerinden yola çıkarak, özellikle mimarlık ölçeğinde kamusal alanı odağına alan bir kuramsal yaklaşım, bu eleştirileri bertaraf eden yapıcı çözümler üreten önemli bir dayanak olacaktır. Böyle bir kuramsal yapıyı esas alarak geliştirilen katılımcı tasarım stratejileriyle eleştirel görüşlere karşı demokrasinin mekânsallaşmasını sağlayabilecek pratiklerin önünün açılacağı kuramsal çerçevede ön görülebilmektedir.

5. Sonuçlar

Arendt, Habermas, Negt ve Kluge gibi düşünürlerin kuramlarında kamusal alanın politik işlevsellik, öğretici ve eğitici rolü, eleştirel tartışmaların etkinliği, toplumsal fayda sağlanması gibi ortak özelliklerini göz önünde bulundurduğumuzda, kamusal alanın demokratik bir mekân olarak işlev gördüğünü görürüz. Bu ortak özellikler, Lucien Kroll'un katılımcı tasarım felsefesiyle uyumludur ve demokratik bir mimarlık pratiğinin temellerini oluşturur. Kamusal alanlar, toplumun bir araya geldiği ve katılımın teşvik edildiği yerlerdir. Ancak, bu alanların demokratikleştirilmesi ve toplumun çeşitli kesimlerinin ihtiyaçlarının karşılanması önemlidir. Katılımcı tasarım yaklaşımları, bu hedeflere ulaşmada etkili bir araç olabilir. Ancak eleştirilere de maruz kalmaktadırlar. Lucien Kroll'un katılımcı tasarım felsefesi, mimarların ve şehir planlamacılarının projelerini toplumun geri kalanıyla işbirliği içinde geliştirmelerini teşvik eder. Kamusal alanı odağına alması dolayısıyla da literatürdeki eleştirileri aşabilme potansiyeli taşımaktadır.

Lucien Kroll'un katılımcı tasarım felsefesi, felsefesini modern mimarlık eleştirisi üzerine kurgulamasıyla mümkün olmuştur. Bu felsefi yaklaşım, temel düşünürlerin kamusal alan tanımlarıyla birleştirildiğinde mimarlık alanında bir dizi yenilikçi fikir ortaya çıkabilir. Mimarlığın demokrasinin mekânsallaşmasında oynayacağı rolü etkileyebilir. Bu özellikle bilimsel önem arz eden bir boyutta, mimarlığın toplumsal ve politik boyutunu vurgulayacaktır. Kamusal alanların demokratikleştirilmesine ve demokrasinin mekânsallaşmasına yönelik yeni yaklaşımlar geliştirilmesi mümkün olabilir. Bu ancak katılımcı tasarım literatüründe karşımıza çıkan belli yöntemlerin odağına kamusal alan olgusunu yerleştiren felsefi bir zeminde geliştirilecek stratejik yaklaşımlarla şekillenebilir. Katılımcı tasarım uygulamalarına yönelik literatürde yer alan yöntemlere böyle bir felsefi perspektifle nasıl yaklaşılabileceği; başka bir ifadeyle hangi yöntemler kapsamında bu yaklaşımın nasıl etkili olabileceği aşağıda ele alınan başlıca kuramsal stratejilerle ön görülebilir:

1. Katılımcı Tasarım ve İşbirliği: Kroll'un mimari felsefesi, Arendt, Habermas, Negt ve Kluge'nin kamusal alan tanımlarıyla birleştirildiğinde, mimarların da toplumun farklı kesimlerini tasarım sürecine dâhil ederek, kamusal alanların demokratikleştirilmesine katkı sağlayabilecekleri fikri üzerinde temellenmektedir. Dolayısıyla Kroll'un katılımcı tasarım felsefesi ve mimari yaklaşımları kapsamında mimarların projelerini geliştirirken toplumla yakın işbirliği içinde olmaları bağlamında kamusal alanların öne çıkarılması mümkündür.
2. Yerel Kimlik ve Kültürel Mirasın Korunması: Kluge'nin kamusal alan tanımıyla birleştirildiğinde, mimarlar kamusal alanlarda yerel kimlik ve kültürel mirasın korunmasına daha fazla önem verebilirler. Yerel halkın katılımıyla tasarlanan mekânlar, o bölgenin tarihini ve kültürünü yansıtarak, toplumun bağını güçlendirirken kamusal özne bilincini de geliştireceğinden kamusal alanlara talebi arttırır ve kamusal alanları canlandırır.
3. Erişilebilirlik ve Sosyal Adalet: Teorisyenlerin kamusal alan tanımı kapsamında kamusal alanların erişilebilirliği, çeşitlikleri barındırması ve sosyal adaletin varlığını görünür kılmaları açısından mimarların nasıl etkili olabilecekleri sorusu büyük önem arz der. Bu ilkeye yönelik stratejiler açısından zeminde Kroll'un felsefesi esas

alındığında ve kamusal alan odak noktası olarak yöntemler planlandığında, engelliler, yaşlılar ve dezavantajlı gruplar, ırk, din, dil ayrımı yapmadan ve yapı yaşam ömrü sürecine dâhil edilebildiklerinde toplumun her kesimine uygun mekânlar tasarlamak mümkün olabileceği gibi bunun ötesinde herkesin kamusal alana eşit şekilde katılmasıyla kamusal özne bilincini toplumda geliştirmek de mümkün olur. Bunun için eşit haklar ve erişebilirlik kavramları üzerinden stratejiyi yapılandırmaktan ziyade stratejinin kamusal alanı nasıl canlandırabileceğine odaklanmak gerekir.

4. **Sürdürülebilirlik ve Doğal Çevrenin Korunması:** Teorisyenlerin tanımladıkları kamusal alanı canlandıran dinamikler açısından doğal çevre bilincinin güçlendirilmesi büyük önem arz eder. Zira doğal çevre bilinci toplumdaki bireylerin kamusal özne bilincini geliştirmeleri açısından çok önemlidir. Mimarlar kamusal alanları sürdürülebilir ve doğal çevreyi koruyan şekilde tasarlayabilirler. Yeşil alanların artırılması, doğal peyzajın korunması ve çevre dostu malzemelerin kullanılması gibi yaklaşımların, katılımcı stratejilerle geliştirilen projelerde, doğa ve çevre bilinciyle kamusal alanda yapılan katılımcı etkinlikler çerçevesinde ele alınması mümkündür. Katılımcı projeler, katılımcı eşitliğini artırarak toplumdaki çevre bilincini, yarattığı canlı kamusal ortamlarıyla güçlendirebilirse bu tür projelerin toplum yapısındaki kamusal özne olabilme yetkinliklerini artırması beklenir.
5. **Diyalog ve Tartışma Ortamlarının Oluşturulması:** Katılımcı projelerde stratejilerin kamusal alanı odağına alması açısından bakıldığında mimarların özellikle katılımcı diyalog ve tartışma ortamlarının oluşturulmasına odaklanmaları beklenir. Bu tür süreçlerde parklar, meydanlar ve açık hava oturma alanları gibi mekânlar, insanların bir araya gelerek fikir alışverişinde bulunabileceği ve demokratik katılımı teşvik eden ortamlar haline getirilebilir. Bu tür ortamlar yerel ölçekteki kamusal alanları da çeşitlendirecek ve canlandıracaktır.

Yukarıda ele alınan yöntemler için açıklanan stratejiler mimarlık uygulamalarına yönelik olarak nasıl kamusal alan odaklı kuramsal stratejilerin yapılandırılabilirliğini göstermektedir. Bu yaklaşımlar katılımcı tasarım uygulamalarının planlamasında geliştirilecek farklı yöntemlerin kuramsal altyapısı için birer örnek teşkil etmektedirler.

Lucien Kroll'un katılımcı tasarım felsefesinin kamusal alan dinamikleriyle örtüşen ilkelerinden yola çıkarak, özellikle mimarlık ölçeğinde kamusal alanı odağına alan yaklaşımlarla, katılımcı tasarım stratejilerine yönelik eleştirilere karşı çözümler üretilebileceği gibi demokrasinin mekânsallaşmasını sağlayabilecek yaklaşımların da önü açılabilir. Bu fikir kuramsal olarak ileri sürülebilmektedir. Bunun için aşağıda katılımcı tasarıma yönelik eleştirilerin bir kısmına karşı kuramsal yaklaşımların nasıl geliştirilebileceği gösterilmektedir:

1. Katılımcılığa eşitsizlik vurgusuna yönelik eleştiri kapsamında, katılımcı tasarımın, uzmanların kontrolünden çıkarak proje sürecini belirsizleştireceği ve etkisiz hale getireceği endişesi bulunmaktadır. Arendt, Habermas, Negt ve Kluge'nin kamusal alan kuramları, politik, eleştirel ve toplumsal fayda sağlayan bir kamusal alanın önemini vurgular. Bu bağlamda, katılımcı tasarım uzmanlarının kamusal alanı dikkate alarak katılımcıları yönlendirmesi ve katılımcılar arasında denge kurarak proje sürecini zenginleştirmesi mümkün olabilir. Bu süreci daha da demokratikleştirir. Lucien Kroll'un felsefesi, kamusal alanı tasarım sürecinin merkezine yerleştirdiğinden zaten toplumun çeşitli kesimlerinin katılımını teşvik eder. Katılımcılıkta çeşitlilik, uzmanların yönlendirmesi ve katılımın dengeli bir şekilde bir araya getirilmesi kamusal alan oluşumuna önem verildiğinde gerçekleşecektir.
2. Katılımcı tasarımın maliyetleri artıracığı ve zaman alıcı olacağı düşünülmektedir. Kroll'un felsefesi, katılımcı tasarımın maliyetleri ve sürelerini optimize etmeye odaklanırken, aynı zamanda toplumsal fayda sağlayan ve demokratikleştirici bir sürecin önemini vurgular. Katılımcıların yapı ömrü boyunca rol almaları önemlidir. Maliyet ve süreç planlamasında da katılımcıların rol alması ve kamusal alanlar ile problemlere çözüm aranması maliyet ve süreçle ilgili olumlu yönde etkili sonuçlar ortaya çıkarır. Katılımcıların sorumluluk bilinci ve kamusal özne yeterliliği arttıkça maliyet ve süreç açısından optimum değerlere yönelik çözümler ortaya çıkacaktır.
3. Katılımcı tasarımın, projelerin kalitesini düşürebileceği ve estetik açıdan zayıf sonuçlar doğuracağı ileri sürülür. Kroll'un felsefesi, katılımcıların fikirlerini ve ihtiyaçlarını yapı ömrü boyunca dikkate alarak daha kapsayıcı şekilde ele alır ve zaman içinde çeşitli tasarım sonuçlarına ulaşmanın önemini vurgular. Bu da projelerin kalitesini artırır. Katılımcı projenin toplum yararına yapılandırılmış olması, kamu yararının ön planda ve yapı ömrü boyunca dikkate alınması da bu tür endişeleri bertaraf etmektedir. Yapı ömrü boyunca yürütülen katılımcılık kamusal alanda yarattığı canlılık ile bu tür sınırlayıcı sorunların yaşam ömrü içerisinde çözümlenmesini sağlar.
4. Katılımcı tasarım, karar alma süreçlerini karmaşık hale getirebilir ve verimsizliğe neden olabilir diye vurgulanabilmektedir. Kamusal alanın canlılığı katılımcı tasarımın odağına yerleştirildiğinde demokratik katılımın yapılandırılmasını ve yapı ömrü boyunca katılımcıların sürece aktif olarak katılmasını gerekli kılar. Kroll'un felsefesi, karar alma süreçlerinin şeffaf ve etkili bir şekilde yönetilmesi anlamına gelir.
5. Katılımcı tasarım, proje süreçlerini politize edebilir ve ideolojik tartışmalara neden olabilir diye eleştirilebilmektedir. Kamusal alan kuramları, farklı bakış açılarını bir araya getirerek tartışmaları zenginleştirir ve demokratik katılımın önemini vurgular. Dolayısıyla politize edilmiş tartışmaların olumsuz değil bilakis

olumlu sonuçlara yol açacağı savunulur. Kroll'ün felsefesi, farklı bakış açılarını bir araya getirerek tartışmaları zenginleştirir ve demokratik katılımın önemini vurgular. Kroll de politize edilmiş tartışmaların olumlu sonuçlara yol açabileceğini savunmaktadır. Politize edilmiş tartışmaların toplumun ayrışmasına değil bilakis birleştirici etkisine inanır.

Bunlar gibi tüm eleştirilere yönelik olarak yeni stratejik ve kuramsal çözüm önerileri geliştirmek mümkündür.

Özellikle demokrasinin az gelişmiş olduğu ülkelerde kamusal alanın demokratikleştirilmesi, mimarlık pratiğinin katılımcı tasarımın kamusal alan ile olan ortak ilkeleriyle entegrasyonu ile güçlendirilebilir. Demokrasi doğası gereği mekânsaldır ve demokratik değerlerin yaşanması ve uygulanması için fiziksel mekânların önemli bir rolü vardır. Kamusal alanlar, demokratik tartışmaların ve etkileşimlerin gerçekleştiği ortamlardır ve bu nedenle demokratikleşme sürecinde kritik bir öneme sahiptirler. Bu görüşü, Lucien Kroll'un mimari pratiklere yönelik katılımcı tasarım felsefesi de desteklemektedir. Demokrasinin mekânsal boyutuyla ilgili perspektif sunan çalışmalar], Kroll'un katılımcı tasarım yaklaşımının önemini de vurgulanmasını gerektirir. Demokrasinin mekânsal boyutunu ele alan bir bakış açısında Kroll'un katılımcı tasarım felsefesi kamusal alan dinamikleri üzerinden düşünülebilmektedir. Kamusal alanların demokratikleştirilmesine yönelik yenilikçi kuramsal mimari yaklaşımların geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Kuramsal yaklaşımlar, demokratik değerlerin yaşanması ve uygulanması için fiziksel mekânların nasıl daha etkin bir şekilde kullanılacakları ve kamusal alanları canlandıran demokratik tartışmaların merkezi haline nasıl getirilebileceklerine yönelik ölçülebilir çalışmaların önünü açar. Ancak tabii ki bunun için mimarlık disiplininin şehircilik, sosyoloji, siyaset felsefesi ve kamu yönetimi ile ortak çok disiplinli ve disiplinlerarası kuramsal araştırmalar yapması gereklidir. Özellikle üst ölçek planları kapsayan çok disiplinli kuramsal çerçevelerin yapılandırılması, mimarlık alanında da kamusal alan odaklı ölçümlenebilir yeni yöntemler için zemin hazırlayacaktır. Katılımcı projelerin demokrasinin mekânsallaşmasına hizmet edebilmelerinin yollarından biri, kamusal alanın mimari pratiklerle nasıl mekânsal çözümlenmelerle canlandırılabilirliğinin bulgulanması ile ilişkilidir. Kuramsal olarak ortaya konulabilmesini gerektirmektedir. Ancak bundan sonra ölçümlenebilir problemlere yönelik çözüm yöntemleri sürdürülebilir olarak gelişir.

6. Yazar katkı beyanı

Araştırma süreci, kuramsal yapılandırmada, makalenin içeriği, kurgusu, araştırma yöntemi, yazımı ve revizyonu Devran Bengü tarafından yapılmıştır.

7. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

8. Kaynaklar

- [1] Touraine A. *Birlikte Yaşayabilecek miyiz?* İstanbul, Türkiye, Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- [2] Touraine A. *Demokrasi Nedir?* İstanbul, Türkiye, Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- [3] Timur T. *Küreselleşme ve Demokrasi Krizi*. İstanbul, Türkiye, İmge Yayınevi, 2000.
- [4] Tekeli İ. "Prof. İlhan Tekeli ile Söyleşi: Kamusal Özne Olmanın Doyumu". *İstanbul Dergisi*, 64, 40-45, 2008.
- [5] Tekeli İ. *Akılcı Planlamadan Bir Demokrasi Projesi Olarak Planlamaya*. İstanbul, Türkiye, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.
- [6] Tekeli İ. *Türkiye için STK'lar ve Demokrasi Yazıları*. İstanbul, Türkiye, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.
- [7] Tekeli İ. "Türkiye'yi Anlamanın Yolu Kentlerini ve Demokrasisini Tanımdan Geçiyor". *Doğu Batı Dergisi*, 67, 63-84, 2014.
- [8] Tekeli İ. "Türkiye Demokrasi Krizini Aşmadan Kentlerdeki Sorunlarını Aşamaz, Yaşam Kalitesini Geliştiremez". *Mimarlık Dergisi*, 375, 27-35, 2014.
- [9] Kahraman HB, Keyman F. *Katılımcı Demokrasi, Kamusal Alan ve Yerel Yönetim*. İstanbul, Türkiye, Demokrasi Kitaplığı, 1999.
- [10] Keyman F. "Kamusal Alan ve Cumhuriyetçi Liberalizm: Türkiye'de Demokrasi Sorunu". *Doğu Batı Dergisi*, 5, 63-80, 2014.
- [11] Ataman C, Tuncer B. "Urban Interventions and Participation Tools in Urban Design Processes: A Systematic Review and Thematic Analysis (1995 – 2021)". *Sustainable Cities and Society*, 76; 20-36, 2022.
- [12] Landaeta G. *Living in Unauthorized Settlements – Housing Improvement and Social Participation in Bolivia*, PhD Thesis, Lund Institute of Technology, Lund, Sweden, 2004.
- [13] Li X, Zhang F, Chi-man Hui E, Lang W. "Collaborative workshop and community participation: A new approach to urban regeneration in China". *Cities*, 102, 1-12, 2020.
- [14] Nadin V, Stead D, Dabrowski M, Fernandez-Maldonado AM. "Integrated, adaptive and participatory spatial planning: trends across Europe". *Regional Studies*, 55(5), 791-803, 2020.
- [15] Stamayor L. "Medellín's Integrated Urban Projects: A Planning Tool to Reduce Socio-Spatial Inequality". <https://www.lincolinst.edu/es/publications/working-papers/medellins-integrated-urban-projects> (12.10.2021).

- [16] Töre E, Çağlayan Ö. “Bir Katılım Aracı Olarak Kentsel tasarım: Medellin Mucizesi”. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication – TOJDAC*, 8(1), 10-36, 2018.
- [17] Brain D. “Reconstituting the Urban Commons: Public Space, Social Capital and the Project of Urbanism”. *Urban Planning*, 4(2), 169-182, 2021.
- [18] Çalak İE. “Kentsel ve Ortak Belleğin Sürekliliği Bağlamında Kamusal Mekanlar: ULAP Platz Örneği, Almanya”. *MSGSÜ Tasarım Kuram Dergisi*, 8(13), 34-47, 2012.
- [19] Foroughi M, de Andrade, B, Roders AP, Wang T. “Public participation and consensus-building in urban planning from the lens of heritage planning: A systematic literature review”. *Cities*, 135, 1-12, 2023.
- [20] Gehl J, Svarre B. *How to study public life*. Washington DC, USA, Island Press, 2013.
- [21] Haklay M, Jankowski P, Zwoliński Z. “Selected Modern Methods And Tools For Public Participation In Urban Planning – A Review”. *Quaestiones Geographicae*, 37(3), 127-149, 2018.
- [22] Stavrides S. *Müşterek Mekân Müşterekler Olarak Şehir*. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2018.
- [23] Wang Y, Zhang R, Zhao Y, Li C. “A public participation approach in the environmental governance of industrial parks”. *Environmental Impact Assessment Review*, 101, 1-17, 2023.
- [24] Calderon C. *Social Urbanism - Participatory urban upgrading in Medellin, Colombia*. Editörler: Lawrence RJ, Turgut H, Kellett P. *Requalifying the Built Environment: Challenges and Responses (Advances in People-Environment Studies)*, Göttingen, Almanya, Hogrefe Publishing, 2012.
- [25] Hamdi N, Goethert R. *Action Planning for Cities - A guide to Community Practice*. London, UK, John Wiley & Sons Ltd, 1997.
- [26] Imparato I, Ruster J. *Slum Upgrading and Participation: Lessons from Latin America*. Washington, USA, World Bank, 2003.
- [27] Hamdi N. *Small Change - About the art of practice and the limits of planning cities*. London, UK, Earthscan Publications Ltd., 2004.
- [28] UN-Habitat. *The Challenge of Slums- Global Report on Human Settlements*. London & Sterling: UN-HABITAT-Earthscan Publications Ltd., 2003.
- [29] UN Millenium Project. *A Home in the City. Task Force on Improving the Lives of Slum Dwellers*. Washington D.C., USA, Earthscan Publications Ltd., 2005.
- [30] Tewdwr-Jones M, Allmendinger, P. “Deconstructing communicative rationality: a critique of Habermasian collaborative planning”. *Environment and Planning*, 30, 1975-1989, 1998.
- [31] Flyvbjerg B. “Bringing power to planning research. One researchers, praxis story”. *Journal of Planning Education and Research*, 21, 353-366, 2002.
- [32] Mouffe C. *Deliberative democracy or agonistic pluralism?*. Political Science Series. Vienna, Institute for Advanced Studies, 2000. <https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/24654/ssoar-2000-mouffe-deliberative-democracy-or-agonistic-pluralism.pdf?sequence=1> (18.01.2024).
- [33] Watson V. “Conflicting Rationalities: Implications for Planning Theory and Ethics”. *Planning Theory and Practice*, 4, 395-407, 2003.
- [34] Pløger J. “Strife: Urban planning and agonism”. *Planning Theory*, 3, 71-92, 2004.
- [35] Connelly S, Richardson T. “Exclusion: The necessary difference between Ideal and Practical Consensus”. *Journal of Environmental Planning and Management*, 47, 3-17, 2004.
- [36] Innes J. “Consensus Building: Clarifications for the Critics”. *Planning Theory*, 3, 5-20, 2004.
- [37] Innes J, Booher, D. “Reframing public participation: Strategies for the 21st century”. *Planning Theory and Practice*, 5, 419-436, 2004.
- [38] Heidegger M. *Varlık ve Zaman*. İstanbul, Türkiye, Alfa Yayınları, 2019.
- [39] Baudrillard J. *Tüketim Toplumu*. İstanbul, Türkiye, Ayrıntı Yayınları, 2013.
- [40] Önkal G. *Butik Kimlik'ler ve Kültürel Bellek Yitimi. Bir Varmış Bir Yokmuş*. Editörler: Erman T ve Özaloğlu S. *Dönüşen Kentlilik*, 225-227, İstanbul, Türkiye, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- [41] Yücel V. *Öznel, Durumlar ve Mekanlar*, Derleyenler: Işık İ ve Şentürk Y. *Hafıza Yeri-Kimlik Yeri*, 101-115, İstanbul, Türkiye, Bağlam Yayınları, 2009.
- [42] Halbwachs M. *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. Ankara, Türkiye, Heretik Yayınları, 2016.
- [43] Halbwachs M. *Kolektif Bellek*. İstanbul, Türkiye, Pinhan Yayıncılık, 2018.
- [44] Nora P. *Hafıza Mekanları*. Ankara; Türkiye, Dost Kitabevi Yayınları, 2006.
- [45] Day C, Parnell R. *Consensus design: Socially inclusive process*. London, UK, Routledge, 2003.
- [46] Sanders EBN. *From user-centered to participatory design approaches*. Editörler: Frascara J. *Design and the Social Sciences Making Connections*, London, UK, Taylor&Francis Group, 2002.
- [47] Sanoff H. “Multiple views of participatory design”. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 23(2), 131-143, 2006.
- [48] Habraken JN. “Towards a new professional role”. *Design Studies*, 7(3), 139-143, 1986.
- [49] Habraken NJ. *The structure of the ordinary: form and control in the built environment*. Cambridge, USA, MIT press, 2000.

- [50] Jones JC. *Design Methods*. New Jersey, USA, Wiley, 1980.
- [51] Cross N. *Design Methodology and Relationships with Science*. Editörler: de Vries MJ, Cross N, Grant DPA. History Of Design Methodology, 15-27, Dordrecht, The Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 1993.
- [52] Krampen M, Hörman G. *The Ulm School of Design*. Germany, Ernst & Sohn, 2003.
- [53] Rith C, Dubberly H. "Why Horst W J Rittel Matters". *Design Issues*, 23, 72-91, 2007.
- [54] Jones JC, Thornley DG. *Conference on Design Methods*. UK, Pergamon Press, 1963.
- [55] Broadbent G, Ward A. *Design Methods in Architecture*. The Ohio State University, Lund Humphries, USA, 1969.
- [56] Moore GT. *Emerging Methods in Environmental Design and Planning*. New Jersey, USA, MIT Press, 1970.
- [57] Malbert B. *Urban planning participation: linking practice and theory*. Göteborg, İsveç, Chalmers University of Technology, 1998.
- [58] Koolhaas R. *Fundamentals: 14th international architecture exhibition*. New York, USA, Marsilio Rizzoli, 2014.
- [59] Aravena A. "Elemental: A do tank". *Architectural Design*, 81(3), 32-37, 2011.
- [60] Aravena A. "Reporting From the Front". <https://www.archdaily.com/799464/reporting-from-the-front-sustainability-vs-security> (19.01.2024).
- [61] Oskay B, Barkul Ö. "Popülizme Karşı Katılım: Sosyal Sürdürülebilirlik Bağlamında Konut Alanlarında Katılımcı Tasarım Yaklaşımları". *Planlama*, 32(1), 13-23, 2022.
- [62] Harvey D. *Asi Şehirler*. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınları, 2015.
- [63] Bali RN. *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a Yeni Seçkinler, Yeni Mekanlar, Yeni Yaşamlar*. İstanbul, Türkiye, İletişim Yayınları, 2011.
- [64] Connerton P. *Modernite Nasıl Unutturur*. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2014.
- [65] Kılınç ZA. "Yurttaşlık Ahlakı Olarak Sosyal Sermaye". *Bilgi*, (2), 1-37, 2010.
- [66] Lefebvre H. *Mekânın Üretimi*. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2014.
- [67] Touraine A. *Modernliğin Eleştirisi*. İstanbul, Türkiye, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- [68] Field J. *Sosyal Sermaye*. İstanbul, Türkiye, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- [69] Putnam R. *Tek Başına Bowling: Amerika'nın Azalan Sosyal Sermayesi*. Derleyenler: Şahin MM ve Ünal AZ. Sosyal Sermaye: Kuram-Uygulama-Eleştiri, İstanbul, Türkiye, Değişim Yayınları, 2010.
- [70] Sennett R. *Kamusal İnsanın Çöküşü*. İstanbul, Türkiye, Ayrıntı Yayınları, 2010.
- [71] Sennett R. *Karakter Aşınması*. İstanbul, Türkiye, Ayrıntı Yayınları, 2010.
- [72] Bouchain P. *Simone et Lucien Kroll, une Architecture Habitée*. Arles, Fransa, Actes Sud Editions, 2013.
- [73] Kroll L. "The Soft Zone". *Architectural Association Quarterly*, 7(4), 48-60, 1975.
- [74] Kroll L. *An Architecture of Complexity*. Çeviri: Jones PB. Cambridge, USA, The MIT Press, 1987.
- [75] Kroll L. *Buildings and projects / Lucien Kroll ; introduction by Wolfgang Pehnt*. Çeviri: Masterson J. New York, USA, Rizzoli, 1987.
- [76] Kroll L. *Das Wohnquartier Vignes Blanches in Cergy Pontoise*. Editörler: Hegger M, Pohl W, Reiss-Schmidt S. Vitale Architektur, 58-61, Braunschweig, Wiesbaden, Friedr, Vieweg & Sohn, 1988.
- [77] Kroll L. "Görüşlerim ve Yöntemim". *Arredamento Mimarlık*, 78-92, 2000.
- [78] Kroll L. *Animal Town Planning and Homeopathic Architecture*. Editörler: Jones PB, Petrescu D, Till J. Architecture and Participation, 183-186, Oxon, UK, Routledge, 2005.
- [79] Kroll L. "Friendly Architecture. What is Good Architecture?". *OASE*, (90), 28-31, 2013.
- [80] Türkül SA. *Habitable Domestic Space: Lucien Kroll And His Participatory Methods*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortaoğu Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, Türkiye, 2022.
- [81] Taylor FW. *The Principles of Scientific Management*. New York, USA, Harper & Brothers, 1911.
- [82] Koçyiğit RG. Mimarlıkta Yersizleşme ve Yerin Yeniden Üretimi. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, 2007.
- [83] Deleuze G, Guattari F. *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*. Çeviri: Hurley R, Seem M, Lane HR. Minneapolis, USA, University of Minnesota Press, 1983.
- [84] Deleuze G, Guattari F. *Kapitalizm ve Şizofreni*. Ankara, Türkiye, Araf Yayınları, 2005.
- [85] De Certeau M. *The Practice of Everyday Life*. Çeviri: Rendall S. Berkeley, USA, University of California Press, 1984.
- [86] Lefebvre H. "The Everyday and Everydayness". *Yale French Studies*, (73), 7-11, 1987.
- [87] Lefebvre H. *Gündelik Hayatın Eleştirisi-1*. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2017.
- [88] Lefebvre H. *Gündelik Hayatın Eleştirisi-2*. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2022.
- [89] Foucault M. *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York, USA, Vintage Books, 1995.
- [90] Foucault M. *Hapishanenin Doğuşu*. İstanbul, Türkiye, İmge Kitabevi Yayınları, 2019.
- [91] Barnett R. *The ecological university: A feasible utopia*. Abingdon, UK, Routledge, 2018.
- [92] Benhabib S. *Politics in dark times: Encounters with Hannah Arendt*. Cambridge, USA, Cambridge University Press, 2010.
- [93] Buckler S. *Hannah Arendt and political theory: Challenging the tradition*. Edinburgh, Scotland, University of Edinburgh Press, 2012.

- [94] Meredith M. “Academic practice and public engagement through the lens of Hannah Arendt’s public sphere of action”. *Cambridge Journal Of Education*, 51(6), 751-763, 2021.
- [95] Arendt H. *İnsanlık Durumu*. İstanbul, Türkiye İletişim Yayınları, 2008.
- [96] Berktaş F. *Dünyayı Bugünde Sevmek (Hannah Arendt’in Politika Anlayışı)*. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınları, 2012.
- [97] Habermas J. *Kamusalallığın Yapısal Dönüşümü*. İstanbul, Türkiye, İletişim Yayınları, 2013.
- [98] Hansen M. *Yirmi Yılın Ardından Negt ve Kluge’nin Kamusal Alan ve Tecrübe’si: Değişken arışımlar ve Genişlemiş Alanlar*. Editör: Meral Ö. Kamusal Alan, 141-177, İstanbul, Türkiye, Hil Yayın, 2010.
- [99] Negt O, Kluge A. *Public sphere and experience: Toward an analysis of the bourgeois and proletarian public sphere*. Editörler: Labanyi P, Daniel JO, Oksiloff A. Minneapolis, USA, University of Minnesota Press, 1993.
- [100] Özbek M. *Kamusal Alan*. İstanbul, Türkiye, Hil Yayın, 2010.
- [101] Assmann J. *Kültürel Bellek*. İstanbul, Türkiye, Ayrıntı Yayınları, 2018.
- [102] Sargın GA. “Lucien Kroll: Bir Mimar/Anarşist”. *Arredamento*, 5, 72-91, 2000.
- [103] Özcan Ü ve Güngör S. “Yersizleşmeye Rağmen Tadao Ando’yu “Yer” Bağlamında Okumak”. *Yapı Dergisi*, 453, 42-45, 2019.
- [104] Yılmaz ETG. “Heidegger, Mimarlık Üzerine Bir Gölge”. <https://www.arkitera.com/haber/heidegger-mimarlik-uzerinde-bir-golge/> (30.09.2023).
- [105] Mendel M. “The spatial ways democracy works: On the pedagogy of common places. Why, why now?”. *Research in Education*, Sage, 103(1), 5-18, 2019.
- [106] Tonon G, Giampiccoli A. “The role of awareness-raising activities in promoting sustainable development: A case study”. *Journal of Cleaner Production*, 112, 3788-3798, 2016.
- [107] Stedman RC. “Toward a social psychology of place: Predicting behavior from place-based cognitions, attitude, and identity”. *Environment and Behavior*, 34(5), 561-581, 2002.
- [108] Başar G, Yasemin A. “Community Engagement in Urban Planning: A Case Study of Istanbul, Turkey.” *Cities*, 106-120, 2020.
- [109] Healey P. *Collaborative Planning: Shaping Places in Fragmented Societies*. London, UK, Bloomsbury Publishing, 2020.
- [110] Carmona M. *Public Places, Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design*. 3. Baskı, New York, Routledge, 2021.
- [111] Huayi W, Zhengwei H, Jianya G. “A virtual globe-based 3D visualization and interactive framework for public participation in urban planning processes”. *Computers, Environment and Urban Systems*, 34(4), 291-298, 2010.
- [112] Smith J, Jane D. “Empowering Communities Through Participatory Design: Lessons from Urban Renewal Projects in the United States”. *Journal of Urban Planning and Development*, 26(3), 112-125, 2019.
- [113] Kaliski J. *Citizen Architects: Towards Sustainable Communities*. New York, Princeton Architectural Press, 2012.
- [114] Serageldin I, Martin-Brown J. *Participatory Design and Planning for Sustainable Urban Development*. New York, USA, Routledge, 2019.
- [115] Bryan B, Wakeford K, Badanes S, Feldman R. *Expanding Architecture: Design as Activism*. New York, USA, Metropolis Books, 2008.
- [116] Gehl J. *Life Between Buildings: Using Public Space*. Washington, USA, Island Press, 2011.
- [117] Foth M. *Urban Informatics: Community Integration and Implementation*. New York, USA, Springer, 2009.
- [118] Hursh J. *Design Like You Give a Damn: Architectural Responses to Humanitarian Crises*. London, UK, Thames & Hudson, 2006.
- [119] Young IM. *Inclusion and Democracy*. UK, Oxford University Press, 2000.
- [120] Fraser N. “Social Justice in the Age of Identity Politics: Redistribution, Recognition, and Participation”. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/44061/1/269802959.pdf> (18.02.2024).
- [121] Mansbridge JJ. *Beyond Adversary Democracy*. USA, University of Chicago Press, 1980.
- [122] Pateman C. *Participation and Democratic Theory*. USA, Cambridge University Press, 1970.
- [123] Warren ME. *Democracy and Association*. USA, Princeton University Press, 2001.
- [124] Fung A, Wright EO. *Deepening Democracy: Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*. UK, Verso Books, 2003.
- [125] Dryzek JS. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. USA, Oxford University Press, 2000.
- [126] Barber BRR. *Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age*. USA, University of California Press, 1984.
- [127] Mills CW. *The Power Elite*. UK, Oxford University Press, 1956.
- [128] Madanipour A. *Whose Public Space? International Case Studies in Urban Design and Development*. London, UK, Routledge, 2010.
- [129] Fainstein SS. “New directions in planning theory”. *Urban Affairs Review*, 35(4), 451-478, 2000.
- [130] Sandercock L. *Cosmopolis II: Mongrel cities of the 21st century*. New York, USA, Continuum, 2003.

- [131] Innes JE, Booher DE. *Public participation in planning: New strategies for the 21st century*. Berkeley, USA, University of California, Institute of Urban and Regional Development, 2000.

Kamusal alanı mekanda yer duygusuyla düşünmek

Thinking the public sphere with sense of place in space

Devran BENGÜ^{1*}

¹ Mimarlık, Mimarlık Fakültesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

devranbengu@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 15.12.2023

Bölüm/Section: Mühendislik, Mimarlık ve Doğa
Bilimleri/Mimari Tasarım

Kabul Tarihi/Accepted: 16.04.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Bu makalenin temel meselesi, mimarlık disiplini içerisinde kamusal alana farklı bir perspektiften nasıl yaklaşılacağıdır. Kamusal alanın fiziksel mekândan bağımsızlığı, çoğu zaman ya mimarlık alanı içinde ihmal edilmesine ya da kamusal mekânların kamusal alanı yarattığı fikrine indirgeyen yaklaşımlara yol açmaktadır. Literatür taraması süreci boyunca, mimari mekânsal tasarım yaklaşımlarına insan deneyimlerini ve duygularını merkeze alan farklı bir bakış açısı geliştirilmesine vurgu yapılmıştır. Mekân ve yer duygusu arasındaki ilişkiler bağlamında, kamusal alan odaklı bir teorem formüle edilebileceği savunulmuştur. Mimarlık alanında, insan merkezli ve kamusal alanı dikkate alan mekânsal tasarım yaklaşımlarını tartışmak ve geliştirmek, böylece kamusal alana odaklanan literatüre farklı bakış açıları kazandırmak önemlidir. Bu amaca ulaşmak için sosyal bilimler, şehir planlama ve mimarlık alanlarındaki literatürden yararlanılmıştır. Disiplinlerarası literatürde incelenen kavramsal ilişkiler, makalede ele alınan yaklaşımın mekân, yer, yer duygusu, eşzamanlılık, kolektif hafıza ve kamusal alan gibi kavramlara odaklanmasını sağlamıştır. Bu kavramların tanımları ve fenomenolojik analizleri, kamusal alanın ve canlı kamusal alanın mimari mekânsal araçlarla ilişkilendirilmesi olasılığını ortaya koymaktadır. Makale, kavramsal ilişkiler ve fenomenolojik yaklaşımlar aracılığıyla kamusal alana odaklanan mimari mekânsal tasarım ilkelerini tanımlama potansiyelinin altını çizen teorik bir yaklaşıma dayanmaktadır. Makale, Arendt'in kamusal alanı tanımlayan teorik perspektifiyle uyumludur. Sonuç bölümünde, bu amaca yönelik gelecekteki çalışmalara ışık tutması için katılımcı tasarımın önemi vurgulanmaktadır. Özellikle katılımcı tasarım metodolojilerinin kamusal alan odaklı mekânsal çözümlerin geliştirilmesine katkı sağlayabileceği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Eşzamanlılık, kamusal alan, mekân, yer, yer duygusu.

Abstract

The fundamental issue of this article is how to approach the public sphere within the discipline of architecture from a different perspective. The independence of the public sphere from physical space often leads either to its neglect within the field of architecture or to approaches that reduce it to the notion that public spaces create the public sphere. Throughout the literature review process, emphasis has been placed on developing a different perspective on architectural spatial design approaches, centered on human experiences and emotions. It is argued that within the context of the relationships between space and sense of place, a theorem focused on the public sphere can be formulated. Within the field of architecture, it is important to discuss and develop spatial design approaches that are human-centered and consider publicness, thereby introducing diverse perspectives into the literature focused on the public sphere. To achieve this goal, insights from the literature in social sciences, urban planning, and architecture have been utilized. Conceptual relationships studied in interdisciplinary literature have enabled the approach discussed in the article to focus on concepts such as space, place, sense of place, simultaneity, collective memory, and the public sphere. The definitions of these concepts and their phenomenological analysis suggest the possibility of associating the public sphere and vibrant publicness with architectural spatial tools. It is based on a theoretical approach that underscores the potential for defining architectural spatial design principles focused on the public sphere through conceptual relationships and

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Devran BENGÜ

¹ orcid.org/0000-0002-1193-1711

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1405435>

phenomenological approaches. The article is in line with Arendt's theoretical perspective defining the public sphere. In the conclusion section, the importance of participatory design is emphasized to shed light on future studies aimed at this objective. Particularly, it is highlighted that participatory design methodologies can contribute to the development of spatial solutions focused on the public sphere.

Keywords: Synchronicity, public sphere, space, place, sense of place.

1. Giriş

Bir kentli için kendi kentiyile ilgili zengin bir duygu ve bağlılık yaratan dinamikler diğer yurttaşlar için o yöredeki halkın davranışlarına ilişkin bir istatistikten başka bir şey değildir. Ancak aynı bir kent yaşamında gündelik pratiklerdeki bakış açılarının çeşitliliği tüm akademik ve bilimsel çalışmalardaki görüş farklılıklarında olduğu gibi sonsuz seçenekler de ortaya çıkarır. Bu durumda temel sorun, böyle bir görüş çeşitliliğiyle nasıl başa çıkılacağı olmalıdır. Bu sorunun demokratik bir yaşam içindeki çözümü kamusal alanın canlılığına ve kamusal alan çeşitliliğine bağlıdır. Makalede Arendt'in kamusal alan kuramından yola çıkılarak dört temel soru üzerinde durulmuş ve bu sorulara yönelik hipotezler dikkate alınmıştır. Bu hipotezlerin holistik ilişkisine dayalı olarak mimarlık alanında mekâna yönelik farklı bir perspektif sunmak adına ortaya bir teorem konulmaktadır. Ele alınan temel soruları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1. Kamusal alan mekândan azadedir. Ancak kamusal alan özü ve nitelikleri gereği mekânın niteliksel dinamiklerinden etkilenebilir mi?
2. Kamusal alan 'mekân'ın 'yer'e dönüşmesinde önemli bir araç olabilir mi?
3. Bu etkinin ortaya çıkmasında eş zamanlılık nasıl rol oynayabilir?
4. Kolektif bellek için eş zamanlılık önemlidir. Eş zamanlılık ile oluşan 'yer duygusu' kamusalılığı nasıl güçlendirir?

Bu sorular ile oluşan hipotezler arası ilişkiler kuramsal bir çerçevede aktarılmaktadır ve kavramsal tanımlamalar üzerinde durulmuştur. Bunun için felsefe, edebiyat, siyaset felsefesi, kentsel planlama, şehir ekonomisi, coğrafya, sosyoloji, psikoloji ve mimarlık literatürlerinden yararlanılmıştır. Kolektif bellek, yer duygusu ve eş zamanlılık kavramları irdelendiğinde bu kavramların mekân ile ilişkisi bağlamında kamusal alanın canlılığı ve sürdürülebilirliği açıklanabilmektedir. Arendt'in kuramsal yaklaşımının da bu bakış açısını desteklediği üzerinde durulmaktadır.

Makale, belirtilen hipotezler bağlamında kuramsal bir çerçeveye teoremi ortaya koymaya çalışırken kavramların doğru tanımlarla ele alınıyor olmasını ve doğru tanımlar üzerinden birbirleriyle kurdukları ilişkilerin nasıl anlamlandırıldığını açıklamaktadır. Kamusalılık literatüründe kullanılan mekân, yer ve alan kavramlarının, mimarlık literatüründe genelde birbirinin yerine ikame edilmesi sonucu yaşanan kavramsal karmaşanın doğru tanımlar üzerinden netleştirilmesi aslında görünmez olan ilişkileri de görünür kılmaktadır. Bu hassasiyet çerçevesinde makalede öncelikle mekân ve yer kavramları irdelenmiştir. Yer duygusu, eş zamanlılık ve kamusal alan da makalede tanımları üzerinden detaylı olarak açıklanmaktadır.

Makale kamusal alanı odağına alan mekânsal tasarım yaklaşımları açısından dikkate alınması gerekli dinamiklere teorik bir çerçevede dikkat çekmektedir. Mekân tasarımlarına yönelik geliştirilecek yöntem ve yaklaşımlar açısından önerilere değinmektedir. Kamusal alanı odağına alan tasarım yaklaşımları ile kentsel örüntüde farklı mekânsal araçların gündeme gelebileceğine işaret etmektedir.

2. Mekân ve yer duygusu

Bir insanın inkişafı ancak bulunduğu 'yerler' ile kurduğu düşünsel ve duygusal ilişki ile bir anlam kazanır. Günümüzde kentsel mekânlar, onların eleştirisini ve bilgisini üreten karmaşık faaliyetlerin ve sosyal ağların iç içe geçtiği ve sürekli yeniden üretildiği bir gündelik yaşam kurgusuyla örgütlenirler [1]–[5]. Ancak kentsel müdahaleler aynı zamanda ait oldukları toplumun da temel normlarının bir parçasıdır. Kentlerin mekânsal örgütlenmesine yönelik yer ile kurulan bağlamsal bilgiyi verirler. Mekânların yer olarak anlam kazanmalarında bağlam temel bir argümandır [6],[7]. Bağlamdan koparılan bir mekân ancak sadece rant ile ölçülebilir. Çağdaş kapitalist sistemin küresel boyuttaki hızla büyümesinde, kentlerin birbirine benzer hale geliyor olması etkilidir ve bu benzerlik, bu eğilimi hızlandıran metalaşan mekânsallaşmanın da bir sonucudur. Yerin bağlamdan koparılmasıyla mekânların metalaştırılması arasında doğrudan bir ilişki vardır. Yer olarak bağlamdan koparılarak tasarlanan mekânların sadece değişim değeri üzerinden anlam kazanmaları kolaylaşır ve hızlanır [8]–[11].

Mekân (space) ve yer (place) kavramları mimarlık literatüründe benzer anlamlarda kullanılabilir. Ancak iki kavram nitelikleri açısından birbirinden ayrışır. 'Mekân' kavramı, matematiksel olarak ifade edilebilen soyut bir kavramdır. Fiziksel bir fonksiyon alanını işaret eder [12]. 'Yer' kavramı ise kişinin bulunduğu mekânla kurduğu ilişki üzerinden içselleştirilen ve aidiyet hissi uyandıran, toplumsal izlerin okunabildiği bir yaşam alanını anlatır. Mekân, kişinin konumlandığı, iletişim kurduğu ve eylemde bulunduğu temelde barınma, üretim ve tüketim ihtiyaçlarını karşıladığı özne ve nesne ilişkisinin yaşandığı fiziki bir ortamdır. Zaman içinde yaşam biçimlerinin mekâna yansması söz konusudur [13],[14]. Sosyal ve psikolojik, kültürel, tarihsel etki alanlarının mekânla ilişki kurması mekâna kendine özgü bir karakter kazandırır. Bu karakter o mekânı 'yer'e dönüştürür. Dolayısıyla mekân matematiksel ve fiziki bir olgu iken 'yer' insan

deneyimleri yoluyla kavranır. ‘Yer’in inşası uzman meslek insanlarının sunduğu bir hizmet değildir. İnsanların dünya ile kurduğu ilişki ve diğerleriyle bir araya gelme biçimi o ‘yer’i yapılandırır [12], [15]–[17].

Yer duygusu, insanların çeşitli farklı konum ve ortamlarda, evden ulusa kadar değişen ölçeklerde deneyimledikleri duygusal bağları ve bağlılıkları ifade eder. Yer duygusu aynı zamanda belirli mekânların, yörelerin veya bölgelerin farklılığını, benzersiz karakterini tanımlamak için de kullanılır. Güvenlik ve refah duyguları üzerinden yaşam alanına olumlu bir değer kazandırmak için kullanılabilen ‘yer’ ifadesi, korku, hoşnutsuzluk, yoksunluk gibi temalar üzerinden de olumsuz bir tanım ifade edebilmektedir [18]. Dolayısıyla ‘yer’ kelimesinin ifade ettiği anlam duygular ile kurduğu ilişkilendirme üzerinden açıklanır. Olumlu anlamıyla yer duygusunun bağlanma eğilimi doğrultusunda şekillenen ve zihinsel refahı arttıran bir çevrenin ayırt edici niteliklerinin algılanmasıyla biçimlendiği ileri sürülür. Kavram ilk kez tanımlanmaya çalışıldığında insanın çevresel deneyimlerinin çoğunlukla öznel doğasına ve bu deneyimlerin algısal ve bilişsel boyutuna dikkat çekilmiştir. Bireyler ya da topluluklar ile bağlı oldukları yaşam alanları arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamak için yer sevgisi anlamına gelen topofili (topophilia) terimini ortaya atmışlardır. Bu terimin yaratıcılarından olan Tuan, daha sonra bu kavram çerçevesinde deneyimlere dayalı olan bir perspektif de geliştirmiştir. Böylece yerin benzersizliğinin, yerin doğasında var olan nesnel bir nitelikten değil insan deneyimlerinin ortaya çıkardığı işlevselliğinden ileri geldiğini savunmuştur. Tuan’a göre mekân deneyimsel derinlik kazandıkça yer haline gelmektedir [18],[19].

Yer duygusu birçok farklı disiplin arasında bir köprü görevi de görür. Geniş bir literatürde özellikle tüketim kültürü, nostalji, hafıza temaları bağlamında, otobiyografik çalışmalarda ve mimarlık, şehircilik ile antropoloji alanlarında kavrama yönelik araştırmalar yer almaktadır [18],[20]–[22]. Hatta üst ölçeklerde hümanist ve pozitivist coğrafya çalışmalarına yönelik hipotezler çerçevesinde araştırılmaya da devam edilmektedir. Çağdaş kültürel coğrafyada ‘yer’ kavramının insanlar için ne anlama geldiği kavramın tanımı ile ilgilidir. Bu anlamlandırma; değerler, yükümlülükler, niyetler ve bağlılıkların yanı sıra duygusal ve sosyal katılımlarla da biçimlenir. İnsanlar genelde kendilerini belirli bir yerlere bağlanarak tanımladıkları için ‘yer’ kimlik için de önem arz eder. Yere özgü paylaşılan deneyimler, yerin geçmişi ve geleceği hakkındaki ortak kavramlar topluluk duygusunun, birlikteliğin yaşatılması için de önemlidir [18],[20]–[23]. Yer duygusu, bir topluluğun sosyal yaşamını ve özelliklerini örneğin mahalle gibi ortak bir coğrafi alana bağlayan dinamik bir süreç olarak da tanımlanmaktadır. Kentsel ölçekte; duygusal tercihlerin öne çıkması, kolektif hafızanın canlı olması, ortak bir geçmişin kent sakinleri için hissedilir olması gibi özellikler ‘yer’ kavramının tanımlanmasında kullanılmaktadır. Aidiyet duygusuyla ilişkilidir, ait olma duygusuna yol açan faktörlerden biri olarak ele alınır [24].

Fiziksel mekânlar açısından baktığımızda; mekânın kolektif kentsel bellekte ‘yer’ olarak tanımlanmış geçmişleriyle kurulan ilişki ve ortamdaki etkinliklerde yaşanan deneyimlerle gerek mekânla gerekse de mekândaki diğer kişilerle kurulan ilişkiler vasıtasıyla o mekânın yer duygusunu oluşturduğu ileri sürülebilmektedir [19],[25],[26]. Bir mekânı ‘yer’e dönüştüren özellikler; o mekânın kullanıcıda yarattığı özgünlük hissi ile diğer benzer mekânlara kıyasla onu öne çıkaran ayırt ediciliği ve aidiyet uyandıran nitelikleri olarak sıralanabilir. Diğer bir yandan kentsel ölçekte mekânın ‘yer’ olarak tanımlanması, sosyo-kültürel bağlamda etkin grupların yaşam alanlarını kendi yaşam biçimlerine dair belirgin izler bırakarak biçimlendirdikleri bir süreci de içerir. Yer kavramına böyle bir süreç açısından baktığımızda, bu yaklaşım insanların; sokaklarında, banliyölerin yapıları çevrelerinde, meydanlarda, parklarda, evlerinde, avlularında ve hatta konutlarının bahçelerindeki peyzaj tasarımlarında sosyal kimliklerini ve zevklerini sembolik olarak yansıtmak için çevreyi nasıl şekillendirdiklerini dahi dikkate almayı gerektirir [18],[19],[26]. Bu süreçlerin takibi üzerinden mekâna bakıldığında ‘yer’ duygusunun yerin doğasından var olan bir nitelikten kaynaklanmadığı, bilakis insan duygusunun ve kavrayışının bir fonksiyonu olarak tezahür ettiği anlaşılabilir. İnsanlar ve mekân arasında deneyimlerle belirlenen hem bireysel hem de toplumsal düzeyde bilgi birikimi ortaya çıkartan ilişkilerin yer duygusunu güçlendirmesi söz konusudur.

Mekân tanımını mimarlık ölçeğinde ele aldığımızda, mekân içindeki atmosfer ile anlam kazanan fonksiyon alanlarının her biridir. Mekânda çevresel olarak algıladıklarımızın az ya da çok farkında olur ve atmosferden etkileniriz. Bilincin odak noktasının etrafında daha geniş bir algı alanı yer alır. Bilincin dış sınırları içindeki bu daha geniş perspektifteki algısı atmosferdeki fenomenleri takiben her yöne açıktır. Detayda odak noktasının arka planında kalan fenomenler dikkat çekici olmasalar da atmosferin bütünü bilinci etkiler. Atmosferden etkilenen bireyin toplam bilinç durumu ruh halini biçimlendirir. Mekânı anlamlandırma biçiminde rol oynar. Bilincin belli bir odak noktasının olmadığı durumlarda içinde bulunduğu atmosferi hissetmesi de mümkündür. Mekânda yer alan bir bilinç tarafından ‘bir atmosferi hissetmek’ bireyin içsel farkındalığına odaklanmasının da önünü açar ve bu yöndeki sorgulamaları da güçlendirebilir. Atmosfere odaklanmış böyle bir farkındalık anında birey ve zemin arasındaki ilişki mekânı simgesel bir figüre dönüştürür. Psikoloji temelli böyle bir bakış ile mekânın yere dönüşmesinde mekândaki atmosferin ne kadar etkili olduğu ortaya konulabilmektedir [27],[28].

Mekân; hesaplanabilir ve ölçülebilir boyutları olan doğrusal hareketleri kapsayan bir hacim olarak ele alınır. Ancak mekânsal olanı anlatmak için bu tanım yeterli değildir. Bunun için mekânda yaşanmakta olduğunu düşünmek gerekir. Herhangi bir mekân matematiksel olarak ve tanımlı bileşenlerle tarif edilebilir. Ancak mekânsallık üzerine düşünüldüğünde kavramın çok bileşenli olacağı anlaşılabilir. Mekânın nasıl ‘yer’ olabildiği üzerine düşünmeyi ve yer duygusunu anlamayı gerektirir. Bir mekândaki yaşama dâhil olabilen her bir birey kendi öznelliğini, geçmiş ve

geleceğini de o mekânsallığın içine dâhil eder. Ait olabildiği mekân bir ‘yer’ olgusuna dönüşürken ortaya çıkan mekânsallaşmada özne ve nesne arasında karşılıklı bir ilişki hali vardır [17],[28].

Her bir birey kendi öznelliği içinde bir evren barındırır. Bu perspektiften bakıldığında aslında her bir özne içinde barındırdığı deneyim birikimleriyle mekânsaldır. Bu mekânsallık onun yeryüzündeki karşılaşmalarında diğerleriyle meşgul olmasıyla biçimlenen bir mekânsallıktır. Ancak yaşama dâhil olamadığı hiçbir mekân o mekânsallığın içinde değildir. Dolayısıyla özne diğerleriyle temas kurmadan mekânın bir parçasıymış gibi içinde dolanamaz, yer duygusunun gelişmesi gereklidir. Özne, ortamdaki mekânsallığa, Heidegger’in “Dasein¹” olarak ifade ettiği varlığını, kendi mekânsallığının zenginleşmesine imkân tanıyarak dâhil olabilmelidir [17],[28].

Karşılaşmalar öteki ile temas açısından önemlidir. Yaşanan karşılaşmalarla bireylerin varlıkları ve kimlikleri gerçeklikleriyle görünür olurlar. Karşılaşmalar olmadan ötekinin duyu ve düşünceleri, deneyimleri bir bilinmeyen olarak kalacaktır. Dolayısıyla karşılaşmalarda ortaya çıkan sayısız biçimdeki ilişkilerle insanlar birbirlerine aktarımlarda bulunurlar. Anlık bir durum olarak yaşanan bir karşılaşma o karşılaşmayı deneyimleyen her farklı katılımcı için ona özgü bir anlam ifade eder. Her birey andaki karşılaşmasının hemen ardından sonraki bir anda farklı karşılaşmalarla bambaşka bir deneyim de kazanabilir. Farklı bireyler eşzamanlı olarak tüm bu farklılaşan deneyimleri bir arada da yaşayabilirler. Bu eşzamanlılık durumu mekânı ‘yer’ haline getiren temel niteliklerden biridir [28],[29].

İnsanlar sosyalleşirken zaman ve mekân içinde parçalara ayrılır ve sürekli yenilenerek yeniden bir araya gelirler. Bu birliktelikler kamu yararı içeren bir düşüncenin ortaya çıkması için zemin oluşturur. Olumlu dışsallık yaratan fikirler için iletişim mutlaka gerekir. Kentsel belleğin sürekliliği için de bu iletişime ihtiyaç vardır. Arendt’in de ifade etmiş olduğu gibi insan eyleminin koşulu çeşitliliklerdir. Çünkü tüm insanlar ‘insan’ ifadesi ile ele alındıklarında hepsi aynıdır. Ancak her bir birey aslında öyle bir insandır ki yaşamış, yaşayan ve yaşayacak olan başka biriyle de asla aynı olmayacaktır. Her bir birey yaşayan diğer tüm bireylerle olan iletişiminden beslenir [24],[30]–[32]. Kentsel belleğin zenginliğini de bu iletişim güçlendirir. Kentsel bellek için öznelerin yere dair deneyimleri hatırlamaları ve aktarabilmeleri gerekir. Bunun içinse öznelerin daimî hareket eden hatıralara erişmeye ihtiyaçları vardır. Bunun için kolektif belleğin varlığı gereklidir. Kolektif bellek; geçmişten gelen hala canlı olan ve canlı kalabilecek olanı saklar.

Kolektif bellek özü gereği yapay olmayan bir devamlılığa sahiptir. Süreklilik arz eden bir düşünce alanıdır [33]–[35]. Sosyal kavramlar dönüşse bile onlara kolektif bellekte kök saldırmanın en iyi yolu geleneklerden elde edebildiklerimizle yaşadığımız deneyimlerden destek almaktır. Bu yaklaşım krizlerden sonra yeniden başlamanın da anahtarıdır. Devamlılık bağı bu şekilde yeniden örülebildiği için toplumsal belleğin yapısı kolektiftir. Kolektif belleğin varlığıyla hiçbir noktada yarım kalmışlık yaşamadan bir aşamadan diğerine geçmek mümkün olur. Bir toplumun belleğinin uzanabildiği ufuklar, onu oluşturan grupların belleğinin ufuklarının sınırları ile belirlenir [33]–[35]. Geçmişe ait olayların ve deneyimlerin unutulması; art niyet, ilgisizlik, kayıtsızlık veya nefret gibi duyguların varlığından değil o olaylara ve deneyimlere ait grupların ve yaşam mekânlarının yok olmuş olmasıyla ilgilidir. Tarih insan türünün evrensel belleği olarak yorumlanabilmektedir; ancak evrensel bellek yoktur. Her kolektif bellek zaman ve mekân içinde sınırlı bir gruptan destek alır. Kolektif bellek müşterek bir bilinci var edebilen olaylar ve deneyimler ile yapılır. Kolektif belleği oluşturan her deneyim o deneyimi yaşayan gruba özgüdür. Bu durum kolektif belleğin yapay olmayan bir sürekliliğe ve canlılığa sahip olmasını sağlar [36],[37]. Dolayısıyla kolektif belleğin canlı olduğu mekânlarda yaşanan deneyimler eşzamanlılık yaratır ama geçmişteki tarihsel olaylarla eşleşmezler. Tarihselcilik açısından kolektif belleğe bakarak mekânı yorumlayacak olursak, bir mimari mekân geçmişe şimdide taşıyarak birbirinden farklı zaman dilimlerinin bir arada bulunmasını sağlayabilir. Ama bu geçmişteki deneyimlerin tekrarının yaşanıyor olması anlamına gelmez. Geçmiş deneyimlerin tekrarını sağlıyor olmasından öte neden sonuç ilişkilerine bağlı olmayan farklı rastlaşmalar ile deneyim aktarımlarının çeşitlenmesine imkân veren ve eş eşzamanlılığı canlandıran bir ortam sunuyor demektir. Çeşitlenen deneyimler mekânda basitçe yer almazlar ama mekânın anlamını geliştirirler [15],[26]. Başka bir ifadeyle, bir mekânda eşzamanlılık canlandığında kolektif belleği güçlendiren farklı deneyim birikimleri mekânın anlamının genişlemesinde rol oynarlar. Bu eşzamanlılık olgusu ‘mekan’ın ‘yer’ olarak anlam kazanmasında etkilidir. Eşzamanlılık; mekânda yaşanan deneyimlerin, nedensel olarak birbirleriyle bağlantılı olmasalar da farklı biçimlerde ve biraradalıklarla anlamlı ilişkiler ortaya çıkarabiliyor olması demektir. Nedensel ilişkileri olmayan iki ya da daha fazla olayın rastlaşması sonucu farklı deneyim aktarımları ortaya çıkarıyor olması, eşzamanlılığın, kolektif bellek açısından da önemli bir rolü olduğu anlamına gelir. Eşzamanlılık nedenselliği dışlar neden sonuç ilişkisinin olmadığı bir uzam anlayışını ifade eder. Eşzamanlılık nedensellikten azade olduğundan duyguları aktifleştirir ve yer duygusunun da hissedilmesini kolaylaştırır. Yer duygusunun hissedilebilmesi için bir zemin sunar. Çağdaş araştırmalarda, eşzamanlılık deneyimleri, kişinin zihnindeki olaylar ile dış dünya arasındaki tesadüflerin nedensel olarak birbiriyle ilgisiz olabileceği, ancak başka bilinmeyen bir

¹ İlk olarak Alman filozof Karl Jaspers tarafından ifade edilmiştir. İnsanın olgunlaşma düzeylerinin de varlığının mekânsal ve zamansal boyutunu tanımlamak için kullanmıştır. İnsanın toplum içindeki varoluş biçimiyle ilişkilidir. Öznenin başkası tarafından yerinin doldurulabildiği var oluş biçimini tanımlar. Başkalarıyla ayrı durumda olmasına rağmen idari bir erkin bireyi aynılaştırmasıyla biçimlenen insan varlığıdır. Daha sonra Heidegger Jaspers’in bu tanımına eklemeler yapmıştır [39].

bağlantısının bulunabileceğine dair kişinin öznel deneyimine atıfta bulunur [26],[38]. Yer duygusunu besleyen bir eşzamanlılığın aslında kamusal alanı canlandıran dinamikler açısından temel bir ihtiyaç olacağı ileri sürülebilir.

3. Kamusal alan ve yer duygusu

Arendt'e göre kamusal alan konuşmayı ve eylemi içeren bir ortamdır. Mekândan azadedir. Ama yer duygusunu ve kolektif belleği güçlendirir. Aslında insanın varoluşunu tamamlamasına da yarayan bir araçtır. Ben kimim? Sorusunun cevabının ortaya çıktığı bir alandır. Kişisel özgürlüğün meşrulaştığı bir atmosferi içerir. Kamuyu ilgilendiren herhangi bir konunun başkalarıyla eleştirel olarak araştırılmasına, her bireyin kendi kabul ettiği varsayımlarını ve değerlerini sorgulamasına olanak sağlar ve bunları normalleştirir. Bireylerin bir başkasının inanç sisteminde kendi inanç sistemlerini sorgulamak yoluyla kendilerini tanımlama için bir diyalog süreci başlatır [24],[40]. Farklıklar barındıran çeşitli görüşlerin ve değerlerin arasından yenilenmiş ve kamu yararına olumlu dışsallık yaratan görüşlerin üretilmesini sağlar. Kamusal alan potansiyel olarak her çeşit fikrin yer alabileceği ancak kesin doğrunun olmadığı bir ortamdır. Kesin doğruyu bulmak ya da genellemelere indirgenen yaşam formları ortaya koymak yerine birden farklı görüşün bir arada yaşaması dolayısıyla görüş ayrılıklarından ve farklı değerlerden ortaya çıkan meselelere ilişkin bireylerin kendi ön yargılarını yıkmalarına, fikirlerini yenilemelerine ve geliştirmelerine olanak verir. Bu bakış açısıyla kamusal alanın aslında bir erdemli mal üretim alanı olduğu da söylenebilir. Arendt'e göre kamusal alandaki eylemsellik insanı ve toplumsal ahlaki gelişimi sağlayan ve kolektif belleği de güçlendiren bir kamusal katılım davranışdır [24],[30]–[32].

Edebiyat ve siyaset felsefesinde insanların mutluluğu aslında özgürlükte değil bir ödev yüklenmekte aradığı ileri sürülür [30],[31],[41]–[43]. İnsanın bu duygu durumu Arendt'in kamusal alan ile tanımladığı ortamın dinamiklerinden de biridir. Kamusal alan, bireylerin kendilerini aşma çabalarıyla sorumluluk aldıkları ve sorumluluk alarak özgürleştikleri, fikir ve eylemleriyle kamu yararına yönelik bir olumlu dışsallık ürettikleri ve bu duygu durumu ile bir araya geldikleri bir ortamdır [30],[31],[44],[45]. Aslında kamusal alanın canlanmasında en büyük etken insanın biricikliğini keşfetmesine yönelik olan duygulardır. Bu biriciklik arzusunu alevlendiren duygu ise çeşitlilikler ile birlikte eylemde kalarak sorumluluk alma böylelikle özgürleşme ve olgunlaşma isteğidir. Bu istek beraberinde kamusal yarara yönelik üretim arzusunu da besler. De Saint-Exupéry için sızlanmak ve şikâyet eden olmak ayrılmak anlamına gelmektedir. Çözüm üretmek için gerekli olan birlikte olma hali ve ilişki kurma düzeyinde ise acıma da minnet duygusu da anlamını yitirir. İnsanın salıverilmiş bir tutsak gibi özgürlüğü coşkuyla hissetmeye ihtiyacı vardır [41],[42]. Arendt'in tüm çeşitliklerin birlikte iletişimde bulunduğu ve eylediği ortam olarak tasvir ettiği kamusal alana ait ortam dinamiklerinin tam da ihtiyaç duyduğu bir duygu durumudur bu. Berktaç'ın Arendt'in İnsanlık Durumu adlı eserine ithaf olarak kitabının başlığında yer verdiği gibi dünyayı bugün de severek yaşamı onurlandırma arzusu bu ortamın temel duygusudur [24],[30]–[32].

Kamusal alana katılmak özgürlüğü beraberinde getirir. Farklı karşılaşmaları mümkün kılar. Kamusal özneler yaşadıkları karşılaşmalar ile kendi deneyimleriyle sınırlarını çizdikleri iç dünyalarının mekânsallığın genişletir, değiştirir, dönüştürür ve hatta yeniden yapılandırır. Özneler, düşünceleri ve eylemleriyle kamusal alanda etkileşir, tartışır ve birlikte bir şeyler üretirler. Kamusal alandaki karşılaşmalardan sonra ise kamusal özneler, karşılıklı etkileşimleriyle elde ettikleri deneyimleri kendi iç dünyalarının mekânsallığına katarak gündelik hayatlarına devam ederler. Ortamda yaşanan yer duygusunun da etkisiyle farklı öznelerin kişisel dünyalarının yeniden yapılanan mekânsallığı doğrultusunda, farklı anlayışların ve kavrayışların gündelik hayata dâhil olması sonucu yaşanır. Kamusal alan, anın içinde eşzamanlı (senkronize) gerçekleşmekte olan eylem çeşitliliğiyle anın niteliğini yer duygusu üzerinden belirler, yer duygusunun zemin alındığı ortamda başka sahneler ve eylemler eklenir ve bu yer duygusu ortamın mekânsallığını da ortaya çıkarır [28],[46]. Bu kuramsal yaklaşımı sanatsal eylemler üzerinden açıklamaya çalışmak daha anlaşılır olmasına yardımcı olabilir. Kamusal alan yaratabilen sanatsal eylem üretimlerini incelemek etkili olabilir. Politik görüşleri ve küresel sorunları ele alan interaktif tiyatro sanatının sergilendiği, sahnesiz tiyatrolar, alternatif sahneler ya da kara kutu sahnelerle, açık hava sanat etkinlikleri örnek alınabilir [47],[48]. Oyuncularla seyircilerin doğaçlama olarak geliştirdiği bir içerik kamusal alan için zemin sunabilir. Ya da oyun sonrası seyirci ve oyuncular arasında oluşturulan bir diyalog ortamı da bunu sağlayabilir. Bu ortamlarda gündelik hayatın tesadüfi akışında yaşanan anların niteliğini ortaya çıkan karşılaşmalar, özneleri görünür kılar, farklı meseleleri fark edilir yapar ve yeni deneyimler edinilmesini sağlar. Genellikle sanatçıların temel amaçlarından birisi de gerçekleştirilen sanatsal eylemin hissedilen etkilerinin sürekliliği ve farklı olasılıklara yol açma potansiyeli taşımasıdır [47],[48]. Bu; potansiyel öznelerin kendi mekânsallıklarını da yeniden yapılandırmaları ihtiyacını doğurur.

Foucault için kent olgusu aslında bir eşzamanlılık (senkronizasyon) ifade eder. Jacobs için de kentin kendine özel senkronizasyonu vardır. Bu senkronizasyon kendi iç işleyişinde, gündelik yaşamda görünmez dinamikler barındırır. Bu dinamiklerin keşfedilebilmesi için bu senkronizasyona kamusal perspektifinden bakmak önemli ipuçları sağlayabilmektedir [49],[50],[51]. Bu perspektifte mekânlara içlerinde yaşanan hacimler olarak değil ilişkilerle kurulan uzamlar olarak ele almak gerekir. Mekânları belirleyen duvarlar ve açıklıklar olduğunda bu ilişkiler görünmez olmaktadır. Özneler ile mekânlar arasında yer duygusunu yaratan ortamların tasarlanabilmesi için öznelerin kendi mekânsallıklarını aşabilmeleri ve bu mekânsallığı sürekli yeniden yapılandırma eğiliminde olmaları için sınırları oluşturmak yerine ilişkilerin nasıl kurulacağına öncelik vermek gereklidir [49].

Yapılı çevre insan varlığının da bir parçası gibidir. İnsan nesnelere olmadan varlığını sürdüremez. Nesnelere insanın var oluşunun sınırları içinde yer alır. Aksi takdirde nesnelere kişiyle ilgisiz ve soyut eserlerden oluşan bir yığından başka bir şey ifade edemez olurlar [24],[30]–[32]. Aynı durum mekânlar için de geçerlidir. Dolayısıyla bir insan, bulunduğu mekânla duygusal bir ilişki kurar. Herhangi bir mekânda eyleyen bir insanın o mekânı anlamlandırma biçimi o kişinin varoluş biçimiyle ilişkilidir. Böyle bir ilişkide, mekânın bireyi özgürleştirici ve kolektif olumlu dışsallık üretmeye yönltebilmesi o mekânın yer duygusunu taşıyor olmasıyla ilgilidir. Yer duygusu anlamlandırmayı önemser. Aksi takdirde mekân soyut bir nesneden öteye gidemeyecektir. Ayrıca mekânlar toplumun yaşayan üyeleri arasında bir ara yüz görevi görmekle kalmaz aynı zamanda onları zaman içinde yolculuk etmiş olan diğer nesillere de bağlar. Dolayısıyla kişi ve mekânlar arasındaki koordinasyonda ve ilişkilerin biçimlenişinde, toplumsal ilişkilerin mekânlar tarafından da yapılandırılabilmesi gerçeğinin kabul etmek gerekir. Kamusal alan her ne kadar mekândan azade de olsa yer duygusuyla eşzamanlılığa imkân veren mekânların onu canlandıracağı gerçeği Arendt'in kamusal alan kuramıyla örtüşmektedir [30]–[32],[52].

Kentsel planlama literatüründe ve özellikle mimarlık alanında, kamusal alanın canlılığına yönelik yaklaşımlar ağırlıklı olarak kamusal mekân tasarımlarını ele alırlar. Kamusal mekân tasarımları üzerinden bu canlılığın sağlanacağı düşünülür. Böyle bir canlılığın da kamusal alanı var edeceği var sayılır. Demokrasinin köklenmiş olduğu ülkeler açısından bu durumun mümkün olabileceği görülmektedir. Ancak demokratik süreçte gelişmekte olan ülkelerde, kapitalizmin yıkıcı etkilerinin yaşandığı kentlerde bu hipotezin gerçekleşmediği gözlemlenmektedir. Demokrasi ölçeği ne olursa olsun sadece fiziksel mekân tasarımlarıyla kamusal alan olgusunun var edilemeyeceği; bu atmosferin belli duygulara ihtiyaç duyacağı kaçınılmaz bir kuramsal gerçekliktir. Arendt'in kamusal alan kuramı çerçevesinde bu durum analiz edilebilmektedir [24],[30]–[32].

Nitekim günümüzde yer yapımı (place-making) teorileri çerçevesinde öne çıkan başarılı projelerde de bu projelerin soyut mekânsal metalara dönüşmemelerinde yer duygusunun önemine değinilmektedir. Ancak diğer bir taraftan bu projeler kapitalist paradigma çerçevesinde aşırı istihlal rant odaklı girişimcilerin yönelimleri doğrultusunda metalaşmanın tehlikesi altındadır. Yer duygusunu taşımayan, bu duyguyu besleyemeyen ve eşzamanlılığa imkân tanımayan mekânların kamusal canlılık açısından sürdürülebilir olmaları mümkün değildir [53],[54].

4. Sonuçlar

Bir düşünce insanları bölüyorsa; diğer bir düşüncenin onları birleştirmesini ummak doğru olmayacaktır. Düşünceler kişisel ve/veya ortak çıkarlarla gelişirler. Çıkarlar değişken olduğundan sürdürülebilir değildirler. Çıkarlarla hareket etmek çelişkili durumlar yaratır. İnsanlar ancak duygular vasıtasıyla birleşebilirler. Zira insanoğlu olumsuz hisler beslediği durumlarda bir tereddüt yaşamaz. Ayrıştırıcı duygular ile bir araya gelinemez ve birlikte bir düşünce üretebilmek de mümkün olamaz. Bir düşünce toplumu ayrıştırıyorsa o koşullar süregitmektedir. Bu durumda ani bir değişiklik gerçekleşemez. Temel değişiklikler ve bir araya gelişler ortak duyguların ve duyguların aktifleşmesi sonrasında yaşanır. Benzer duygular insanları yakınlaştırır. Diğer bir deyişle toplumu bölen ayrıştırıcı düşüncelerin ortaya çıkmasını sağlayan koşullar ve gerçeklikler ortadan kalkmamıştır. Bu gerçeklikleri değiştirmek, koşulları dönüştürebilmek ve farklı koşulları yaratabilmek vatandaşların veya iktidarların tek başlarına becerebilecekleri bir eylem değildir. Genel konjonktürün ve trendlerin ya da kargaşanın, savaşların, çevresel felaketlerin karşısında uluslararası kurumların üretecekleri planlama stratejilerinin de tek başlarına bu gerçeklikleri dönüştürebilmeleri de mümkün değildir. İnsanların duygu durumlarının umut ve sorumluluk yüklü olması ve kolektif eylem çabası bu dönüşümün temelini oluşturur. Önemli olan her türlü düşüncüyü kapsayan bir ortamda düşünceleri sınırlamadan; ödül ya da ceza beklentisi olmadan birlikte üretebilmek istegidir. Birlikte olabilmek ve birlikte üretmekten mutluluk duyabilen bir ruh durumunun uyanabilmesi gerekir [55].

Kentsel planlama literatüründe, kentin mekânsal dokusunda kamusal mekânların kamusal alanı yarattığı ve kamusal alanı canlandırdıkları düşünülür. Oysaki mimarlık ölçeğinden ve yer duygusu üzerinden mekânları ele aldığımızda, kamusal mekânlar dışında farklı mekânsal fonksiyonların da kamusal alanın canlanmasının etkili olacağı beklenebilir. Bu etki açısından mekânda yer duygusunun yaşanıyor olması ve eşzamanlılık gereklidir. Eşzamanlılığın da desteğiyle yer duygusu, birlikteliği ve erdemli mal üretimine yönelik kolektif eylemi güçlendirir.

Kamusal alan yaratan sanat üretimleri üzerinden mekândaki eşzamanlı ilişkilerin çeşitliliğini incelemek mümkündür. Kamusal alanın yer duygusundaki etkileri ve sanat etkinliklerinin yarattığı eşzamanlılık üzerinden sosyo-kültürel donatıların mekân tasarımlarında farklı perspektifler geliştirmek hatta planlamada yeni mekânsal araçları tartışmak mümkün olabilir. Bunun için öncelikle karşılaşma biçimlerini incelemek gerekir. Karşılaşmaları çeşitlendirmek ve çoğaltmak temel alınmalıdır. Karşılaşma biçimleri çoğaldıkça ve çeşitlendikçe eşzamanlı olaylar ve deneyimler arttığından, mekânın yer duygusu güçlenir ve mekânsallık algısı gelişmeye açık hale gelir. Ancak bu atmosfere imkân sağlayan mekân biçimlerinin kolektif belleğe aktarılması gerekir. Bunun için de mekânın sürekliliğine ihtiyaç duyulur [29].

Kamusal alan sadece insanların var olduğu ya da ortak faaliyetlerde bulunduğu bir ortamdan ibaret değildir. Aynı zamanda önceki nesillerin de bulunmuş olduğu, benzer yollardan ve virajlardan geçerek katkı sağlamış olduğu bir uzamdır. Önceki nesillerin deneyimlerini sonraki nesillere aktardığı deneyim birikimlerinin paylaşıldığı bir atmosferdir. Bu durum nesiller arası uzamsal ve organizasyonel bir sürekliliği de sağlar. Bu süreklilik ise benzer deneyimlerin yaşanabileceği yerlerde

gelecek nesillerin çözüm alternatiflerini genişletmeleri için yol gösterici olur. Bu nedenle kamusal alan zaman içindeki varlığı algılamanın da yolunu açar [30],[44],[45],[56]. Kolektif hafıza kamusal alanın bu nesiller arası aktarımında önemli rol oynar. Kentsel bellek ise mekânlar aracılığıyla kolektif hafızayı besler. Ancak bir mekânın kentsel bellek açısından öne çıkabilmesi onun yer duygusunu ne oranda yaşatabildiği ile ilgilidir. Dolayısıyla ‘yer’ duygusunu hissettiren herhangi bir mekân kamusal alana dair atmosferi de besleyebilir. Mekânların yer duygusunu kazanabilir olmaları ise eşzamanlılığa imkân yaratabildikleri oranda artar.

Mimarlık anıtsallığı, büyüklüğü, yüksekliği ve teknolojik gösterişi kullanarak özel olanı yarattığı iddiasıyla yer duygusunun oluşmasına imkân sağlayamaz. Sadece gittikçe tek tipleşen bir üretim yöntemiyle tüketim toplumunun yaygınlaşmasını ve yerleşikleşmesi güçlendirir. Kamusal alanın canlanmasına tehdit unsuru yaratan kitlesellik ve/veya bireyselliği destekleyen bir meslek alanına dönüşür. Mimarlığın yer duygusunu güçlendirebilmesi kamusal alanı temel odağına alan katılımcı proje yaklaşımlarıyla mümkün olabilir. Ancak katılımcı projelerin çoğulculuk anlamına gelmemesi gerekir. Katılımcı projelerin bütünlük tasarım yöntemlerinin tartışıldığı bir sahaya sıkıştırılmaması gerekir. Katılımcılığın canlı bir kamusal alanı içinde barındıran politik bir yapısının olması önemsenmelidir. Katılımcı projelerde mekânsal üretimlerin bütün ömürlerine yönelik kullanıcı katılımını destekleyen yaklaşımlar dikkate alınmalıdır.

Kamusal alan üretebilen sanatsal eylemler ortaya çıkaracakları eşzamanlılıklar sayesinde kullandıkları mekânların yer duygusunu güçlendirirler. Böylelikle bu mekânlar aynı zamanda gündelik yaşam rutinlerinde ortaya çıkaracakları etkilerle kentlerin geneline doğru genişleyen bir çerçevede canlı kamusal alanın mekânsal araçlarına dönüşebilirler.

5. Yazar katkı beyanı

Makalenin içeriği, kurgusu, araştırma yöntemi, yazımı ve revizyonu Devran Bengü tarafından yapılmıştır.

6. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. Kaynaklar

- [1] De Certeau M. *The Practice of Everyday Life. Translated by Steven Rendall.* California, USA, University of California Press, 2019.
- [2] Lefebvre H. *The Everyday and Everydayness.* New Haven, USA, Yale French Studies, 1987.
- [3] Lefebvre H. *Gündelik Hayatın Eleştirisi-1.* 2. baskı. Çeviri: Ergüden I. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2013.
- [4] Lefebvre H. *Mekânın Üretimi.* 2. baskı. Çeviri: Ergüden I. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2014.
- [5] Lefebvre H. *Gündelik Hayatın Eleştirisi-2.* 2. baskı. Çeviri: Ergüden I. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2013.
- [6] Ataman C, Tuncer B. “Urban Interventions and Participation Tools in Urban Design Processes: A Systematic Review and Thematic Analysis (1995–2021)”. *Sustainable Cities and Society*, 1(76), 10-43, 2022.
- [7] Ikeda S. “Urban Interventionism and Local Knowledge”. *The Review of Austrian Economics*, 17, 249-264, 2004.
- [8] Harvey D. *Umut Mekanları.* 2. baskı. Çeviri: Gambetti Z. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınları, 2008.
- [9] Harvey D. *Sermayenin Mekanları.* Çeviri: Kıcı B, Koç D, Tanrıyar K, Yüksel S. İstanbul, Türkiye, Sel Yayıncılık, 2012.
- [10] Harvey D. *Asi Şehirler.* 2. baskı. Çeviri: Temiz AD. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınları, 2019.
- [11] Koçyiğit RG. *Mimarlıkta Yersizleşme ve Yer Yeniden Üretimi, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2007.*
- [12] Özcan Ü, Güngör S. “Yersizleşmeye Rağmen Tadao Ando’yu ‘Yer’ Bağlamında Okumak”. *Yapı Dergisi*, 455, 42-45, 2019.
- [13] Baudrillard J. *Tüketim Toplumu.* 6. baskı. Çeviri: Keskin F, Tural N. İstanbul, Türkiye, Ayrıntı yayıncılık, 2013.
- [14] Gideon S. *Space, Time and Architecture: The Growth of a New Tradition.* Cambridge, USA, Harvard University Press, 2019.
- [15] Aydın S. *Epistemolojik Açından Mekân Yorumu.* Editörler: Şentürer A, Ünal Ş, Atasoy A. Mimarlık ve Felsefe, 40-53, İstanbul, Türkiye, YEM Kitabevi, 2004.
- [16] Heidegger M. *Varlık ve Zaman.* Çeviri: Ökten KH. İstanbul, Türkiye, Alfa Yayınları, 2018.
- [17] Gürkan Yılmaz ET. “Heidegger: Mimarlık Üzerinde Bir Gölge”. *Arkitera*. <https://www.arkitera.com/haber/heidegger-mimarlik-uzerinde-bir-golge/> (30.09.2023).
- [18] Foote KE, Azaryahu M. *Sense of Place.* Editörler: Kitchin R, Nigel T. International Encyclopedia of Human Geography, 96-100, Elsevier Science, 2019.
- [19] Tuan YF. *Topophilia, A Study of Environmental Perceptions, Attitudes and Values.* Newyork, USA, Columbia University Press, 1990.
- [20] Buttimer A, Seamon, D. *The Human Experience of Space and Place.* London, UK, Croom Helm, 1980.
- [21] Casey ES. *The Fate of Place: A Philosophical History.* Berkeley, USA, University of California Press, 1997.
- [22] Entrikin JN. *The Betweenness of Place: Towards a Geography of Modernity.* Baltimore, USA, Johns Hopkins University Press, 1991.

- [23] Önkal G. *Dönüşen Kentlilik, "Butik Kimlik"ler ve Kültürel Bellek Yitimi*. Editörler: Erman T., Özaloğlu S. Bir Varmış Bir Yokmuş, 225-227, İstanbul, Türkiye, Koç Üniversitesi Yayınları, 2017.
- [24] Meredith M. "Academic practice and public engagement through the lens of Hannah Arendt's public sphere of action". *Cambridge Journal of Education*, 1(6), 753-763, 2021.
- [25] Jahanbakhsh H, Koumleh MH, Alambaz FS. "Methods and Techniques in Using Collective Memory in Urban Design: Achieving Social Sustainability in Urban Environments". *Cumhuriyet Science Journal*, 36(4), 19-31, 2015.
- [26] Nora P. *Hafıza Mekanları*. 2. baskı. Çeviri: Özcan ME. Ankara, Türkiye, Dost Kitabevi Yayınları, 2022.
- [27] Jaspers K. *Allgemeine Psychopathologie*. Berlin, Almanya, Springer Verlag, 1950.
- [28] Dündar Z. *Tiber Nehri Kıyısında Tesadüfi Karşılaşmalar Üzerine*. Editörler: Özyayın G, Tezer ST. Mekansallık-Sanat üretiminde Eşzamanlılık Durumu, 77-86, İstanbul, Türkiye, Yeni İnsan Yayınevi, 2020.
- [29] Üstek F. *Beklenmedik Karşılaşmalar: Mimarlıkla İlişki Bağlamında 2000'li Yılların Çağdaş Sanat Çalışmaları*. İstanbul, Türkiye, Zorlu Center Sanat Koleksiyonu, 2012.
- [30] Arendt H. *İnsanlık Durumu*. 7. baskı. Çeviri: Şener BS. İstanbul, Türkiye, İletişim Yayınları, 2013.
- [31] Arendt H. *Geçmişle Gelecek Arasında*. 5. baskı. Çeviri: Şener BS, Kara OE. İstanbul, Türkiye, İletişim Yayınları, 2014.
- [32] Berktaş F. *Dünyayı Bugünde Sevmek (Hannah Arendt'in Politika Anlayışı)*. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınları, 2012.
- [33] Halbwachs M. *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. Çeviri: Uçar B. Ankara, Türkiye, Heretik Yayıncılık, 2016.
- [34] Halbwachs M. *Kolektif Bellek*. 2. baskı. Çeviri: Karagöz Z. İstanbul, Türkiye, Pinhan Yayıncılık, 2019.
- [35] Yücel V. *Hafıza Yeri-Kimlik Yeri*. Derleyenler: Işık İ, Şentürk Y. Özneler. Durumlar ve Mekanlar, 101-115, İstanbul, Türkiye, Bağlam Yayınları, 2009.
- [36] Nigâr P. *Bellek Tazeler Yanlıları*. İstanbul, Türkiye, Umuttepe Yayınları, 2018.
- [37] Assmann J. *Kültürel Bellek*. 2. baskı. Çeviri: Tekin A. İstanbul, Türkiye, Ayrıntı Yayınları, 2015.
- [38] Kerr LK. *Synchronicity*. Editörler: Teo T. Encyclopedia of Critical Psychology. Berlin, Almanya, Springer-Verlag, 2013.
- [39] Wikipedia. "Dasein". <https://en.wikipedia.org/wiki/Dasein> (30.09.2023).
- [40] Bakhtin M. *Discourse in the Novel*. Editörler: Holquist M. The Dialogic Imagination, 259-422, Austin, USA, University of Texas Press, 1981.
- [41] De Saint-Exupéry A. *Savaş Pilotu*. Çeviri: Onaran B. İstanbul, Türkiye, Dünya Aktuel, 2006.
- [42] De Saint-Exupéry A. *Kale*. Çeviri: Yerguz İ. İstanbul, Türkiye, Zeplin Kitap, 2016.
- [43] Gide A. *Ayrı Yol*. 4. baskı. Çeviri: Yücel T. İstanbul, Türkiye, Can Yayınları, 2009.
- [44] Negt O, Kluge A. *Public sphere and experience: Toward an analysis of the bourgeois and proletarian public sphere*. Editörler: Labanyi P, Daniel JO, Oksiloff A. Minneapolis, USA, University of Minnesota Press, 1993.
- [45] Negt O, Kluge A. *Kamusal Alan ve Tecrübe*. Çeviri: Atala M. İstanbul, Türkiye, Notabene Yayınları, 2018.
- [46] Sadler S. *The Situationist City*. Cambridge, USA, The MIT Press, 1998.
- [47] Erbaş AE, Bengü D. "Şehircilik ve Kamusal İlişkisinde Ekinse Üretim (Culturevation) Rolü ve Etkisi". *Planlama Dergisi*, 28(2), 127-142, 2018.
- [48] Özgür Firidin E, Bengü D. "The Impact of Alternative Theater Stages on Public Spaces within the Context of Publicness in Kadıköy". *Planlama*, 32(1), 114-131, 2019.
- [49] Foucault M. "Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias". <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> (30.09.2023).
- [50] Jacobs J. *The Death and Life of Great American Cities*. New York, USA, Vintage Books, 1961.
- [51] Jacobs J. *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*. Çeviri: Doğan BO. İstanbul, Türkiye, Metis Yayınları, 2011.
- [52] Madanipour A. *Urban Design, Space and Society*. London, United Kingdom, Red Globe Press, 2014.
- [53] Ellery PJ, Ellery J. "Strengthening Community Sense of Place through Placemaking". *Urban Planning*, 4(2), 237-250, 2004.
- [54] Çalak IE. "Kentsel ve Ortak Belleğin Sürekliliği Bağlamında Kamusal Mekanlar: ULAP Platz Örneği, Almanya". *MSGSÜ Tasarım Kuram Dergisi*, 8(13), 34-49, 2012.
- [55] Krişnamurti J. *İç Özgürlük*. Çeviri: Güngören İ. İstanbul, Türkiye, Yol Yayınları, 1988.
- [56] Madanipour A. *Public and Private Spaces of the City*. New York, USA, Routledge, 2004.

Protest illüstrasyonların iletişim dili ve kitleler üzerindeki yansımaları

Communication language of protest illustrations and their reflections on the masses

Selin ÇETİNKAYA ^{1*}, Nihat DURSUN ^{2*}

¹ Grafik Tasarımı, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

seliin.cetinkayaa@hotmail.com

² Grafik Tasarımı, Güzel Sanatlar Fakültesi, Beykent Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

nihatdursun@yahoo.com

Geliş Tarihi/Received: 13.11.2023

Bölüm/Section: Güzel Sanatlar/Grafik Tasarım

Kabul Tarihi/Accepted: 26.12.2023

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

İllüstrasyon ilkel çağlardan itibaren mağara çizimleri ile kendini gösteren ve çağlar boyu kitlelerin duygu, düşünce ve beklentilerini ifade etmesine aracılık eden bir görsel ifade yöntemidir. Soyut kavramları anlaşılabilir ve yorumlanabilir hale getirmede önemli bir araç olan illüstrasyon; kitleler üzerinde farkındalık yaratma, kitleleri harekete geçirme, ikna etme gibi güçlü özellikleriyle önemli etkiler yaratabilmektedir. Tarih sahnesinde illüstrasyonlar, söz konusu kitlelerin ideolojik yönelimlerini ve bu yönelimlerin getirdiği protest tavırları çözümlerken aynı zamanda üzerine analiz yapmamızı mümkün kılmaktadır. Protest illüstrasyonların toplumsal süreçleri yansıtan yönü, farklı dönemlerde ortaya konan protest ifade biçimlerindeki çeşitliliği de gözler önüne sermektedir. Toplumların mevcut sistemlerin hatalı, eksik ya da değiştirilmesi gereken yönlerine dikkat çekerken benimsedikleri protest ruh; sanat dünyasında gerçeküstü diller ile karşılık bulmuş, dayatılan gerçekliklere karşı çözümsel, evrensel ve fonksiyonel kodlamalar geliştirilmesine neden olmuştur. Bu çalışmada, illüstrasyonların kitlelerin ideolojik yönelimlerini yansıtmada etkisi protest ifade biçimine neden olan toplumsal süreçler ve illüstratörlerin eserlerinde kullandıkları gerçeküstü kodlar incelenmektedir. Protest ifade biçimlerinin geçmişten günümüze kitleler ile etkileşimi ve bu etkileşimin ele alınış biçimi analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Protest illüstrasyon, illüstrasyonda gerçeküstü dil, propaganda, görsel iletişim, toplum ve ideoloji.

Abstract

Illustration is a visual expression method that has manifested itself with cave drawings since primitive times and has mediated the masses to express their feelings, thoughts and expectations throughout the ages. Illustration, which is an important tool in making abstract concepts understandable and interpretable, can create significant effects on the masses with its powerful features such as creating awareness, mobilizing and persuading the masses. On the stage of history, illustrations enable us to analyze the ideological orientations of the masses in question and the protest attitudes brought about by these orientations. The aspect of protest illustrations reflecting social processes also reveals the diversity in forms of protest expression in different periods. The protest spirit that societies adopt while drawing attention to the faulty, incomplete, or aspects of the existing systems that need to be changed has found its counterpart in the art world with surreal languages, leading to the development of analytical, universal and functional codifications against the imposed realities. This study examines the effect of illustrations in reflecting the ideological orientations of the masses, the social processes that lead to protest expression and the surreal codes used by illustrators in their works. The interaction of protest forms of expression with the masses from past to present and the way this interaction is handled are analyzed.

¹ Bu makale Selin Çetinkaya'nın "Grafik Tasarımı Bağlamında Protest İllüstrasyonlar ve Gerçek Üstü Dil Kullanımı" başlıklı Sanatta Yeterlik tezinden üretilmiştir.

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Selin ÇETİNKAYA

¹ orcid.org/0000-0001-7577-8659; ² orcid.org/0000-0002-1155-2949

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1390264>

Keywords: Protest illustration, surreal language in illustration, propaganda, visual communication, society and ideology.

1. Giriş

Değişen ve gelişen dünya düzeni ile birlikte oluşan toplumsal süreçler, tarih sahnesinde illüstrasyonlar aracılığı ile betimlenmekte, ilgili dönemlerin mevcut sistemine karşı benimsenen yöntemlere kaynaklık etmektedir. İdeolojik yapılanmaların kitleler üzerindeki etkisi, kabullenilil, vazgeçilil ya da başkaldırıl olarak çeşitlilik gösterse de, bu yapılanmaların temelinde var olan protest ruh sanat tarihinde geniş çapta etkili olan kültürel bir teori niteliği taşımaktadır.

Kitlesel propaganda üretimi, sanatçıların dayatılan ve yaşanan gerçeklik arasındaki sıkışmışlıktan beslenerek, yönelimlerini gerçeküstü kodlar ile dışa vurmalarına imkân tanımaktadır. Geçmişten günümüze toplumların sosyolojik, ekonomik, psikolojik ve politik alanlarda yaşadığı süreçlerden kalan kültürel miras; dünya tarihinde kökü mağara çizimlerine dayanan bilişsel ya da hayali izlenimleri ifade etme güdüsünden beslenmektedir. Öyle ki tarih çizelgesinde farklı gerçekliklerin sahnede olduğu yaşayılil biçimleri, ifade etme, iletişim kurma içgüdüsünün önünde durmamaktadır. İnsanlık var olduğu andan itibaren içinde olduğu dünyayı bir ayna gibi yansıtabilme ihtiyacını içinde taşımaktadır. Ait olduğu dünyanın imkânları çerçevesinde doğrudan ya da dolaylı yöntemlerle ifade edebilmektedir. Antik dönemlerden modern çağa uzanan ve uzanmaya devam eden bu iç güdünün illüstratif ifadeler ile karşılık bulması, kitlelerin eylemsel olarak iletişim bağı kurması gereksinimine dayanmaktadır. Toplumsal gerçekliklerin görsel iletiler aracılığı ile farklı anlam ve boyutlar kazanması, imgelerin yaratım sürecini de doğrudan etkilemektedir. İmgeler aracılığı ile ana fikri, kitlelere empoze eden illüstrasyonlar, toplumsal yapıların mevcut değer yargılarını şekillendirebilmektedir. Mısır ostrakaları ile başlayan protest illüstrasyon tarihi günümüzde daha modern teknolojiler aracılığı ile çeşitli platformlarda ortaya konabilmektedir. Protest illüstrasyonların Antik Çağlardan başlayarak günümüze kadar katettiği kültürel ve ideolojik yol, sanatçıların düşün dünyasını gerçeküstü yönelimlere kodlayabilmesi ile ilişkilendirilebilmektedir. Toplumun gerçekliklerinden beslenerek tarihsel sürece tanıklık ederken aynı zamanda yol gösteren protest illüstrasyonlar; metaforik hayvan figürleri, mitler, destansı karakterler, etnik kültürler gibi temellere dayandırılarak şahsi ideolojik yönelimlerin dışa vurulmasına aracılık etmektedir. Dışavurum noktasında başvurulan kodlamalar, sanatçının iç dünyasındaki protest tavrı özgürce ortaya koyarken bilgi, entelektüel birikim ve zeka unsuruna da atıfta bulunmaktadır. İmgesel çözümlerle ilgili sanatçının, toplumun gerçekliklerinden ilham alarak yaratmak istediği gerçeküstü dil, sanatın ifadesinde karşılaşılan kısıtlayıcı etkenlere felsefik bir yaklaşım ile karşı koyabilmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Metaforik ve felsefik yaklaşımlar ile kodlanan görsel mesajlar, gerçekliği protesto etmede etkin bir şekilde kullanılabilmektedir. Düşünsel ve biçimsel gerçeklik, imgesel çözümlerle aracılığı ile gerçeküstü algılama yetisinin önünü açmaktadır.

Bu bağlamda sanatçıların toplumsal gerçeklikten beslenen gerçeküstü ifadeleri farklı coğrafyalarda ve zaman dilimlerinde kitlelere nasıl yansıttığı sorusu akla gelmektedir. Kitlelerin mevcut sistem karşısında aldıkları aksiyonların toplumsal sanat bağlamında hangi yönleriyle ele alındığına vurgu yapılan bu çalışmada, kitleler ile toplumsal sanatın etkileşimleri yakından incelenmektedir. Tarih sahnesinde örneklerine sıklıkla rastlayabileceğimiz aktivist hareketlerin sanata yön verme serüveni, o dönemin sanatçıları ve protest ruhu hakkında fikir sahibi olmamıza imkân tanımaktadır. Kitlesel propaganda ürünü olan protest illüstrasyonların gerçeküstü diller ile kodlanılil biçimlerini incelemeyden önce, protest tavrın tarih sahnesindeki görsel ifade seyrini detaylandırmak, illüstrasyonların protest tavrın ifadesinde hangi yöntemler ile kodlanabileceğini çözümlenmek yerinde olacaktır.

2. Protest iletişim aracı olarak illüstrasyon

Wigan'a göre [1] illüstrasyonlar iletileri; problem çözen, detaylandıran, bilgi veren, ilham katan, teşvik eden, hikâyeleştiren, karmaşıklığı yalın bir dil ile anlatarak kolaylaştıran içeriklere dönüştürmektedir. Kitlelere empoze edilmek istenen mesajların illüstrasyonlar aracılığı ile aktarımını sürekli geliştiği yönüyle ele alırken illüstrasyonları çağdaş imgeleme yöntemi, güçlü bir iletişim aracı olarak yorumlamaktadır. Gelişimi ve değişimi ile güç kazanan uygulamalı sanat biçimi illüstrasyonların dünya tarihinde belge niteliği taşıyan örneklerini Antik Dönemlere dayandırmaktadır. Wigan'ın ifadesinden yola çıkarak Antik uygarlıklar mercek altına alındığında, günümüze kadar ulaşabilen papirüsler, duvar resimleri, heykeller, kabartmalar, sikkeler ve hatta savaş zırhları o uygarlıkların sosyal, siyasi, kültürel ve dini olmak üzere hayatın çeşitli alanlarına karşı benimsenen protest duruşa dair ipuçları vermektedir. Söz konusu protest duruşun mizahı ve hicvi harmanlayarak ortaya koydukları kodlar o dönemin toplumsal yapısı hakkında çıkarımlar yapmamıza da olanak sağlamaktadır.

Toplumsal gerçekliklerin sanata aktarımı; Antik Mısır döneminde idealize edilmiş toplum yapısı ile var olan toplum yapısı arasındaki uçurumu hicivsel kodlar ve figürler ile sağlanmaktadır. Antik Mısır geleneklerinde, hayvanların önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Arkeolojik kazılarda bulunan kalıntılar; Antik Dönemde hayvanların güç ve inanç sembolü olarak kutsallaştırılması, hayvanların evcilleştirilmesi gibi sonuçları ortaya koymaktadır. Modern bilim adamlarının yaptıkları çalışmanın sonuçlara paralel olarak Livet [2] Mısır hiyerogliflerinin insan, hayvan ve bitki tasvirlerinden sıradan objelerin tasvirine kadar çeşitlilik gösteren yaklaşık 25 kategoriden oluştuğunu, 700 hiyeroglif arasından 170'e yaklaşan hiyerogliflerin hayvanlar aleminden esinlenerek yapıldığı ifade etmektedir. Yeniden doğuşu,

ölümsüzlüğü, gücü, adaleti, koruyuculuğu belirli hayvan figürleri ile bağdaştırarak, kutsal bir gerçeklik olarak kabul etmeleri; bu hiyerogliflerde hayvanların ilham kaynağı olma sebebini ortaya koymaktadır.

Şekil 1. Satirical Ostraca, Cat Waiting On a Mouse, ca. 1295-1075 B.C.E. [3].

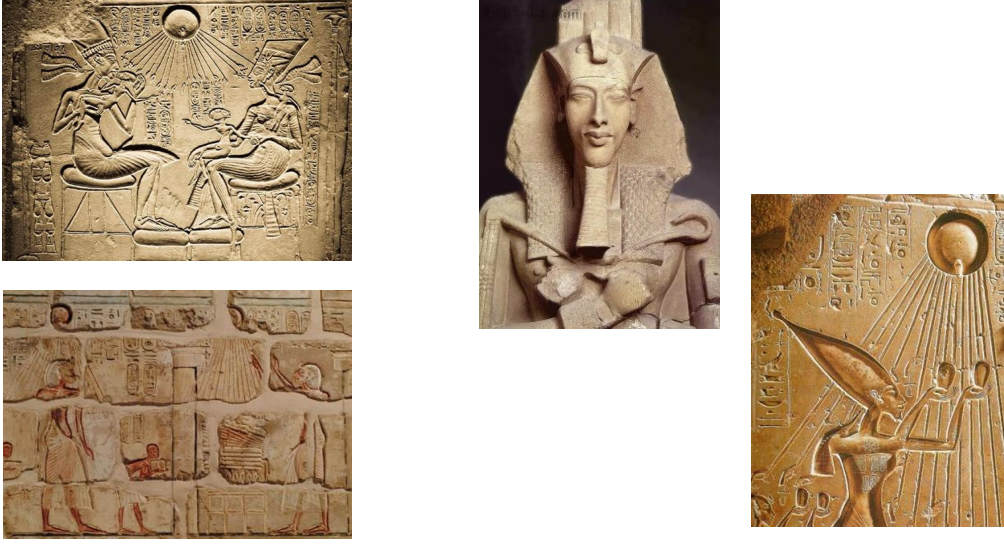
Şekil 2. Satirical Ostraca, Cat, Mouse And Captive, ca. 1196-1070 [4].

Şekil 1 ve 2’de yer alan ostrakalarda Mısır toplumuna ait sahnelere yer verilmektedir. Tasvir edilen sahnelerde hayvanların insani tavırları ve eylemleri benimsedikleri dikkat çekmektedir. Ezat [5] ostraka veya papirüsler üzerindeki hayvan figürlerinin kendilerine atfedilen insani rolleri hem fiziksel hem toplumsal anlamda benimsediklerini ve bu kabullenişin hiciv yöntemi ile ele alındığı şeklinde yorumlamaktadır. Mısır Bilimci Babcock [6] yaptığı araştırmalar ışığında diğer Mısır bilimcilerin, ostrakalarda tasvir edilen sahneyi Mısır toplumsal hiyerarşik yapısından ilham alarak ortaya koyduklarını ifade etmektedir. Günlük yaşamı insanların perspektifinden olağan bir şekilde benimseyerek yaşamaları, toplumda değişen rollerin yaratmış olduğu dengesizliği ve absürtlüğü, Babcock’un tabiriyle “altüst olmuş dünyaları” tasvir etmektedir.

Şekil 3. Seated primate drinking from a tube [5].

Ezat’a göre [5] Şekil 3’te yer alan ostraka örneğinde Antik Mısır döneminde bir asilzadenin uzun bir tüp aracılığıyla içeceğini yudumlama sahnesi, soyluların rahatlığına dikkat çekmek için tasvir edilmektedir. Soyluların lüks yaşam ortamında tembel bir tutum sergilediklerini ve sanatçının bu tutumu eleştirdiğini ifade etmektedir.

Şekil 4. Akhenaton Kabartmaları [7].

Şekil 4'te yer verilen örnekler ışığında protest tavrın kendini gösterdiği alanlardan biri de dini yapılarıdır. Mısır'da benimsenen dini inanışın politeizme (çok tanrılı din) dayandığı bilinmektedir. Günümüzde Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet gibi tek tanrılı dinlerin varlığı, Antik Mısır'ın devrim olarak göreceği bir gerçekliği oluşturmaktadır. M.Ö 1332 ile 1323 yılları arasında hüküm sürmüş Mısır firavunu Tutankhamun'un babası, Mısır kraliçesi Nefertiti'nin eşi olan Akhenaton, politeizmin [8] yaygın olduğu bir topluma tek tanrılı din reformunu başlatması ile dikkat çekmektedir. Mısır bilimci Barbara Watterson [9] Akhenaton'un hükümdarlığı süresince Mısır'ın eski tanrı inancını terk etmesi için getirdiği yasaklar ve tapınakların kapatılması gibi kararların, çağın siyasi, ekonomik ve sosyal alanlarda bir dönüşüm yaşamasına sebep olduğunu belirtmektedir. Saltanatını Amon'un ismini Mısır sanatından, toplumsal düzeninden ve ideolojilerinden silmek üzerine şekillendiren Akhenaton, [9] dönemin dini merkez olarak kabul ettiği Karnak şehrini Amarna'da yapılandırmış, Aton'a tapınlar için yeni bir yerleşim merkezi oluşturmuştur. Dini protest tavrıyla yeniden yapılandıran Akhenaton'un protest tavrı dönemin sanat eserlerinde de kendini göstermektedir. Kendisinden önce hüküm sürmüş olan hükümdarların aksine zayıf, uzun boylu ve uzun parmaklı olarak yer aldığı kabartmalarda tek tanrı inancı vurgusuna dikkat çekmektedir.

Antik dünyanın etkileyici uygarlıklarından biri olan Antik Yunan, farklı yaşamsal koşulların ve ideolojik yapıların her çağda karşımıza çıkabileceğini gösteren örnekleriyle dikkat çekmektedir. İnsanlık tarihinin sahip olduğu koşullar; her dönemde bağlantı kurabildiği gerçeklikleri, gerçeküstü yöntemler ile eleştirilebildiğini göstermektedir. Gerçeklik ile dayatılan arasındaki kopukluk, protest tavrın Antik Yunan sanatında örneklerini inceleyebilmemizi mümkün kılmaktadır. Berhang [10] Erken Dönem Yunan Sanatı'nın protest örneklerini Aristophanes'in günümüze ulaşabilen on bir komedisi üzerinden analiz etmektedir. Berhang, Aristophanes'in komedya örneklerinin neredeyse tamamında savaş karşıtı mesajlar verdiğini ifade etmektedir. Dönemin diplomatik koşullarını barışçıl bir bakış açısı ile ele alırken müstehcen ve cinsiyetçi anlatımlar ile eleştirdiğini de eklemektedir. Bu yaklaşımı ile sanat dünyasına kazandırdığı eserlerden biri olan "Lysistrata", dönemin savaş yanlısı askeri ve politik adımlarını yansıtmaktadır. Kompozisyonun sol tarafında yer alan kadın figürleri ile sağ tarafında yer alan asker figürleri dönemin ataerkil yapısını özetlemektedir. Kadınların eşleri savaşmayı bıraktığı takdirde kendileriyle birliktelik yaşayacakları teması işlenmektedir. Barışın empoze edilmeye çalışıldığı bu eserde (Şekil 5) ataerkil ve cinsiyetçi tutumun baskınlığı dikkat çekmektedir.

Şekil 5. Solda Lysistrata'nın illüstrasyonu, solda: Norman Lindsay, 1930 [11], sağda: The Clouds, Aristophanes [12].

Şekil 5'te sağ bölmedeki görselde "The Clouds" isimli Aristophanes komedyasından bir sahne yer almaktadır. Toplumsal düzen ve sosyal yaşamın çeşitli alanlarını aydınlatan antik vazolar, ait olduğu dönemin izlerini taşımaktadır. Antik Yunan uygarlığına hâkim olan entelektüel modanın hicvi iki figür ile yansıtılmaktadır. O'Regan [13] eserin Aristophanes'e ait ilk fikir komedisi olarak kabul edildiğini eklemektedir. Benzer protest ifadeler Antik Roma döneminde de dikkat çekmektedir. Tarihin her döneminde rastlayabileceğimiz güç savaşları siyasi otorite sağlama amacına ve prestij kazanmak arzusuna dayanmaktadır. Prestij ve güç gösterisine dayanan bu arzu; Roma döneminin ikonik sembolleri olan heykeller, mimari yapılar, illüstrasyonlar, çömlekler ve sikkeleri (Şekil 6) somut bir karşılık bulmaktadır. Roma halkının kazandığı zaferlerin, ihtişamlı sosyal hayatın, zengin kültürel kaynakların, ideolojik ve politik stratejilerin propaganda unsurlarına dönüştürüldüğü görülmektedir. Parisot ve arkadaşları [14] Antik Çağlarda sikkenin, dönemin imparatorları tarafından propaganda amacı ile kullanıldığını, bu propagandaları yaparken mitolojik karakterlerden ilham aldığını belirtmektedir. Sikkelerde imparatorların güçlü ve yenilmez yönlerinin vurgulanması hem toplumun güvenini kazanma hem de düşmanlara korku salma isteğine karşılık vermektedir. Göz göze geldiğinde düşmanlarını taşa çevirerek etkisiz hale getiren mitolojik karakter Medusa, imparatorluğun yenilmez ve karşı koyulmaz yönünü ortaya koyan metaforik bir tasviridir. "Düşmana karşı elde edilmiş zaferin psikolojik yansımaları da böylelikle hem Romalılara hem de yabancılara gösterilmiştir. Bu zafer propagandalarından farklı olarak, sikkelerin propaganda aracı olarak kullanılması yalnızca düşmanlara karşı kazanılmış zaferlerin ardından değil, imparatorluğun birliğini, gücünü, bereketini simgeleyecek personifikasyonları barındırarak da mümkün olmuştur" [15].

Şekil 6 Augustus, M.Ö 27, Sikke [16], Plautius Plancus, M.Ö 47, Medusa Maskesi [17], Augustus Prima Porta Göğüs Zırhı, Trajan Sütunu [18].

3. Protest illüstratif dillerin kitle ve ideoloji etkileşimi üzerine analizler

Şekil 7. Big Fish Eat Little Fish, Bruegel, 1482 [19].

Kitlelerin sahip oldukları ideolojileri, yönetimler tarafından yaratılan ortamları, protest fırçalar sayesinde günümüzde yorumlama ve analiz yapabilme fırsatı bulunabilmektedir. Protest illüstratif diller oluşturulurken, toplumsal gerçekçiliği baz alan sanatçılar, ait oldukları gerçeklikleri, gerçeküstü metaforlar ile yansıtabilmektedir. Farklı dönemlerin, farklı sanatçıları üzerinden örneklendirmeler yapabildiğimiz bu çalışmada, toplumların geçirmiş olduğu politik, sosyolojik, psikolojik, dini ya da ekonomik alanların kitleler üzerindeki yansımaları, sanatın da ilham alabileceği konular olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal gerçekçilik başlığı altında eserlerde sıklıkla karşılaşılabileceğimiz temalar, toplumdaki güç savaşları, eşitsizlik, zorlu ekonomi koşulları, yönetimlerin sansürleri şeklinde çeşitlilik göstermektedir. Hangi dönem olduğu fark etmeksizin, sanatçıların; ortaya koydukları eserlerin, yaşadıkları çağın, sahip oldukları koşulların değiştiğine

şahit olsak da insanlığın yaşadığı ve yaşarken tepkisini ortaya koyduğu konuların değişmediğini örnekler aracılığı ile görülebilmektedir.

“Büyük balık, küçük balığı yer” atasözü Şekil 7’de yer alan eser ile somut bir metafor kazanmaktadır. Kaotik tüketim alışkanlığı, toplum yapısını hiyerarşik bir düzen dahilinde şekillendiren sistem, yönetimler arasındaki güç savaşı kısacası gücünün zayıfı ezmesinin ya da zenginin yoksul olanı sömürmesi gibi gerçekliklerin tasvir edildiği bu eser protest tavrı yansıtmaktadır. Bruegel’in toplumda var olan acımasız düzene karşı çıkması ve güçlü ile güçsüz arasındaki dengeyi farklı bir perspektiften izleyiciye sunması, toplumsal gerçeklikte süregelen normları yeniden sorgulamaya itmektedir. Sanat tarihi profesörü Henry Luttikhuisen, [20] Bruegel’in eserini şu sözler ile yorumlamaktadır: “Bir balığı yiyen dev bir balık görüyorsunuz, o da bir balığı yiyor.” bu mesaj üzerinden insanlar ile balıklar arasındaki etkileşimi şu açıdan inceliyor “Birbirimizi tüketiyoruz. Bu temelde kapitalizmin ters gittiğine dair bir uyarı.” Luttikhuisen’in yaptığı bu analiz ışığında büyüğün küçüğe, zenginin yoksula, gücünün güçsüze galip geldiği bu döngüyü kapitalizm ile bağdaştırmak, insanların arasındaki bu güç savaşının balıklar aracılığıyla izleyiciye sunulduğu çıkarımını yapmak mümkün hale gelmektedir.

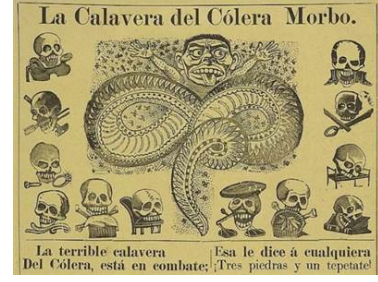
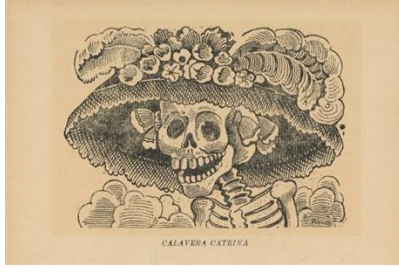
Şekil 8’de yer alan “Beer Street & Gin Lane” isimli eser, W. Hogarth’ın 18. Yy İngiltere’inde zorlu ekonomik koşulların toplumsal yapıyı nasıl deforme edebildiğini göstermektedir. Bozulan toplumsal yapı ve dejenere olmuş ahlaki yapının kaynağını İngiliz birası tüketimi ile cin tüketimine dayandırmakta, içki tüketiminin sonuçlarını fayda-zarar karşılaştırması ile kitlelere sunmaktadır. BBC’ye göre [21] fiyat ve ulaşılabilirlik çerçevesinde alt sınıf tabakası tarafından tüketilen cin; hırsızlık, fuhuş, işsizlik, hastalıklar, istismarlar gibi sorunlara yol açmaktadır. Bu toplumsal sorun ise Hogarth’a ilham kaynağı olmaktadır. Toplumsal yapının iyileştirilmesi, cin tüketimi yerine bira tüketiminin teşvik edilmesi, ulusal birliğin sağlanması gibi amaçlar güden bu eserde bira tüketen insanlar ile cin tüketen insanların içinde bulunduğu durumu karşılaştırmalı yöntemler ile ele almaktadır.

Şekil 8. Beer Street & Gin Lane, W. Hogarth, 1751 [22].

Şekil 9’da yer alan “La Calavera Catrina” isimli eser, Teran’a göre [23] yerel kültür mirası yerine, dönemin Fransız modasını tercih eden burjuva sınıfına tepki amacı taşımaktadır.

Ruthie ise [24] “La Calavera Del Colera Morbo” isimli eserin toplumsal sınıf farklılıklarına dikkat çektiğini ifade etmektedir. Meksika toplumunu etkileyen kolera salgınından esinlenen Posada, eserinde bir salgın karşısında tüm insanlığın aciz olduğunu ve ölümün sınıf farklılığını gözetmediğini işlemektedir. Şekil 10’da yer alan görselde Martinez [25] duvar resminin üslup analizinde Mella’nın portresini Gattarno’nun, öğrenci ve işçilerden oluşan yan sahnelerin ise Castano tarafından yapıldığını ifade etmektedir. Analizlerine şunları eklemektedir: “Sanatçı, Mella’nın portresini Tina Modotti’nin 1928’de çokça tekrarlanan fotoğrafındaki duvar resmine dayandırdı. Mella’nın öldürüldüğü sırada sevgilisi ve yol arkadaşı olan Modotti, Mella’yı yakışıklı, atletik ve yoğun olarak tasvir etti. Fotoğrafı, dikkatli bir Mella’yı gösteriyor, başı keskin profilli, sağlam bir boyunlu ve bir işçi gömleği giymiş geniş bir üst gövde ile. Gattorno görüntüyü büyüttü ve basitleştirdi, vizyoner bir liderin cesur bir temsiline dönüştürdü. Muhtemelen projenin bağlamı ve hamileri, projenin benzersiz niteliklerine katkıda bulundu: aynı resimde iki sanatçının iş birliği, kendine özgü komünist konusu ve grafik görsel dili.”

Şekil 9. La Calavera Catrina, Jose Guadalupe Posada, 1910-1913 [24], La Calavera Del Colera Morbo, Jose Guadalupe Posada, 1910 [24].

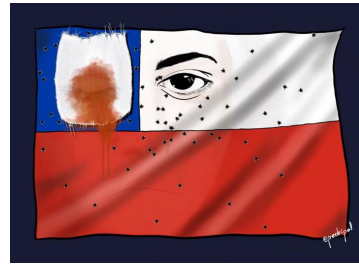

Şekil 10. Antonio Gattorno, Gabriel Castano, 1933 [26].

Şekil 11. Şili protest duvar resimleri [27].

Görsel sanatçı Gabriela Mesones Rojo [27] Şekil 11’de yer alan duvar resimleri ve grafitilerden oluşan sokak sanatını 1970’lerde General Augusto Pinochet’in askeri ve siyasi alanda izlediği politikaları protesto etmek ve değişimin öncüsü olabilmek için önemli ve uzun bir geleneğin parçası olarak değerlendirmektedir. İki duvar resminde de dikkat çeken önemli detay figürler üzerindeki gözlerdir. Sebastian Pinera yönetiminde Şili halkının değişimi başlatma amacıyla gerçekleştirdiği protestolarda acımasız polis müdahalelerine başvurulmaktadır. Polis müdahalesi sonucu atılan mermiler yüzünden kör olan protestoculara dikkat çekilmektedir. Pinera’ya yöneltilen öfke, protestocular üzerindeki acımasız baskı ile protest ifade biçimlerinin çeşitlilik kazanmasını da beraberinde getirmektedir.

Şekil 12. Şili protest duvar resmi [27], Şili protest illüstrasyon örneği [28].

İspanyol illüstratör Pedri Pol'a ait Şili bayrağı illüstrasyonu da Şili'de meydana gelen protestolardan ilham alarak oluşturulmuş örneklerdendir (Şekil 12). Metaforik bir yaklaşımla bayrak ve protesto temasını işlerken, yönetimin mevcut baskısının Şili halkına verdiği hasara dikkat çekmektedir. Şili bayrağında yer alan yıldızı, bandajlı ve kanayan bir göz metaforu ile tasvir etmektedir. CIA resmî web sitesinde [29] yer alan verileri Şili bayrağının analizi doğrultusunda yorumlayacak olursak; mavi gökyüzünü, beyaz And Dağları'ndaki karları, kırmızı ise ülkenin bağımsızlığı için kan döken kahramanları temsil etmektedir. Beyaz yıldız onuru ve ilerlemeyi sembolize etmektedir. Pedri Pol'un yapmış olduğu çalışmada, protestocuların bir mermi ile yaşadığı mağduriyet bayrak üzerinden sentezlenmektedir. İlerlemeyi ve onuru temsil eden yıldız, protestocunun gözlerinden birini oluşturmaktadır. İlerlemeyi, değişimi ve onuru temsil eden yıldız; protestoculara yani ülkenin aydınlık yüzüne ve yarınlarının teminatına atılmış bir mermi ile yara almaktadır. Pina komutasındaki güvenlik güçlerinin ülkenin onuruna ve ilerleme ilkesine verdiği hasar, illüstrasyonun temel konusudur. Mevcut düzenin değişimini, gelişimini ya da onarımını teşvik eden toplumsal hareketlerin illüstrasyonlar ile aktarım bağlamında önemli roller üstlendiğini söylemek verilen örnekler ışığında mümkün hale gelmektedir. Toplumlar üzerinde manipülatif stratejiler izleyen yönetimler, protesto içeriği, protesto aktörleri ya da yerel değerler teması kullanılarak gerçeküstü ifadeler ve metaforlar aracılığı ile hicvedilmektedir. Bu noktada tarih bağlamında seyreden olayların illüstrasyonlar aracılığı ile aktarımı somut örnekler çerçevesinde değerlendirme yapabilmemize ve o dönemin mevcut toplumsal yapısını yorumlayabilmemize imkân tanımaktadır.

Şekil 13. Nous Sommes Tous Indesirables, 1968 [30].

Şekil 13'te Amerikalı gazeteci Rubin'in ifadesine göre [31] 1968 yılının mayıs ayında Fransa'da gerçekleşen aktivist eylemlerden bir sahne yer almaktadır. Gençlik lideri olarak bilinen ve eylemlere katılan Daniel Cohn Bendit'in polise karşı provakatif bir yüz ifadesine büründüğü görülmektedir. Fotoğrafın yanındaki posterde ise Bendit'in ikonik protest yüz ifadesinin altında "Hepimiz İstenmeyeniz" sloganı yer almaktadır. Şekil 14'te dönemin cumhurbaşkanı Charles De Gaulle "Genç Ol ve Kapa Çeneni" sloganı ile gençlerin ifade özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar eleştirilmektedir. Gaulle'nin politikalarına getirilen protest bakış açısı, fiziksel görünümü ile karikatürize edilerek ortaya konmaktadır. Gaulle'nin Fransa haritası ile bir çocuğun başını okşar pozisyonda tasvir edildiği afişte halk üzerinde kurduğu baskı ve kontrolçülük eleştirilmektedir. "Tatile gitmek için oy verin" söylemi ile ödül ceza yönetimi anlayışının halk üzerinde kurduğu hâkimiyet, o zamanın Fransa'sı hakkında ipucu vermektedir.

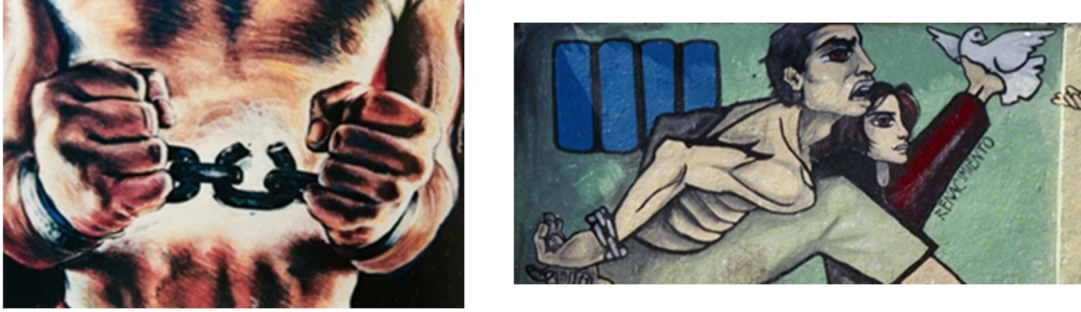

Şekil 14. Souis Jeune Et Tais Toi, Charles De Gaulle, Votez Toujours Je Ferai Le Reste [30].

4. İllüstrasyonda protest kodların imgesel çözümlemesi

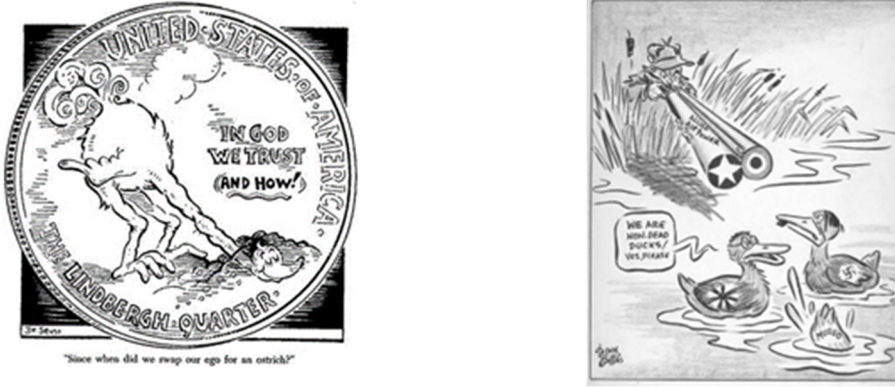
Moench [32] protest illüstrasyonlardaki çeşitliliği; ait oldukları dönemlerin şartları çerçevesinde değerlendiren Moench, bu etkenleri baskı yöntemleri, okur yazar oranları, gazetecilik faaliyetleri gibi başlıklar altında açıklamaktadır. Moench'e

göre 1700'lü yılların sonunda daha ucuz baskı maliyetlerinin sağlanması ve gazetelerin dağıtım faaliyetlerinin artması kamusal alanlarda algı yönetimine imkân tanımaktadır. Daha geniş kitlelere iletilen ideolojik metaforlar, toplumun her kesimine ulaşabilmekte ve etkileşime geçebilmektedir. Okur yazarlığın kısıtlı olduğu zaman diliminde görsel ifadeler, geniş kitleler ile iletişim kurmada önemli roller üstlenmektedir. Antik Dönemlerden başlayarak geniş kitlelere protest ruhu empoze eden illüstrasyonlarda kullanılan metaforlar, ortaya konma amacına göre kodlanmaktadır. Evrensel çapta zincirler; esareti, mahkumiyeti ve köleliği betimlerken beyaz güvercin ile zeytin dalı barışı simgelemektedir (Şekil 15).

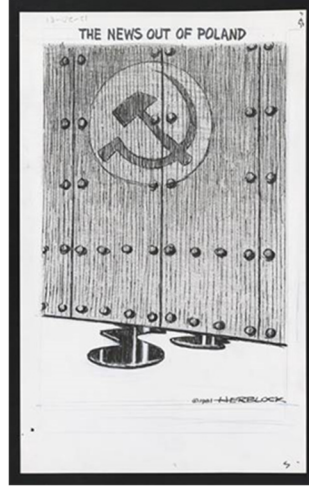
Şekil 15. Andres Romero Spethman, 1987 [33].

Protest illüstrasyonlarda imgesel çözümler kimi zaman hayvan figürlerinin karakteristik yönü ile, kimi zaman eleştirilen figürlerin karakteristik özellikleriyle, kimi zaman da yalnızca evrensel olarak kabul görmüş semboller ile sağlanmaktadır. Örneklendirecek olduğumuzda Nazi Almanyası'na gamalı haç ile kodlanırken, Adolf Hitler ikonik bıyığı ile kodlanmaktadır.

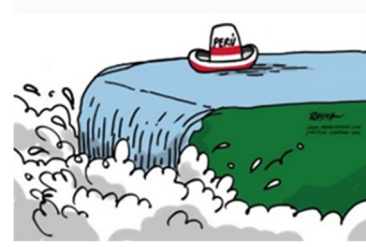

Şekil 16. Dr. Seuss, 1941-1943 [34], sağda John Collins, Double-Barrel Gun, 1943 [35].

Şekil 16'da Dr. Seuss'un illüstrasyonunda yer alan tavus kuşu, başını toprağa gömmüş şekilde tasvir edilmektedir. "In God We Trust And How?", "Tanrı'ya güveniyoruz ama nasıl?" sorusu ile felsefi bir soru yöneltmektedir. ABD halkına gönderme yapan bu illüstrasyonda "gerçeklerden kaçarak saklanmak/saklandığını sanmak, bir olay ya da tehlike karşısında yararlı olmayacağı apaçık ortada olan kaçamak bir yola sapmak" eylemi deve kuşu metaforu ile yansıtılmaktadır. Sağda yer alan John Collins'in illüstrasyonunda ise Kızıl Ordu'nun sembolünün yer aldığı tüfeğin üzerinde "Müttefik Hava Kuvvetleri" yazmaktadır. Gölde yüzen ördeklerin üzerinde ise Nazi Almanyası, Balkan toprakları ve İtalya'yı betimleyen imgeler yer almaktadır. Mussolini vurulmuş ve suyun dibine batmak üzeredir. İtalya'nın kaderini yaşamak üzere olan ördeklerden Balkan topraklarını temsil eden ördek teslim olmaktadır. Nazi Almanyası ise meydan okurcasına tüfeğe doğru yönelmektedir. Grotesk ifadeye başvuru bu çalışmada Nazi Almanyası'nı temsil eden örneğin; dönemin diktatör lideri Adolf Hitler'in ikonik fiziksel özellikleri ile betimlenmesi göze çarpmaktadır. Şekil 17'de "The News Out Of Poland" isimli illüstrasyon yer almaktadır. "Polonya'dan Haberler" başlıklı illüstrasyonda Sovyet desteğini arkasına alan Polonya Hükümeti'nin sivil halk üzerine uyguladığı baskı ve şiddete vurgu yapılmaktadır. Demir kapının üzerinde orak ve çekiç yer almaktadır. Sovyetler Birliği'ni temsil eden bu sembol, sivil halk üzerindeki cüretkarlığın dayanak noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapının ardında neler olduğu bilinmemekte, olayların görünen yüzünde ise vahşetin acımasız gerçekliği yer almaktadır. Kapının altından sızan kan, bu vahşete atıfta bulunmaktadır. Hükümet tarafından gerçekleştirilen kıyım bir sır kapısı olarak yansıtılmaktadır. Polonya'dan gelen haberlerin iç acıcı olmadığına da vurgu yapılmaktadır.

Şekil 17. The News Out Of Poland, Herbert Block, 1981 [36].

Şekil 18. Solda Adan Iglesias Toledo [37], sağda Rayma Suprani, Pedro Castillo, 2021 [38].

Şekil 18’de solda Kübalı sanatçı Adan Iglesias Toledo [37] Pedro Castillo’nun Ceza Kanunu’nun 346. Maddesi gereğince anayasal düzeni ihlal ettiği iddiasıyla tutuklanması üzerine protest bir çalışma ortaya koyduğu görülmektedir. Eserinde Castillo’nun ikonik şapkası ile mahkumiyeti betimleyen kodlamalara yer verdiği, arka plana ise Peru bayrağını eklemektedir. Sağda yer alan Suprani’nin illüstrasyonunda Peru seçimlerinde Castillo’nun ikonik şapkasını bir akarsu yatağında ilerlerken tasvir ettiği görülmektedir. Seçimlerin kazanılması durumunda Castillo’nun politikalarının Peru’yu bir felakete sürükleyeceği mesajı verilmektedir. Castillo’nun otoritesi şapka ile ifade edilirken aynı zamanda ülkenin mevcut durumuna da atıf yapılmaktadır [39]. Gerçeküstü ifade biçimlerinde başvurulan imgesel yöntemler, anlatımın kitlelere güçlü, etkili ve doğrudan aktarılması amacını taşımaktadır. İmgesel kodlamaları çözümleyebilme süreci ise gerçekliğin gerçeküstü dilleri temsili, taklidi ve algılama temellerine dayanmaktadır. Bu bağlamda kitleler felsefik yaklaşımlar çerçevesinde verilmek istenen mesajı analiz edebilmektedir [39]. Gerçeküstü ifade biçimleri protest amaçlara hizmet etme noktasında; Karikatür, Etiketleme, Sembolizm, Metinsel Detaylandırma, Analogiler, Stereotipler şeklinde sınıflandırılmaktadır.

4.1. Karikatür

Toplumsal konuların gerçekliğini, gerçeküstü ifade ile yansıtmaya olanak sağlayabilen karikatürler, temsili figürlerin fiziksel yönlerinin abartılı bir şekilde ortaya konması ile oluşturulmaktadır. Ahlaki değerlerin dejenere olması, toplumların yapılanmak yerine çıkmaza giren politikalara maruz kalmasına sebep olan figürlerin; eleştirilen yönleri ışığında estetikten uzak biçimde ifade edilmesi, mevcut yönetim ve iktidar sahiplerinin, kitleler üzerinde farkındalık yaratmak üzere eksi yönlerinin vurgulanması karikatürize ifadeler ile ele alınabilmektedir.

4.2. Etiketleme

Protest illüstrasyonların ortaya konduktan sonra kitleler üzerinde etki bırakabilmesini kolaylaştırmak ya da netleştirmek amacı ile etiketleme yöntemi benimsenmektedir. Tarihi bir sahnenin aktörleri; illüstrasyonun arka planında yer alan olay örgüsünün anlaşılabilmesi için isimleri ile ifade edilmektedir. Tarihsel arka planın çözümlenebilmesi için illüstrasyonda yer alan figürlerin tanınabilir hale getirilmesi, ya da anlam kargaşasının önüne geçilmesi açısından önem taşımaktadır.

4.3. Sembolizm

Protest illüstrasyonlarda sıklıkla rastlayabileceğimiz metaforlar, kitlelerin anlayabileceği semboller ile kodlanmaktadır. Beyaz güvercinin ve zeytin dalının barışı, gamalı haçın Nazileri, Sam Amca’nın Amerika’yı temsil etmesi kodlanan sembollerin karşılık geldiği çözümlenmelidir.

4.4. Metinsel detaylandırma

Protest illüstrasyonlar, görsel ifadelerin dayanak noktalarını aydınlatılabilmek için metinler ile detaylandırılmaktadır. Protest illüstrasyonların toplumsal gerçekliklerden beslendiği göz önüne alındığında, analiz aşamasında söz konusu gerçekliklerin arka planını bilmek gerektirmektedir. Gerçekliklere ayna tutmak ve yorum katmak; bilgi birikimi ihtiyacını metinsel detaylandırma ile karşılamaktadır.

4.5. Analoji

Tekerrürden ibaret olan tarihi gelişmelerin; protest illüstrasyonlara yansıma noktasında olaylar ve figürler arasında kurulan benzerlik- farklılık ilişkisi analoji kavramına karşılık gelmektedir. Karmaşık dillerden arındırılarak yalın hale getirilmek istenen protest senaryolar mesajın kolay ve etkili bir şekilde kitlelere aktarımını sağlamaktadır.

4.6. Stereotipler

Toplumsal olayların çeşitli etnik grupların küresel çaptaki etkileşimleri ile şekillenmesi protest illüstrasyonlarda stereotiplerin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Bu yaklaşımın etnik grupları merkezine alması, etik açıdan tartışmaya açıldığında ırkçılık olarak değerlendirilmemizi kaçınılmaz kılmaktadır. Bu etken çerçevesinde toplulukların ait oldukları kökenleri stereotipler ile ifade edilmektedir. Bu stereotipler Uzakdoğu ve Asya, Latin, Afrika kökenli gruplar ile belirgin bir şekilde kendini göstermektedir.

Protest illüstrasyonlarda sıklıkla başvurulan sembolizm unsurları ve bu unsurların çözümlemelerinin tablolaştırılmış verileri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Sembol ve anlamlar [40].

Sembol	Anlam
Dolar İşareti	Para
Çekiç & Orak, Kırmızı Yıldız	Komünizm
Ahtapot	Doyumsuzluk, Emperyalizm
Gamalı Haç	Naziler
Güvercin & Zeytin Dalı	Barış
Azrail	Ölüm
Kukla	Yönetilen, Kontrol Edilen
Boz Ayı	Rusya
Bebek & Genç Çocuk	Masumiyet
Timsah Gözyaşı	Sahte, Manipülatif Duygular
Taht & Taç	Hükümdarlık
Medusa	Düşmanı Etkisiz Hale Getirme
Anka Kuşu	Güçlenme, Küllerinden Doğma
Terazi	Adalet
Tavşan, Koyun	Masumiyet, Av
Davut Yıldızı	Yahudilik
Sam Amca, Yatay Çizgi & Yıldız	Amerika
İmparatorluk Ejderhası	Çin
Akbaba	Fırsatçı Güçler
Sinek	Rahatsız Edici Otoriteler
Aslan	İngiltere
Kartal	Güç
Ayna	Yüzleşme
Satranç Tahtası	Strateji, Plan

5. Sonuç

Tarih sahnesinin önemli süreçlerine tanıklık eden ve bu süreçlerin içinde aktif olarak rol oynayan kitleler, aktivist girişimler ile ideolojik reformlar gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu ideolojik girişimler, toplumsal hayatın çeşitli organizasyonlarında değişimi, gelişimi ve farkındalığı tetiklerken sanat dünyasına da ilham olmayı başarmıştır.

İdeolojik yapıların toplumsal hareketler aracılığı ile dışa vurumu eylem, protesto ve grev gibi etkinlikler ile kendini gösterirken sanat dünyası bu dışa vurumu entelektüel yöntemler ile ele alabilmenin yollarını aramıştır. Tıpkı eylemlere, protestolara ya da grevlere karşı alınan manipülatif aksiyonlar gibi, sanat dünyası da bu aksiyonların etkisi altına girmiş, doğrudan ya da dolaylı olarak kısıtlanmak durumu ile mücadele etmiştir. Sanatın, dayatılanın ötesine geçerek kendi gerçekliğini arayışa geçmesi protest tavrın gelişmesine zemin hazırlamış, eserlerin kodlanarak ortaya konabileceği yeni bir dilin oluşumuna da katkı sağlamıştır. Yapılan araştırmalar ışığında kitlelerin ait oldukları dönemin toplumsal tabusunu yeniden şekillendirecek aksiyonları Antik Dönemlere kadar uzanmaktadır. Toplumda değişim ya da farkındalık yaratacak türden görsel ifadelerin oluşturulmasındaki motivasyon, protest illüstrasyonların uzun bir tarihi serüvenine başlamasına ortam yaratmıştır. Toplumun arzu ettiği gerçeklik algısının çeşitli alanlara yayılımı tarihi süreç içerisinde stabil kalsa da izledikleri yol ve ifade yöntemleri değişim göstermektedir. Protest tavrı yalnızca halkların değil mevcut dönemlerinin önemli figürleri tarafından benimsenen aktivist bir duruş olarak karşımıza çıkmaktadır. Protest tavrın diller aracılığı ile kodlanarak kitlelere empoze edilmesi, Antik Yunan ve Antik Roma dönemine damgasını mitolojik karakterler ile vururken, Antik Mısır'ın tek tanrılı dinine ortam hazırlayan Akhenaton'un inanç sistemini sanat dünyasına uyarlaması ile kendini göstermektedir. Öyle ki kitlesel algı yönetimini yine kitlesel propaganda ürünleri ile gerçekleştiren Dünya liderleri, kendi dönemlerinin protest ruhlarını savaşın kaderini değiştirmek için kullanmıştır. Protest illüstrasyonlar, sanatın özgürlükçü yanına hitap ederken, aynı zamanda iletilmek istenen mesajların aktarım yollarını da çeşitlendirmeyi sağlamıştır. İletilerin karmaşık yapısını algı sürecine uygun şekilde yalınlaştıran, betimleyen ve hızlandıran illüstrasyonlar, tarihte yaşanan ikonik süreçlerin ortaya konulması ile o dönem şartlarını değerlendirmemize olanak sağlayan tarihi belge görevi üstlenmektedir. Bu belgelerden yola çıkarak her nedenin bir sonucu beslediğini, kitlelerin yaşadıkları ideolojik evrimlerin devrimsel boyutta sanata yansımış biçimlerini yakından inceleme fırsatı bulabilmekteyiz. Aynı zamanda geçmişten günümüze ortaya konan protest illüstrasyonlar, günümüz şartlarında gündeme bağlı kalarak mevcut gerçekliği farklı görsel diller aracılığı ile nasıl aktarabileceğimize ışık tutmaktadır.

Farklı bakış açıları ve araçlarla ile kodlanan görsel ifadeler evrensel bağlamda hangi anlamlar ile karşılık bulmaktadır sorusunu yanıtlayabildiğimiz bu çalışmada, protest illüstrasyonların kitle ve ideolojiler ile yaşadığı etkileşimi detaylarıyla incelenmiştir. Sanat tanımsal açıdan tartışmaların merkezinde olmayı çağlar boyu başaran bir alan olsa da, sanatın toplumu beslediği kadar toplumun da sanatı beslediği reddedilemez bir gerçeklik olarak kendini göstermektedir. Sanat tarihine damgasını vuran sanat akımlarından, sanatçıların özgün stillerini yaratma serüvenine, ait oldukları toplumun ideolojik süreçleri önemli roller üstlenmektedir. Görünenin ötesinde hikâyeleri ile kendi dönemlerinin yarınları seslenen fırçaları olarak günümüzde araştırma konusu başlığı olabilmeyi başaran protest illüstrasyonlar, felsefik ve metaforik yönleriyle protest sanata derin bir vizyon katmaktadır.

6. Yazar katkı beyanı

Makalenin yazımı, sonuçların değerlendirilmesi ve revizyonu Selin Çetinkaya ve Nihat Dursun tarafından yapılmıştır.

7. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

8. Kaynaklar

- [1] Wigan M. *Görsel İllüstrasyon Sözlüğü*. İstanbul, Türkiye, Literatür Yayıncılık, 2012.
- [2] Livet PG. *Animals In Life And Religion In The Land Of The Pharaohs*. New York, USA, Thames & Hudson, 2001.
- [3] Egypt Museum. "Ostrakon of a Cat Waiting on a Mouse". <https://egypt-museum.com/ostrakon-of-cat-waiting-on-mouse/> (13.01.2023).
- [4] Egiptologia. "The mouse and the cat". <https://egiptologia.com/el-raton-y-el-gato/> (13.01.2023).
- [5] Ezat A. "Animals In Human Situations In Ancient Egyptian Ostraca And Papyri". *Arts*, 10(3), 40, 2021.
- [6] Babcock J. Met Museum "Ancient Egyptian Ostraca: A Reevaluation". <https://www.metmuseum.org/blogs/now-at-the-met/features/2012/ancient-egyptian-ostraca> (10.10.2012).
- [7] Arkeonews. "Akhenaton Tek Tanrılı Dinin Kurucusu ya da Akıllı Bir Politikacı" <https://arkeonews.com/akhenaton-tek-tanrili-dinin-kurucusu-ya-da-akilli-bir-politikaci/> (10.10.2012).
- [8] Albretsen C. "Akhenaton Pharaoh And Heretic". *Journal Of The Norwegian Medical Association*, 119(8), 1115-1118 1999.
- [9] Watterson B. *Amarna: Ancient Egypt's Age of Revolution*. Charleston, USA, Tempus Publishing, 1999.
- [10] Berhang JM. *Unruly Wives and Dancing Girls: The Objectification of Women in Aristophanic Comedy*, Master of Arts, Montclair State University, New Jersey, USA, 2009.
- [11] Hellenic Museum. "Well Behaved Women". <https://www.hellenic.org.au/post/well-behaved-women> (13.01.2023).

- [12] Mavink. “Law and Justice- Religion, Justice, and Rights”. <https://mavink.com/post/A2C575FFA73FB0603CE81C958F27C066AM74D241/religion-justice> (13.01.2023).
- [13] O’Regan D. *Rhetoric, Comedy and Violence of Language in Aristophanes’ Clouds*. Oxford University Press US, 1992.
- [14] Parisot N, Prieur M, Schmitt L. *Rome 38*. Paris, Fransa, CGB Numismatique Paris, 2014.
- [15] Kaygısız S. *Antik Yunan ve Roma’da Onurlandırma Propaganda, Gelenek ve Kentler*. İzmir, Türkiye, Sakin Kitap, 2022.
- [16] Ancientcoinage. “Perseus and Medusa”. <https://ancientcoinage.org/perseus-and-medusa.html> (13.01.2023).
- [17] Odysseum. “Augustus Emperor”. <https://odysseum.eduscol.education.fr/augustus-emperor> (13.01.2023).
- [18] Brewminate. “The Column of Trajan: Propaganda of Empire in Ancient Rome”. <https://brewminate.com/the-column-of-trajan-propaganda-of-empire-in-ancient-rome/> (13.01.2023).
- [19] Met museum. “Big Fish Eat Little Fish”. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/338694> (13.01.2023).
- [20] Anderson M. “Sins, Virtues and Big Fish at Gallery Debut”. <https://calvin.edu/news/archive/sins-virtues-and-big-fish-at-gallery-debut> (13.01.2010).
- [21] Historyextra. “The 18th-century craze for gin”. <https://www.historyextra.com/period/georgian/gin-craze-panic-18th-century-london-when-came-england-alcohol-drinking-history/> (13.01.2023).
- [22] Wikipedia. “Beer Street and Gin Lane”. https://en.wikipedia.org/wiki/Beer_Street_and_Gin_Lane (12.10.2018).
- [23] Teran A. “Life After Death: The Resurrection of José Guadalupe Posada-The Fifth History”. <https://thefifthhistory.com/lacultura/posada> (12.10.2018).
- [24] Ruthie V. “José Guadalupe Posada, Seattle Artist League”. <https://www.seattleartistleague.com/2020/06/12/jose-guadalupe-posada/> (13.01.2020).
- [25] Martinez JA. *Cuban Art and National Identity 1927-1950*. ABD, University Press of Florida, 1994.
- [26] Martines, JA. “Modern Cuban Art”. <https://moderncubanart.com/The-Social-and-the-Real> (12.10.2018).
- [27] Rojo GM. “Chile's protest street art: The writing is on the wall”. <https://www.bbc.com/news/51628295> (13.03.2020).
- [28] Cartoon Movement. “Chile”. <https://cartoonmovement.com/cartoon/chile-0> (13.03.2020).
- [29] CIA. “Chile”. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/chile/flag/> (13.03.2020).
- [30] The Paris Review. “May ’68: Posters of the Revolution”. www.theparisreview.org/blog/2018/05/01/may-68-posters-of-the-revolution/ (12.10.2018).
- [31] Rubin AJ. “May 1968: A Month of Revolution Pushed France Into the Modern World”. <https://www.nytimes.com/2018/05/05/world/europe/france-may-1968-revolution.html> (05.10.2018).
- [32] Moench K. “Book Riot Speaking Truth To Power: A History Of Political Cartoons. Book Riot”. <https://bookriot.com/history-of-political-cartoons/> (01.09.2022).
- [33] Harvard Library. “Chilean Protest Murals”. <https://library.harvard.edu/collections/chilean-protest-murals> (01.09.2022).
- [34] UCSD Library. “Since when did we swap out ego for an ostrich?”. <https://library.ucsd.edu/dc/object/bb44718484/zoom/0> (01.09.2022).
- [35] McCord Stewart Museum. “Double-Barrel Gun”. <https://collections.musee-mccord-stewart.ca/en/objects/26681/le-fusil-a-deux-canon> (01.09.2022).
- [36] Cold War. “News Out of Poland”. <https://coldwar.unc.edu/2018/07/news-out-of-poland/> (01.09.2022).
- [37] Cartoon Movement. “El Peruano Pedro Castillo”. <https://cartoonmovement.com/cartoon/el-peruano-pedro-castillo> (12.12.2022).
- [38] Cagle. “Elections in Peru”. <https://www.cagle.com/rayma-suprani/2021/07/elections-in-peru> (05.10.2021).
- [39] Refaie E. *Metaphor in political cartoons: Exploring audience responses*. Editörler: Forceville C, Urios-Aparisi E. *Multimodal Metaphor*, 173-196, New York, De Gruyter Mouton, 2009.
- [40] History Skills. “How to interpret the meaning of political cartoons”. <https://www.historyskills.com/source-criticism/interpretation/political-cartoons/> (08.12.2022).

Hasta ve hasta yakınlarının erkek hemşireye ilişkin görüşleri: sistematik derleme

The opinions of patients and patient relatives about the male nurse: a systematic review

İsa ŞAHİN^{1*}, Ülkü BAYKAL²

¹ Hemşirelikte Yönetim, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, İstanbul, Türkiye.

isasahinmvo@gmail.com

² Hemşirelik, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

ulkubay@yahoo.com

Geliş Tarihi/Received: 25.11.2023

Bölüm/Section: Sağlık Bilimleri/Hemşirelik

Kabul Tarihi/Accepted: 20.12.2023

Derleme/Review

Özet

Bu çalışma erkek hemşirelerle ilgili yapılan çalışmaların değerlendirilerek hasta ve hasta yakınlarının erkek hemşirelere ilişkin görüşlerini ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Çalışmalara ulaşabilmek için Google Scholar, Web of Science, Pubmed, YÖK Tez Tarama ve Türk Tıp Dizini veri tabanları kullanılmıştır. Veri tabanlarında “erkek hemşire”, “hasta” “hasta yakını” ve “Türkiye” gibi anahtar sözcükler ile İngilizce ve Türkçe dillerinde taranmıştır. Veri tabanlarında yapılan taramalar sonucunda 90 ulusal yayına ulaşılmıştır. Araştırmaya dahil edilme kriterlerine uygun olan 15 yayın çalışma kapsamında değerlendirilmiştir. Tüm yayınlar çalışma yöntemleri ve bulguları açısından incelenmiştir. Türkiye’de erkek hemşireleri inceleyen çalışmaların çoğunlukla 2012-2018 yıllarında, tanımlayıcı araştırma olarak yapıldığı saptanmıştır. Hasta ve hasta yakınlarının, hemşirelik mesleğini her iki cinsiyetinde yapabileceği konusunda farkındalığı bulunmaktadır. Çalışma, Türkiye’deki erkek hemşirelere ilişkin yapılan çalışmaların çok fazla olmadığını ve erkek hemşirelerle ilgili daha fazla çalışmanın yapılmasına gereksinim duyulduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca erkek hemşirelere ilişkin yaklaşımlarını belirlemeye yönelik herhangi bir ölçek çalışmasının olmadığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Erkek hemşire, hemşire, erkek hemşire imajı, hasta, hasta yakını.

Abstract

This study was conducted to evaluate the studies on male nurses and to reveal the opinions of patients and their relatives about male nurses. To access the studies, Google Scholar, Web of Science, Pubmed, YÖK Thesis Scanning and Turkish Medical Index databases were used. The databases were searched in English and Turkish with keywords such as "male nurse", "patient", "patient's relative" and "Turkey". As a result of the searches made in the databases, 90 national publications were reached. 15 publications that met the inclusion criteria were evaluated within the scope of the study. All publications were examined in terms of study methods and findings. It was determined that the studies examining male nurses in Turkey were mostly conducted between 2012 and 2018 as descriptive research. Patients and their relatives are aware that both genders can do the nursing profession. The study revealed that there are not many studies on male nurses in Turkey and that more studies on male nurses are needed. Additionally, it was determined that there was no scale study to determine the approaches to male nurses.

Keywords: Male nurse, nurse, male nurse image, patient, patient’s relatives.

* Yazışılan yazar/Corresponding author: İsa ŞAHİN

¹ orcid.org/0000-0002-7252-4765; ² orcid.org/0000-0001-5790-5992

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1394187>

1. Giriş

Sağlık bakım sisteminde yer alan önemli mesleklerden biri olan hemşirelik, sağlıklı/hasta bireyi tüm boyutları ile bir bütün olarak ele alan sağlık disiplini [1]. Hemşireler; her ortamda bireyin, ailenin ve toplumun hemşirelik girişimleri ile karşılanabilecek sağlık ve bakım gereksinimlerini belirlemek ve hemşirelik tanılama süreci kapsamında belirlenen gereksinimler doğultusunda hemşirelik bakımını planlamak, uygulamak, denetlemek ve değerlendirmekle görevli ve yetkili sağlık meslek üyesidir. Hemşirelerin sağlık bakım hizmetlerinin sunumunda karşılaştıkları önemli engellerden biri de toplumsal cinsiyet ayrımcılığıdır [2]. Hemşirelik, tüm dünyada ağırlıklı olarak kadın mesleği olarak bilinmekte ve kadının şefkatli, şifa verici rolü ve doğasında bulunan fedakârlık ile özdeşleştirilmektedir [3],[4].

Hemşirelik mesleğinin yalnız kadınıla özdeşleşmesi, hemşirelik hizmetlerinin etkin ve verimli bir şekilde ortaya konulmasında cinsiyet temelli bir engel olarak değerlendirilmektedir [5]. 21. yüzyılda hemşirelik mesleği; profesyonelliğe ve bireyler arası etkileşime dayanan bir hizmet oluşuyla, gelişmiş ülkelerde kadınlar ve erkekler tarafından uygulanan bir meslek olarak görülmektedir [6]. Türkiye’de 1954 yılında çıkarılan “Hemşirelik Kanunu”, hemşirelik mesleğini bir kadın mesleği olarak tanımlarken, benzer eğitim ve rolü üslenen erkeklere ‘Sağlık Memuru’ şeklinde tanımlayan yasal düzenlemeler yapılmıştır. 1954 yılından 2007 yılına kadar yürürlükte kalan bu yasa, Mayıs 2007’de Resmî Gazetede yayımlanan “Hemşirelik Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” ile son bulmuştur. 2007 yılında yapılan yasal düzenleme ile birlikte hemşirelik mesleğinde cinsiyet ayrımı son bulmuş ve erkekler de hemşire olarak adlandırılarak, bu mesleğin bir üyesi olarak tanımlanmıştır [7],[8].

Bu çalışmada, Türkiye’deki erkek hemşirelere yönelik yapılan çalışmalar incelenerek, hasta ve hasta yakınlarının görüşlerine ilişkin var olan durumun ortaya konulması ve bu konudaki gereksinimlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonuçlarının Türkiye’deki erkek hemşirelerin konumunun daha iyi anlaşılması ve gelecek çalışmalar için araştırmacılara yeni bir bakış açısı sağlanması beklenmektedir.

2. Yöntem

Bu araştırma, hasta ve hasta yakınlarının erkek hemşireliği değerlendirmelerini içeren çalışmaların sonuçlarını değerlendirmek amacıyla sistematik derleme deseninde yürütülmüştür. Araştırmanın yapılmasında ve raporlanmasında PRİZMA protokolünden faydalanılmıştır [9]. Türkiye’de erkek hemşireler ile ilgili yapılmış olan nicel ve nitel çalışmalar değerlendirmeye alınmıştır. Veri tabanlarında “erkek hemşire”, “hasta” “hasta yakını” ve “Türkiye” gibi anahtar sözcükler ile İngilizce ve Türkçe dillerinde Ocak 2023-Nisan 2023 tarihleri arasında taranmıştır. Çalışmalara ulaşabilmek için Google Scholar, Web of Science, Pubmed, YÖK Tez Tarama ve Türk Tıp Dizini veri tabanları kullanılmıştır. Pubmed, Google Scholar, Web of Science veri tabanları ülkemizde yapılan fakat yurt dışındaki dergilerde yayımlanan araştırmalara ulaşabilmek amacıyla taranmıştır. 2000 ve 2022 yılları arasında yapılan ulusal/uluslararası hakemli bir dergide yayımlanan çalışmalar ile yüksek lisans/doktora tez çalışmaları değerlendirmeye alınmıştır.

2.1. Çalışmaların seçimi

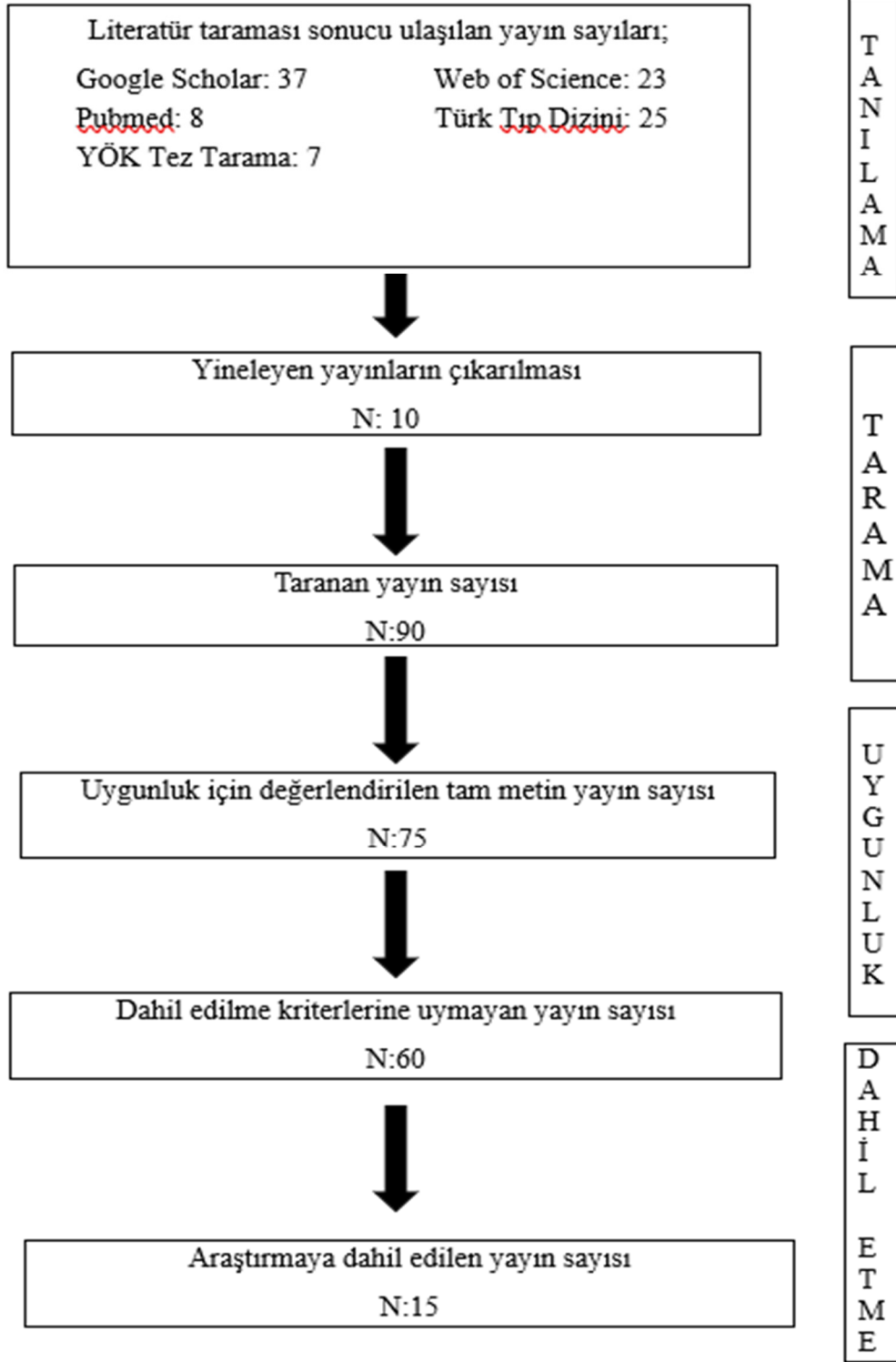
Yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen çalışmaların derlemeye dahil edilme kriterleri belirlenmiştir. Bu kriterler; çalışmanın ülkemizde yapılmış olması, erkek hemşireleri incelemiş olması, örnekleminin hasta ve hasta yakınlarının olması, 2000 ve 2022 yılları arasında yapılmış olması, çalışmanın tam metnine online olarak ulaşılabilir olması kriterleri dikkate alınmıştır. Ayrıca, derleme olan, tam metni olmayan ve örneklemini hasta ve hasta yakını olmayan çalışmalar ise dışlama kriterleri olarak belirlenmiş ve araştırma kapsamından çıkarılmıştır. Çalışmaların seçim sürecinin özeti PRİZMA akış diyagramı Şekil 1’de sunulmuştur.

Veri tabanlarının taranması sonucunda 90 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalar 83 adet makale ve 7 adet tezdten oluşmaktadır. 90 çalışmanın 15’inin tam metnine ulaşılammış ve geriye kalan 75 çalışmadan da örneklemini yalnızca hasta ve hasta yakını olan ve erkek hemşireleri inceleyen 15 çalışma ile araştırma sürecine devam edilmiştir (Şekil 1).

2.2. Verilerin toplanması

Çalışma verilerini toplamak için çalışmanın yazar/yazarları, yayımlandığı yıl, türü, örneklemini, verilerin toplandığı yer varsa kurum, araştırmanın yöntemi, verilerin toplanmasında kullanılan ölçüm araçları ve elde edilen sonuçları içeren bilgiler her çalışma için kodlanmıştır.

şekil 1. Araştırmanın PRISMA akış diyagramı.

3. Bulgular

Çalışmada incelenen araştırmaların özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Sistematik derlemeye dahil olan çalışmalara ait bilgiler (N:15).

<u>Yazar/Yazarlar</u>	<u>Çalışmanın Türü</u>	<u>Çalışmanın Yeri ve Örnekleme</u>	<u>Çalışmanın Yöntemi ve Kullanılan Ölçüm Aracı</u>	<u>Elde Edilen Sonuçlar</u>
Suveren ve ark. [10]	Araştırma makalesi	Araştırma üniversite hastanesinde cerrahi ve dahiliye bölümlerinde yatan 219 hasta ile gerçekleştirilmiştir.	Tanımlayıcı araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır	Eğitim seviyesi yüksek olan ve erkek hemşireden daha önce hizmet alan katılımcıların erkek hemşirelerin hemşirelik mesleğinde olmalarını normal karşıladıkları görülmektedir.
Karakurt ve ark. [11]	Araştırma makalesi	Araştırma bir devlet hastanesinde tedavi alan 189 hasta ile gerçekleştirilmiştir.	Tanımlayıcı araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır	Erkeklerin hemşirelik mesleğinde olmasının sağlık bakım hizmetleri sunumundaki kaliteyi artıracağı ifade edilmiştir.
Uysal, Karakoç ve Kıyak [12]	Araştırma makalesi	Araştırma Türkiye’de bir üniversite hastanesinde muayene olmak için gelen 644 hasta ile gerçekleştirilmiştir.	Tanımlayıcı ve kesitsel tipte bir araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	Erkek hemşirelerin mesleğe dahil olmasının toplumdaki hemşirelik mesleğinin imajını olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir. Ancak bazı katılımcıların erkek hemşireden bakım almak istemedikleri belirtilmiştir.
Alan ve Uğur [6]	Araştırma makalesi	Bir üniversite hastanesinde 268 hasta/hasta yakını oluşturmuştur.	Tanımlayıcı ve kesitsel tipte bir araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	Katılımcıların erkek hemşireye yönelik bakış açılarının olumlu olduğu belirlenmiştir.
Boyacıoğlu ve ark. [13]	Araştırma makalesi	Bir devlet hastanesinde kadın doğum servislerinde tedavi alan 200 kadın hasta oluşturmuştur.	Tanımlayıcı ve kesitsel tipte bir araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	Genel olarak X kuşağı kadınların, erkek hemşirelere ilişkin daha pozitif düşüncelere yönelik daha olumlu görüşe sahip oldukları söylenebilir.

Tablo 1. (devam)

Armut [14]	Yüksek lisans tezi	Bir üniversite hastanesinde tedavi alan 384 hasta oluşturmuştur.	Tanımlayıcı kesitsel tipte araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	ve bir	Katılımcıların büyük oranda erkek hemşireleri benimsediği, hastaların erkek hemşirelere ilişkin görüşlerinin pozitif yönde olduğu söylenebilir.
Cangöl ve Cangöl [15]	Araştırma makalesi	Bir devlet hastanesinde kadın doğum servislerinde tedavi alan 136 kadın hasta oluşturmuştur.	Tanımlayıcı kesitsel tipte araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	ve bir	Katılımcıların erkeklerin hemşirelik mesleğini icra etmelerini olumlu karşıladıkları fakat erkek bakım hemşirelerden alma konusunda olumsuz düşündükleri belirlendi.
Büyük ve Korkmaz [16]	Araştırma makalesi	Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk Hastanesi hizmetlerinde 220 yatan hasta annelerden oluşmaktadır.	Tanımlayıcı kesitsel tipte araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	ve bir	Katılımcıların erkek hemşirelere ilişkin pozitif düşüncelerinin olduğu belirlenmiştir.
Kostak ark. [17]	Araştırma makalesi	Bir üniversite hastanesinin pediatri servislerinde çocuğu tedavi gören 275 ebeveyn oluşmuştur.	Tanımlayıcı kesitsel tipte araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	ve bir	Genel olarak katılımcıların erkek hemşire hakkında olumlu görüşlerinin olduğu saptanmıştır.
Şahin ve Bal [18]	Araştırma makalesi	Araştırma bir üniversite hastanesinde kadın hastalıkları ve doğum kliniğinde yatan 170 hasta ile gerçekleştirilmiştir.	Tanımlayıcı kesitsel tipte araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	ve bir	Katılımcıların yaklaşık yarısının erkek hemşirelerden tedavi ve bakım alma konusunda sorunlarının olmadığını belirtmişlerdir.

Tablo 1. (devam)

Çelik ve ark. [19]	Araştırma makalesi	Atatürk Üniversitesi Aziziye Araştırma Hastanesinde tedavi olan 530 kadın hasta oluşturmuştur.	Tanımlayıcı kesitsel tipte araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	ve bir	Kadın hastalar arasında erkek hemşireden bakım almamış ve eğitim düzeyi ortalamanın altında olanların erkek hemşirelere ilişkin olumsuz görüşe sahip oldukları saptanmıştır.
Duman [20]	Araştırma makalesi (ingilizce)	Çorum Hastanesi Doğum ve Doğum Servisi'ne başvuran 150 kadından oluşmuştur.	Tanımlayıcı kesitsel tipte araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	ve bir	Serviste yatan katılımcı kadınların, kadın hemşirelerden bakım almak istedikleri ve erkek hemşirelerle ilgili tutum ve görüşlerinin olumsuz olduğu belirlenmiştir.
Tezel ve ark. [3]	Araştırma makalesi	Atatürk Üniversitesi Hastanesinde tedavi alan 320 yetişkin hasta oluşturmuştur	Tanımlayıcı kesitsel tipte araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	ve bir	Katılımcıların erkek hemşire ile iletişim kurmada zorlandıklarını ifade edilmiştir
Taşcı [5]	Araştırma makalesi	Bir devlet hastanesinde kadın doğum servislerinde tedavi alan 295 kadın hasta oluşturmuştur.	Tanımlayıcı kesitsel tipte araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	ve bir	Katılımcılar erkek hemşirelerden bakım almak istemediklerini belirtmişlerdir.
Özbaşaran ve ark. [21]	Araştırma makalesi	Manisa ili SS.K. ve üniversite hastanelerinde yatan 16 yaş üzeri 437 hasta oluşturmuştur.	Tanımlayıcı kesitsel tipte araştırmadır. Araştırmada, araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları kullanılmıştır.	ve bir	Çalışmada, hemşireliğin profesyonel amaçlara bağlanarak, erkek ve kadınlardan daha akıllı ve istekli olanlarını cezbetmeye uğraşması gerektiği belirtilmiştir.

Çalışmaların bir tanesi 2002, bir tanesi 2007, bir tanesi 2008 iki tanesi 2012, bir tanesi 2014, bir tanesi 2015, bir tanesi 2016, bir tanesi 2017, üç tanesi 2018, iki tanesi 2019 ve bir tanesi 2020 yılında yapılmıştır. Araştırmaya kabul edilen çalışmaların bir tanesi yüksek lisans tezinden ve 14 tanesi araştırma makalesinden oluşmaktadır. Araştırmaya kabul edilen çalışmaların tamamı kamu kurumlarında hastanelerde gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların 7 tanesi kadın doğum servisi ve çocuk hastalıkları servisinde yapılmıştır. Çalışmaların hepsi tanımlayıcı araştırma yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Araştırmaya dahil edilen çalışmaların tamamında veriler araştırmacılar tarafından literatür taranması sonucu oluşturulan veri toplama araçları ile toplanmıştır [3],[5],[6],[10]-[21].

4. Tartışma, sonuç ve öneriler

Bu çalışmada, erkek hemşireliğin hasta ve hasta yakını tarafından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Erkek hemşireliğin değerlendirildiği iki çalışmada, erkeklerin hemşirelik mesleğini yapmalarının bu mesleği geliştireceği ve daha ileriye götüreceği görüşü belirtilmektedir. Ayrıca hemşirelik mesleğinin daha profesyonel bir kimlik kazanarak, toplumdaki kadın mesleği algısından kurtulacağı düşünülmektedir [22],[23].

Erkek hemşirelerle ilgili hasta ve hasta yakını örnekleminde ele alınan çalışmalar incelendiğinde, hasta ve hasta yakınlarının genel olarak erkeklerin hemşirelik mesleğini yerine getirmelerini doğal karşıladıkları görülmüştür. Hasta ve hasta yakınlarının, hemşirelik mesleğini her iki cinsiyetin de yapabileceği konusunda farkındalığı bulunmaktadır [6],[17]. Kadın hasta ve hasta yakınlarının, erkeklerin hemşirelik mesleğini yapmalarına karşı olumsuz düşüncelerinin olmadığı, fakat erkek hemşirelerden sağlık bakım hizmeti almak istemedikleri görülmüştür. Erkek hemşirelerin kadın doğum, pediatri gibi alanlarda çalışması konusunda toplumun hazır olmadığı görülmüştür [11], [13],[15], [18],[19].

Hasta ve hasta yakınlarının katılımıyla gerçekleştirilen bir çalışmada, katılımcıların çoğunluğu erkeklerin hemşirelik yapmasını olumlu değerlendirmişlerdir. Aynı çalışmada katılımcılar, hemşirelik mesleğinin erkekler için uygun bir meslek olduğunu da belirtmişlerdir. İncelenen araştırmalarda da toplumun erkek hemşireleri benimsediğine ilişkin bulguların çoğunlukta olduğu görülmektedir [6]. Literatürde bu durumun tam tersini gösteren çalışmaların olduğu görülmüştür. Denizli’ de 295 kadın hasta ile yapılan bir çalışmada, tedavi alan hastaların erkek hemşireden tedavi almak istemedikleri belirlenmiştir. Ayrıca erkeklerin kadın hastaların yoğun olduğu servislerde çalışmamaları gerektiği ve hemşirelik mesleğini kadın mesleği olarak gördükleri ifade edilmiştir [5].

530 kadın hastanın katılımıyla gerçekleştirilen bir araştırmada; eğitim düzeyi yüksek olan katılımcıların erkek hemşire ile ilgili olumlu düşüncelerinin olduğu ve erkeklerin hemşire olarak çalışmasını kabullendikleri görülmektedir. Aynı çalışmada eğitim düzeyi düşük olan katılımcılar erkek hemşireden rahatsız olduklarını ve kendilerine kadın hemşirelerin bakım vermesini istediklerini belirtmişlerdir [19]. Başka bir çalışmada; eğitim durumu yüksek olan katılımcıların erkeklerin hemşirelik mesleğini yapmalarını doğal karşıladıkları ve hemşirelik mesleğinde cinsiyet ayrımcılığının olmaması gerektiğini belirtmişlerdir [10].

Konuya ilişkin yapılan çalışma bulguları, erkek hemşirelerle ilgili daha çok araştırma yapılmasına gereksinim duyulduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde erkek hemşirelerin mesleğe girmelerine yönelik farklı tarafların görüşlerini ortaya koyan çalışmalarla karşılaşılma birlikte, bu konudaki görüşleri derinlemesine inceleyen nitel çalışmaların sayısının az olduğu, sağlık çalışanlarının veya toplumun erkek hemşirelere ilişkin yaklaşımlarını belirlemeye yönelik herhangi bir ölçek çalışmasının olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda daha geniş örneklem gruplarından nicel veri toplamaya olanak sağlayacak bir ölçeğin geliştirilmesi önerilmektedir.

5. Yazar katkı beyanı

Bu çalışmada Ülkü BAYKAL makalenin başlığı, içindekilerin oluşturulmasında, giriş, sonuç ve öneriler kısmının değerlendirilmesinde; İsa ŞAHİN literatürün taranması, makalenin yazılması, verilerin toplanması, sonuç ve öneriler kısmının değerlendirilmesi ve yazılması konularında katkı sağlamışlardır.

6. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Makale herhangi bir canlı üzerinde etkiyi içermediğinden, etik kurul onayı alınmamıştır. Bu çalışmanın herhangi bir gerçek kişi ya da tüzel kişiyle arasında çıkar çatışması yoktur.

7. Kaynaklar

- [1] Kaya N, Turan N, Öztürk A. “Türkiye’de erkek hemşire imgesi”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 16-30, 2011.
- [2] Cinar D, Olgun N. “Klinik uygulamalarda erkek hemşire algısı”. *Hemşirelikte Eğitim Araştırma Dergisi*, 10(3), 3-6,2013.
- [3] Tezel A, Akpınar BA, Yurttaş A, Çelebioğlu A. “Hastalar erkek hemşireleri kabul edecekler mi”. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 16(1), 13-18, 2008.
- [4] Muench U, Dietrich H. “The male-female earnings gap for nurses in Germany: a pooled cross-sectional study of the years 2006 and 2012”. *International Journal of Nursing Studies*, 89, 125-131, 2019.
- [5] Taşçı K. “Kadın doğum servislerinde yatan hastaların erkek hemşireler hakkındaki düşünceleri”. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 10(2), 12-19, 2007.

- [6] Alan N, Uğur . “Hasta ve yakınlarının erkek hemşirelere ilişkin görüşlerinin belirlenmesi”. *Medical Sciences (nwsams)*, 13(1), 1-9, 2018.
- [7] Hemşirelik Kanunu. 8647 sayılı Resmi Gazete, 1954 (25.11.2023).
- [8] Hemşirelik Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunu. 26510 sayılı Resmi Gazete, 2007 (25.11.2023).
- [9] Moher D, Liberati A, Tetzlaff J, Altman DG, Altman D, Antes G, et al. “Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The prisma statement (Chinese Edition)”. *Journal of Chinese Integrative Medicine*, 7, 889896, 2009.
- [10] Suveren E, Alin A, ukur K, Korkmaz , nal M. “Bolu ilinde demografik karakteristiklerin erkek hemşireye yönelik tutumlar üzerindeki etkisi”. *Kırıkkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 22(3), 293-302, 2020.
- [11] Karakurt P, Yıldırım A, Aşilar RH. “Hastaların erkek hemşireler hakkındaki görüşleri”. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(3), 46-52, 2019.
- [12] Uysal H, Karakoç B, Kıyak Y. “Toplumun erkek hemşirelerden bakım alma hakkındaki düşünceleri”. *Turkiye Klinikleri Journal of Nursing Sciences*, 11(2), 162-175, 2019.
- [13] Boyacıoğlu N, zkan S, Gezer N, zge ABA, Tekel M, Teyek K. “X ve y kuşağındaki kadın hastaların erkek hemşire algısının değerlendirilmesi”. *Hemşirelik Bilimi Dergisi*, 1(1), 21-26, 2018.
- [14] Armut M. Hastaların erkek hemşirelere bakış açısının değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Okan Universitesi, İstanbul, Turkiye, 2018.
- [15] Cangl E, Cangl S. “Kadın Doğum Kliniklerinde Yatan Kadınların Erkek Hemşireler Hakkındaki Görüşleri”. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 39(1), 1-5, 2017.
- [16] Büyük ET, Korkmaz M. “ocuk Gözü ile Erkek Hemşireler”. *Journal of Pediatric Research*, 2(1), 26-30, 2015.
- [17] Kostak MA, Akçakoca S, Sıcak G. “ocuğu Pediatri Servislerinde Tedavi Gören Ebeveynlerin Erkek Hemşireler Hakkındaki Düşünceleri”. *Cumhuriyet Hem Der*, 4(1), 18-26, 2015.
- [18] şahin NH, Bal MD. “Kadın doğum kliniklerinde yatan kadınların erkek hemşirelere ilişkin görüşleri”. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi*, 1(1), 55-67, 2014.
- [19] elik AS, Pasinlioğlu T, ilek M, Çelebi A. “Kadın doğum servislerinde yatan hastaların erkek hemşireler hakkındaki düşüncelerinin belirlenmesi”. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 15(4), 254-261, 2012.
- [20] Duman NB. “The attitudes and opinions of women in Turkey about the male nurses who worked at the maternity and childbirth service”. *International Journal of Business and Social Science*, 3(19), 101-106, 2012.
- [21] zbaşaran F, Taşpınar A, akmakı A. “Hastalar kendilerine bakım verenlerin cinsiyeti konusunda ne düşünüyorlar”. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5(2), 1-7, 2002.
- [22] Erer MT, Kanat C, şahin E. ger . “Toplumun Erkek Hemşirelere Bakışı: Mersin rneği”. *Uluslararası Hakemli Hemşirelik Araştırmaları Dergisi*, 11, 137-156, 2017.
- [23] nsal A, Akalın İ, Yılmaz V. “Farklı meslek çalışanlarının erkek hemşirelere ilişkin görüşleri”. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 420-431, 2010.

Acil tıp ve acil bakım hemşireliğinin tarihsel gelişimi

Historical development of emergency medicine and emergency nursing

Derya TOPÇU^{1*}, Ülkü BAYKAL², Hatice GEGİN³

¹ Hemşirelikte Yönetim, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi - Cerrahpaşa, İstanbul, Türkiye.

derya-topcu@hotmail.com

² Hemşirelik, Sağlık Bilimleri Fakültesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

ulkubaykal@arel.edu.tr

³ Kalite Yönetim Birimi, Prof. Dr. Cemil Taşcıoğlu Şehir Hastanesi, İstanbul, Türkiye

hatice-gegin@hotmail.com

Geliş Tarihi/Received: 07.12.2023

Bölüm/Section: Sağlık Bilimleri/Hemşirelikte
Yönetim

Kabul Tarihi/Accepted: 07.01.2024

Derleme/Review

Özet

Bu çalışmanın amacı, acil hizmetlerinin tarihsel süreci içerisinde, acil hemşireliğinin geçmişten günümüze olan gelişimini, acil tıp uygulamalarının gelişimi doğrultusunda ortaya çıkan etkileşim ve değişimleri, dünyada ve ülkemizdeki gelişmeler üzerinde özetleyerek, acil hemşireliğinin ülkemizdeki durumunu ortaya koymaktır. Çalışmada Türkçe ve İngilizce dillerinde yapılan yazın tarama sonucunda elde edilen yayınlar kullanılmıştır. Tarihte acil bakım ile ilgili ilk uygulamalara, eski Yunan ve Roma dönemi kadar geçmiş zaman dilimlerinde, savaşlarda yaralıların taşınması ve ilk yardımla ilgili anlatımlarda rastlanmaktadır. Savaşlar acil bakım hizmetlerinin ortaya çıkması ve gelişmesinde belirleyici rol oynamıştır. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları, Kore ve Vietnam Savaşları'ndan elde edilen deneyimler sonucunda, acil bakıma yönelik uygulamaların gerekliliği ortaya çıkmış olup ambulans ve acil yardım ekiplerini içeren acil sağlık sistemlerinin sivil yaşama uyarlanması düşüncesi doğmuştur. Amerika Birleşik Devletleri (ABD), İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra acil bakım ile ilgili uygulamalara öncülük etmiş ve acil tıp uzmanlığını, tıpta yeni bir uzmanlık alanı olarak kabul ederek acil tıp alanındaki gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur. Acil hemşireliğine ilişkin farkındalık 1960'lı yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Oldukça geniş bir çeşitlilikteki hastalık ve yaralanmaların önlenmesi ve tedavisi sürecinde her yaş grubundan bireye bakım veren acil hemşirelerinin, daha farklı eğitimler almaları ve mesleki alanda gelişmeleri gerektiği düşünülerek uzmanlaşmaları yolunda ilk adımları bu dönemde atılmaya başlanmıştır. Acil sağlık hizmetleri hem dünyada hem de ülkemizde acil tıp alanında uzmanlaşmanın başlamasıyla ivme kazanarak günümüzdeki çağdaş seviyeye ulaşmıştır. Acil hemşireliği de acil tıp alanında yaşanan gelişmelere paralel olarak gelişim göstermiştir. Ülkemizde acil hemşireliği alanında sertifikasyon programları, lisansüstü eğitim programları gibi önemli gelişmeler olmakla birlikte; acil hemşireliği uygulama standartlarının belirlenmesi, acil hemşireliği ile ilgili bilimsel çalışmaların yapılması, acil hemşireliği uygulamaları ile ilgili kanıt dayalı araştırmaların artması, sertifikasyon programlarının içerik ve uygulama bakımından geliştirilmesi gerekmektedir. Tüm bunlara ek olarak sağlık hizmetlerinde kriz yönetiminin en yoğun olduğu acil servis kliniklerinde, acil hemşireliğini teşvik edici çeşitli uygulamalara ihtiyaç vardır.

Anahtar Kelimeler: Acil tıp, acil hemşireliği, hemşirelik.

Abstract

The aim of this study is to present the situation of emergency nursing in our country by summarizing the development of emergency nursing from the past to the present, the interactions and changes that emerged in line with the development of emergency medicine practices, and the developments in the world and in our country, in the historical process of

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Derya TOPÇU

¹ orcid.org/0009-0008-8598-6708; ² orcid.org/0000-0001-5790-5992; ³ orcid.org/0000-0001-5221-4754

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1401726>

emergency services. In the study, the publications obtained as a result of the literature review in Turkish and English languages were used. The first practices about emergency care in history can be seen as far back as the Greek and Roman periods, in the narrations which are about first aid and carrying the wounded during the wars. Wars have played a distinctive role in the emergence and development of emergency care services. Following the First and the Second World Wars, The Korean War and Vietnam War, there arose a necessity for emergency care practices and also the idea of the adaptation of emergency medical systems, which include the ambulance and emergency care staff, was born. After the Second World War, the USA not only pioneered the practices of emergency care, but it also unlocked the developments in emergency care by accepting emergency medical expertise as a new area of expertise in medical studies. The awareness about emergency care nursing started to appear in the 1960s. The first steps were about the illnesses in a broad spectrum, prevention of wounding and the education/development of the nurses who were responsible for giving care to patients of all ages. Emergency health services have reached their contemporary level since the expertise in emergency medical services both in our country and the world started. Emergency nursing has developed parallel to the developments in emergency medical services. There are significant steps, such as certificate programs and master's degree programs in emergency nursing in our country. However, the standards of emergency nursing must be justified, scientific studies in emergency nursing must be implemented and the number of evidence-based practices must rise. In addition to all these, in emergency service departments, where crisis management is the most intensive, practices that encourage emergency nursing are also needed.

Keywords: Emergency medicine, emergency nursing, nursing.

1. Giriş

Acil sözcüğü Türk Dil Kurumuna göre “hemen yapılması gereken, ivedi, ivedili, evgin” olarak tanımlanmaktadır. Tıbbi yönden acil, “aniden ortaya çıkan, hastalık ya da yaralanma nedeniyle insan yaşamını tehdit eden birey, grup ya da toplumun iyilik halini olumsuz etkileyen normal dışı olaylar ve kriz olarak algılanan bir durumu” belirtmekte olup gereksinim duyulan sağlık bakımının anında verilmesini gerektirmektedir [1]-[4].

Hastalıklar ve yaralanmalar insanın deneyimlediği önemli deneyimlerdendir. Felaketler, savaşlar ve istilalarla dolu insanlık tarihi, acil bakım deneyimi yönünden derin köklere sahip bulunmaktadır. Bu kapsamdaki çalışmalar, savaşlarda yaralananları taşıyabilmek için ambulans ve kurtarma ekiplerinin kurulması ile 17. yüzyılda ivme kazanmış, 19. yüzyılda hasta sayısındaki artış ile acil bakım giderek daha önemli olmaya başlamış, bilimsel ve teknolojik alanda yaşanan gelişmelerle uyumlu olarak günümüzdeki yerini almıştır [1],[3],[5].

Acil sağlık hizmeti; acil durumun olduğu her yerde başlatılan, hasta veya yaralıya ilk yardım ve temel yaşam desteği yapılarak acil sağlık hizmeti sunan kurum ve kuruluşlara taşınması, devamında hastanede gerçekleştirilen acil sağlık kapsamındaki hizmetler ve gerekli olması durumunda rehabilitasyon sürecine kadar uzanan, zincir şeklinde birbirine bağlı hizmetler olarak ele alınmaktadır [2],[6].

Acil sağlık hizmeti sunumunda görevli sağlık meslek üyelerinin yapı taşlarından birini de acil hemşireleri oluşturmaktadır. Florence Nightingale, hemşirelik mesleğinin kendisinin olduğu kadar acil hemşireliğinin gelişim sürecinde de önemli bir yere sahiptir. Nightingale'in Kırım Savaşı sırasında Selimiye Kışlası'nda yaptığı çalışmalar ilk acil hemşirelik uygulamaları olarak kabul edilmektedir.

2. Dünyada acil tıp ve acil hemşireliği

Geçmişte geleneksel olarak aile içindeki kadınların hasta bakım rolünü üstlenmiş olduğu görülmektedir. Çağdaşlaşma sürecinin başlarında, aile birimleri toplumlara dönüşürken tıp ve hemşireliğin teknik yönleri, genellikle sözlü öğretiler ve doğrudan gözlem yoluyla bir nesilden diğerine aktarılmıştır [5]. Temelleri Avrupa'da atılan çağdaş tıp 15. yüzyılda belirtilerini gösteren ve özellikle 18. yüzyıldan başlayarak olgunlaşan ilerlemecilik, objektiflik, kanıta dayanıklılık gibi pozitif bilimlere özgü ilkeleri izleyerek gelişimini sürdürmüştür [7].

Tarihte acil tıp ile ilgili olarak, Yunan tarihinde 14. ve 15. yüzyıllarda yaşanan savaşlar sırasında acil bakım raporlarının oluşturulduğu, Alman ve Fransız cerrahların savaş yaralılarını tedavi ettiklerine ilişkin anlatımlarla birlikte, 1487 yılında İspanya ordusunun savaşlarda yaralanan askerleri taşımak için atlı arabaları kullandığı, 1767'de Amsterdam'da, 1768'de Hamburg'ta, 1772'de Paris'te ilk arama kurtarma ekiplerinin kurulduğu belirtilmektedir. 1732 yılında ağızdan ağıza ilk ventilasyon uygulamasının yapıldığından söz edilirken, 1795'te Prusya seferinde Napolyon ordusunda atların çektiği ve “Uçan Ambulans” adı verilen taşıma aracının, yaralıların savaş alanından hızlıca alınarak sahra hastanesinde bekleyen cerrahlara götürülmesi amacıyla kullanıldığı belirtilmektedir. Napolyon savaşları sırasında yaralanma ve travma bakımına ilişkin yazılan raporlarda; bir kısım yaralıların olayın meydana geldiği savaş ortamında tedavi edilmeye çalışıldığı, bir kısım yaralılar için de ambulanslarla taşıma sistemlerinin geliştirildiğine ilişkin bilgiler yer almaktadır [5], [8], [9]. Napolyon dönemindeki savaşların acil tıp açısından bir diğer önemi de tarihsel açıdan bakıldığında ilk triyaj uygulamasının bu dönemde yapılmış olmasıdır. Napolyon'un baş cerrahı Dominique Jean Larrey'in hem insan kaynağını hem de ilaç malzeme gibi kaynakları daha iyi yönetebilmek için savaş alanında triyaj uygulayarak, askerleri daha hızlı

cepheye döndürebilmek için askerler arasında bir seçim yoluna gittiği ve ağır yaralı ölmek üzere olan askerleri bırakıp, iyileşme şansı olan askerleri tedavi etmeye odaklandığı görülmektedir [10].

İlk yardımın temellerini atan Alman Cerrah Esmarsch Schleswig'in "Savaş Alanında İlk Yardım" ve "Yaralılara İlk Yardım" isimlerini taşıyan 18. yüzyıla ait iki kitabı bulunmaktadır. Bununla birlikte 1863'te İsviçre'de Kızılhaç, 1877 yılında İngiltere'de "Acil Yardım Örgütü" kurulmuştur. ABD'de Cincinnati ve Newyork'ta hasta ve yaralıların hastanelere taşınması için özel olarak tasarlanmış araçlar 1865 -1869 yıllarında sivil ambulans olarak hizmet vermeye başlamıştır. İlk sivil ambulans organizasyonu 1878 yılında Londra'da kurulmuştur. Tarihte "First Aid" terimi ilk kez kraliçe Viktorya tarafından 1881 yılında kurulan St. Jones Yardım Örgütü'nün savaşta yaralananlar için çıkardığı kitapçıkta kullanılmıştır. 1898 yılında İngiltere'de Bartholomeus Hastanesi'nde acil tedavi ve bakım ile ilgili uygulamaların başladığı, 1900'lü yılların başında ilk motorlu ambulansın Alman ordusu tarafından kullanıldığı belirtilmektedir [8],[9].

Acil bakım konularındaki gelişmelere başlarda Almanya ve İngiltere öncülük ederken, ikinci dünya savaşı sonrasında ABD'nin öncülük etmeye başladığı görülmektedir [6]. Acil tıbbın gelişiminde, İkinci Dünya Savaşı (1940), Kore Savaşı (1950), Vietnam Savaşı (1960) ve 1990'lı yıllardaki terör savaşları gibi olaylar önemli rol oynamaktadır [11]. İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı'ndan sonra tıp uygulamaları ve hastanelerin konumu değişmiş; triyaj uygulaması, olay yerinde bakım ve hızlı ulaşım ile ilgili savaşlardan alınan derslerin sivil yaşama uyarlanabileceği farkındalığının kazanılmasıyla, acil servislerin hastane içindeki önemi artmıştır [5]. Sağlık hizmeti sunumunda; 1960'lı yıllardan önce bir oda içerisinde yalnızca bir hekim ve bir hemşire ile hizmet verilen, özellikli bakım ve tedavi uygulamalarının yapılmadığı bir dönem söz konusu iken; 1960- 1990 yılları arasında savaş alanlarından edinilen deneyimlerle birlikte, ülkelerde yaşanan terör olayları, yaralanmalar ve doğal afetler, toplumdaki kaza ve travmalara bağlı kitlesel yaralanmalar, ani ölümler ve sakatlıkların artış göstermesiyle, tek oda sisteminin yetersiz kaldığı anlaşılarak çok odalı acil servislere geçilmesi ve acil sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinin gerekliliği ortaya konmuştur [11],[12].

ABD'de Ulusal Bilimler Akademisi 1966 yılında "Kazalarda Ölüm ve Sakatlıklar: Çağdaş Toplumun İhmal Edilmiş Hastalığı" isimli bir yazı yayınlamış ve bu yazı yoğun bir ilgi görmüştür. Kaza nedeni ile meydana gelen sakatlık ve ölümlerin, çağdaş toplumların ihmal edilen en önemli sorunu olduğunu anlatılan bu raporda, 1965 yılında 107.000 kişinin bir şekilde kaza sonucu öldüğü bildirilerek, acil hastalıkları tanımlayabilmek, izleyebilmek ve tedavi edebilmek için "acil odaları" şeklindeki düzenlemenin yapılması ve bu birimlerin akredite edilmesi gerektiği önerilmiştir [11],[13]. Acil tıp uzmanlığının başlatılmasını sağlayan ve gelişimine tanıklık eden ABD'nde 1970 yılında ilk uzmanlık eğitimi başlatılmış, 1973 yılında ilk yardım ile ilgili yasa geliştirilmiş ve 1979 yılında acil tıp uzmanlığı 23. uzmanlık dalı olarak kabul edilmiştir [13].

ABD'nin acil tıp alanının travma, kalp-solunum hastalıkları ve bulaşıcı hastalıklardaki başarısı diğer ülkelerde acil tıp alanına olan ilgiyi arttırmıştır. ER, Rescue 911 ve Casualty gibi popüler televizyon programları aracılığı ile acil tıp, dünyanın her yerindeki insanlar tarafından bilinir hale gelmiştir. Acil tıp alanında elde edilen başarıların yanında, ülkelerde acil servise başvuru oranlarının artması, acil sağlık hizmetine gereksinim duyan yaşlı nüfustaki artış, uluslararası seyahatler, terör eylemleri ve toplu kaza olayları diğer ülkelerde de acil tıp sistemini geliştirme çabalarına katkıda bulunmuştur [14].

Acil tıp gibi acil hemşireliği de tarihsel olarak, hasta bakımının genellikle hastalık veya yaralanmanın meydana geldiği yerde sağlandığı, acil servislerin hatta hastanelerin olmadığı zamanlara, savaş ortamındaki hasta bakım uygulamalarına dayanmaktadır. Acil hemşireliğinin gelişim sürecinde Florence Nightingale önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Nightingale'in, 1854 yılında Kırım Savaşı sırasında yaralı askerlere bakım sağlamak için sahaya hemşirelerin çıkmasını sağlaması ve savaş alanında en ağır yaralanan veya en çok bakım gerektiren hastaları belirleyerek işe başlaması, acil hemşireliğinin de temelini attığı şeklinde değerlendirilmektedir. Nightingale ve eğittiği hemşireler, savaş koşullarında bakım hizmeti sunmaya çalışarak, akut hastalara hızlı girişimde bulunulmasının ve hizmetin etkili yönetiminin değerini göstermişlerdir. Bu süreçte; yatakları bir metre ayrı tutarak hastaların aşırı kalabalıklaşmasını azaltmak, bakım alanında havalandırma sağlamak, atların hasta bakım alanlarının yakınlarında kalmasını önlemek ve tuvaletleri her gün yıkamak gibi çevrenin düzenlenmesi ve hijyene ilişkin önlemler almışlar ve hasta bakımını doğrudan etkileyen girişimlerde bulunmuşlardır. Florence Nightingale, aynı zamanda akıl sağlığı sorunları nedeniyle göz ardı edilen hastaların sadece gereksinim duyulduğu sürece hastanede kalabilmelerini sağlamak için çalışmalarında bulunarak, acil hemşireliği uygulamalarında hasta bakımının önemli bir parçası olan hasta savunuculuğu rolünü de göstermiştir [15].

Acil hemşireliğinin tarihi, 19. yüzyılda hastanelerin önem kazanmasıyla birlikte acil bakım hizmetlerindeki gelişim ile başlasa da esas olarak acil hemşireliği 1960'lı yıllarda dikkat çekmeye başlamıştır. Bu dönemde acil birimlerde çalışan hemşirelerin rollerinin diğer alanlarda çalışan hemşirelerden farklı olduğu ve acil birime özel niteliklere sahip olmaları gerektiği anlaşılmıştır. Bu bağlamda acil birime özgü eğitimlerle profesyonel olarak yetiştirilmelerinin gerekliliğinin ortaya çıkmasıyla, acil hemşirelerinde değişim ve gelişimi sağlayacak girişimlerde bulunulmuştur [1],[3],[6],[16].

Acil servisler, 20. yüzyılın başındaki gelişimiyle uyumlu olacak şekilde New York City'de Hemşire Lillian Wald yönetimi altında "İlk Yardım Odası"nın oluşturulduğu görülmüştür. Bu ilk yardım odalarında hemşireler, yoksullara ve

göçmenlere; yaraların sarılması, göz merhemlerinin uygulanması, küçük yanıkların tedavisi, soğuk algınlığı ve boğaz ağrısı gibi yerel enfeksiyonlar, kızarıklıklar ve bazı kazalar gibi küçük acil durumlar için bakım uygulamışlardır [15],[16].

İkinci Dünya Savaşından sonra tıp uygulamaları ve hastanelerin odağı değişmiş, savaşlar sırasında askerlere sağlanan tıbbi ve hemşirelik bakımlarının, triyaj uygulamasının, hızlı ve akut bakımın hasta sonuçlarında fark yaratabileceğinin görülmesiyle birlikte alınan dersler sivil uygulamalara uyarlanmıştır. Tıbbi hizmet sunan kişilerin hastalar için sürekli hazır bulunmasıyla birlikte, hastalar mesai saatleri dışında da bakım almak için acil servislere gelmeye başlamışlardır. Acil servislere gelen hasta sayısı arttıkça, hastanelerin bakım sağlamak için giderek daha fazla sayıda hemşire atamak zorunda kaldığı ve genellikle de en deneyimli hemşireleri acil servislere görevlendirdikleri görülmüştür [5],[15].

Hemşirelikteki değişimle birlikte, acil servise daha fazla talebin olması, teknolojiye ilerlemeler, resüsitasyon prosedürlerindeki gelişmeler, hizmetlerin genişletilmesi ve acil bakımın sağlanması için hemşirelikte bir uzmanlık alanı oluşturulması gereksinimi ortaya konmuştur. Özel bir hemşirelik uzmanlık alanı olarak acil hemşireliğinin; bilimsel bilgi temelinin üzerine geliştirilmiş becerilerle birlikte, hastaların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik rol ve sorumluluklarına yenilikler getirilmiştir [12],[17].

İki vizyoner hemşire, Anita Dorr ve Judith Kelleher acil hemşireliğin bir uzmanlık alanı olarak tanınması için mücadeleyi başlatmışlardır. Anita Dorr, “Acil Servis Hemşireleri Örgütünü” kurmuş ve Judith Kelleher de derneğe “Acil Servis Hemşireleri Derneği (EDNA)” adını vermiştir. 1 Aralık 1970’te bu iki hemşire çalışmalarını “Acil Servis Hemşireleri Derneği (EDNA)” adıyla birleştirmiştir. Acil hemşireliğinin önemli kilometre taşlarından biri olan birliğin kurulması ile acil hemşireleri adına tek ses olarak profesyonel yetki standartları geliştirilmiş ve eğitim olanakları yaratılmıştır [1],[5]. 1985 yılında birliğin adı “Acil Hemşireleri Birliği (ENA-Emergency Nursing Association) olarak değiştirilmiştir. Acil hemşireliğinin bir uzmanlık alanı olarak gelişmesi EDNA’nın kurulması sonrasında hızlı bir şekilde ilerlemiştir. EDNA acil hemşireliği eğitimi için çekirdek müfredat programı geliştirmiş, Acil Hemşireliği Uygulama Standartları (Amerikan Hemşireler Birliği ile) ve Acil Hemşireliği Dergisi gibi acil hemşireliğinde çığır açıcı uygulamalara imza atmıştır. Ayrıca Amerika’da ülke genelinde acil bakımla ilgili tüm önemli çalışmalara katılmıştır [5]. EDNA tarafından 1980 yılında “Acil Hemşireliği Sertifika Programı (CEN-Certified Emergency Nurse) başlatılmıştır. Bu sertifika programı acil hemşireleri için 4 yıl süre ile geçerli olan sonrasında yenilemek üzere tekrar sınava girmeyi gerektirecek şekilde uygulanmıştır [1]. Acil hemşireliği kapsamında, ilk uluslararası konferans 1985 yılında Londra’da 78 ülkeden 600 delegenin katılımı ile gerçekleştirilmiştir [1],[3]. ENA tarafından bir diğer önemli eğitim programı, travma hemşireliğinde temel bilgi düzeyini ve uygulamaları standardize etmek amacıyla “Travma Hemşireliği Temel Kursu (TNCC-Trauma Nursing Core Course) geliştirilmiştir. Temel travma hemşireliği kursu, yeterliliği ölçen bir model ile uluslararası bir eğitim kurumu işlevi görerek ENA’nın en başarılı programlarından birisi olmuştur [1],[5]. 1995 yılında yirmi beşinci yıldönümünü kutlayan dernek, sağlam ve etkili bir hemşirelik kuruluşu olduğunu kanıtlayarak kendi alanında bir rekora imza atmış bulunmaktadır. Acil hemşireliği uygulamalarının kapsamı, yaralanmaların önlenmesini de içine alacak şekilde genişletilerek ENCARE (ENA- Yaralanmaları Önleme Enstitüsü) yapısı altında, sağlık profesyonelleri ve toplum için yaralanma ve şiddet önleme programlarını da içeren ulusal bir örgütlenmeye dönüşmüştür. 2000’li yıllara gelindiğinde internet teknolojisi, iletişim ve kaynak sağlanması konularına eğilim gösterilmiş ve bununla birlikte “Geriatric Acil Hemşireliği Eğitimi (GENE)” ve “Acil Servislerin Yönetiminde Temel Kavramlar” gibi eğitim programları başlatılmıştır. Terör saldırıları (11 Eylül olayları) sonrasında biyo-terörizm ve kitle imha silahları gibi alanlar acil hemşireleri için yeni eğitim konuları haline gelmiştir [5].

ENA, günümüzde dünya genelinde 32’den fazla ülkeyi temsil eden 40000’den fazla üyesiyle birlikte eğitim ve dayanışma ağı kurmayı amaçlayarak çıktığı yolda, acil hemşireliği için otorite, savunucu ve lobici bir ses haline dönüşmüştür. Günümüzde çıkardığı yayınları (Journal of Emergency Nursing, Pediatri Hemşireliği İçin Çekirdek Müfredat, Acil Hemşireliği Kapsamı ve Uygulama Standartları) ve eğitim programları (Acil Hemşireliğinde İleri Uygulamalar, Afet ve Acil Durum Hazırlığı, Acil Hemşireliği Sertifikası, Hasta Güvenliği vb.) ile çalışmalarına devam etmektedir [5],[15].

3. Türkiye’de acil tıp ve acil hemşireliği

Türkiye’de ilk yardım uygulamalarının resmîyete dönüşmesi, Osmanlıda 1877’de Marko Paşa başkanlığında Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa’nın girişimleri ile “Osmanlı Hasta ve Yaralılarına Yardım Cemiyeti’nin” kurulmasıyla başlamıştır. Dönemin Padişahı Abdülhamid Han, bu cemiyete başkanlık etmiş olup aynı yıl cemiyetin adını “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti” olarak değiştirmiştir. 1907’de Dr. Besim Ömer’in de katıldığı Kızılhaç’ın Londra toplantısında, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Kızılhaç üyeliği kabul edilmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra bu derneğin adı “Türkiye Cumhuriyeti Kızılay Cemiyeti” olarak bugünkü ismini almıştır [1],[18],[19].

Türkiye’de hemşireliğin önemi ve çağdaş hemşireliğin doğuşu tüm dünyada olduğu gibi savaşlara dayanmaktadır. Hemşirelik bakım uygulamalarına duyulan gereksinim savaş dönemlerinde daha görünür olmuştur. 1911 yılında Dr. Besim Ömer tarafından “Gönüllü Hastabakıcılık Kursu” açılmıştır. Ülke tarihinde ilk kez açılan ve altı aylık bir eğitim verilen bu kursa İstanbul’un tanınmış ailelerinin kızları kabul edilmişlerdir. Müslüman Türk kadınları tarihte ilk kez bu kurstan sonra Balkan Savaşı’nda (1912) görev almış, yaralı askerlerin tedavi ve bakım uygulamalarını üstlenmişlerdir [18].

1913 yılında Dr. Besim Ömer Paşa tarafından Hilal-i Ahmer merkezinde, 1914-1915 yılları arasında Darülfünun'da, 1916 yılında ise Kadırğa Doğum Kliniği'nde hemşirelik eğitim kursları açılmıştır. Avrupa'da Alman ve İngiliz okullarında eğitim alan gönüllü hemşirelerden ilk Türk hemşire Safiye Hüseyin Elbi olmuştur. Elbi, 1933 yılında kurulan Türk Hasta Bakıcılar Cemiyeti'nin kurucu üyesidir. Bu cemiyet günümüzde Türk Hemşireler Derneği olarak çalışmalarına devam etmektedir [20]. 1954 yılında 6283 sayılı kanun ile ilk hemşirelik kanunu çıkarılmış ve hemşirelik mesleğine yönelik rol ve sorumluluklar açıklanmıştır [3].

Acil yardım uygulamaları ile ilgili ilk gelişmeler 1960'lı yıllarda Kızılay'ın açtığı ilk yardım kursları ile başlamıştır. Kızılay St Jones Yardım Organizasyonu tarafından hazırlanan ilk yardım kitabını Türkçe'ye çevirmiştir. Ülkemizde acil uygulamalarından söz edilen ilk yazılı kitap, 1972 yılında "İlk Tıbbi Yardım" ismi ile Prof. Dr. Derviş Manizade tarafından yazılmıştır [9],[21].

Türkiye'de acil hizmetleri bölümüne 1980'li yılların ortalarında ilgi artmış ve Ankara Numune Hastanesi bünyesinde "Hızır Acil Servis Hizmeti" başlatılmıştır. Daha sonrasında Sağlık Bakanlığı, Üniversite Hastaneleri, Gülhane Askeri Tıp Akademisi ve SSK Hastanelerinde acil bölümleri kurulmaya başlanmıştır [9].

Ülkemizde Cumhuriyetinin ilan edilmesi sonrasında ağdaş hemşireliğin gelişimi süreci de başlamıştır. İlk hemşirelik okulu olan "Kızılay Özel Hemşirelik Yüksek Okulu" 1925 yılında kurulmuştur [22]. Bu okuldan mezun olan hemşireler afet bölgelerinde ve gereksinim duyulan diğer bölgelerde ilk yardım ve bakım uygulamalarında görevlendirilmiflerdir [6]. Sonraki yıllarda 1939'da Ankara'da Askeri Hemşirelik Okulu, 1943'te Verem Savaş Derneği ve 1946 yılından başlayarak İstanbul ilinde Sağlık Bakanlığı tarafından lise düzeyinde hemşirelik okulları açılmıştır. Gelişmelerin devam ettiği süreçte 1955 yılında Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu'nun açılması ile birlikte hemşireliğe üniversite düzeyinde profesyonel özellikler kazandırılmaya başlanması önemli gelişmelerden biri olmuştur. İlk yüksek lisans programı 1968 yılında Hacettepe Üniversitesinde açılmıştır. Hemşirelikte doktora programı ilk olarak yine Hacettepe Üniversitesi'nde 1972 yılında açılmış, bilim uzmanlığı ve doktora eğitimi verilmeye başlanmıştır [21].

Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü'nde 1996-1997 eğitim öğretim yılında Acil Hemşireliği Yüksek Lisans programı başlamıştır [1]. Tıp alanındaki eğitimlerin uzmanlıklara ayrılması ve gelişme süreçleri göz önünde bulundurulduğunda, hemşirelik alanında uzmanlaşma hızı aynı şekilde seyretmemiştir. Hemşirelik mesleğinde uzmanlık alanlarının olması gerektiği düşünülerek, ülkemizde bu alanlara özgü hemşirelik kurs programları açılmış ve acil bakım hemşireliği kursu da bu programlar çerçevesinde düzenlenmiştir. İlk kurs programı, Vehbi Koç Vakfı Semahat Arsel Hemşirelik Eğitim ve Araştırma Merkezi (SANERC) tarafından 1994 yılında 'Acil Bakım Hemşireliği Kursu' adıyla düzenlenmiş ve bu alanda daha eğitimi hemşirelerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda devam eden eğitim programı günümüzde "Acil Bakım Hemşireliği Sertifika Programı" adı altında yapılmaktadır [6].

İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu tarafından 1991 yılında yazılan "Acil Hemşireliği" kitabı, daha sonrasında 1998 yılında "Marmara Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu tarafından yazılan "Acil Bakım" ve 1999 yılında Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu tarafından yazılan 'Temel İlk Yardım Uygulamaları' isimli kitaplar acil bakım hemşireliği alanında kendini geliştirmek isteyen hemşireler için önemli kaynaklar olmuştur [1],[6].

Acil Tıp Uzmanlığının 1993 yılında başlamasının ardından, Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri'ne bağlı olarak 1994 yılında Acil Sağlık Hizmetleri birimi oluşturulmuştur. "Ambulans ve Acil Bakım Teknikerliği Programı" ön lisans eğitimi (iki yıl) olarak Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu'nda başlamış, sonrasında orta öğretim düzeyinde "İlk Yardım ve Acil Bakım Teknisyenliği" bölümleri dört yıllık eğitim veren sağlık meslek liselerinde açılmıştır [8]. Tıp dünyasındaki gelişmeler doğrultusunda Türkiye'de de "Acil Hemşireliği" gündeme gelmiştir. Geleneksel anlayışta çalışmaya yeni başlayan hemşirelerin deneyim kazandığı, sonrasında hastanelerin diğer servislerine gönderildiği, hemşire eğitimi için bir basamak ve geçiş yeri olmak yerine, acil servise özgü eğitimlerle niteliği artırılmış, hemşirelik için ayrı bir uzmanlık alanı olması gerektiği düşünülerek somut adımlar atılmaya başlanmıştır [1],[3].

Hemşirelik Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun 02.05.2007 tarih ve 5634 numarayla yayınlanmış [23] ve ardından 08.03.2010 tarihli resmî gazetede yayınlanan Hemşirelik Yönetmeliği'nde acil servis hemşiresinin görev, yetki ve sorumlulukları ayrı bir başlık altında ele alınmıştır [24].

Sağlık Bakanlığı, Acil Bakım Hemşireliği Eğitim Programı Uygulama Yönergesini 25.12.2005 tarihinde yayınlamış ve bu doğrultuda bakanlığa bağlı yataklı tedavi kurumlarının acil bakım ünitelerinde çalışan ya da çalıştırılması planlanan hemşire veya hemşirelik yetkisi almış ebelere sertifikalı eğitim verilmesi planlanmıştır. Bu kapsamda, ilki 30 Ekim - 1 Aralık 2006 tarihinde TC Sağlık Bakanlığı ve üniversite iş birliği ile gerçekleştirilen ve yılda iki defa tekrarlanan "Acil Hemşireliği Sertifika Programı" başlamıştır [16],[25]. Acil Bakım Hemşireliği Sertifikalı Eğitim Programı Standartları, 04.02.2014 tarihinde yayınlanarak yürürlüğe giren Sağlık Bakanlığı Sertifikalı Eğitim Yönetmeliğine göre sertifikalı eğitim alanı olarak belirlenmiş, eğitimin süresi, konuları ve süreçleri standart hale getirilmiştir [26].

Acil Hemşireleri Derneği, Türkiye'deki tüm acil hemşirelerini ortak bir çatı altında birleştirerek mesleki olarak güç kazanmak, acil hemşireliğinin gelişimine katkı sağlamak, acil hemşirelerini desteklemek üzere 22.03.2010 yılında kurulmuştur. Dernek, Türk Hemşireler Derneği'ne üye özel dal derneği olarak etkinliklerini sürdürmektedir [27].

Yataklı Sağlık Tesislerinde Acil Sağlık Hizmetlerinin Uygulanması Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ 16.10.2009 tarihinde yayınlanarak; acil servislerin çağın gerekleri ve günümüz gereksinimleri doğrultusunda geliştirilerek, fiziki koşullar, personel ve hizmet kıstasları, tıbbi teknoloji ve donanımın temel standartlarının belirlenerek, acil servislerin hizmet verdikleri bölgelere göre seviye belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu tebliğe ilişkin 2018 yılında değişiklikler yapılmış sonrasında da 2022 tarihinde güncellenerek son hali yürürlüğe konmuştur [28].

Günümüzde Acıbadem Üniversitesi hemşirelik yüksek lisans programları kapsamında, “Acil Hemşireliği” alanında yüksek lisans eğitimleri verilmektedir [29]. On dokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü bünyesinde 2011 yılında “Acil Hemşireliği Yüksek Lisans Programı”, 2014 yılında “Acil Hemşireliği Doktora Programı” kurulmuş, günümüzde de bu programlarda eğitim faaliyetleri devam etmektedir [30]. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü’nde Acil Tıp Hemşireliği Anabilim Dalı’nda yüksek lisans eğitim programları yapılmaktadır [31].

4. Sonuç ve öneriler

Acil tıp ve acil hemşireliği tarihsel süreç içerisinde başlangıcından günümüze kadar iç içe geçerek gelişimini sürdürmüştür. Acil sağlık hizmetleri, acil bakım hemşireliğinin temelini oluşturmuştur. Ülkemiz toprakları, çağdaş hemşireliğin doğuşuna tanıklık etmiş, yapılan uygulamalar aynı zamanda acil hemşireliğinin de temellerini oluşturmuştur. Afet dönemleri ile başlayan acil hemşireliği uygulamaları, günümüze kadar tüm dünyadaki gelişmeleri izleyerek çağdaş düzeye gelmiştir. Acil sağlık hizmetleri sunumunun hastane bölümünü oluşturan acil servisler, çalışma koşulları açısından hastanelerin en yoğun birimlerinin başında yer almaktadır. Acil servisler, işe yeni başlayan hemşirelerin deneyim kazanması için çalıştırıldığı geçiş alanları olmak yerine, acil hemşireliği alanında özel eğitim almış, deneyimli hemşirelerden oluşan özelliikli birimlere dönüşmeye başlamıştır. Acil bakım hemşireliği sunumunda kaliteyi artırmak için; acil hemşireliğinin uzmanlık alanı olarak kabul edilmesi, lisans ve lisansüstü programlar ile akademik alanda güçlenmesi, mezuniyet sonrasında gerek hizmet içi eğitimler gerekse ülke geneline yayılmış, çağımızın bilgi ve teknoloji düzeyine uygun koşullarda standardize edilmiş sertifikasyon programları uygulanması gerekmektedir. Acil hemşireliğine yönelik uygulama standartları, çağımızın gerekleri ve ülkemiz koşullarının gerçekliğinde oluşturularak yasal mevzuat ile güvence altına alınmalıdır. Ayrıca, konu ile ilgili bilimsel araştırmaların yapılarak acil hemşireliğine ilişkin kapsamlı bilimsel bilginin üretilmesine gereksinim bulunmaktadır.

5. Yazar katkı beyanı

Makalenin kapsam, içerik düzenlemesi, yazım ve düzenlemesi Derya Topçu, 3. Bölümdeki içerik düzenlemesi Hatice Gegin tarafından yapılmıştır. Makalenin ilerleme metodolojisini Ülkü Baykal üstlenmiştir.

6. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Çalışmada etik kurul onayına ihtiyaç duyulmamıştır. Çalışmanın herhangi bir kurum ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

7. Kaynaklar

- [1] Akyolcu N. “Dünden bugüne acil hemşireliği”. *İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 15(60), 173-178, 2007.
- [2] Aslan Ş, Dömbekci HA, Özen MY. “Acil sağlık hizmetlerine gereksiz başvuruların azaltılmasında önemli bir etken: sağlık okuryazarlığı”. *Avrupa Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(12), 47-62, 2017.
- [3] Orkun N, Eşer İ, Çelik GÇ. “Acil hemşireliği tarihi”. *İstanbul Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Yüksekokulu Dergisi*, 5(1), 16-25, 2017.
- [4] Türk Dil Kurumu [TDK]. <https://sozluk.gov.tr/> (20.02.2023).
- [5] Patrick VC. *Acil hemşireliği: Tarihi perspektif*. Editörler: Howard PK, Steinmann RA. Sheehy’nin Acil Hemşireliği İlkeleri ve Uygulanması, 3-15, Ankara, Türkiye, Palme Yayınevi, 2019.
- [6] Şelimen D, Gürkan A. “Historical development and current status of emergency nursing in Turkey”. *Turkish Journal of Trauma Emergency Surgery*, 15(5), 413-415, 2009.
- [7] Bozok N. “Avrupalı cadıların bostanları, İstanbullu kocakarıların çiçek aşısı ve Cinchon kontesinin kınakına ağaçları: modern tıp tarihi kadınları neden yazmadı?”. *FE Dergi*, 10(1), 139-148, 2018.
- [8] Kaba H, Elçioğlu Ö. “Acil sağlık hizmetlerinin tarihsel gelişimi sürecinde ilk ve acil yardım teknikerliği ve acil tıp teknisyenliği mesleklerinin ortaya çıkışı ve gelişimi”. *Türkiye Klinikleri: Journal of Medical Ethics*, 21(3), 127-135, 2013.
- [9] Kuşuoğlu S. *Acil Bakım*. Editör: Şelimen D. Acil Bakım, 3-21, Ankara, Türkiye, Yüce Yayın, 2004.
- [10] Durmaz H, Cebeci SP. “Acil serviste görev yapan sağlık profesyonellerinin triyaj tutumları”. *Anatolian Journal of Emergency Medicine*, 4(2), 72-78, 2021.
- [11] Öztürk D. “Ülkemizde acil tıbbın gelişimi”. <https://www.sdplatform.com/Dergi/1009/Ülkemizde-acil-tibbin-gelisimi.aspx> (21.02.2023).
- [12] Ünalı N. Acil Hemşirelerinin Çalışma Koşullarının Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye, 2008.
- [13] Karcioğlu Ö. “Ülkemizde acil tıp:26 yılın özeti”. *Afet ve Acil Tıp Dergisi*, 1(1), 19-31, 2020.

- [14] Alagappan K, Holliman CJ. “History of the development of international emergency medicine”. *Emergency Medicine Clinics of North America*, 23(1), 1-10, 2005.
- [15] Solheim J. *Emergency nursing: The Profession, The Pathway, The Practice*. Indianapolis, USA, Sigma Theta Tau International, 2016.
- [16] Çelik S. “Acil hemşireliği”. *Afet ve Acil Tıp Dergisi*, 1(1), 44-46, 2020.
- [17] Fry M. “Overview of emergency nursing Australasia”. *International of Emergency Nursing*, 16(4), 280-286, 2008.
- [18] Pektekin Ç. “The nurse - an important healthcare Professional”. *Nursing Forum*, 1, 71-6, 1998.
- [19] Saygılı S. *Türk Kızılay'ının Kurucularından: Kıymılı Dr. Aziz Bey*. 1. baskı. Ankara, Türkiye, Rıhtım Ajans, 2011.
- [20] Türk Hemşireler Derneği [THD]. <https://www.thder.org.tr/tarihce> (28.02.2023).
- [21] Şentürk SE. *Hemşirelik Tarihi*. 3. baskı. İstanbul, Türkiye, ACR Yayınları, 2021.
- [22] Ulusoy MF. “Türkiye’de hemşirelik eğitiminin tarihsel süreci”. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 2(1), 1-8, 1998.
- [23] Hemşirelik Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanunu. 26510 sayılı Resmi Gazete, 2007 (25.11.2023).
- [24] Hemşirelik Yönetmeliği. 27515 sayılı Resmi Gazete, 2010 (05.03.2023).
- [25] Çelik GO, Kıyan S, Tokem Y, Yıldırım Y, Dölek M, Akbınar C, et al. “İzmir’de çalışan acil servis hemşirelerinin eğitim gereksinimlerinin incelenmesi”. *Turkish Journal of Emergency Medicine*, 9(2), 59-64, 2009.
- [26] Sağlık Bakanlığı Sertifikalı Eğitim Yönetmeliği. 28903 sayılı Resmi Gazete, 2014 (05.03.2023).
- [27] Acil Hemşireleri Derneği. <https://ahemder.org.tr/> (28.02.2023).
- [28] Yataklı Sağlık Tesislerinde Acil Servis Hizmetlerinin Uygulanması Usul ve Esasları Hakkında Tebliğ. 31952 sayılı Resmi Gazete, 2022 (28.02.2023).
- [29] Acıbadem Üniversitesi Yüksek Lisans Programları. <https://yukseklisans.com.tr/acibadem> (01.02.2023).
- [30] Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. <https://lisansustu.omu.edu.tr/tr> (27.02.2023).
- [31] Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. <https://lisansustu.gop.edu.tr/Default.aspx?d=tr-TR> (27.02.2023).

Nükleer silahların caydırıcılık gücü bağlamında Rusya-Ukrayna krizinin analizi

Analysis of the Russia-Ukraine crisis in the context of the deterrence power of nuclear weapons

Aziz Göksal YILMAZ ^{1*}, Volkan TATAR ²

¹ Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

info@asilnet.com

² Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İstanbul Arel Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

volkantatar@rel.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 21.12.2023

Bölüm/Section: Sosyal Bilimler/Uluslararası İlişkiler

Kabul Tarihi/Accepted: 04.02.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Rusya'nın 2022 başında giriştiği, "özel askerî operasyon" olarak tanımladığı ve kısa sürede biteceği yönünde beklentisinin olduğu Ukrayna saldırısı, Ukrayna'nın gösterdiği direnç ve Batı'nın da Ukrayna'ya olan desteği sebebiyle uzamış, medyada Rusya'nın Ukrayna'nın savaşıma şevkini kırmak için taktik nükleer silahlara başvurabileceği yönünde tartışmalar yaşanmıştır. Rus lider Putin'in, Rusya'nın nükleer caydırıcı güçleri "yüksek alarm durumuna geçirdiğini" duyurması örneğindeki gibi bu kaygıları tetikleyen açıklamaları tedirginlik yaratırken, tartışmalar günümüze dek sürmüştür. Saldırının başlangıcında ise Amerika Birleşik Devletleri'nin tepkisinin yetersiz olduğuna dair eleştiriler yöneltildiğinde, ABD başkanı Biden ABD'nin tutumunu savunmuş, ekonomik yaptırımların da etkili olacağını belirterek, Rusya ile bir nükleer çatışma riski yaratacak eylemlerden kaçındığı yönünde açıklamalarda bulunmuştur. Kimi araştırmacıların, Ukrayna'nın 1994 Budapeşte memorandumu ile nükleer silahlarını teslim etmeseydi Rusya'nın bu saldırgan tutumu takınmaya cesaret edemeyeceği yönünde görüşleri de eklendiğinde, Rusya-Ukrayna krizinin nükleer silahların caydırıcı gücünün gölgesinde geliştiği ve sürdüğü müşahede edilmektedir.

Bu bağlamda çalışma, Ukrayna Rusya arasındaki çatışmaya nükleer silahların krize olan etkisi üzerinden bakmakta, krizin analizi için farklı bir perspektif sunmaktadır. Eldedilen veriler, nükleer silahların Budapeşte Memorandumu'nun imzalanmasından günümüze değin Rusya Ukrayna arasındaki ilişkileri etkilediğini, Ukrayna'nın, kaybettiği caydırıcılık sebebiyle Rusya'nın konvansiyonel saldırısına ve işgaline maruz kaldığını göstermektedir. Ayrıca Rusya'nın, Ukrayna'ya silah yardımıyla bulunan Batı'nın konvansiyonel gücündeki üstünlüğü dengeleyebilmek için sıkıştığında taktik nükleer silahlara başvurabileceğine dair dile getirilen endişeler, Ukrayna'nın bir nükleer saldırı riskiyle de karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Rusya ve Batı arasındaki nükleer dehşet dengesinin ise hâlen geçerli olduğu, tarafların bu noktada son derece temkinli davrandığına da müşahede edilmektedir.

Anahtar kelimeler: Rusya, Ukrayna, Budapeşte Memorandumu, caydırıcılık, nükleer silah.

Abstract

Russia's attack on Ukraine in early 2022, which it described as a "special military operation" and expected to end in a short time, was prolonged due to Ukraine's resistance and the West's support for Ukraine, and there were discussions in the media that Russia might resort to tactical nuclear weapons to discourage Ukraine's fighting spirit. Russian leader Putin's statements that triggered these concerns, such as his announcement that Russia had put its nuclear deterrent forces

¹ Bu makale Aziz Göksal Yılmaz'ın "Diaspora jeopolitiği ve devletlerin dış politika üretim süreçlerine etkileri: Transdinyester, Kırım ve Donbass krizleri" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Aziz Göksal YILMAZ

¹ orcid.org/0000-0003-1083-6285; ² orcid.org/0000-0001-9180-3172

DOI <https://doi.org/10.56723/dyad.1408023>

on "high alert", caused unease, and the debates continued until today. At the beginning of the attack, when criticisms were made that the US response was inadequate, US President Biden defended the US position, stating that economic sanctions would also be effective and that the US avoided actions that would create the risk of a nuclear conflict with Russia. Adding the views of some researchers that Russia would not have dared to take this aggressive stance if Ukraine had not surrendered its nuclear weapons with the 1994 Budapest Memorandum, it is observed that the Russia-Ukraine crisis has developed and continued under the shadow of the deterrent power of nuclear weapons.

□n this context, the study looks at the conflict between Ukraine and Russia through the impact of nuclear weapons on the crisis and offers a different perspective for the analysis of the crisis. The data obtained shows that nuclear weapons have affected the relations between Russia and Ukraine since the signing of the Budapest Memorandum and that Ukraine has been exposed to Russia's conventional attack and occupation due to the loss of deterrence. Moreover, concerns that Russia might resort to tactical nuclear weapons in a pinch to counterbalance the conventional superiority of the West, which is providing weapons aid to Ukraine, indicate that Ukraine also faces the risk of a nuclear attack. On the other hand, it is observed that the balance of nuclear terror between Russia and the West is still valid and that the parties are extremely cautious at this point.

Keywords: Russia, Ukraine, Budapest Memorandum, deterrence, nuclear weapons.

1. Giriş

Ukrayna, 1994 yılında ABD, Rusya ve İngiltere ile imzaladığı Budapeşte Memorandumu ile elindeki Sovyetler döneminden kalan hatırı sayılır bir nükleer cephaneliğini Rusya'ya teslim etmiştir. Realistler nükleer silahların teslim edilmesinin caydırıcılık bağlamında büyük bir hata olduğunu belirtmişler, ancak Sovyetler sonrası yeni oluşacak uluslararası düzende kendine yer edinmek isteyen Ukrayna idealist perspektiften yaklaşarak, garantör devletlerin Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü garanti ettiği, askerî güç kullanmaktan ve tehditten kaçınma gibi taahhütler sunduğu anlaşmayı imzalamıştır. Garantör devletlerden Rusya'nın 2022 başlarında Ukrayna'ya karşı giriştiği işgal hareketinin ardından ise Budapeşte Memorandumu kararının yanlışlığı ve Ukrayna'nın caydırıcılığına olan olumsuz etkisi açıkça ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çalışma, nükleer silahlarla oldukça bağlantılı bir kavram olan "caydırıcılık" kavramı üzerinde ayrıntılarıyla durarak, kavramın Rusya Ukrayna kriziyle olan yakın ilgisini analiz ederek tartışmıştır.

Garantör devletlerden diğeri olan ABD ise, Rusya'ya karşı verdiği tepkilerinin yetersiz kaldığına yönelik eleştirileri "nükleer savaş çıkma riski bulunduğunu" öne sürerek savunmuştur. ABD tarafı ekonomik yaptırımların da "en az füzeler kadar" etkili olabileceğinin belirtirken, Rusya'ya karşı bir dizi siyasi ve ekonomik yaptırımlar açıklamış, Batı ittifakının Ukrayna'ya desteği bunlara ek olarak yapılan bir takım askerî malzeme, silah ve maddi yardımlarla sınırlı kalmıştır. Bu nokta önemlidir, zira Soğuk Savaşın önemli kavramlarından olan "dehşet dengesi" kavramının hâlen uluslararası siyasetin belirleyici unsurlarından biri olduğu müşahede edilmektedir. Bu bağlamda çalışma dehşet dengesi kavramını ve Rusya Ukrayna kriziyle olan ilişkisini de analiz etmiş, ABD'nin nükleer savaş çıkma riskine karşı krize olan müdahalelerini sınırlı tuttuğu görülmüştür.

Diğere taraftan Rusya, Batı'nın artan baskısını nükleer silah kullanma tehdidini yineleyerek savurmaya gayret göstermekte, Rusya'nın köşeye sıkışırca en azından taktik bir nükleer silaha başvurarak Batı dünyasını arkasına almış olan Ukrayna'nın direncini kırmaya çalışacağından endişe edilmektedir. Bu tartışmalar ise nükleer silahlardaki taktik – stratejik ayrımını gündeme getirmiştir. Çalışma bu yüzden nükleer silahların menzil, güç ve kullanım eşliği gibi unsurlar üzerinden kategorizasyonunu analiz ederek konuyu çalışma bağlamı üzerinden tartışmıştır. Yine Rusya'nın nükleer silah kullanma riskinden söz edilmesinin başlıca nedeninin, Batı – Rusya arasındaki konvansiyonel silah dengesinin -Batı tarafında yaşanan teknolojik gelişmeler hasebiyle- Rusya aleyhine bozulması olduğu görülmüştür.

Budapeşte Memorandumu üzerinden devam eden tartışmanın bir yönü de nükleer silahların sınırlandırılması veya yaygınlaşmasının dünya barışı üzerindeki etkileri üzerinden süregitmektedir. Nükleer silahların yaygınlaşmasının bir nükleer çatışmaya yol açacağı, nükleer silahların güvenliği noktasında zaaflara yol açabileceği, terör amaçlı kullanılabilirliği gibi endişeler dile getirilirken; nükleer silahların yaygınlaşmasının caydırıcılık etkisiyle barışa hizmet edebileceğini savunan görüşler de bulunmaktadır. Elde edilen veriler, şu an için nükleer silahların sağladığı caydırıcılık etkisi hasebiyle Ukrayna-Rusya çatışmasının yayılmasına ve doğrudan bir ABD- Rusya çatışmasına dönüşmesine engel olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışma konuyla ilgili farklı görüşlere yer verirken, tartışmanın içerisinde "dünya barışının" da olması çalışmaya ayrı bir önem katmaktadır.

2. Nükleer silahlar, dehşet dengesi ve caydırıcılık

Nükleer silahların fiili olarak bir hedefe karşı kullanılması □□ Dünya Savaşı sırasında gerçekleşmiş, sadece iki hedefe karşı kullanılmasına karşı etkisi büyük olmuş, yarattığı tahribat ve ortaya çıkardığı dehşet, bugünlere kadar uzanan caydırıcılık etkisinin temelini atmıştır. Soğuk Savaş sonrası tek kutuplu dünyaya geçilmesinin ardında ise Rusya'nın askerî açıdan görece zayıfladığı dönemlerde bile büyük bir güç sayılmasının ardındaki neden de yine elindeki nükleer cephaneliği olmuştur. Nükleer silahların, gelişen teknoloji ile muazzam bir yıkım gücüne ulaşması, sadece doğrudan

kullanılmalarının değil, kullanılmaya ihtimallerinin dahi dehşet yaratmasına ve dünyada yeni güç dengelerinin oluşmasına sebebiyet vermiştir [1].

Nükleer silahların savaşın maliyetini son derece yüksek göstermesi, devletleri bu tür bir maceraya atılma konusunda isteksizliğe sürüklemektedir. Soğuk Savaş döneminde de büyük güçler arası çatışmayı engelleyen başlıca etmen de bu olmuştur [2]. Bunun en önemli delillerinden biri kuşkusuz Soğuk Savaş dönemini domine etmiş olan “dehşet dengesi” kavramıdır. Karşılıklı Kesin Mahvoluş -MAD (Mutually Assured Destruction)- kavramı üzerinde şekillenen bu denge sisteminin temelini, nükleer silahlara sahip bir devletin rakibini, o karşı saldırı yapmadan yok edememesi ve savaş dışı bırakamaması oluşturur. Soğuk Savaş esnasında taraflardan biri nükleer saldırıyı ne kadar sert ve ani yaparsa yapsın, rakibinin buna nükleer silahlara başvurarak bir tepki verebilme kabiliyetini -teorik olarak- tamamen yok edememekteydi. Bu karşılıklı olarak bir yok oluşa sebebiyet verecek durum, sürpriz ilk saldırının ehemmiyetini ortadan kaldırmıştır. İşte bu ikinci vuruş kapasitesinin ortadan kaldırılamaması dolayısıyla dönemde uluslararası siyaset bir dehşet dengesi üzerinde devinmiştir [1]. Waltz nükleer silahlara özgü bu caydırıcı durumu “saldırıya uğrayanın tepkisi nedeniyle saldırının kendisini ağır olarak cezalandıracak olmasına” dayandırır [2]. Nükleer silahların olası yıkıcı etkisi- Küba Krizi sırasında ABD Başkanı Kennedy ve SSCB lideri Kruşçev’in krizdeki davranışları örneğindeki gibi- devletleri son derece ihtiyatlı kılmaktadır. Zira sonuçta her şey kaybedilecekse savaşmanın da bir mantığı kalmamaktadır [2]. Klasik savunma saldırganına

-Ukrayna’nın şimdiye kadar Rusya’ya karşı gerçekleştirdiği gibi- başarılı bir şekilde direnmeyi amaçlarken, “caydırıcı savunma” rakibin harekete geçmesine-saldırmasına engel olacak bir güce işaret eder [1]. Nükleer silahların yaptığı da tam olarak budur.

Bu noktada çalışmanın odaklanacağı önemli bir soru ortaya çıkmaktadır. Ukrayna, Budapeşte Memorandumu ile nükleer silahlarını teslim etmemiş olsaydı [3], Rusya Ukrayna’ya bu şekilde pervasız bir operasyonu gerçekleştirebilir miydi? Stratejik Silahların Azaltılması Anlaşması’na (START) dayanarak yapılan bilgi paylaşımından elde edilen verilere göre, 90’lı yıllardan beri Sovyetlerin stratejik nükleer silahlarını dört eski Sovyet cumhuriyetiyle (Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan) paylaşmış olduğu bilinmektedir [4]. Ancak çok dile getirilmeyen bir gerçek, Soğuk Savaş’ın sonunda ortaya çıkan “dünyanın en büyük üçüncü nükleer gücü”nün ABD ve Rusya’dan sonra Ukrayna olmasıdır [5]. Silahların kontrolünün Rusya’da olduğu söylene de Ukrayna’nın bu sorunu kısa sürede çözebileceği de dönemde dile getirilmiştir [6].

ABD’li uzmanlar nükleer caydırıcılık bağlamında büyük güçleri analiz ederlerken nüfusun dört veya beşte birini sanayi kapasitesinin yarısından fazlasını yok edebilecek bir gücün gerekliliğinden bahsetseler de Waltz’ın bakış açısı oldukça önemlidir. Waltz, bir ülkenin en büyük iki şehrinin yok edilebilme ihtimalini göze alarak başka bir ülkeye saldırıp saldırmayacağını sorgulamaktadır [2]. Ancak Ukrayna’nın elinde bundan çok daha fazlası olduğu, Sovyetlerden kalan mirasın yaklaşık 1,900 stratejik, 2,275 taktik savaş başlığından oluştuğu da unutulmamalıdır [7]. Mearsheimer, bu güce gönderme yaparak henüz 1993 yılında yaptığı projeksiyonda, Rusya ve Ukrayna arasında barışın sağlanmasının zor olduğunu, Rusya’nın burayı tekrar ele geçirmek için harekete geçebileceğini ve bunun önündeki en etkili caydırıcı gücün Ukrayna’nın nükleer silahları olduğunun altını çizer. Bunun dışında hiçbir gücün- ABD dahil- anlamlı bir güvenlik garantisi oluşturamayacağını da ekler [8]. Gerçekten de anlaşmada garantör olan güçlerden Rusya, 2022 yılında Ukrayna’ya saldırarak Mearshaimer’ı haklı çıkartmıştır. Dönemde nükleer silahların teslim edilmesinin büyük bir hata olduğunu belirten eski Ukrayna nükleer üs komutanı Volodymyr Tolubko, Ukrayna’nın kaybetmekte olduğu caydırıcılığa dikkat çekmek için eski İngiliz Başbakan Thatcher’ın “savaş güçlü devletlerden kaçır” sözünü hatırlatma gereği duymuştur [9].

Ancak yukarıda sunulanlardan farklı görüşler olduğu da unutulmamalıdır. Örneğin Haines, nükleer bir güç olarak Ukrayna’nın daha avantajlı olacağına yönelik kuşkuludur. Öncelikle bu nükleer mirası “teknik ve güvenlik sorunları” nedeniyle faydası şüpheli olarak görmekte, ayrıca Sovyet mirası olan nükleer cephaneliğin veya parçalarının yasa dışı kullanımı riskini hatırlatmaktadır. Buna ek olarak Rusya’nın elinde nükleer güç bulunan Ukrayna’ya, bu silahların kontrolünü sağlama bahanesiyle de saldırabilme ve bu saldırısını meşru göstererek uluslararası camiadan üstü kapalı da olsa destek toplayabilme ihtimalini belirtir [7]. Bu tür görüşler çoğaltılabilir; ancak elimizde -şimdilik- nükleer silaha sahip iki gücün çatışmaktan kaçındığını gösteren birçok -Soğuk Savaş dönemi Dehşet Dengesi, Küba Krizi, Süveyş Krizi gibi- örnek bulunmaktadır. Waltz da nükleer silahların ABD ile Sovyetler Birliği ve Sovyetler Birliği ile Çin arasında savaş olasılığını azalttığına ve bunun farklı yerlerde de benzer etkilere sahip olacağına inanmaktadır [2]. Bu bağlamda nükleer güce sahip bir Ukrayna’nın, Rusya için benzer bir caydırıcılık etkisi yaratacağının aksini düşünmemiz için de herhangi bir sebep yoktur ve bu durumun Rusya’nın saldırgan tutumuna karşı engel oluşturacağı söylenebilir.

Konuyla ilgili bir başka önemli tartışma ise Rusya’nın Ukrayna çatışmasında -lokal etkiye sahip olması hasebiyle- “taktik” bir nükleer silah kullanma ihtimali üzerinde dönmektedir.

3. Askerî ve siyasi bağlamda strateji ve taktik kavramları, stratejik ve taktik nükleer silahlar

Rusya’nın Ukrayna’ya saldırısının şokunun henüz atlatıldığı ve Rusya’nın başarısının tartışılmaya başladığı atmosferde, siyasi tartışmalarda Rusya’nın “taktik” nükleer silahlara başvurabileceği söylentisi masaya yatırılmış, taktik ve stratejik

nükleer silahların arasındaki ayırım bir süre dünya gündemini meşgul etmiştir. Çalışma ile yakın ilgisi bulunması hasebiyle bu konunun anlaşılması oldukça önemlidir.

Öncelikle kavramsal açıdan strateji ve taktik arasındaki farkın netleştirilmesi gerekmektedir. Kökeni, eski Yunanca'da "generallik sanatı" anlamına gelen "strategus" sözcüğüne dayanan strateji kavramı, ilk dönem itibarıyla askerî anlamı ağır basan bir konumda olmuştur. Kavram zamanla kapsam genişlemesi yaşamış, askerî manasından sıyrılmış, her alanda kullanılır hâle gelmiş, günümüzde -en genel şekliyle- "rasyonel bir perspektifle, bir hedefe ulaşmak üzere uygulanan planlar bütünü" olarak kullanılmaya başlanmıştır [10]. Taktik ise stratejik planın uygulamasına yardımcı olan ayrıntılar, stratejiyi gerçekleştiren araçlar [11] ve amaca hizmet eden adımlardır. Özetle strateji ulaşılacak istenen hedef, taktikler de bu hedefe doğru gitmeyi sağlayan yollar, araçlar, eylemler ve duraklardır. Strateji olmadan taktikler amaçsız, taktikler olmadan strateji araçsız kalacaktır.

Kavramsal açıdan baktığımızda stratejik bir silah, doğrudan stratejik bir hedefi gerçekleştirmeye yönelik olan, amaçlananı doğrudan gerçekleştirebilecek güce ve kabiliyete sahip olan silahlardır denilebilir. Taktik bir silahtan bahsedildiğinde ise kastedilen amacı gerçekleştirmeye yönelik gidilen yolda bir merhaleyi geçmeye, bir engeli aşmaya yarayan, örneğin bir çatışmayı kazanmaya, düşmanın belli bir hedefine zarar vermeye yarayan unsurlardan söz edilmektedir. Taktik silah bir çatışmayı, stratejik silah bir savaşı kazanmayı hedeflemektedir de denilebilir. Örneğin Pearl Harbour Baskını ABD' nin deniz gücüne büyük bir darbe indirmeyi amaçlasa da özünde taktik bir saldırıydı [12]. ABD' nin 1945'te gerçekleştirdiği Japonya'ya olan nükleer saldırısındaki hedefi ise stratejiktir, amaç Japonya'nın teslim olmasını sağlamaktır. Nükleer saldırı gerçekten bu stratejik hedefin gerçekleşmesini sağlamış ve Japonya kayıtsız şartsız teslim olmuştur. "Küçük Oğlan" ve "Şişman Adam" adları verilen bombalarla 3 gün arayla gerçekleştirilen nükleer saldırılar sonucu sanayi üretiminin yapıldığı iki şehir neredeyse haritadan silinmiş, saldırılar esnasında toplamda 175.000 kişi ölmüş, Japonya sosyo-ekonomik olarak büyük bir sarsıntı yaşamış ve Japon halkının savaşma isteği ve iradesi kırılmıştır. Japonya İmparatoru Hirohito 12 Ağustos'ta Japonya'nın teslim olma kararını açıklamıştır [13].

Stratejik ve taktik nükleer silah kavramları arasındaki ayırım, askerî ve siyasi düzlemde farklı noktalara işaret etmektedir. Ayrıca bu noktalar ülkeden ülkeye de değişebildiği gibi, uzmanlar arasında da bir nükleer silahın stratejik olmamasını sağlayanın ne olduğu tartışılmaya devam etmektedir. Stratejik ve taktik tanımlarından yola çıkarak, teknik açıdan menzillerini ve güçlerini değerlendirdiğimizde, stratejik silahların daha uzun menzilli ve daha güçlü olacağı aşikârdır. Ancak, değerlendirme kıstasları da zamanla değişime uğramaktadır. Nükleer silahların gücü, 1,000 ton (1 kiloton) TNT patlaması üzerinden ölçümlenmektedir [14]. İlk üretilen taktik nükleer silahlar 1 kilotonun dahi altında olabiliyorken [15] Japonya'nın teslim olmasını sağlayan ve stratejik olarak değerlendirilmeyi hak eden bombalar yaklaşık 15 ve 20 kiloton gücündeydiler [13]. Günümüzde ise megaton – 1,000 kiloton üzerinden ölçülenebilecek güce sahip nükleer silahlar bulunmaktadır. Rusların 1961 yılında denediği çar bombası "hidrojen bombası" olarak sınıflandırılan daha güçlü bir kategoriye ait nükleer silahtı ve 50 megaton gücündeydi [16]; yani gücü Japonya'ya atılan bombaların yaklaşık 2500 katıydı. ABD'nin Soğuk Savaş döneminde ürettiği ve bazı varyasyonlarını NATO müttefiklerine dağıtmış olduğu "taktik" b61 [17] bombalarının gücünün ise 0.3-170 kiloton arasında [18] olduğu bilinmektedir.

Menzil ise daha sonra ortaya çıkmış bir kıstastır, zira ilk bombalar serbest düşüş bombaları olarak uçaklardan atılmakta iken, füze sistemlerinin gelişmesiyle menzil bu füzelerin erişim gücüyle alakalı hale gelmiştir. Taktik nükleer silahlar, "kısa menzilli", "taktik", "muharebe alanı nükleer silahları" gibi farklı terimlerle ifade edilebilmektedir. Örneğin NATO'nun Nükleer Kuvvet Tanımları belgesine göre, stratejik nükleer silahlar terimi -özetle- kıtalar arası ve uzun menzilli (5,500 km. ve üzeri) nükleer silahlara işaret etmektedir. Stratejik olmayan nükleer silahlar -taktik ve operasyonel nükleer silahlar- ise menzilleri 300-500 km. arası olan silahlara işaret etmektedir [19]. Bu tanımlamalar devletten devlete hatta hükümetten hükümete dahi anlam farklılıkları yaşanabilmektedir. Örneğin NATO belgelerinde görülen, Birleşik Krallık Trident savaş başlığına işaret eden alt stratejik (sub strategic) terimi buna bir örnektir ve Rus terminolojisinde buna rastlanmamaktadır [20].

Ancak ayırım sadece menzil ve silahın gücüyle değil, kullanma yetkisinin kime ait olduğu ile de ilgilidir. Nükleer silah kullanımı sıradan bir konvansiyonel silah gibi saha komutanlarının inisiyatifine terk edilmemiştir [19]. Fransa'nın de Gaulle'ün görüşlerini [2] temel alan yaklaşımında stratejik nükleer silah, sadece devletin en yüksek otoritesinin kullanımına veya kullanım tehdidinde başvurabileceği bir silaha işaret eder; Rusya benzer ifadeyle "Stratejik nükleer silahlar stratejik güçlerin hizmetindedir" demektedir. ABD askerî terminolojisindeki "stratejik olmayan nükleer kuvvetler" terimi yine önemli bir noktaya işaret etmektedir. Bunlar stratejik olmasa da operasyonel bir alanda, düşman kuvvetlere veya destekleyici tesislere karşı, ancak hareket sahasındaki komutanın "yetkilendirilmesiyle" devreye sokulabilen nükleer kuvvetlerdir [19].

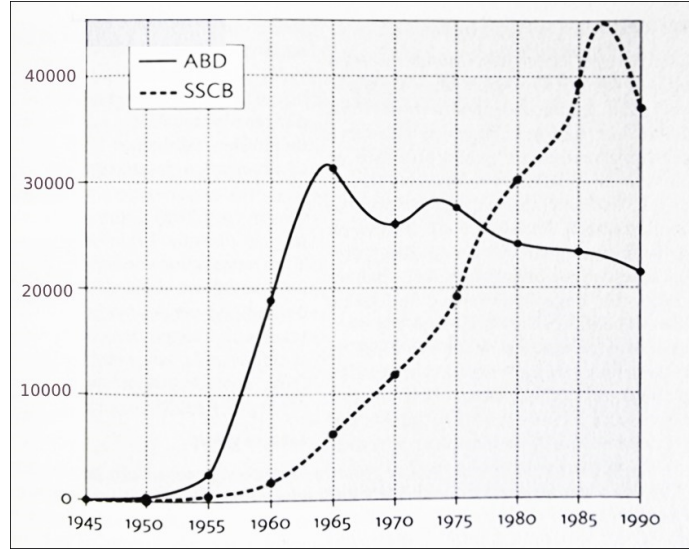
Bu bilgilerden hareket edersek, taktik ve stratejik nükleer silahlar arasındaki farklardan birinin de "kullanım eşliğiyle" ilgili olduğunu görürüz. Zira Hiroşima ve Nagazaki örneklerindeki gibi bir şehri içindekilerle birlikte yok edebilecek bir kararı vermek -sonuçlarını da dikkate aldığımızda- son derece güçken, sınırlı ve askerî operasyon sahasında salt askerî birliklere karşı düşük güçteki bir nükleer silahın kullanım kararını alma eşliğinin, nispeten daha düşük olduğunu düşünebiliriz. Üstelik herhangi bir sebeple yetki yereldeki belli bir askerî yetkiliye devredilmişse, taktik gerekçelerle bir nükleer silaha daha rahat başvurulabileceği düşünülebilir. NATO'nun Türkiye dahil bazı ortaklarına verdiği, Küba

Krizinden sonra ilk denemesi yapılmış ve kullanımdan kaldırılmış olan b61 nükleer bombalarının modernize edilmesi ve 2022 itibariyle tekrar envantere alınmaya başlanması bu sebeplerle tartışmaya yol açmıştır. Rusya, ABD'nin bu modernize edilen bombalarla "nükleer eşiği" düşürdüğünü ileri sürerek itiraz etmiş, Rus Dışişleri Bakan Yardımcısı Grushko oldukça önemli bir tespitte bulunmuştur. Grushko ABD'nin b61-12 tip modernize edilmiş serbest düşümlü nükleer bombalarının sadece isabet gücünü arttırmadığını, nükleer güçlerini azaltarak bunları "muharebe alanı silahlarına" dönüştürdüğünü ileri sürmüştür [21]. Burada Grushko'nun şu riskten de söz ettiği düşünülebilir, nükleer eşiğin düşürülmesi veya düşük güçteki nükleer silahların operasyonel kullanımının normleştirilmesi, tırmanan bir nükleer çatışmaya yol açtığı bir durumda, nükleer yok oluşu da tetikleyebilir.

4. Nükleer caydırıcılık gölgesinde uluslararası siyaset

Nükleer silahların günümüzdeki temel işlevi hakkında ABD Savunma Bakanlığının 2022 Ulusal Savunma Stratejisi belgesi de fikir vermektedir. Nükleer Duruş İncelemesi (NPR) ve Füze Savunması İncelemesinin (MDR) yer aldığı belge, nükleer silahların temel rolünü "ABD, müttefikleri ve ortaklarına" yönelik nükleer saldırıları "caydırmak" olarak belirlemekte, ancak ve ancak ABD, müttefikleri ve ortaklarının "hayati çıkarlarını savunma" amacıyla nükleer silahlara başvurulacağını belirtmektedir [22]. Rusya'da nükleer silahların "kullanma eşiği" hakkında benzer açıklamalarda bulunmaktadır. Bu yönüyle nükleer caydırıcılık iki taraf için de geçerli bir durum olduğundan nükleer tehdit çok sık başvurulan bir yol olmamaktadır.

Soğuk Savaş süresince gerçekten kullanma niyetlerinin olup olmadığı bilinmese de ABD, Kore ve Vietnam'da barış görüşmelerini baskı altına almak, Ruslar Süveyş krizinde Fransa ve İngiltere'yi bölgeden çıkarmak için "nükleer tehdide" başvurmuştur [23]. İngiltere ve Fransa, Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme kararına karşı olan askerî müdahalelerinde, Rusya'nın Londra ve Paris'e nükleer saldırıda bulunma tehdidi [24] akabinde geri adım atmaları nükleer caydırıcılığın önemli örneklerinden biridir. Kriz esnasında İngiltere ve Fransa'nın kendinden bağımsız olarak müdahalesinden memnun olmayan [23], aynı zamanda sürecin bölgesel savaştan bir dünya savaşına ve nükleer çatışmaya dönüşmesini istemeyen ABD bu tehdide müdahil olmamıştır.

Şekil 1. ABD ve Rusya nükleer silahlanma yarışı 1945-1990 [13].

Büyük bir nükleer silahlanma yarışının yaşandığı (Bkz. Şekil 1.) Soğuk Savaş döneminde NATO Avrupa'ya konuşlandığı taktik nükleer silahları, konvansiyonel silahlar manasında Sovyetlerin üstünlüğü karşısında savunma unsuru ve caydırıcı olarak kullanmıştır [25]. ABD başkanı Nixon bunu açıkça belirtmiş, Avrupa'da sadece konvansiyonel silahlara bağımlı kalmanın yenilgiyi ve toprak kaybını engellemeye yetersiz kalabileceğini söylemiştir [26]. Soğuk Savaş sonrası ise ABD'nin ve Batı'nın teknolojik olarak sağladığı ilerlemeler sayesinde NATO konvansiyonel olarak üstün durumdaki taraf haline gelmiş, bu taktik nükleer silahlara ihtiyaç duymamaya başlamıştır [25]. Silah uzmanları, artık, rollerin değiştiğini söylerken, Rusların Batının konvansiyonel gücünü dengelemek için nükleer silahlara olan ihtiyaçlarını dile getirdikleri görülmektedir [27]. Bu bağlamda - taraflar resmî olarak açıklamasa da- Rusya'nın elindeki 2000 taktik nükleer başlığa karşı NATO'nun Avrupa'da partnerlerine dağıtılmış halde yalnız 180 taktik nükleer başlığı kalmıştır [20]. Rusya'nın sıkıştığında taktik nükleer silahlara başvurabileceğine yönelik dile getirilen risk, Rusya'nın Batı karşısındaki bu konvansiyonel gücündeki zayıflığından kaynaklanmaktadır.

Üretilmiş olan taktik nükleer silahların, bavul şeklinde taşınabilir olanlarından top mermisi ile fırlatılabilen türlerine, kara mayınlarından nükleer başlıklı torpidolara kadar, sahada kullanılabilecek birçok şekli kaydedilmiştir. Davy Crockett en ilginçlerinden biridir. Bir havan aracılığı ile dahi kullanılabilen silah, ABD Atom Enerjisi Komisyonu'nun minyatür bir nükleer savaş başlığı geliştirmesinden sonra üretime alınmıştır. Önemi, elle istenilen yere taşınabilen mobil bir nükleer

silah olmasıdır [15]. Yine SADM adı verilen, bir personel tarafından -gerektiğinde paraşütle dahi- taşınabilen, sırt çantasında taşınarak cephede çeşitli şekillerde aktif edilerek patlatılabilen -Atomik İmha Mühimmatları olarak adlandırılmış- nükleer silahların da ABD tarafından geliştirilerek test edildiği [28] ve NATO envanterine alındığı bilinmektedir [29]. Bunlardan iki kişi tarafından taşınarak patlatılabilen çanta şeklindeki b54, 1989 yılına kadar ABD'nin envanterinde tutulmuştur [30]. 280, 203 ve 155 mm. gibi çeşitli obüslerden fırlatılabilen “nükleer başlıklı top mermileri” ABD, Rus, Hindistan ve Pakistan silahlı kuvvetlerinin envanterinde bulunmaktadır [25]. Rusya'nın “Malka” obüsü taktik nükleer silah atma potansiyeline sahip obüslerden biridir [31] ve hâlen Rusya'nın Ukrayna operasyonunda aktif olarak kullanıldığı bilinmektedir [32].

Konvansiyonel veya geleneksel caydırıcılık, bir çatışma durumunda beklenen faydanın, maliyet ve risklerden daha az olması durumuna işaret etmektedir. Ancak konvansiyonel caydırıcılıkta, siyasiler risk almaya değer bir durum olduğunu düşünürlerse, askerî başarı ihtimalinin düşük olduğu durumlarda dahi savaş girmeyi mümkün görebilirler [33]. En kötüyü düşündükleri durumda dahi nükleer çatışma alternatifinin denklem dışı kaldığı bir süreçte, daha önce iki örneği yaşanmış olan küresel savaşa benzer bir yıkıcı çatışma durumu hayal edilebilecektir. Ancak bu bahsedilen yıkıcı küresel savaşlar dahi bir nükleer kıyım ardından oluşan bulutların, güneş ışınlarının yeryüzüne ulaşmasını engellemesi hasebiyle meydana gelen “nükleer kış” etkisiyle yaşanacak küresel toplu yok oluş hikayesi [34] yanında kabul edilebilir bir risk yaratmaktadır. Lawrence Krauss'un küresel olmayan bir nükleer çatışmada dahi çizdiği tablo ürktüçüdür. 100 nükleer silahın kullanıldığı –örn. Hindistan ve Pakistan arasında geçebilecek- bir çatışmada stratosfere saçılacak olan dumanın 5 milyon ton olacağı ve bunun yol açacağı iklim değişikliğinin en az bir milyar ölümlü sonuçlanacağı düşünülmektedir [35]. Bu örnekler, neden siyasilerin nükleer savaş riskine yol açacak her türlü durumdan kaçınmaya çalıştıklarını göstermektedir. ABD eski başkanı Reagan'ın dediği gibi bir nükleer savaşın kazananı olmayacaktır [36]. Ancak nükleer silahların kullanılma riskinin, bu silahları kullanma yetkisini elinde bulunduran siyasilerin elinde olması, her zaman bu büyük riski alabilecek liderlerin ortaya çıkabileceğini de düşündürmektedir.

Nükleer silahların stratejik etkisi, onu düşmanın konvansiyonel gücünü zayıflatmak amacıyla gerçekleştirilen “şok” saldırılardan ayırır. Pearl Harbour Baskını bu tarz bir baskındır. Nükleer silahlar ise, kendini yaratan ekipteki Oppenheimer'in deyişiyle “bir saldırı, baskın ve terör” silahıdır; nükleer silah, klasik baskın türü bir saldırıdaki gibi düşmanın askerî gücünü zayıflatan değil, onun sosyo-ekonomik bünyesini felce uğratan, stratejik boyutlarda bir getiri sağlayan güce sahiptir [12]. Nitekim Japonya'ya yapılan nükleer saldırılar cephede bir taktik başarı sağlamamış, Japonya'nın kayıtsız şartsız teslim olmasını sağlamıştır. Atom silahını gerçekleştiren ekipteki diğer üyeler de bu gücün farkındaydılar ve hedef olarak askerî tesis ve birliklerden ziyade “yerleşim ve sanayi bölgelerini” görüyorlardı [12]. Taktik nükleer silahın ne olduğunu anlayabilmek için bu ayrım oldukça net bir referans noktası sunmaktadır. Amaç, bu şekilde düşmanı felce uğratarak sosyo-ekonomik bir yıkım yaratmak değil, düşmanın askerî bir hedefini yok ederek onu operasyonel alanda zayıf düşürmekse bu taktik bir yaklaşım olacaktır.

5. Rusya-Ukrayna çatışması ve nükleer silahlar

5.1 Budapeşte Memorandumu'nun krize yansması

Nükleer silahların cazip gelen bir tarafı da konvansiyonel kapasitenin geliştirilmesine harcanacak kaynaklara gereksinim duyulmadan olağanüstü bir güç sağlama potansiyelidir. Nükleer silahlar bir kitle imha silahı olarak güce ulaştırılan bir “kestirme yol” sunmaktadır. Bu yüzden bölgesel güç olmaya namzet ülkelere cazip gelmektedir. Bu şekilde hem çevrelerinde bir üstünlük kurarlarken, büyük güçlerin saldırılarına ve müdahalelerine karşı da bir güvenlik duvarı oluşturmuş olmaktadır. Örneğin genel kanı ABD'nin nükleer silahları olan ülkelere savaş açmadığı yönündedir. Bu bağlamda Huntington'a göre, dönemin Irak lideri Saddam Hüseyin Kuveyt'e girmeden önce nükleer silah elde edene kadar sabredebilseydi, büyük bir ihtimalle emellerine kavuşmuş olacaktı [27]. Bu şablon üzerinden çok net olarak Ukrayna'nın Rusya ile arasındaki duruma da gönderme yapılabilir. Hatta ABD'nin nükleer şemsiyesine de ihtiyaç duymayacağı göz önüne alındığında nükleer silahlara sahip Ukrayna'nın bölgesel bir güç olarak bağımsız kararlar alabilen bir konuma geleceği de söylenilebilir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası, Ukrayna elinde kalan nükleer silahlar sayesinde dünyanın üçüncü büyük nükleer gücü olarak ortaya çıktığında, bunun salt bölgeyi eski etki alanı olarak gören Rusya'yı rahatsız ettiği söylenemez. Gerek nükleer silahların istenmeyen ellere geçebilme ihtimali gerek bölgede kurulacak düşman bir rejimin-diktatörlüğün ortaya çıkartabileceği riskler açısından ABD de konuyla yakından ilgilenmiştir. ABD'li analistlere göre, Avrupa'nın “stratejik derinliğinde” üzerine başat bir rol düşmekte olan Ukrayna bu yönüyle Rusya'dan bağımsız olmalıydı [37]. Ancak nükleer bir güç olarak Ukrayna sadece Rusya'dan değil ABD'den de bağımsız karar vermeye çalışabilirdi ve bunun istenmeyeceği aşıkardı. Bu noktada büyük güçler, ABD ve Rusya birlikte, Ukrayna'yı nükleer silahlardan arındırmak için kolları sıvamıştır.

1994 yılındaki anlaşma nükleer silahlarını teslim eden Ukrayna ile Rusya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri arasında imzalanmıştır. Anlaşmayı imza eden devletler “Ukrayna'nın bağımsızlığına, egemenliğine ve mevcut sınırlarına saygı gösterme konusundaki taahhütlerini” sunmuşlar, sahip oldukları silahların hiçbirini Ukrayna'ya karşı kullanmayacaklarını, güç kullanma tehdidinde dahi bulunmayacaklarını, aynı zamanda ekonomik baskıdan kaçınarak Ukrayna'nın egemenliğinden kaynaklanan haklarını her türlü güvence altına aldıklarını beyan etmişlerdir [3].

Realist görüŖe göre, bu anlaşma ile Ukrayna, birtakım taahhütler karşılığında elindeki caydırıcı gücü teslim ederek, her devletin “kendi başının çaresine baktığı” (self help) bir dünyada, kaderini başka güçlerin eline teslim ederek hata etmiş oluyordu [13]. Nitekim saldırgan güç olarak Rusya’nın, anlaşmayı imza eden garantör devletlerden biri olması bu görüşü doğrular niteliktedir. Anlaşmaya giden süreçte ABD’nin arabulucu olarak bizzat müzakereleri yönlendirmiş olması da ayrıca dikkat çekicidir. Zira, nükleer silahlarını teslim eden Ukrayna, sadece Rusya’nın gerektiğinde kendisine saldıracağı yolun önünü açmakla kalmamış, aynı zamanda kendini Batı ittifakının nükleer şemsiyesine ve konvansiyonel anlamda korumasına muhtaç kılmıştır. Ukrayna’nın, bağımsızlığını kazandıktan sonra kaderini Batı’da arıyor olması, serbest piyasa ekonomisini benimsemesi [38] tercih olarak kabul edilse dahi Batı’ya olan askerî bağımlılığı zorunluluktan kaynaklanmaktadır. Nitekim savaş başladığından bu yana Ukrayna savunmasını Batı’dan gelen yardımlara dayandırmıştır. Bunlar dikkate alındığında Budapeşte Memorandumu Ukrayna krizini iki yönüyle etkilemiştir. Öncelikle Rusya açısından Ukrayna caydırıcılığını yitirmiştir. Bu sebeple de Rusya baskısını hissettiğinde Ukrayna Batı ittifakına - ABD’ye- yakınlaşma gereği duymuş, bu ise Rusya’yı daha da tahrik etmiştir.

5.2 Nükleer silah bağlamında çatışmada Rusya’nın durumu

Rusya’nın gerçekleştirdiği saldırı sonrası ellerindeki opsiyonları net bir şekilde ifade eden ABD Başkanı Biden, 3. Dünya Savaşı ile yaptırımlar arasında bir seçim yapmak zorunda olduklarını dile getirmiş [39], uygulayacakları yaptırımların sonuçlarının uzun sürede alınacak olmasına karşın en az füzeler kadar etkili olacağını da belirtmiştir [40]. Biden’ın demeçlerinden sürece yaklaşımı net şekilde analiz edilebilmektedir. Öncelikle Rusya’nın nükleer silah kullanma ihtimalini konvansiyonel bağlamda başarısızlığına bağlamış, Putin’in -nükleer- tehditlerinin “şaka olmadığını”, zira Rus ordusunun çok başarısız olduğunu dile getirmiştir. Diğer taraftan nükleer savaş riskinin Küba Krizinden bu yana en yüksek noktasına eriştiğini belirtirken karşı karşıya kalınan riski, kıyamet savaşı (Armageddon) olarak nitelemiştir [41]. Bu söylemler, Rusya’nın konvansiyonel yetersizliği sebebiyle nükleer silaha başvurabileceğini, bu yüzden Batı’nın tepkilerinin temkinli olduğu şeklinde okunabilir.

Rusya da bu şüpheleri doğru kılacak birtakım eylemler içerisine girmiştir. Savaşın henüz başlarında, Şubat 2022’de Rusya’dan gelen “nükleer caydırıcı güçlerin yüksek alarm durumuna geçirildiği” beyanı medyada büyük bir tartışmanın yaşanmasına sebep olmuştur. Rusya’nın bu edimine neden olarak NATO’dan gelen saldırgan açıklamaları göstermesi [42], Batı ve Rusya arasındaki gerilimin ne derece yükseldiğini göstermiştir. Yine Rus lider Putin’in Rus siyasetçi Jirinovski’nin cenazesinde bile nükleer saldırı için gerekli kodların yer aldığı çantasını yanından ayırmaması [43], Ukrayna Krizinin nükleer çatışma riskini arttırdığına yönelik endişeleri tetiklemiştir. Aslında Rusya’nın Ukrayna’da nükleer silah kullanıp- kullanmayacağına dair neredeyse saldırının başladığı tarihten bu yana süregelen tartışmalarda [44] önemli olan soru Rusya’nın stratejik hedefinin ne olduğudur. Eğer iddia edildiği gibi sınırlı bir taktik nükleer saldırıda dahi bulunacak olsa, taktik ve strateji arasındaki ilişkiyi dikkate aldığımızda, bunun stratejik amacına hizmet ediyor olması bekleneciktir. Salt taktik yönden baktığımızda ise öncelikle konvansiyonel silahlarla sağlayamadığı bir avantajı Rusya’ya sunması gerekmektedir. Ayrıca Rusya’ya uluslararası camiadan alacağı tepkilerden kaynaklanması muhtemel risklerden daha büyük bir fayda sağlaması beklenir. Rusya, her ne kadar Ukrayna’daki Rus nüfusun baskı altında olduğunu, aşağılandığını hatta soykırıma uğradığını operasyonun sebepleri olarak sunsa da NATO’nun doğuya doğru genişlemesi sürecinin Rus jeopolitik kodlarıyla çelişiyor oluşu ve Ukrayna’nın NATO’ya alınmasını bir kırmızı çizgi olarak ortaya koymasının savaşın ana sebebi olduğu bilinmektedir. Putin Rusya’nın çevrelenmesi olarak nitelediği durumu operasyonun başlamasından sonra yaptığı konuşmasında Rusya için bir “ölüm kalım meselesi” olarak gördüğünü açıkça beyan etmiştir [45]. Bu tür vurgular ise Rusya’nın nükleer silaha başvurabileceği kuşkusunu- tartışmalarını tetiklemektedir.

Ancak girilmiş olan konvansiyonel çatışma ortamı dahi, Ukrayna’nın Batı ittifakına -NATO- giriş isteğini köreltmek bir kenara, daha da ivmelendirmiş, üstelik kendini tehdit altında hisseden Finlandiya ve İsveç’in de ivedi olarak NATO’ya giriş başvurusunda bulunmasına sebebiyet vermiştir. Finlandiya ise örgüte kabul edilerek NATO’nun 31. üyesi olmuştur [46]. Rusya’nın saldırgan tutumunun kendini tehdit altında hisseden ülkelerin Batı ittifakı etrafında toplanmasına sebep olduğu bir gerçektir. Nükleer bir silahın kullanılma riski arttığında ise, ABD’nin nükleer şemsiyesi altına girmek isteyen ülkelerin sayısının daha da artacağı, hâlen Batı ittifakında olan ülkelerinde daha da konsolide olacağı beklenir. Bu perspektiften bakıldığında Ukrayna krizinde Rusya’nın taktik nükleer silahlara başvurma ihtimali ile operasyonun stratejik amacının çeliştiği görülmektedir. Bu yönüyle Rusya’nın nükleer silah kullanma ihtimali, Rus yetkililerinin de açıkladığı ancak ve ancak “Rusya’nın varlığının tehdit altında olması” durumunda artacaktır [47].

Putin’in böyle bir durumda nükleer çatışma riskini alabilecek liderlerden biri olduğuna inanmamız sağlayacak ciddi emareler bulunmaktadır. Putin her ne kadar nükleer bir çatışmanın insanlık ve dünya için bir felaket olacağını kabul etse de 2018’de yaptığı bir konuşmada “Rusya’nın varlığının tehlikeye düşmesi durumunda” düğmeye basmakta tereddüt etmeyeceğini çarpıcı bir dille belirmiş, “içinde Rusya’nın olmadığı bir dünyaya gerek yok” diyerek kararlılığının altını çizmiştir [48]. Ancak, bu söylemin gerçeği mi yansıttığı yoksa caydırıcılık noktasında Batı’yı ikna etme çabası mı olduğunu bilme şansımız bulunmamaktadır. Putin bu tür söylemleri ve kimi edimleri nedeniyle “çılgın” olarak anılsa da [49],[50] dünyada nükleer silahların kullanıldığı ilk ve tek olayda, saldırıya maruz kalan ülkenin nükleer silahları olmadığı bir gerçektir. Ukrayna’nın nükleer silahlara sahip olmadığı bilirse de Rusya’nın “varlığını tehlikeye düşürecek” gücün

Ukrayna değil Batı ittifakı olabileceğini göz önüne aldığımızda, tehdidin muhatabının Batı olduğu açıktır. Rusya ve Batı arasındaki dehşet dengesinin taraflardan biri lehine bozulmadığını ve şartların hâlen geçerli olduğunu dikkate aldığımızda, Rusya'nın -farazi bir- hayati tehditten kurtuluşunun, ancak Batı ile girişeceği bir nükleer çatışma ile gerçekleşeceği fikrinin rasyonelliği ise tartışılır. Zira bu küresel yok oluş- intihar ile eşdeğerdir.

Ukrayna ile sınırlı bir düşük güçte nükleer saldırı fikri ise yukarıda açıklandığı gibi Rusya'nın giriştiği askerî operasyonun amaçlarıyla çeliştiği gibi, Batı ittifakı bu konuda oldukça kararlı bir tutum izleyeceğinin sinyallerini vermektedir. Eski CIA direktörü ve emekli General Petreus böyle bir durumda çok ağır bir bedel ödetileceği konusunda Rusya'yı uyarmıştır. Petreus Rusya Ukrayna'da nükleer silaha başvurduğu takdirde, radyasyonun NATO ülkelerine yayılma riskini bir saldırı olarak değerlendirerek 5. maddeyi işletebileceğini, böyle bir durumda Rus Karadeniz filosu ve Ukrayna'daki birliklerinin yok edilebileceğini söylemiştir [51]. Olay, Putin'in elinde oldukça yıkıcı silahlar olduğunu Batı'ya hatırlattığı ve ardından blöf yapmıyorum demesi üzerine gelişmiş [52], NATO Genel Sekreteri Stoltenberg de Rusya'yı böyle bir durumun ağır sonuçları olacağı konusunda Rusya'yı uyarmıştır [53].

Diğer taraftan Chomsky'nin dikkat çektiği bir konuda otomatik güvenlik sistemlerinin yarattığı risklerdir. Birçok kez -1962 Küba Gerilimi örneğindeki gibi- nükleer savaş eşliğinden dönüldüğünü, nükleer savaş noktasında gerilim artkça tetiklenebilecek otomatik yanıtın insan müdahalesi ile son dakikada ucu ucuna durdurulduğu durumlar yaşandığını belirtmekte, son derece dikkatli olunması gereğinin altını çizmektedir [35]. Risk bunlarla da sınırlı değildir. Büyük güçlerin çıkarlarının çatıştığı durumlarda, gerilim tırmanan bir grafik çiziyorsa her zaman bir riskin olduğu söylenebilir. Örneğin ABD'de nükleer silahların kullanımı veya saldırı karşısında misilleme yapılması noktasında başkanın tek yetkili olması, demokratlar ve cumhuriyetçiler arasında tartışmalara yok açmış, demokratlar dengesiz bir başkanın tehlikelere yol açabileceği konusunda uyarılarda bulunmuşlardır [54]. Putin'in nükleer gerilimi tırmandıran açıklamaları ve edimleri düşünüldüğünde bu tür risklerin mevcudiyeti de inkar edilemez. Son olarak Rusya'nın gerilimin Ukrayna'dan sonra Doğu Akdeniz'e de taşındığı Ekim 2023'te gerçekleştirdiği tatbikat buna net bir örnek teşkil etmektedir. Putin'in telekonferansla katıldığı tatbikatta karadan, denizden ve havadan olmak üzere üçlü bir nükleer saldırı provası yapılmıştır. Ruslar denemeyi her ne kadar nükleer "misilleme" tatbikatı olarak gerçekleştirdiğini söylese de [55] bunun Batı- Rusya arasındaki gerginliğin Küba Krizinden bu yana en yüksek seviyeye ulaştığı ve 3. Dünya Savaşı senaryolarının tartışıldığı bu dönemde Batı'ya verilen -nükleer- bir gözdağı olduğu tartışılmaz durumdadır.

6. Sonuç

Soğuk Savaş döneminde tarafların bir çatışmaya girmemesindeki en önemli nedenin, aralarında oluşmuş olan nükleer "dehşet dengesi" olması dikkate alındığında, nükleer silahların teslim etmesinin, dönemde dünyanın üçüncü büyük nükleer cephaneliğine sahip olan Ukrayna'nın da caydırıcılığı üzerinde olumsuz etkiler oluşturduğu aşikârdır. Bu bağlamda Rusya-Ukrayna arasındaki ilişkide nükleer silahların etkisi, Budapeşte Memorandumu'nun imzalandığı 1994 yılına kadar götürülebilir. Bu etki, çift taraflıdır; öncelikle Ukrayna, Mearsheimer'in dikkat çektiği Rusya'nın Ukrayna üzerindeki jeopolitik emellerine karşı elindeki en büyük caydırıcı gücü kaybetmiş ve realistlerin "self help" olarak nitelediği, "herkesin kendi başının çaresine baktığı" bir dünyada, nükleer bir güç karşısında korunmasız kalmıştır. Bu ise ikinci bir etki doğurmuş; Ukrayna'nın Rus baskısına karşı zorunlu olarak Batı ittifakına yanaşmasına sebep olmuştur. Bu durum ise Rusya'nın jeopolitik kodlarıyla çelişerek sınır uçlarına dokunmuş, krizi derinleştirerek çatışmaya dönüştürmüştür.

Ukrayna saldırıya uğradıktan sonra konvansiyonel olarak Rusya karşısındaki zayıflığını Batı dünyasından gelen askerî ve maddi yardımlarla kapatmaya çalışmıştır. Ancak, Ukrayna, kaybettiği caydırıcılık sebebiyle Rusya'nın konvansiyonel saldırısına- işgaline maruz kalması yanında, nükleer saldırı riskiyle de karşı karşıya kalmıştır. Nükleer silahların bir savaşta kullanıldığı tek vakanın "nükleer silahlara sahip olmayan" Japonya'ya karşı yapılmış 1944 saldırısı olması önemli bir ayrıntıdır. Ukrayna, nükleer silahların, bu silahlara sahip ülkelerin birbirlerine karşı kullanma noktasındaki çekincelerinden ve caydırıcı etkisinden de mahrum kalmıştır.

Diğer taraftan, Rusya ve Batı arasındaki nükleer dehşet dengesinin hâlen geçerli olduğu her iki tarafın da açıklamalarından anlaşılmaktadır. Taraflar çatışmayı nükleer silahların caydırıcılık etkisinden faydalanmaya devam ederek sürdürmektedir. Rusların taktik nükleer silahlara başvurabileceği tartışmalarına karşın, taraflar açıklamalarında hayati - varoluşsal saydıkları tehditler dışında nükleer silah kullanmayacaklarına dair beyanlarda bulunmaktadırlar. Bu nedenle nükleer silahların caydırıcı etkisi, çatışmanın topyekûn bir Rusya- Batı ittifakı çatışmasına dönüşmesine engel olarak bölgesel kılmakta, -şimdilik- Ukrayna ile sınırlandırmaktadır. Taraflar çeşitli edimler ve söylemlerle nükleer güçlerini hatırlatarak bu caydırıcılığı pekiştirmeye çalışmaktadır. Özellikle Rusya yıkıcı silahlara sahip olduğunu her fırsatta hatırlatmakta, nükleer saldırı provaları gerçekleştirmektedir.

Bu bağlamda nükleer silahların Budapeşte Memorandumu'nun imzalanmasından günümüze değin, Rusya Ukrayna arasındaki ilişkileri etkilediği görülmektedir. Rusya Ukrayna arasındaki derinleşen krizin oluşma, çatışmaya dönüşme ve gelişme süreçlerini, nükleer silahların etkisi denkleme yerleştirilmeden analiz etmek mümkün gözükmemektedir.

7. Yazar katkı beyanı

Makalenin yazımı, sonuçların değerlendirilmesi ve revizyonu Aziz Göksal Yılmaz ve Volkan Tatar tarafından yapılmıştır.

8. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Makalede herhangi bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

9. Kaynaklar

- [1] Sönmezoğlu F. *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*. İstanbul, Türkiye Der Yayınları, 2019.
- [2] Sagan SD, Waltz KN. *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed*. New York, USA, W. W. Norton & Company, 2002.
- [3] Budapeşte Memorandumu. “Memorandum on security assurances in connection with Ukraine’s accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons”. <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%203007/Part/volume-3007-52241.pdf> (27.03.2023)
- [4] Norris RS. “The Soviet Nuclear Archipelago”. *Arms Control Today*, 22(1), 24-31, 1992.
- [5] Broad WJ. “Ukraine Gave Up a Giant Nuclear Arsenal 30 Years Ago. Today There Are Regrets”. <https://www.nytimes.com/2022/02/05/science/ukraine-nuclear-weapons.html> (27.03.2023).
- [6] Budjeryn M, Bunn M. “Budapest Memorandum at 25: Between Past and Future”. <https://www.belfercenter.org/sites/default/files/2020-03/budapest/BM25.pdf> (27.09.2023).
- [7] Haines JR. “Ukraine And The Misunderstood Budapest Memorandum. Foreign Policy Research Institute”. https://www.fpri.org/docs/Haines_Ukraine_and_Budapest_Memorandum.pdf (10.10.2023).
- [8] Mearsheimer JJ. “The Case for a Ukrainian Nuclear Deterrent”. *Foreign Affairs*. 72(3), 50-66, 1993.
- [9] Tolubko V. “Nuclear Weapons, Space, Navy: Decisions Cannot Be Delayed”. <https://nsarchive2.gwu.edu/Nuclear-Weapons-and-Ukraine/Doc-45-Ukraine-General-Tolubko-report-to-Kravchuk-1993-07-01.pdf> (18.03.2023).
- [10] Karabulut B. Anahtar Kavramlar Serisi -1. Strateji - Jeostrateji – Jeopolitik. Ankara, Türkiye, Platin Yayınları, 2005.
- [11] Güçlü N. “Stratejik Yönetim”. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 61-85, 2003.
- [12] Karaosmanoğlu AL. “Nükleer Stratejinin İlk On Yılı”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 51(1-4), 323-346, 1996.
- [13] Heywood A. *Global Politics*. Hampshire: Mcmillan Publishers Limited, 2011.
- [14] Erendil M. *İkinci Dünya Harbi'nden Sonra Oluşan Silâh Sistemlerinin Taktik ve Stratejiye Etkileri*. Ankara, Türkiye, Genel Kurmay Basınevi, 1994.
- [15] U.S. Army Weapons Command. “Project Management of the Davy Crockett Weapons System”. <https://apps.dtic.mil/dtic/tr/fulltext/u2/a470429.pdf> (17.09.2023).
- [16] Ratsiborynska V, Petraitis D, Akimenko V. *Russia’s Strategic Exercises: Messages And Implications*. Riga, Latvia, NATO Stratcom, 2020.
- [17] Norris RS, Kristense HM. “US Tactical Nuclear Weapons in Europe, 2011”. *The Bulletin of Atomic Scientists*, 67(1), 64-73, 2010.
- [18] Kristensen, HM. “Capabilities of B61-12 Nuclear Bomb İncrease Further”. <https://fas.org/publication/b61-12> (19.10.2023).
- [19] NATO. “Definitions of Nuclear Forces”. <https://www.nato.int/docu/glossary/eng-nuclear/eng-app3.pdf> (03.10.2023).
- [20] Podvig P, Serrat J. “Lock Them Up: Zero-Deployed Non-Strategic Nuclear Weapons in Europe”. <https://unidir.org/publication/lock-them-up-zero-deployed-non-strategic-nuclear-weapons-in-europe> (21.09.2023).
- [21] Reuters. “Russia says U.S. lowering 'nuclear threshold' with newer bombs in Europe”. <https://www.reuters.com/world/europe/russia-says-us-lowers-nuclear-threshold-by-deploying-new-nuclear-bombs-europe-2022-10-29/> (10.09.2023).
- [22] U.S. Department of Defense. “Department of Defense Releases its 2022 Strategic Reviews – National Defense Strategy, Nuclear Posture Review, and Missile Defense Review”. <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/3201683/department-of-defense-releases-its-2022-strategic-reviews-national-defense-strategy/> (04.10.2023).
- [23] Hobsbawm EJ. *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. Çeviri: Alogan Y. İstanbul, Türkiye, Everest Yayınları, 2006.
- [24] Kılıoğlu ME. “1956 Süveyş Krizi ve Ortadoğu’ya Etkisi”. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 726-757, 2021.
- [25] Alexander B, Millar A. *Tactical Nuclear Weapons*. Washington, D.C, USA, Brassey’s, İnc, 2003.
- [26] Davidson CN. “Tactical Nuclear Defense The West German View”. <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA510953.pdf> (12.09.2023).
- [27] Huntington S. *Medeniyetler Çatışması*. 14. baskı. Çeviri: Turhan M, Soydemir YZC. İstanbul, Türkiye Okuyan Us Yayıncılık, 2020.
- [28] Defense Atomic Support Agency. “Semiannual Historical Report”. <https://www.osti.gov/opennet/servlets/purl/16004670.pdf> (02.10.2023).
- [29] Wiebes C, Burr W. “US Nuclear Weapons in the Netherlands: A First Appraisal”. <https://nsarchive.gwu.edu/briefing-book/nuclear-vault/2021-01-15/us-nuclear-weapons-netherlands-first-appraisal> (04.10.2023).

- [30] United States General Accounting Office. “Nuclear Nonproliferation and Safety”. <https://www.gao.gov/assets/rced-98-46.pdf> (18.09.2023).
- [31] BBC. “Ukraine war: Could Russia Use Tactical Nuclear Weapons?”. <https://www.bbc.com/news/world-60664169> (29.09.2023).
- [32] TASS. “Russia’s Tornado-S, Malka weapons help wipe out foreign armaments in Ukraine”. <https://tass.com/defense/1543797> (06.10.2023).
- [33] Mearsheimer JJ. “Conventional Deterrence: An interview with John J. Mearsheimer”. https://www.mearsheimer.com/wp-content/uploads/2019/03/Conventional_Deterrence.pdf (16.09.2023).
- [34] BBC. “On the 8th Day - Nuclear Winter Documentary”
<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=WCTKcd2Ko98> (11.09.2023).
- [35] Chomsky N, Polk L. *Nükleer Savaş ve Çevre Felaketi*. Çeviri: Keskin ME. İstanbul, Türkiye, İnkılap Yayınları, 2013.
- [36] Scher R. “U.S. Nuclear Employment Strategy”. <https://2009-2017.state.gov/documents/organization/263730.pdf> (16.10.2023).
- [37] Brzezinski Z. *Büyük Satranç Tahtası-Amerika’nın Küresel Üstünlüğü ve Bunun Jeostratejik Gereklilikleri*. Çeviri: Türedi Y. Ankara, Türkiye, İnkılap Kitabevi, 2005.
- [38] Turan İ. “Avrupa Enerji Güvenliğı Açısından Hazar Havzasının Artan Önemi: Rusya-Ukrayna Savaşı Bağlamında Bir Değerlendirme”. *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 179-202, 2022.
- [39] AA. “Biden: Rusya’ya karşı elimizdeki seçenekler Üçüncü Dünya Savaşı ya da yaptırımlar”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/biden-rusyaya-karsi-elimizdeki-secenekler-ucuncu-dunya-savasi-ya-da-yaptirimlar/2516330> (13.10.2023).
- [40] TRT Haber. “ABD’den 4 Rus bankasına daha yaptırım: Füzeler kadar etkili olacak”. <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abdden-4-rus-bankasina-daha-yaptirim-fuzeler-kadar-etkili-olacak-658229.html> (13.10.2023).
- [41] BBC. “Biden: Nükleer savaş riski 1962’den beri ilk kez bu kadar yüksek”. <https://www.bbc.com/turkce/articles/c6pjdrg89n3o> (13.10.2023).
- [42] NBC. “Putin puts nuclear deterrent forces on 'high alert' amid spiraling tensions over Ukraine”. <https://www.nbcnews.com/news/world/putin-orders-nuclear-deterrent-forces-high-alert-tensions-build-ukrain-rcna17853> (23.10.2023).
- [43] Independent. “Putin takes ‘nuclear football’ to funeral of Russian politician”. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/putin-nuclear-football-funeral-b2054647.html> (30.09.2023).
- [44] BBC. “Rusya nükleer silah tehdidinde ciddi mi?”. <https://www.bbc.com/turkce/articles/ce76erzpo0lo> (09.10.2023).
- [45] Putin V. “Address by the President of the Russian Federation”. <http://en.kremlin.ru/events/president/news/67843> (22.03.2023).
- [46] AA. “Finlandiya resmen NATO’nun 31’inci üyesi oldu”. <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/finlandiya-resmen-natonun-31inci-uyesi-oldu/2863311> (25.10.2023).
- [47] Euronews. “Rusya, nükleer silah kullanmasına yol açacak dört olası durumu açıkladı”. <https://tr.euronews.com/2022/03/29/rusya-nukleer-silah-kullanmas-na-yol-acacak-dort-olas-durumu-ac-klad> (25.10.2023).
- [48] Rosenberg S. “Ukraine invasion: Would Putin press the nuclear button?”. <https://www.bbc.com/news/world-europe-60551140> (22.09.2023).
- [49] Hamilton □ “Calling Putin ‘mad’ only makes him more dangerous”. <https://www.independent.co.uk/voices/putin-mad-dangerous-stigmatising-mental-health-b2115148.html> (11.09.2023).
- [50] The Guardian. “Putin has gone mad from power’: Kremlin critic İlya Yashin speaks out from Russian prison”. <https://www.theguardian.com/world/2023/mar/04/ilya-yashin-kremlin-critic-speaks-out-from-russian-prison-putin-ukraine> (11.09.2023).
- [51] The Guardians. “Petraeus: US would destroy Russia’s troops if Putin uses nuclear weapons in Ukraine”. <https://www.theguardian.com/world/2022/oct/02/us-russia-putin-ukraine-war-david-petraeus> (18.10.2023).
- [52] BBC. “Ukraine war: Putin not bluffing about nuclear weapons, EU says”. <https://www.bbc.com/news/world-europe-63016675> (18.10.2023).
- [53] Reuters. “Exclusive: NATO chief calls Putin’s nuclear threat a ‘dangerous’ escalation”. <https://www.reuters.com/world/europe/exclusive-nato-chief-says-putins-ukraine-escalation-dangerous-reckless-2022-09-21/> (18.10.2023).
- [54] VOA. “ABD Başkanlarının Nükleer Silah Yetkisi Tartışılıyor”. <https://www.voaturkce.com/a/abd-amerika-baskan-nukleer-silah-kullanma-karar-tek-imza-yetki-demokrat-tartisma/5794098.html> (02.10.2023).
- [55] Reuters. “Russia says it rehearsed delivering a massive retaliatory nuclear strike”. <https://www.reuters.com/world/europe/russia-says-it-rehearsed-delivering-massive-retaliatory-nuclear-strike-2023-10-25/> (25.10.2023).

Erkek maden mühendislerinin mesleklerindeki erkeklik algısına yönelik görüşleri

The views of male mining engineers on the perception of masculinity in their profession

Tuğba Deniz TOMBAL^{1*}

¹ Maden Mühendisliği, Mühendislik Fakültesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Adana, Türkiye.

ttombal@atu.edu.tr

Geliş Tarihi/Received: 28.11.2023

Bölüm/Section: Sosyal Bilimler/Sosyoloji

Kabul Tarihi/Accepted: 14.02.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Maden mühendisliği mesleğinin erkek mühendislerin bakış açısıyla irdelenmesi ve bu mesleğin toplumsal cinsiyet eşitliği penceresinden incelenmesi bu çalışmanın temel kapsamını meydana getirmektedir. Bu çalışma, eş zamanlı olarak, ülkemizde maden mühendisliği eğitimi almış ve halen mesleğini icra etmekte olan maden mühendislerinin karşılaştıkları cinsiyetçi rollere dayalı sorunları tanımlamayı ve çözüm önerileri getirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda 143 katılımcının görüşleri temel alınarak bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Çalışmada katılımcıların cevaplama istenilen ve iki kısımdan oluşan araştırma soruları dijital ortamda dağıtılmıştır. Soruların ilk bölümü demografik bilgiler, ikinci bölümü ise katılımcıların mesleklerini cinsiyet temelli değerlendirmelerine ilişkindir. Çalışmadan elde edilen veriler değerlendirilmiş, yorumlanmış ve çözüm önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Faktör analizi, betimsel vaka çalışması, toplumsal cinsiyet, maden mühendisliği, erkek egemen meslekler.

Abstract

Analysing the profession of mining engineering from the perspective of male engineers and examining this profession from the window of gender equality comprise the main content of this study. Simultaneously, this study aims to identify the problems based on gendered roles faced by mining engineers who have received mining engineering education in our country and who are presently practising their profession, and to propose solutions. In this context, a field study was conducted based on the opinions of 143 participants. In the study, the research questions consisting of two parts, which the participants were asked to answer, were distributed digitally. The first part of the questions was about demographic information and the second part was about the participants' gender-based evaluation of their professions. The data obtained from the study were evaluated, interpreted and solution suggestions were presented.

Keywords: Factor analysis, descriptive case study, gender, mining engineering, male-dominated professions.

1. Giriş

Toplumsal cinsiyet rolleri yaklaşık beş bin yıldır ataerkil sistemin bir ürünü olarak belirlenmektedir. Zamana ve mekâna göre değişken ve dinamik bir yapı gösteren toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek arasında hiyerarşik bir sistem yaratmaktadır. Bu hiyerarşik yapı içerisinde erkekler özne olarak tanımlanırken, kadınlar ise öteki olarak kodlanmaktadır. Ataerkil düzen kadını ev ve aile gibi özel alanla sınırlandırırken, erkeği ise siyaset, iş, kültürel hayat gibi kamu alanında hâkim kılmaktadır. Bunun sonucunda da kadının maruz kaldığı baskı ve ayrımcılık mekanizmaları toplumsal kurumlar ve bireyler arası ilişkiler sürecinde her gün yeniden üretilen cinsiyetlendirilmiş kişilikleri yaratmayı sürdürmektedir [1].

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Tuğba Deniz TOMBAL

¹ <https://orcid.org/0000-0001-5658-6854>

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1397346>

İlk olarak Weber'in metinlerinde rastlanan "ataerki" terimi, genellikle hem ekonomik hem de akrabalık bağlarıyla bağlı bir grupta, hane halkı üzerinde otoritenin babadan oğula geçen ve belirli bir kişi tarafından uygulandığı bir duruma karşılık gelmektedir. Millet'e göre ataerki devlette, nüfusun yarısını oluşturan kadınların kontrol edilebilmesi için erkekler kadınlara, yaşlı erkekler de daha genç erkeklerle hükmetmektedir. Mackintosh'a göre ataerki kadınların cinselliklerinin ve doğurganlıklarının erkek tarafından denetim altında tutulmasıdır. Hartmann'a göre, ataerkilliğin hiyerarşik olmasına ve farklı sınıflar, ırk ya da etnik kökene sahip erkeklerin ataerkillikte farklı yerlere sahip olmasına rağmen erkekler kadınlar üzerinde tahakküm kurma pratiklerinde birleşmekte ve bu tahakkümün devam ettirilmesinde karşılıklı bir dayanışma içinde bulunmaktadır [2],[3]. Ataerki genel olarak erkeğin kadın üzerindeki gücü ve erkeklerin kadın emeği üzerindeki denetimi olarak tanımlanabilmektedir. Ataerki sistemin kurucuları ve kural belirleyicileri erkeklerdir. Kadınlar bu sistem içerisinde yer alabilmek için ataerkilliğin belirlediği kuralları benimsemek ve bunlar doğrultusunda davranmak zorundadırlar. Ataerkillik "erkeklik" olgusuyla ortaya çıkmıştır. Söz konusu olan biyolojik anlamda erkeklik değil, insanlara empoze edilen, içselleştirilen hegamonik erkekliktir. Ataerki, devamlılığını sağlayabilmek için bu hegamonik erkekliğe her daim ihtiyaç duymaktadır [4].

Kişi, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarına ve mesleğin kültürüne dayalı ideal meslek türüne uymadığında, "yanlış" cinsiyet olmak kişinin kariyerine ve statüsüne müdahale edebilmektedir. "Kadın mühendis" ve "erkek mühendis" gibi mesleki statü belirleyici etiketlerin kullanımı, aynı meslekteki kişilere cinsiyetlerine bağımlı bir anlam yükleyen inancı pekiştirmeye yöneliktir. Eril bir kültüre sahip erkek-egemen mesleklerde, profesyonel kimlik genellikle cinsiyetten bağımsız değildir [5]. Mühendislik kültürü, rasyonalite, teknoloji ve yapılacak işin kontrolünün genellikle kişisel ilişkiler, sosyal beceriler ve hislere göre baskın olduğu bir kültür olarak tanımlanmaktadır. Mühendislik meslek kültürü eril, erkeksi ve erkek merkezli olarak etiketlenmiştir [6]. Diğer sektörlerin aksine, bilim insanları ve mühendisler arasında kadınlar hâlâ azınlıktadır [7]. Dahası, bilim, mühendislik ve teknoloji sektörlerinde yerleşik olan cinsiyetçi kültür, kadın çalışanların kariyerlerinde ilerlemelerini engellemektedir. Kadınların mesleğe başlamasını motive etmek için geliştirilen mühim çalışmalara rağmen, mühendislik mesleği ağırlıklı olarak erkek egemen olmaya devam etmektedir ve bu durum hem kalite hem de toplumsal cinsiyet eşitliği üzerinde olumsuz etkilere sahiptir [8]. Bu durumun devam etmesinin başlıca nedenlerinden biri, toplum tarafından inşa edilen "kadın" ve "erkek" rolleri nedeniyle kadınların iş hayatında olduğu kadar ev hayatında da sorumluluk sahibi olmalarıdır. Bilim ve mühendislik programlarındaki cinsiyet eşitsizliği, dünyanın dört bir yanındaki eğitimciler ve akademisyenler için halen kaygı kaynağı olmaya devam etmektedir. Tarihsel olarak erkek egemen olan ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında başarılar elde edilen diğer mesleklerin aksine, birçok fen, matematik ve mühendislik mesleği cinsiyet açısından denge kurulması hususunda diğer mesleklerin gerisinde kalmıştır. 1990'ların başından bu yana "sızdıran boru teorisi" bilgisayar, matematik ve mühendislik alanlarındaki cinsiyet eşitsizliğini açıklamak için kullanılan kavramsal çerçevelerin başında gelmektedir. Bu teoriye göre, toplumsal cinsiyet uçurumu çok az sayıda kadının fen ve mühendislik programlarını tercih etmesi ve/veya okuldan işe doğru yönelen boru hattındaki bazı sızıntı noktalarında kaybolmaları nedeniyle ortaya çıkmaktadır [9],[10]. Kadınların bilim ve mühendislik alanında karşılaştıkları "zorluklar" sadece işe alımla ilgili değildir. "Sızdıran boru hattı" kadın adayların orantısız bir şekilde kaybedilmesi ve kariyerlerinde genellikle erkek meslektaşları tarafından geçilmeleri nedeniyle birincil sorun olmaya devam etmektedir [11]. Diğer mesleklerle karşılaştırıldığında, mühendislik mesleğinde cinsiyet değiştirmeye karşı direncin oldukça yüksek olduğu gözlemlenmiştir [12].

Türkiye'de mühendisliğin erkek egemen bir alan olma özelliği devam etmektedir. Mühendislik bölümleri hem öğrenci hem de öğretim üyesi olarak en düşük kadın oranına sahiptir [13]. Hali hazırda üniversitelerin maden mühendisliği bölümlerine kayıtlı öğrenci sayısı dikkate alındığında, kadın öğrenci oranının yaklaşık %17 olduğu görülmektedir [14]. Üniversitelerin Maden Mühendisliği bölümlerindeki akademisyenlerin oranına bakıldığında, kadın akademisyenlerin toplam akademisyenlere oranının %18 olduğu görülmektedir [15]. Bununla birlikte, Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye'de kadınların mühendislik alanında görece yüksek bir temsile sahip olduğu söylenebilir. Ancak, kadınların mühendislik programlarına katılımı konusunda, farklı toplumsal cinsiyet rollerine karşılık gelen bir ayrışma söz konusudur: bazı mühendislik alanları "erkeksi", bazıları ise "kadınsı" görünmektedir [13]. Madencilik, cevherin yeraltından/yerüstünden alınmasıyla başlayan ve kırma, öğütme, ayırma, susuzlaştırma ve kurutma gibi işlemlerle cevherin konsantre hale getirilmesini sağlayan karmaşık bir süreçtir [16]. Madencilik, erken modern zamanlarda dünyanın her yerinde kadın ve çocukların da dâhil olduğu bir aile faaliyetiydi. Kadınların yeraltı ve yerüstü madenlerinde üstlendikleri görevler, Avrupa'daki maden topluluklarının varlığı için büyük önem taşıyordu. Cinsiyete dayalı iş bölümü nedeniyle, erkekler esas olarak (kömür endüstrisinde olduğu gibi) yontucu iken, kadınlar metalleri ve cevherleri kırıyor, duruluyor, ayıklıyor, yıkıyor ve taşıyordu. Bunların yanı sıra kadınlar, fırınlarda kullanılmak üzere odun ve kömür taşımak, demir taşımak gibi işleri de yapıyorlardı. Tüm bunlara rağmen kadınlar erkeklerle ödenen ücretin yarısını alıyorlardı. Geçmişte, madencilikten dışlanması gibi tarihsel kısıtlamalar ve vardiyalı çalışma gibi kültürel ve yasal kısıtlamalar nedeniyle kadınların erkek egemen işlerde çalışması zor olmuştur. Madencilik sektöründe kadınlar çok çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlardan bazıları saygı görmemek, ciddiye alınmamak ve karşı cinsten meslektaşları tarafından eşit olarak görülmemektir [17],[18]. Bu nedenle, kadınlar madencilik dünyasında çalışmada şanslı yakalarken bu toplumsal cinsiyet kalıplarına karşı mücadele etmek zorunda kalsa da jeoloji ve maden mühendisliği gibi "erkek egemen" mühendislik bölümlerine önceki yıllara kıyasla daha fazla kadının yöneldiği görülmektedir [19]-[21]. Kadınların maden

mühendisliği mesleğine yönelimi önceki yıllara göre artmış olsa da mevcut toplumsal önyargılar nedeniyle mesleki potansiyellerini tam olarak ortaya koyamadıkları görülmektedir. Bu çalışmanın maksadı, ülkemizde maden mühendisliği eğitimi almış ve halen mesleğini icra etmekte olan erkek maden mühendislerinin mesleklerini cinsiyetçi rollere göre tanımlamaları ve görüşleri doğrultusunda çözüm önerileri sunmaktır. Madencilik sektöründe toplumsal cinsiyet çalışmaları içeren alan yazın oldukça sınırlı olmakla beraber, çalışmaların tamamına yakınında değerlendirmeler kadın mühendislerin perspektifinden bakılarak yapılmıştır. Bu çalışmada ise madalyon tersine çevrilmiş ve sektördeki erkek maden mühendislerinin farkındalıklarının ne düzeyde olduğu tespit edilmek istenmiştir. Bu yönden çalışmanın alana özgün bir katkı sağlayacağı ve sonuçlarının hem akademik çalışma yapan araştırmacılara hem de madencilik sektörüne ışık tutacağı öngörülmektedir.

2. Çalışmanın amacı, önemi ve yöntemi

Toplum tarafından kabul görmüş erkek mesleği/kadın mesleği düşüncesinin sona erdirilmesi için meslek örgütleri gibi çeşitli kurum ve kuruluşlar çalışmalar yapsa da bu algının hala süregeldiği ve bir anda değişmeyeceği aşikârdır. “Erkek mesleği” olarak görülen mesleklerden biri de maden mühendisliğidir. Madencilik sektörünün eril bir sektör olması, madencilğin doğası gereği şehirden uzak lokasyonlarda ve zorlu şartlar altında yapılması, hem beyin yükü hem de beden yükü gerektiren bir meslek olması ve vardiyalı çalışma şeklinin benimsenmiş olması gibi nedenlerle hem üniversiteye giriş oranında hem de madencilik sektöründe çalışmaya devam etme oranında kadın mühendislerin avantajına bir artış var gibi görünse de, bu mesleğin de “kadın mesleği” olabileceğine dair inanç istenilen düzeyde değildir. Bu durumun erkek mesleği/kadın mesleği düşüncesini da beslediği düşünülmektedir. Çünkü toplum, kadının ev dışında çalışmasına rağmen evdeki tüm iş ve sorumlulukları üstlenmesini yadırgamamaktadır. Bu nedenle maden mühendisliği toplumun gözünde kadınlara göre bir meslek değildir. Bu çalışmanın amacı, erkek maden mühendislerinin cinsiyetçi roller temelindeki görüşlerini tespit etmek ve çözüm önerileri sunmaktır. Bu çalışmanın söz konusu tüm sorunlara çözüm bulması olası değildir ancak çalışma sonucunun hem akademik çalışma yapan araştırmacılara hem de madencilik sektörüne ışık tutması beklenmektedir. Bu çalışma, erkek maden mühendislerinin katılımına ve görüşlerine dayandığı için bu çalışmada yöntem olarak “betimsel vaka çalışması” yöntemi tercih edilmiştir. Soruların tümü detaylı araştırmalar ve çalışmalar sonucunda hazırlanmış ve uzman görüşlerine başvurularak son haline getirilmiştir. Bu çalışma Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi tarafından onaylanmış, güvenli ve etik araştırma önerileri doğrultusunda yürütülmüştür. Araştırmanın evreni ülkemizde maden mühendisliği eğitimi almış ve halen mesleğini icra eden erkek maden mühendisleridir. Türkiye’de toplam 19,240 maden mühendisi vardır ve %87.1’i erkektir. Madencilik sektöründe istihdam edilmiş olan erkek ve kadın toplam maden mühendisi oranı ise %72.3’tür [22]. Çalışma 143 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplamak için hazırlanmış olan anket iki kısımdan meydana gelmektedir. Anketin ilk kısmında yaş aralığı, medeni durum, çocuk bilgileri, eğitim düzeyi, mesleki deneyim, mesleki pozisyon ve kurum bilgileri gibi demografik bilgiler yer alırken, ikinci bölümde mühendislik mesleğinin cinsiyet temelli değerlendirilmesine yönelik sorular yer almaktadır. Anketler katılımcılara dijital ortamda dağıtılmıştır. Ankete katılan katılımcılara Maden Mühendisleri Odası aracılığı ile ulaşılmıştır. Anket sonucu elde edilen veriler ile SPSS22 programı kullanılarak nicel istatistiksel analizler yapılmış ve bu analizlerin sonuçlarına göre bulgular yorumlanmıştır. Değerlendirme sorularını içeren ve anketin temelini oluşturan ikinci bölümde bulunan 9 soru aşağıdaki gibidir:

1. Maden Mühendisliği Bölümünü okumaya nasıl karar verdiniz?
2. Hem manevi hem de maddi olarak Maden Mühendisliğinin üniversitede öğrenciyken hayal ettiğiniz gibi bir meslek olduğunu düşünüyor musunuz?
3. Meslek seçme imkânınız olsa yine Maden Mühendisliğini tercih eder misiniz?
4. Mesleğinizin “erkek egemen” bir meslek olduğunu düşünüyor musunuz?
5. Sizce işveren işe alım ilanı verirken “kadın” veya “erkek” maden mühendisi aradıklarına dair bir ayrıma gitmeli mi?
6. İşyerinizde cinsiyete dayalı ayrımcılık yapıldığını hissediyor musunuz?
7. Aynı pozisyonda karşı cinsten meslektaşınızla eşit gelire sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?
8. Aynı pozisyonda karşı cinsten meslektaşınızla eşit sosyal haklara sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?
9. Özel yaşantınızda mesleğinizle ilgili cinsiyetçi yorumlarla karşılaştınız mı?

Değerlendirme sorularında beşli Likert ölçeği kullanılarak katılımcılardan (1) Kesinlikle Katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum, (5) Kesinlikle Katılıyorum seçeneklerinden birini işaretlemeleri istenmiştir. Sorulara verilen cevaplara ilişkin dataların dağılımı yüzde ve frekans olarak verilmiştir. Anketin sonunda katılımcıların eklemek istediği düşünceleri olup olmadığı sorulmuştur. Kişisel düşüncelerini aktaran katılımcıların vermiş olduğu cevaplar, ilişkili olduğu soruların cevaplarının irdelenmiş olduğu paragraf sonlarında verilmiştir. Bu bağlamda 14 katılımcının (M1-14) görüşlerine yer verilmiştir.

3. Bulgular

3.1. Faktör analizi ve değerlendirilmesi

Çalışma kapsamında katılımcıların cevaplamış olduğu anket sorularının güvenilirliğini test etmek için Cronbach α katsayısı hesaplanmıştır. Bütün soru grupları için Cronbach α değeri 0.759 olarak hesaplanmıştır. Kullanılan ölçeğin

“güvenilir” olduğu görülmektedir [23]. Ayrıca faktörlerin içsel tutarlılıkları için hesaplanan Cronbach α değerleri ise sırasıyla 0.736, 0.722, 0.721, 0.743, 0.748, 0.751, 0.729, 0.730 ve 0.745 olarak bulunmuştur. Data setinin faktör analizi için elverişli olup olmaması, Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) ve Bartlett testi sonucu hesaplanan katsayıların anlamlı olmasına bağlı olduğu için, faktör analizinden önce bu testler yapılmıştır. Anketin KMO örnekleme yeterliliği ölçüsü 0.721 olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre veri seti faktör analizi için uygundur [24]. Verilere uygulanan Bartlett’in küresellik testi anlamlı çıkmıştır [$\chi^2=320.921$ $df=36$, ($p<0.001$)]. Bu sonuçlar, faktör analizinin uygulanabilirliğini ve değişkenler arasındaki korelasyonun varlığını göstermektedir [25],[26].

Tablo 1. Özdeğerler ve faktörlerin açıkladıkları varyanslara ait bilgiler

Faktör	Özdeğer	Özdeğerler		Döndürülmüş kareler toplamı		
		Açıklanan varyans (%)	Toplam varyans (%)	Özdeğer	Açıklanan varyans (%)	Toplam varyans (%)
1	3.116	34.623	34.623	2.017	22.406	22.406
2	1.465	16.280	50.903	1.943	21.587	43.993
3	1.090	12.110	63.013	1.712	19.020	63.013

Tablo 1’de keşfedici faktör analizi için öz değeri 1’in üzerinde olan üç bileşen gösterilmiştir. Bu üç bileşenin varyansa yaptığı katkı %63.013’tür. Tablo 2’de faktör yükleri verilmiştir.

Tablo 2. Bileşenlerin faktör yükleri

	1. bileşen	2. bileşen	3. bileşen
S3	0.808		
S2	0.801		
S1	0.731		
S6		0.751	
S4		0.728	
S9		0.708	
S5		0.531	
S8			0.882
S7			0.878

Üç faktör altında toplanan sekiz ifadenin faktör yük değerlerine bakıldığında birinci faktörde yer alan faktör yüklerinin 0.731 ile 0.808 arasında değiştiği, ikinci faktörde yer alan faktör yüklerinin 0.531 ile 0.751 arasında değiştiği ve üçüncü faktörde yer alan faktör yüklerinin de 0.878 ve 0.882 olduğu görülmüştür.

3.2. Betimsel vaka çalışması ve değerlendirilmesi

Demografik veriler incelendiği zaman tüm yaş gruplarından katılımcı olsa da 26-30 yaş aralığındaki katılımcıların çoğunluğu oluşturduğu gözlemlenmiştir. Katılımcıların %39.9’u bekar ve %57.3’ünün çocuğu yoktur; %64.3’ü lisans mezunu, %43.4’ü 0-5 yıl arası iş deneyimine sahip ve %81.1’i özel sektörde çalışmaktadır. Katılımcıların %30.1’i daimi nezaretçi ve %20,3’ü orta düzey yönetici pozisyonlarında yoğunlaşmış olsa da, tüm pozisyonlardan ankete katılım sağlanmıştır. Katılımcıların demografik özellikleri Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcıların demografik özellikleri

Nitelik	Değer	Frekans (f)	Yüzde (%)
Yaş Aralığı	20-25	9	6.3
	26-30	52	36.4
	31-35	24	16.8
	36-40	6	4.2
	41-45	13	9.1
	46-50	9	6.3
	51-55	3	2.1
	56 ve üzeri	27	18.9

Tablo 3. (devam)

Medeni Durum	Bekar	57	39.9
	Evli	83	58.0
	Belirtilmemiş	3	2.1
Çocuk Sayısı	Yok	82	57.3
	1	27	18.9
	2	24	16.8
	3	7	4.9
	4 ve üzeri	3	2.1
Eğitim Seviyesi	Lisans	92	64.3
	Yüksek Lisans	45	31.5
	Doktora	6	4.2
	0-5 yıl	62	43.4
Mesleki Deneyim	6-10 yıl	23	16.1
	11-15 yıl	16	11.2
	16-20 yıl	9	6.3
	21-25 yıl	8	5.6
	26 ve üzeri	25	17.5
	Proses Mühendisi	8	5.6
	Vardiya Mühendisi	19	13.3
	Daimi Nezaretçi	43	30.1
Mesleki Pozisyon	İSG Uzmanı	7	4.9
	Orta Düzey Yönetici	29	20.3
	Üst Düzey Yönetici	17	11.9
	İşveren	8	5.6
	Belirtilmemiş	5	3.5
Çalışılan Kurum	Diğer	7	4.9
	Kamu Sektörü	24	16.8
	Özel Sektör	116	81.1
	Belirtilmemiş	3	2.1

Katılımcıların sorulara verdikleri yanıtların dağılımları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Katılımcıların sorulara verdikleri yanıtların dağılımları

	Frekans (f)	Yüzde (%)	Aritmetik ortalama	Standart sapma
S1. Maden Mühendisliği bölümünde eğitim almaya nasıl karar verdiniz?				
Üniversite sınavı sonucunda elde ettiğim puana göre tercih yaptım (1)	71	49.7		
Bölüm hakkında araştırma yaparak bilgi sahibi oldum (2)	22	15.4		
Mühendislik unvanı nedeniyle tercih ettim (3)	7	4.9	2.29	1.550
Aile/akraba/yakın çevrede maden mühendisliği yapan tanıdıklarım vasıtasıyla yönlendirildim (4)	28	19.6		
Öğretmenlerim vasıtasıyla bilgilendirildim (5)	11	7.7		
Belirtilmemiş (6)	4	2.8		

Tablo 4. (devam)

S2. Hem manevi hem de maddi olarak maden mühendisliğinin üniversitede öğrenciyken hayal ettiğiniz gibi bir meslek olduğunu düşünüyor musunuz?				
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	25	17.5		
Katılmıyorum (2)	42	29.4		
Kararsızım (3)	28	19.6	2.85	1.334
Katılıyorum (4)	26	18.2		
Kesinlikle Katılıyorum (5)	22	15.4		
S3. Meslek seçme imkânınız olsa yine maden mühendisliğini tercih eder misiniz?				
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	30	21.0		
Katılmıyorum (2)	36	25.2		
Kararsızım (3)	17	11.9	2.97	1.482
Katılıyorum (4)	28	19.6		
Kesinlikle Katılıyorum (5)	32	22.4		
S4. Mesleğinizin “erkek egemen” bir meslek olduğunu düşünüyor musunuz?				
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	13	9.1		
Katılmıyorum (2)	28	19.6		
Kararsızım (3)	11	7.7	3.49	1.288
Katılıyorum (4)	58	40.6		
Kesinlikle Katılıyorum (5)	33	23.1		
S5. Sizce işveren işe alım ilan verirken “kadın” veya “erkek” maden mühendisi aradıklarına dair bir ayrıma gitmeli mi?				
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	68	47.6		
Katılmıyorum (2)	33	23.1		
Kararsızım (3)	9	6.3	2.12	1.345
Katılıyorum (4)	23	16.1		
Kesinlikle Katılıyorum (5)	10	7.0		
S6. İşyerinizde cinsiyete dayalı ayrımcılık yapıldığını hissediyor musunuz?				
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	35	24.5		
Katılmıyorum (2)	43	30.1		
Kararsızım (3)	13	9.1	2.71	1.403
Katılıyorum (4)	33	23.1		
Kesinlikle Katılıyorum (5)	19	13.3		
S7. Aynı pozisyonda karşı cinsten meslektaşınızla eşit gelire sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?				
Kesinlikle Katılmıyorum (1)	29	20.3		
Katılmıyorum (2)	26	18.2		
Kararsızım (3)	17	11.9	3.14	1.476
Katılıyorum (4)	38	26.6		
Kesinlikle Katılıyorum (5)	33	23.1		

Tablo 4. (devam)

S8. Aynı pozisyonda karşı cinsten meslektaşınızla eşit sosyal haklara sahip olduğunuzu düşünüyor musunuz?

Kesinlikle Katılmıyorum (1)	28	19.6		
Katılmıyorum (2)	25	17.5		
Kararsızım (3)	6	4.2	3.34	1.547
Katılıyorum (4)	39	27.3		
Kesinlikle Katılıyorum (5)	45	31.5		

S9. Özel yaşantınızda mesleğinizle ilgili cinsiyetçi yorumlarla karşılaştınız mı?

Kesinlikle Katılmıyorum (1)	38	26.6		
Katılmıyorum (2)	25	17.5		
Kararsızım (3)	18	12.6	2.92	1.499
Katılıyorum (4)	35	24.5		
Kesinlikle Katılıyorum (5)	27	18.9		

1. soruya verilen cevaplar irdelendiğinde, katılımcıların %49.7'sinin üniversite sonucunda elde ettiği puana göre tercih işlemlerini yaptığı görülmektedir. %19.6 katılımcı aile/akraba/yakın çevrelerinde maden mühendisliği yapan tanıdıkları aracılığıyla yönlendirdiğini belirtirken, %15.4 katılımcı bölüm hakkında araştırma yaptığını, %7.7 katılımcı da öğretmenleri aracılığıyla bilgilendirildiğini söylemiştir. 2. soruya katılımcıların sadece %15.4'ü 'Kesinlikle katılıyorum' cevabını vermiştir. %19.6 katılımcı ise kararsız olduğunu belirtmiştir. Bir katılımcı görüşünü şu şekilde ifade etmiştir:

(M1) Madencilik bence bekarlar için uygun bir meslek. Ben vardiyalı çalışıyorum ve eşim de çalışıyor. En önemlisi iş yerlerimiz farklı lokasyonlarda. Her gün eve gidemiyorum. Eşimle hafta sonu tatillerimiz farklı, dolayısıyla içinde bulunduğumuz durum gerçekten zor.

3. soruya katılımcıların %42'si, 'Kesinlikle katılıyorum' ve 'Katılıyorum' cevaplarını verirken, %46.2 katılımcı 'Katılmıyorum' ve 'Kesinlikle katılmıyorum' cevaplarını vermiştir. %11.9 katılımcı ise kararsız olduğunu belirtmiştir.

Çalışmanın, mühendislerin mesleklerindeki cinsiyet rolleri üzerine bildirmiş oldukları görüşleri incelendiğinde, 4. soruya %23.1 katılımcının 'Kesinlikle katılıyorum' ve %40.6 katılımcının 'Katılıyorum' cevabını verdiği, %19.6 katılımcının 'Katılmıyorum' ve %9.1 katılımcının da 'Kesinlikle katılmıyorum' cevabını verdiği görülmüştür. %7.7 katılımcı da kararsız olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların yaklaşık %70'inin mesleklerinin erkek egemen olduğunu düşündüğü görülmüştür. Bazı katılımcılar bu soruya ilişkin görüşlerini aşağıdaki şekilde ifade etmiştir:

(M2) Zor bir alan ve meslek olmasına rağmen kadın mühendislerimizin hakları doğrultusunda yanlışların ve haksızlıkların peşini bırakmamaları ve pes etmemeleri, kazandıkları hakların korunması açısından önemlidir.

(M3) Cinsiyetçi ayrımcılığın devam etmesine rağmen zaman içinde azaldığına inanıyorum. Yaklaşık 30-40 yıl önce bir kadın çalışanın yeraltına inmesi uğursuzluk sayılırdı.

(M4) Kadın mühendislerin çalıştığı şantiyelerdeki organizasyon ve düzenin, erkek mühendislerin çalıştığı şantiyelere nazaran çok daha iyi durumda olduğunu deneyimledim.

(M5) Mesleği tercih eden kadın meslektaşlarımızın çekingenliği (arıza durumunda araçlara gitmeme, merak duygusunun az olması, vb.) erkek egemen bir durumun ortaya çıkmasına sebep oluyor.

Madencilik sektörü 'kadınlığı' reddederek aşırı erkekliği tercih eden, özellikle erkekleştirilmiş bir sektör olarak tanımlanmaktadır. Madencilikte erkeklerin sadece net bir görünürlüğü değil, bunun yanında erkeklerin kurumsallaşmış otorite uzmanlığı ve prestiji, kurumlar, yasalar ve yönetim yapıları ile doğal olarak kabul edilen bir birleşimi vardır [27],[28]. Bu nedenle mesleğin erkek mesleği olduğunu düşünen yaklaşık %70 katılımcının bu cevabı toplumsal bakış açısıyla gerekçelendirerek ve hali hazırda mesleğin toplum tarafından bu şekilde algılandığını belirtmek için verdikleri düşünülmektedir. Elbette fikirler çeşitlilik göstermekte ve kendi bakış açısına göre mesleğin erkek mesleği olduğunu düşünen katılımcılar da vardır. Ancak toplumun empoze ettiği çok çeşitli konularda da olduğu gibi, kadın mesleği/erkek mesleği algısının da dayandığı nokta çoğunlukla 'kabullenilmiş' olmalarıdır. McLean ve ark. [29] yapmış oldukları çalışmada mühendisliğin hem eğitim hem de mesleki bağlamlarında, bir dizi inanç, davranış ve varsayım ile karakterize edilen belirli bir tür eril kültürün hâkimiyetinde olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu kültür, kadınları (ve bazı erkekleri) tam katılımdan dışlamaktadır. Yazarlar, değişimin önünde büyük bir engel oluşturan şeyin mühendislik kültürünün kendine özgü eril yapısı olduğunu ve mühendisliğin dönüştürülmesinin bu baskın kültürün ve onun tezahür ettiği belirli yolların yakından incelenmesini gerektireceğini savunmaktadır. Etkili ve iyi hedeflenmiş politikalar ve değişim programları ancak bu tür anlayışlar temelinde tasarlanabilir ve uygulanabilir.

5. soruya %70.7 katılımcı ‘Kesinlikle katılmıyorum’ ve ‘Katılmıyorum’ cevaplarını verirken, %23.1 katılımcı ‘Katılıyorum’ ve ‘Kesinlikle katılıyorum’ demiştir. Bazı katılımcılar bu soruya ilişkin aşağıdaki fikirleri eklemiştir:

(M6) İdari kısım hariç, madencilik sektöründe çalışanların çoğu kırsal kesimden gelmektedir ve kadınların herhangi bir alanda çalışmasına karşı bir görüşe sahiptir.

(M7) Bir mermer fabrikasında sadece 2 kadın mühendis istemişlerdi. Cinsiyetle ilgili bir ilan yüzünden yeteneğimi gösterme şansı bulabileceğim bir işe giremedim. O yüzden çok kötü bir duygu. İstedikleri cinsiyeti kendi zihinlerinde tutmalarının daha doğru olduğunu düşünüyorum.

Bu soruda katılımcıların yoğunlaşmış oldukları cevap, aslında olması gerekenin dileğe dönüştüğü ve hem toplum hem de birey düşüncesi açısından henüz çok fazla ilerleme kaydedilmemiş ana problemlerden biridir. İşverenin işe alım ilanında cinsiyet belirtmesi, belirli bir mesleğe özgü olmamakla birlikte, hemen hemen her meslek grubunda yüz yüze gelen genel bir sorundur. Erkek egemen mesleklerde, hemen hemen bütün işe alım ilanlarında durum kadınların aleyhine işlemektedir.

6. soruya, %13.3 katılımcı ‘Kesinlikle katılıyorum’, %23.1 katılımcı ‘Katılıyorum’ cevabını vermiştir. %9.1 katılımcı kararsız olduğunu, %30.1 katılımcı katılmadığını ve %24.5 katılımcı da kesinlikle katılmadığını belirtmiştir. Cevaplar irdelendiği zaman katılımcıların yaklaşık olarak %40’ının işyerlerinde cinsiyetçi ayırım olduğunu düşündüğü görülmüştür. Bazı katılımcıların bu soruya ilişkin fikirleri aşağıdaki gibidir:

(M8) Kadın mühendislere üst düzey yöneticiler tarafından pozitif ayrımcılık, iş arkadaşları ve çalışanlar (mavi yakalılar) tarafından ise negatif ayrımcılık yapıldığını düşünüyorum.

(M9) Türkiye’de en çok kadın çalışanı olan madencilik firmasıyız. Şirketimiz işe alımlarda eşit şartlarda iki aday arasında tercih yapmak zorunda kaldığında hakkını kadın adaydan yana kullanır. Bu bizim kuralımızdır. Genel müdürümüz de bir kadın.

(M10) Diğer sektörlere kıyasla madencilik sektöründe üst düzey pozisyonlarda kadın istihdamına karşı daha fazla direnç var.

(M11) Benim iş yerimde kadın mühendisler istedikleri kadar izin alabiliyorlar. Maaşları iyi. Herhangi bir ayrımcılık olduğunu düşünmüyorum. Ama küfürbaz patronlar varken eşimin bu sektörde çalışmasını istemezdim. Bence kadınlarla ilgili sorun kaba patronlar.

(M12) Bence bu sektörde ve genel olarak (özellikle azınlıkta oldukları iş yerlerinde) kadın çalışanların yaşadığı en büyük sorun, cinsiyetleri nedeniyle (yeterli ve iyi olsalar bile) işverenleri ve iş arkadaşları tarafından yetersiz görülmesidir. Aynı zamanda diğer çalışanların kadınlara karşı tutumudur (konuşmalarda argo, sarkıntılık, vb.).

İşyerinde cinsiyete dayalı ayrımcılıktan bahsedildiği zaman, çoğunlukla cinsiyet rollerine dayalı iş paylaşımı söz konusu olmaktadır. Vardiya sistemi ile yürütülen ve/veya beden yükü gerektiren işler genellikle erkek mühendisler yönlendirilmektedir. Bu bahsedilen iki iş türüne madencilikte hemen hemen tüm kademelerde rastlanmaktadır. Mesleğin ‘erkek egemen’ duruşunu en fazla sağlamlaştıran sebeplerden biri de budur. Ancak bu durumun sadece kadın mühendisler için değil erkek mühendisler için de bir dezavantaj olduğu söylenmelidir. Fiziksel emek ya da vardiyalı çalışma gerektiren koşullarda tercih edilen ilk çalışanın erkek olması, erkek çalışanlar yönünden de bir fırsat eşitsizliği yaratmaktadır. Özellikle nöbet sisteminde benzer çalışma şekline sahip sağlık çalışanlarında bu tür bir cinsiyet ayrımcılığının olmaması, kadın ve erkek arasında yetkin olma açısından bir fark olmadığını ve mesleğe katılım açısından yaptırımın değil tercihin ön planda tutulması gerektiğinin en önemli kanıtlarından biridir. Kansake ve ark. [30] yapmış oldukları çalışmada, madencilik sektöründe cinsiyet temelli ayrımcılığın yaygın olduğunu ve çalışmaya iştirak eden katılımcıların %53’ünün cinsiyete dayalı ayrımcılığa maruz kaldığını belirtmiştir. Tiwari ve ark. [31] kadınların işyerlerinde iş, sağlık ve doğurganlık gibi seçenekler temelinde ayrımcılığa uğradığını bildirmiştir. Sadece yasa yapmak ve bu yasaları yürürlüğe koymanın çözüm üretmeyeceğini, erkek meslektaşlarda zihinsel olarak bir toplumsal uyanış ve tutum değişikliğinin sağlanabilmesi için kurumlar tarafından özümsemiş bazı uygulamaların var olması gerekliliğini savunmuştur.

7. soruya %49.7 katılımcı ‘Kesinlikle katılıyorum’ ve ‘Katılıyorum’, %38.5 katılımcı ‘Katılmıyorum’ ve ‘Kesinlikle katılmıyorum’ cevaplarını verirken, %11.9 katılımcı da kararsız olduğunu belirtmiştir. Bazı katılımcılar bu konuda şunları söylemiştir:

(M13) İşyerimde böyle bir durumla karşılaşmadım. Herkese yaptığı işe göre standart bir maaş veriliyor. Ancak bunun her şirkette böyle olmadığını biliyorum.

(M14) Çalıştığım işyerinde bir kadın mühendis, aynı işi yapan bir erkek mühendisin maaşının kendi maaşından fazla olduğunu tesadüfen öğrendi ve çok üzüldü. Bu olaya ben de şahit oldum.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi’nin 23. maddesinin 2. bendinde hiçbir ayırım gözetilmeden herkesin eşit iş karşılığı eşit ücrete hakkı olduğu ilkesi öngörülmüştür [32]. Elbette bu durumla tüm çalışanlar karşılaşmamaktadır. Ancak bu soruya verilmiş olan yanıtlardan yola çıkılacak olursa, durum çok da iç açıcı değildir. Kansake ve ark. [30], madencilik

sektöründe kadınlara yönelik maaş/gelir eşitsizliğini sunmak için yapmış olduğu çalışmasında, katılımcıların %29'unun erkek çalışanlara göre daha düşük seviyede maaş aldığını, katılımcıların sadece %4'ünün erkek çalışanlardan daha yüksek maaş aldığını ilettiğini bildirmiştir. Bu sonuç, madencilik paydaşlarına cinsiyete dayalı ve eşit bir kariyer yolu, gelir/maaş ve iş yükü sağlamanın önemini vurgulamaktadır. Reeson ve ark. [33], madencilik faaliyeti, gelir eşitsizliği ve cinsiyet üzerine yaptığı çalışmada, erkekler arasında gelir eşitsizliğinin başlangıç seviyelerinde arttığını ve daha yüksek seviyelerde azaldığını, kadınlar arasında ise madencilikte istihdam edilen nüfus oranıyla birlikte artmaya devam ettiğini ifade etmiştir.

8. soruya %58.8 katılımcı 'Kesinlikle katılıyorum' ve 'Katılıyorum', %37.1 katılımcı ise 'Katılmıyorum' ve 'Kesinlikle katılmıyorum' demiştir. Avrupa Birliği tarafından kabul edilen sözleşmelerden biri olan Avrupa Topluluğu Sosyal Şartı, çalışanların ana sosyal haklarına ilişkin esasları düzenlemektedir. Şartın 16. maddesi, kadın ve erkeklere eşit muamele yapılmasını ve kadın ve erkek çalışanlar için fırsat eşitliğinin teşvik edilmesini öngörmektedir. Özellikle iş başvurusu, çalışma şartları, ücretler, eğitim, sosyal güvenlik, mesleki eğitim ve gelişim alanlarında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması için çabaların artırılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca kadınlar ve erkekler tarafından mesleki ve ailevi yükümlülüklerin yerine getirilmesinin daha iyi dengelenmesi için gerekli önlemlerin alınacağı ifade edilmiştir [32]. Katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplar analiz edildiğinde bu ilkelerle ilgili çalışmaların hızla hayata geçirilmesi önem kazanmaktadır.

9. soruya %43.4 katılımcı 'Kesinlikle katılıyorum' ve 'Katılıyorum' derken, %44.1 katılımcı 'Katılmıyorum' ve 'Kesinlikle katılmıyorum' cevaplarını vermiştir. Çeşitli konularda olduğu gibi, meslek dallarıyla alakalı da toplum içinde çeşitli 'öğretilmiş' görüşler vardır. Bu görüşlerin en etkililerinden biri de mesleklerin cinsiyetleri olduğudur. Kişi ilk eğitimi ailesinden, daha sonra okullardan ve beraberinde aktif olarak içinde bulunduğu toplumdan almakta, bunun sonucu olarak da bir dünya görüşü elde etmektedir. Konunun özelinde bakılacak olursa, mesleklere karşı geliştirilen önyargılar da bu çevrede meydana gelmektedir. Bu 'öğretilmiş' görüşlerin çok kısa bir sürede değişebileceği düşünülmektedir. Zira bu görüş sadece ülkemizde değil, diğer toplumlarda da vardır. Parlaktuna [34], Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrımcılığın Analizi isimli çalışmasında kadınların %64.7'sinin, erkeklerin %60.7'sinin kadının asli görevinin çocuk bakımı ve ev işleri olduğunu belirttiği TÜİK verilerini, Türkiye'nin geleneksel yapıyı kabul ettiğini ve erkek egemen toplum yapısına sahip olduğu şeklinde yorumlamıştır.

4. Sonuçlar ve öneriler

Madencilik sektöründe profesyonel çalışma hayatında kadın mühendis istihdamı geçmişten bugüne artma eğiliminde olsa da mesleğin erkeklik algısının halen devam ettiği görülmektedir. Bu nedenle toplumsal cinsiyet eşitliğinden bahsedebiliyor olmak günümüz koşullarında dahi halen zordur. Hemen hemen her erkek egemen meslek grubuna olduğu gibi maden mühendisliği mesleğine de toplumun bakış açısı nettir. Toplumun gözünde maden mühendisliği 'erkek' mesleğidir. Mesleklere yönelik bu algının değiştirilebilmesi için oldukça fazla yol kat etmek gerektiği açıktır. Ancak öncelikli bilinçlenme her zaman içeriden başlamalıdır. Bu çalışmada amaç erkek maden mühendislerinin mesleklerindeki erkeklik algısına yönelik görüşlerinin irdelenerek bu toplumsal etiketten ne derece etkilendiklerini görmektir. Yapılan çalışma sonucu elde edilen veriler değerlendirilmeden önce, katılımcılara yöneltilmiş olan anket sorularının güvenilirliği test edilmiş ve hesaplanan 0.759 Cronbach α değerine göre güvenilir olduğu görülmüştür. Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) örnekleme yeterliliği ölçüsü 0.721 olarak bulunmuş ve Bartlett küresellik testi de anlamlı çıkmıştır. Betimsel vaka çalışmasının ilk adımında katılımcıların demografik özellikleri analiz edilmiş, her bir nitelik ve her bir değer için frekans ve yüzde dağılımları verilmiştir. Ardından katılımcıların sorulara verdikleri yanıtların dağılımı analiz edilmiş, her bir sorunun her bir cevabı için frekans, yüzde, aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri verilmiştir. Katılımcılara, mesleklerini toplumsal cinsiyet temelli değerlendirmeleri için altı adet soru sorulmuştur. Katılımcıların yaklaşık %70'inin mesleklerinin erkek egemen bir meslek olduğunu düşündükleri görülmüştür. Bununla beraber işverenin işe alım ilanı verdiğinde "kadın" ya da "erkek" maden mühendisi ayırımına gitmemesi gerektiğini düşünen katılımcı oranı da %70 civarındadır. Bu sonuç da aslında mesleğin "erkek egemen" olarak yaftalanmasından erkek mühendislerin de rahatsız olduğunu göstermektedir. Katılımcıların neredeyse %40'ı işyerlerinde cinsiyete dayalı ayrımcılık hissettiklerini belirtmişlerdir. Yine katılımcıların önemli bir kısmı aynı pozisyonda karşı cinsten meslektaşları ile eşit gelire ve eşit sosyal haklara sahip olmadıklarını dile getirmişlerdir. Katılımcıların yaklaşık %45'i özel yaşantılarında meslekleri ile alakalı cinsiyetçi yorumlarla karşılaştıklarını bildirmişlerdir. Çalışmadan elde edilen bulgular göstermiştir ki, Türkiye'de madencilik sektöründe çalışan erkek maden mühendislerinin farkındalığı oldukça yüksektir. Bu farkındalığa madencilik sektöründe istihdam edilen tüm çalışanların da ulaşması, sektördeki kadın çalışan/erkek çalışan dengesinin oluşabilmesi için önemli bir adım olacaktır. Yapılan bu çalışma neticesinde sunular önerilmektedir:

1. Atılması gereken ilk adım hiç şüphesiz işveren ve üst düzey yöneticilerin (varsa) cinsiyetçi algılarını yıkmaktır. Bu sebeple her kurumun bulunduğu bölgedeki meslek odası ile irtibat halinde olması ve konu ile ilgili düzenli olarak çalışmalar yürütmesi önerilmektedir.
2. Hem kamu hem de özel sektörde çalışan mühendisler ve diğer madencilik sektörü çalışanları için belirli periyotlarda madencilik sektöründe toplumsal cinsiyet çalışmaları ile ilintili seminerler düzenlenebilir.
3. Meslek odaları ve toplumsal cinsiyet eşitliği üzerine çalışmalar yapan üniversite birimleri ile birlikte eğitimler ve etkinlikler düzenlenebilir.

4. Açık iletişime önem verilerek düzenli aralıklarla çalışanlarla toplantılar düzenlenebilir, cinsiyetçi yorum ve baskılara maruz kalanlar tespit edilip gerekli aksiyonlar alınabilir.

5. Yazar katkı beyanı

Çalışmada literatür taraması, anket sorularının oluşturulması, katılımcılara ulaşılması, anket sonuçlarının analizi ve yorumlanması, makalenin yazımı, yazım denetimi ve düzenleme Tuğba Deniz Tombal tarafından yapılmıştır.

6. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Bu çalışma Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi tarafından onaylanmış 25.04.2022 tarihli ve 04/19 sayılı karar ile güvenli ve etik araştırma önerileri doğrultusunda yürütülmüştür. Bu çalışmanın bir kişi/kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

7. Teşekkür

Yazar, Maden Mühendisi Sayın Nedret Durukan'a ve anket çalışmasına katılım gösteren tüm maden mühendislerine teşekkür eder.

8. Kaynaklar

- [1] Korkmaz A, Başer M. "Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında ataerkillik ve iktidar ilişkileri". *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 28(1), 71-76, 2019.
- [2] Özçatal EÖ. "Ataerkillik, toplumsal cinsiyet ve kadının çalışma yaşamına katılımı". *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 21-39, 2011.
- [3] Güneş F. "Feminist kuramda ataerki tartışmaları üzerine eleştirel bir inceleme". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2), 245-256, 2017.
- [4] Demren Ç. Ataerkillik ve erkeklik biçimlerinin karşılıklı ilişkileri ve etkileşimleri. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2001.
- [5] Hatmaker DM. "Engineering identity: Gender and professional identity negotiation among women engineers". *Gender, Work and Organization*, 20(4), 382-396, 2013.
- [6] Hersh M. "The changing position of women in engineering worldwide". *IEEE Transactions of Engineering Management*, 47(3), 345-359, 2000.
- [7] The National Academies Press (TNAP). *Beyond bias and barriers: Fulfilling the potential of women in academic science and engineering, committee on maximizing the potential of women in academic science and engineering*. National Academy of Sciences, National Academy of Engineering, and Institute of Medicine, 2006.
- [8] Ayre M, Mills J, Gill J. "'Yes, I do belong': The women who stay in engineering". *Engineering Studies*, 5(3), 216-232, 2013.
- [9] Gill J, Sharp R, Mills JE, Franzway S. "I still wanna be an engineer! Women, education and the engineering profession". *European Journal of Engineering Education*, 33(4), 391-402, 2008.
- [10] Schreuders PD, Mannon SE, Rutherford B. "Pipeline or personal preference: Women in engineering". *European Journal of Engineering Education*, 34(1), 97-112, 2009.
- [11] Faulkner W. "Doing gender in engineering workplace cultures. I. Observations from the field". *Engineering Studies*, 1(1), 3-18, 2009.
- [12] Faulkner W. "Doing gender in engineering workplace cultures. II. Gender in/authenticity and the in/visibility paradox". *Engineering Studies*, 1(3), 169-189, 2009.
- [13] Zengin Arslan B. "Women in engineering education in Turkey: Understanding the gendered distribution*". *International Journal of Engineering Education*, 18(4), 400-408, 2002.
- [14] Yükseköğretim Program Atlası (YÖK Atlas). "Maden mühendisliği programı bulunan tüm üniversiteler". <https://yokatlas.yok.gov.tr/lisans-bolum.php?b=10140> (22.09.2023).
- [15] Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi (YBYS). "Öğretim elemanı istatistikleri". <https://istatistik.yok.gov.tr/> (22.09.2023).
- [16] Romano RB. "Women and gender in the mines: Challenging masculinity through history: An introduction". *International Review of Social History*, 65(2), 1-40, 2020.
- [17] Benya AP. Women in mining: A challenge to occupational culture in mines. MSc Thesis, University of the Witwatersrand, Johannesburg, South Africa, 2009.
- [18] Mayes R, Pini B. "The 'feminine revolution in mining': a critique". *Australian Geographer*, 41(2), 233-245, 2010.
- [19] Lahiri-Dutt K. "Digging women: Towards a new agenda for feminist critiques of mining". *Gender, Place & Culture*, 19(2), 193-212, 2012.
- [20] Lahiri-Dutt K. "The feminisation of mining". *Geography Compass*, 9(9), 523-541, 2015.
- [21] Mears L. (2020). "Mining equity gender perspective extractive industries". Generetietransitie, <http://generatietransitie.be/nl/nieuws/mining-equity-gender-perspective-extractive-industries> (20.05.2020).
- [22] Coşkun MK. "Üye profili araştırması raporu". TMMOB Maden Mühendisleri Odası, Ankara, Türkiye, 2021.

- [23] Yıldız D, Uzunsakal E. “Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama”. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 14-28, 2018.
- [24] Karaman M. “Keşfedici ve doğrulamalı faktör analizi: Kavramsal bir çalışma”. *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 9(1), 47-63, 2023.
- [25] Kaya MF. “Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik tutum ölçeği geliştirme çalışması”. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 28, 175-193, 2013.
- [26] Korlu RK, Çetinkaya Ö, Gerçek A. “Yerel vergi bilincinin faktör analizi ile değerlendirilmesi: Bursa örneği”. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 14(28), 443-465, 2016.
- [27] Laplonge D. “The “un-womanly” attitudes of women in mining towards the environment”. *The Extractive Industries and Society*, 4(2), 304-309, 2017.
- [28] Lahiri-Dutt K. “The megaproject of mining: A feminist critique”. In Brunn S. (eds) *Engineering Earth*. Springer, Dordrecht, 2011.
- [29] McLean C, Lewis S, Copeland J, Lintern S, O’Neill B. “Masculinity and the culture of engineering”. *Australasian Journal of Engineering Education*, 7(2), 143-156, 1007.
- [30] Kansake BA, Sakyi-Addo GB, Dumakor-Dupey NK. “Creating a gender-inclusive mining industry: Uncovering the challenges of female mining stakeholders”. *Resources Policy*, 70, 1-20, 2021.
- [31] Tiwari M, Mathur G, Awasthi S. “Gender-based discrimination faced by females at workplace: A perceptual study of working females”. *Journal of Entrepreneurship Education*, 21(3), 1-7, 2018.
- [32] Kaplan E, Senyen T. “Equality Principle and Gender Discrimination in Labor Law”. *Journal of the Union of Turkish Bar Associations*, Special Issue, 225-268, 2017.
- [33] Reeson AF, Measham TG, Hosking K. “Mining activity, income inequality and gender in regional Australia”. *The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics*, 56, 302-313, 2012.
- [34] Parlaktuna İ. “Analysis of gender-based occupational discrimination in Turkey”. *Ege Academic Review*, 10(4), 1217-1230, 2010.

Kabin memurlarında duygusal emek düzeyi ve iş tatmini arasındaki ilişkinin incelenmesi

Investigation of the relationship between emotional labour level and job satisfaction in cabin crew members

Kazım ÇALIŞKAN ^{1*}

¹ Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, Türkiye.

yymmck1@gmail.com

Geliş Tarihi/Received: 29.03.2024

Bölüm/Section: Sosyal Bilimler/Çalışma
Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri

Kabul Tarihi/Accepted: 25.05.2024

Araştırma Makalesi/Research Article

Özet

Çalışma yaşamında duygusal emek; çalışanların hizmet verdikleri süre içinde, kendilerinden beklenen duyguları sergilemeleridir. Çalışanların emek sürecine katabilecekleri son olgu duygularıdır. Özellikle hizmet sektörü çalışanlarından. Müşterilere karşı birtakım duyguları sergilemeleri beklenmektedir. Kurumlar, çalışanların bu beklentileri yerine getirmeleri için çalışanlar ise, bu beklentileri karşılamak için bir takım farklı yöntemler benimsemektedir. Bir duygu yönetimi süreci olan duygusal emek, sergilenen duygularla, gerçekte hissedilen duygular arasındaki ilişkiye bağlı olarak çalışanlar ve kurum açısından bir takım olumlu veya olumsuz etkiler yaratabilmektedir.

Bu çalışmada, duygusal emeğin çalışanların iş tatmini üzerinde ne gibi etkilerinin olduğunun incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede işletmelerde ya da örgütlerde fiziksel olmayan unsurların bir bütün olarak ne şekilde ele alınabileceği, duygusal emeğin gerek fiziksel unsurlarla gerekse iş tatmini gibi diğer bilişsel unsurlarla ne gibi ilişkisinin olduğunun da ortaya konması, çalışmada temel olarak üzerinde odaklanan husus olmuştur. Bu amaçla İstanbul'da havacılık sektöründe duygusal emeğin yaygınlığını ve biçimini, kabin ekibi çalışanları arasında yapılacak bir araştırma ile tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca duygusal emek sürecinin bu çalışan grubu üzerindeki etkileri de araştırılacaktır. Analiz için 260 anket toplanılmış ve "Bağımsız Örnek T testi" ve "tek yönlü ANOVA" testi kullanılmıştır. Katılımcıların beşli Likert ölçeğinde cevap vermeleri istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Duygusal emek, iş tatmini, kabin memurları.

Abstract

Emotional labor in working life; It is that employees exhibit emotions expected from them during their service. The last phenomenon that employees can add to the labor process are the feelings of the labor process. In particular, the service sector employees are expected to exhibit some emotions against customers. Institutions, employees to fulfill these expectations, employees, to meet these expectations to adopt a number of different methods. Emotional labor, which is a process of emotion management, can have a number of positive or negative effects for employees and institution depending on the relationship between emotions that are shown and emotions that are actually felt.

In this study, it is aimed to examine the effects of emotional labor on employees' job satisfaction. In this way, how non-physical elements can be handled in enterprises or organizations as a whole and what the relationship with other cognitive elements such as physical elements and other cognitive elements such as job satisfaction have been focused on. For this purpose, the prevalence and form of emotional labor in the aviation sector in Istanbul will be tried to be determined by a

¹ Bu makale Abdurrahman Kazım Çalışkan'ın "Duygusal Emeği Etkileyen Faktörler: Kabin Memurları Üzerine Bir Alan Araştırması" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

* Yazışılan yazar/Corresponding author: Kazım ÇALIŞKAN

¹ orcid.org/0009-0006-7439-7663

DOI: <https://doi.org/10.56723/dyad.1461458>

research between the employees of the cabin team. In addition, the effects of the emotional labor process on this group of employees will be investigated. 260 questionnaires were collected for the analysis and the “Independent Sample T test” and “one -way Anova” analysis were used. Participants were asked to respond on a five -point Likert scale.

Keywords: Emotional labor, job satisfaction, cabin officers.

1. Giriş

Son yıllarda gerek teknolojik gerekse bilimsel alanda yaşanan gelişmeler, beşerî sermaye kavramını ve beşerî sermayenin işletmenin sermaye bileşenleri içerisindeki önemini giderek daha fazla ön plana çıkarmıştır. Günümüzde ister üretim üzerine, isterse hizmet üzerine yoğunlaşmış olsun hemen her sektörde, beşerî sermaye işletmenin hedeflerine ulaşmasında, rekabette üstünlük sağlamasında önemli rol oynamaktadır.

Özellikle hizmet sektöründe, müşteri memnuniyetinin sağlanması, örgütsel kültürün ve örgütsel aidiyet bilincinin gelişmesi, işletmenin iç ve dış paydaşlar nezdinde kurumsal itibarının daha üst düzeye taşınması gibi birçok alanda insan faktörü belirleyici olmaktadır. Çünkü hizmet sektöründe, üretim sektöründen farklı olarak, sunulan hizmeti alan müşteri ile bu hizmeti yerine getiren çalışan arasında etkileşim çok daha üst düzeydedir.

Duygusal emek kavramına, bu bağlamda literatürde son yıllarda öne çıkan bir kavramdır. Genel olarak duygusal emeği, çalışanların yaptıkları iş sürecinde tükettikleri duygusal güç şeklinde tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla duygusal emek tükenen bir kavram olup, tükenmesi durumunda çalışanların ilk olarak etrafindakilere ve işe karşı duyarsızlaşmasını, bunun akabinde ise kişisel anlamda kendisini başarısız hissetmesine neden olmaktadır.

Bu çalışmada, duygusal emeğin çalışanların iş tatmini üzerinde ne gibi etkilerinin olduğunun incelenmesi amaçlanmaktadır. İşletmelerde ya da örgütlerde fiziksel olmayan unsurların bir bütün olarak ne şekilde ele alınabileceği, duygusal emeğin gerek fiziksel unsurlarla gerekse iş tatmini gibi diğer bilişsel unsurlarla ne gibi ilişkisinin olduğunun da ortaya konması, çalışmada temel olarak üzerinde odaklanan husus olmuştur.

2. Literatür taraması

Duygusal emek ilk olarak Arlie Russell Rothchild tarafından Delta Havayolları'ndaki uçuş görevlilerinin duygusal emek sürecini analiz ettiği “Yönetilen Kalp: İnsan Duygularının Ticarileştirmesi” adlı kitabında yer verilmiştir. Hochschild duygusal emeği “halka açık bir yüz ve bedensel sergi yaratmak için duyguların yönetimi” olarak tanımlar [1]. Bu çalışmanın bir aktör olduğu ve müşterilerin izleyiciler olduğu bir perspektiftir [2]. Çalışmaya göre, istenen duyguların aralığı, yoğunluğu ve süresi hakkında bazı organizasyonel normlar vardır ve bunlara “duygu kuralları” denir.

Ashforth ve Humphrey Duygusal emeğin, etkileşimi düzenleyerek görev etkinliğini kolaylaştırabileceği savunulmaktadır. Kişiler arası sorunları ortadan kaldırır; duygusal emek ayrıca kişinin rolünü kişiselleştirmesine izin vererek kendini ifade etmesini kolaylaştırabilir [3].

Duygusal ekran sıklığı duygusal emeğin ana göstergesidir ve çalışan ile müşteriler arasındaki etkileşim sıklığına bağlıdır. Frekans, hizmet endüstrisindeki işler arasında farklılaşabilir. Çok daha fazla müşteri etkileşimi ve sosyal olarak uygun duygusal gösteriler gerektiren işlerde, kuruluşların yüksek düzenlenmiş duygusal görüntü talepleri vardır [4]. Duygusal emeğin ikinci boyutu, gerekli görüntü kurallarına dikkat etmektir. Daha fazla dikkat gerektiren işler çok daha fazla fiziksel ve zihinsel çaba gerektirir ve bu daha duygusal emek anlamına gelir. Dikkat, “duygusal ekranın süresine” ve “duygusal ekranın yoğunluğuna” bağlıdır. Kısa etkileşimler çok daha spesifik ve basittir ve daha uzun etkileşimlerden daha az duygusal çaba gerektirir [4].

Duygusal yoğunluk, ifade edilen bir duygunun gücü ve önemi ile ilişkilidir. Çalışanlar duygularını yönetir; “Yüzey hareket” veya “derin oyunculuk”. Yüzey hareketi, gerçekte hissedilmeyen uyarıcı duygulardır [1]. Yüzey oyunculduğunda, çalışanlar gerçek duyguları farklı olmasına rağmen, organizasyonel olarak gerekli duyguları hissediyormuş gibi davranıyorlar. İkinci yol derin oyunculuktur, böylece çalışanlar organizasyonel olarak istenen duyguları gerçekten deneyimlemeye veya hissetmeye çalışırlar [3]. Başka bir deyişle, gerçekte hissettiği duyguyu sürdürmek yerine, gerçekten gerekli duyguyu hissetmek için çaba sarf ediyor [5].

Duygusal emeğin üçüncü boyutu, gerekli duyguların çeşitliliğidir. Görüntülenecek duyguların çeşitliliği, çalışanlar için önemli ve zahmetli bir faaliyet haline gelir. Çalışma rollerinin bir parçası olarak sergilenen duygu türlerini değiştirmesi gereken çalışanlar, davranışlarının daha aktif planlaması ve bilinçli izlemesi yapmak zorundadır [4]. Görüntülenen duygular bütünleştirici (pozitif), maskeleyen (nötr) ve farklılaştırma (negatif) olabilir. Olumlu duygusal gösteriler, çalışan ve müşteri arasındaki duygusal bağı güçlendirir ve özellikle kamu temaslı çalışma rollerinde ve misafirperverlik endüstrisinde çok çeşitli hizmet çalışmaları ile gözlemlenebilir. Duygusal tarafsızlık veya maskeleyen duyguları, çalışanların etkileşimin hedefi üzerinden sahip olduğu otoriteyi aktarmayı amaçlamaktadır. Olumsuz duygusal ekranlar, müşterileri rahatsız, endişe veya korku hissettirmeyi amaçlayan güvensizlik, tahriş veya düşmanlık da dahil olmak üzere sınırlı bir ölçekte gözlemlenebilir [6].

Duygusal uyumsuzluk, gösterilmesi gereken duygular ile kişinin gerçek duyguları arasındaki çatışmadır. Genel olarak literatürde duygusal emeğin bir sonucu olarak kabul edilir, ancak dördüncü boyut olarak da düşünülebilir. Çünkü, çalışanların gerçek duyguları örgütsel görüntüleme kurallarıyla çatıştığında, duyguları veya ifadeleri yönetmek onlar için daha zor ve zahmetli hale gelir. Ve bu tür durumlarda daha fazla duygusal emek olduğu anlamına gelir [4]. Çalışmalarında Kruml ve Geddes, duygusal uyumsuzluk ve duygusal çabadan oluşan iki boyutlu bir yapı belirlemişlerdir. Duygusal uyumsuzluk, keçe ve görüntülenen duygular arasındaki fark olarak tanımlanır [7]. Ve duygusal çaba. Hochschild'in duygu yönetimi kavramıyla tanımlanır. Bu özellikle duygusal emeğin bir boyutu olarak duygusal çabayı tanımlayan ilk çalışmalardan biridir. Bu kavramsallaştırma. Morris ve Feldman'ın ile uyumludur, ancak sınıflandırmada farklılık gösterir [4].

Hochschild göre çalışanların kişisel duygu durumunu kontrol etmesi, çalışanlarda memnuniyetsizlik oluşturmaktadır. Özellikle beklentisi yüksek ve talepkâr müşteriler ile etkileşim sürecinde gülümsemenin kaybolmaması için çabayı içeren duygusal emek, iş tatminin azalmasına yol açmaktadır [1]. Morris ve Feldman'a göre mesleğin icrası sırasında çalışanların sarf ettiği gerçek duygular ile mesleğin duygusal gösterim kuralları arasında uyum olmalıdır. Aksi takdirde çalışanlarda duygusal uyumsuzluk görülmekte; bu durum çalışanlarda iş tatmininde azalmaya neden olmaktadır [4].

Ashforth ve Humphrey'e göre duygusal emeğin sergilenmesinde kendiliğinden gelen doğal duygular ile kişinin kendini ifade etme özgürlüğünün olması kişisel refahı artırmaktadır. Dolayısıyla doğal duygular ile kişisel refah içinde yer alan tükenmişlik azalmakta ve iş tatminini artmaktadır [3].

Yıldız yapılan çalışmada duygusal emek ve yabancılaşma ilişkisi incelenmiştir. Kartopu örneklem yöntemi kullanılarak ulaşılan 15 kabin memuruyla yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır. Araştırmanın sonucunda kabin memurlarının yoğun olarak işte duygularını bastırdıkları, duygusal çelişkinin fazla olduğu, duygusal çelişkinin ve çabanın yabancılaşmanın anlamsızlık, güçsüzlük ve soyutlanma boyutlarıyla pozitif yönde ilişkili olduğu, samimi davranışın performansla ilişkisi, kabin memurlarının yoğun olarak soyutlanma yaşadığı, duyguların bastırılmasının duygusal yabancılaşmaya neden olduğu ortaya çıkmıştır [8].

İyem ve Yıldız çalışmasında, kabin memurlarının duygusal emek düzeyini anket yolu ile analiz etmiştir. Buna göre, kabin memurlarının çalışırken duygularını bastırması duygusal yabancılaşmaya neden olmaktadır çalışmanın sonucunda duygusal emek sergileyen kabin memurlarının oyunculuk sergilediği görülmüştür. Kabin memurları yolculara karşı her zaman pozitif bir şekilde davranmayı duygularını bastırarak yerine getirmektedirler [9].

Doğan ve Sığır'ın çalışması 188 hemşireyi kapsama almış ve hemşirelerin duygusal emek düzeyini analiz etmiştir. Çalışmanın sonucunda hemşirelerin duygusal emek eğilimlerinin neler olduğu ortaya konulmuş ve çalışmanın amacına göre belirlenen araştırma soruları cevaplanmıştır. Hemşirelerin duygusal emek eğilimlerinde; yaş, eğitim durumu, mesleki tecrübe, medeni durum ve kurumdaki pozisyonun duygusal emek eğilimi üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir [10].

Baruah ve Patrick hava yollarında çalışan 295 kişi üzerinden gerçekleştirdikleri çalışmada duygusal işgücü derinliğinin ve yüzey hareketinin demografik özelliklere göre değiştiğini ortaya koymuştur. Buna göre kadın çalışanlar erkek çalışanlardan daha fazla duygusal emek yaşarlar. Ayrıca kadın çalışanlar diğer meslektaşlarından daha fazla etkileşime girerler. 15 yıllık iş deneyimi olan çalışanların kendi meslektaşlarından daha fazla duygusal emek yaşadığı görülmektedir [11].

Baş ve Kılıç Yapılan çalışmada Engelli turizm pazarında (otel işletmelerinde engelli turistlere hizmet etmiş olan çalışanlar) hizmet sunan 299 çalışan üzerinde anket yoluyla duygusal emek düzeyi incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda engelli turizm sektöründe 18-29 yaş grubundaki çalışanların duygusal emek düzeyinin daha yüksek olduğu görülmüştür. Duygusal emek üzerine yapılan çalışmalarda çalışanların büyük çoğunluğunun engelli müşterilere hizmet ederken işlerini zevkle yaptığı ve kendilerinin kişisel başarı düzeylerinde artış olduğunu hissettikleri görülmüştür [12].

Chang ve Chiu Tayvan havayollarında çalışan 353 kabin memuru üzerinde yaptıkları çalışmada anket yoluyla duygusal emek düzeyi incelemiştir. Çalışmanın sonucunda kadın uçuş görevlilerinin duygusal emeği önemli bir pozitif korelasyona sahiptir. Kadın uçuş görevlileri üzerindeki duygusal emek orta ila yüksek düzeydeyken, görevlilerin duygusal tükenme algısı yalnızca orta düzeyde olduğu görülmüştür. [13].

3. Duygusal emek kavramı

"Duygusal emek", çalışanların işlerini yaparken müşteride olumlu izlenim uyandırmak için duyguların denetleyerek önceden belirlenmiş kalıplar halinde müşteriye sunmaları olarak tanımlanmaktadır [14]. Çalışanlar, belli bir ücret karşılığında duygularını kontrol ettiklerinde veya yönettiklerinde duygusal emek sarf ediyorlardı [15].

Duygusal emek kavramını Morris ve Feldman ele alırken; duygusal gösterimin sıklığı, kuralları, çeşitliliği ve duygusal uyumsuzluk boyutlarına değinmiştir. Gösterim sıklığı, çalışanların kendilerinden beklenen duyguyu hangi sıklıkla göstermeleri gerektiğini ifade ederken, gösterim kuralları firmanın ortaya koyduğu duygu gösteriminde dikkat edilmesi gereken kurallar anlamına gelmektedir. Duygusal gösterim çeşitliliği, çalışanların farklı durumlarda farklı duygusal

gösterimde bulunmalarını ve firmanın hedeflerine uygun davranabilmek için daha fazla duygu çeşitliliği yaşamalarını gerektirmektedir [4].

Duygusal emek, çalışanların çalıştığı işyerinin gereklerine uygun duyguyu sergilemek için içsel ve dışsal davranışları yönetme yeteneğidir [16]. Duygusal emek kavramı, çalışanların davranışlarını düzenlenmesi için duygularını gizleyerek ya da bastırarak yapmacık davranışlar sergilemesi ve bu davranışları geliştirmesidir [2].

3.1. Duygusal emeği etkileyen faktörler

Duygusal emeği etkileyen faktörleri, demografik faktörler ve örgütsel faktörler olarak sınıflandırabiliriz.

3.1.1. Temel düzen

Duygusal emeğe etki eden demografik faktörler; medeni durum, yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve mesleki tecrübe olarak ele alınmaktadır.

Cinsiyet: Hizmet sektöründeki işler daha çok duygusal emeğin yoğun olduğu ve kadın /erkek iş ayrımına neden olduğu için ücret farkının ortaya çıktığı gözlemlenmiştir. Cinsiyetin duygusal emek sarf etme düzeyleri açısından önemli bir faktör olduğu Morris ve Feldman tarafından yapılmış çalışma ile saptanmış; kadınların erkeklerden daha fazla duygusal emek sergilediği ve bunun en önemli sebebinin de kadınların daha samimi tavırlar göstermesi olarak belirlenmiştir. [17].

Yaş: Değirmenci tarafından hemşirelerle yapılmış olan çalışmanın sonucuna göre, kişilerde yaşın ilerlemesiyle birlikte bastırma ve rol yapma davranışlarını gösterme oranının azaldığı, buna karşılık derinlemesine davranış oranının arttığı sonucuna varılmıştır [18]. Dahling ve Perez tarafından yapılan başka bir çalışmada ise yaş ilerledikçe samimi davranış ve derin davranış artmakta buna karşılık yüzeysel davranış ise azalmaktadır [19].

Yaş artıkça çalışma hayatındaki tecrübelerde artarak iş yaşamına uygun davranışlar sergileme yönünde bireyi geliştirmektedir. Bir diğer araştırma da ise bireylerin yaşları ile duygusal tükenme düzeyleri arasında nasıl bir ilişki olduğu incelenmiştir. Çalışmanın sonucunda çalışanların yaşının ilerlemesiyle duygusal tükenme seviyelerinin de arttığı ortaya çıkmıştır.

Eğitim Durum: Eğitim seviyesi artıkça duygusal emek gösterimi de buna bağlı olarak artmaktadır. Bireyler başarılı olmak için daha fazla duygusal emek harcarlar. Mesleki eğitimi yetersiz olan bireylerin sadece işi yapmak güdüsü olduğundan kendisinden beklenen performansı tam olarak yerine getirmezler. Mesleki eğitimi yetersiz olduğu için algıları da farklılık göstermektedir.

Medeni Durumu: Duygusal emek davranışını etkileyen bir diğer demografik faktör ise medeni durumdur. Çalışanların medeni durumlarının duygusal emek harcama durumlarını etkilediği görülmüştür. Evliler, kendi eş ve çocuklarına karşı sorumlulukları nedeniyle bekarlara göre daha fazla başarı elde etme çabası içinde olduğu için, daha fazla duygusal emek harcarlar. Emek düzeyleri arasındaki farklılıkları ortaya koymak için yapılan araştırmalarda evlilerle bekarlar arasındaki duygusal emek düzeyleri farklılık göstermektedir [20].

Kıdem: Duygusal emek davranışını etkileyen bir diğer demografik faktör ise kıdemdir. Kıdem çalışanın işine olan bağlılığını artıran bir faktör olduğu vurgulanmaktadır. Kıdemi yeterli olan çalışanlar mevcut duygusal emek kurallarına göre hareket etmekte ve karşılaştıkları sorunlara farklı çözümler geliştirebilmektedir. Bu gibi durumlarda, problemi çözmek için kıdemden yararlanmaktadırlar [21].

3.1.2. Örgütsel faktörler

Duygusal emeğe etki eden örgütsel faktörler; otonomi, sosyal destek ve davranış kuralları olarak ele alınmaktadır.

Otonomi: Duygusal emeğe etki eden örgütsel faktörlerin başında otonomi gelmektedir. Otonomi, iş özerkliği olarak tanımlanmaktadır. Bir çalışanın iş sürecinde kendisine verilen görevleri yerine getirirken yöneticisinden bağımsız olarak bu süreci planlama ve yönlendirme yetkisinin kendisinde olduğunu bilmesi çalışanın motivasyonunu ve üretkenliğini olumlu yönde etkilemektedir [22].

Yönetici/amir desteği: Duygusal emeğe etki eden örgütsel faktörlerin bir diğeri ise yönetici / amir desteğidir. Çalışanlar yaptıkları hizmet karşılığında takdir edilmeyi beklediği için karşılaşabileceği her türlü sorunu giderme konusunda yöneticisinin ya da amirinin desteğini hissetmeyi ve onların kendilerine yardımcı olmasını istemektedirler [23].

İş arkadaşlarının desteği: Duygusal emeğe etki eden örgütsel faktörlerin bir diğeri ise iş arkadaşlarının desteğidir. Çalışanlar çalıştıkları işyerinde karşılaştıkları sorunları çalışma arkadaşlarıyla paylaşımları sonucunda algıladıkları destek “iş arkadaşlarının desteği” olarak ifade edilmektedir [24].

Davranış kuralları: Duygusal emek davranış kuralları toplumdan topluma, ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir. Bu farklılıklar hem çalışanlar açısından hem de müşteri ya da hizmet alan kişi açısından problemlere neden olmaktadır. Davranış kurallarının net bir şekilde belirtilmesi, müşteri iletişiminin standart olmasını sağlayarak, çalışanların örgütün beklentilerine uygun davranmasında yardımcı olmaktadır [25].

4. İş tatmini kavramı

İş tatmini kavramına ilişkin literatürde pek çok tanımlama yer almaktadır. Bu tanımlamaların çeşitlilik içermesinin sebebi bireylerin iş süreçlerinden tatmin olmasına etki eden pek çok faktörün varlığı gösterilebilir [26].

Çalışanların üzerinde yöneticilerin tutumu ve davranışları başarının sağlanmasında oldukça önemlidir. Çalışmak, çalışanların ihtiyaçlarını karşılaması için bir zorunluluk olabilir. Fakat sosyal bir varlık olan insanın yöneticiler tarafından sadece ekonomik bir varlık olarak görülmemesi ve çalışanların ihtiyaçlarının karşılaması büyük önem arz etmektedir [27].

4.1. İş tatminini etkileyen faktörler

4.1.1. Bireysel faktörler

Çalışanların sahip olduğu bireysel özelliklere göre yaptıkları işi ve örgütteki süreçleri değerlendirme kriterleri farklılık gösterebileceği için iş tatmini düzeyi de değişebilmektedir. Bu kapsamda iş tatminini etkileyen bireysel faktörler; kişilik, cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi, zekâ ve çalışma süresi olarak sıralanmaktadır.

Kişilik: Çalışanların kişiliklerine bağlı olarak yaptığı mesleki tercihler bireysel ve örgütsel anlamda tatmin düzeyini etkilemektedir. Kişiliğine uygun meslekleri tercih eden çalışanların, doğru meslek seçimleri yapamamış çalışanlara göre tatmin düzeylerinin daha yüksek olması beklenmektedir [28].

Cinsiyet: İş hayatında neredeyse herkesin bir duygusal emek gösteriminde olduğunu fakat duygusal emek gösterim beklentisinin yoğunlukla kadınlara yönelik olduğunu belirtmektedir. Kadınların, çevresindeki kişilerin ihtiyaçlarına cevap verme konusunda daha duyarlı oldukları, duyguları kontrol altında tutma becerisi ve pozitif duygusal tepki verme gibi konularda erkeklerden daha başarılı oldukları ifade edilmektedir [14]. Hochschild'e göre; hizmet işinde olumlu duyguların gösterimi gereklidir ve kadınlar erkeklerden daha yetkin ve yeteneklidir. Morris ve Feldman'a göre kadınlar erkeklerden daha fazla duygusal emek sergilemekte ve bunun en önemli sebebi kadınların daha samimi tavırlar göstermesidir [17]. Kadınların iş tatminlerinin erkeklere göre yüksek olduğu belirlenmiş ve bunun sebebi olarak kadınların iş hayatından beklentisinin erkeklere göre daha az olduğu gösterilmektedir. Evlilik erkeklerin iş tatminini fazla etkilemezken; evliliğin kadınların iş tatminleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir [29]. Yapılan çalışmalarda kadın ve erkeklerin işe karşı tutumlarının farklılık gösterdiği ve erkekler başarı ve kariyer odaklıyken, kadınların ise daha çok iş ve insan ilişkileri odaklı olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır [30].

Yaş: Çalışanların, iş tatmini ve yaşı arasında nasıl bir ilişkinin olduğunu anlamak için yapılan çalışmalarda, yaşı daha fazla olan çalışanların iş tatminsizliğine sebep olan faktörlerin teknolojik ilerlemeler ile işlerin yoğun bir tempoda geçmesi olduğu ifade edilmiştir. İşyerinde yaşı büyük olan çalışanların teknolojiye ortaya çıkan değişimleri anlamak ve bu değişimlere ayak uydurmakta zorlandığı ve bunun da iş tatminlerinde azalmaya sebep olduğu görülmüştür [31].

Çalışanların iş tatmininin yaşla beraber arttığına yönelik görüşler de bulunmaktadır. Buna göre genç yaştaki bireylerin ilk iş deneyimlerinde sorumluluk sahibi oldukları ve kendilerini daha iyi hissettikleri bir iş fırsatı yakalamakta başarılı olamadıklarından hayal kırıklığına uğramaları sebebiyle iş tatmininin yüksek olmadığı belirtilmektedir. Ancak ileri yaşta olan çalışanlar istenen iş şartlarıyla mevcut şartlar arasındaki karşılaştırmayı iyi yapabildiğinden iş tatmini bakımından daha avantajlı olmaktadır [32].

Eğitim düzeyi: Çalışanların eğitim durumuna bağlı olarak işe karşı beklentileri farklılıklar gösterebilmektedir. Eğitim seviyesi yüksek çalışanların daha fazla iş tatmini elde ettiği görülmektedir. Kendini yetiştirmiş ve iş süreçlerinde tecrübeli olan çalışanların beklentilerine uygun pozisyonlarda yer alamadıklarında iş tatmini azalabilmektedir [33].

Zekâ: Duygusal zekâ, kişinin kendi duygularının dışında başkalarının duygularını da doğru bir şekilde fark edip değerlendirmesi ve ifade etmesidir [34]. Duyguların psikolojide oynadığı önemli rol ve Gardner'ın çoklu zekâ tanımlamasından hareketle, duygusal zekâ konusu son zamanlarda birçok akademik araştırmaya konu olmuştur. Daha evvel sosyal zekâ adı altında araştırmalara konu olmuşken, ilk kapsamlı teori ve duygusal zekâ tanımı 1990'ların başında psikolog Peter Salovey ve John Mayer tarafından yapılmıştır [30].

Çalışanların, zekâ düzeyiyle iş tatmini arasındaki ilişki incelendiğinde bu iki kavram arasında gerçekte nasıl bir ilişki olduğu sonucu literatürde tam olarak açıklanamamıştır. Çalışılan iş ile değerlendirildiğinde zekâ seviyesi ile iş tatmini arasında önemli bir etkileşim olduğu kabul edilmektedir [35].

Çalışma süresi: Çalışma süresi, çalışanların süre olarak ne kadar zamandır bir işte çalıştığını ortaya koymaktadır. Uzun bir zaman aynı işte çalışan kişinin işinden aldığı tatminin daha yüksek olduğu beklenmektedir. Çalıştığı kurumda uzun yıllar çalışanlar, işyerinden işten çıkmakta zorluk çekmekte ve kıdem tazminatı kaybını riske edememektedir [36].

4.1.2. Örgütsel faktörler

Hizmet sektörü gibi, insanlarla birebir iletişim halinde olmayı gerektiren neredeyse tüm meslek veya örgütlerde, karşı tarafa gösterilmesi gereken duygular ve davranışları belirleyen kuralların varlığından bahsetmek mümkündür [37]. Hochschild, kabin personeli üzerine yaptığı araştırmasında, kabin personelinin kendi ekip arkadaşlarından gördükleri sosyal destek ile kendilerini duygusal anlamda daha rahatlamış hissettiklerini ifade etmektedir [14]. Benzer şekilde, Grandey özellikle hizmet sektörü gibi çalışanlardan sürekli olumlu duygusal tepkiler beklendiği faaliyet alanlarında, örgüt

içinde gelişen sosyal desteğin olumlu bir hava yarattığını ve çalışanların daha az seviyede duygusal emek sarf edeceğini belirtmektedir [2]. Sosyal desteğin bireylerin iş stresi ile daha iyi başa çıkabilmelerini ve kendini kontrol edebilme konusunda daha verimli olduğu düşünülmektedir [4]. Başka bir deyişle, duygusal emek kuramcılarının ortak görüşü sosyal desteğin, çalışanlar üzerindeki baskıyı azalttığı ve duygusal emeğin zararlı etkilerini hafifletici unsurlardan biri olduğu yönündedir [37]. Örgütsel etkenler çalışanların sergiledikleri tutum ve davranışlara önemli ölçüde etki etmektedir. Çalışanların iş tatmin düzeyini etkileyen pek çok örgütsel faktör bulunmakta olup, işin niteliği, ücret, çalışma ortamı ve yükselme olanakları bunların önemlileri olarak sayılabilir.

İşin niteliği: Çalışanların iş tatminini belirleyen en önemli etkenler işin niteliği ve özellikleridir. Çalışanların performansını ve iş tatminlerini artırmak için yaptıkları işin öneminin farkına varılmasının sağlanması gerekmektedir. Çalışanların işe yaptıkları katkının önemli olduğunun bilincinde olması iş tatmininin yükselmesinde olumlu etkiye sahiptir [29]. Çalışanların iş tatminini belirleyen en önemli etkenler işin niteliği ve özellikleridir. Çalışanların performansını arttırmak ve iş tatminlerini artırmak için yaptıkları işin öneminin farkına varılmasının sağlanması gerekmektedir. Çalışanların işe yaptıkları katkının önemli olduğunun bilincinde olması iş tatmininin yükselmesinde olumlu etkiye sahiptir [34].

Ücret: Ücret, çalışanların iş tatminini ve performansını etkiler. İşverenler geçerli ücret düzeyinin belirlenmesinde, çalışanların eğitim, deneyim, kıdem, efor ve performansına önem vermektedir [35]. Çalışanların almış olduğu ücret, emeğiyle doğru orantılı olacak şekilde iş tatminini artırmaktadır. Bunun yanında çalışanlar ücret adaleti noktasında iç ve dış çevresinde kendisiyle benzer işleri yapan diğer iş görenlerle kıyaslama yapabilmektedir. Bu kıyaslama ile eğer iş gören ücret konusunda adil olmayan bir kazanç elde ettiği sonucuna ulaşırsa tatmin düzeyi olumsuz anlamda etkilenmektedir. [24].

Çalışma ortamı: Çalışanın iş süreçlerini daha rahat bir şekilde yürütmesi açısından çalışma ortamı oldukça önemlidir. Çalışma ortamının çalışanlar için güvenli, sağlıklı ve fiziksel açıdan rahat olmasını sağlayacak çalışanların performanslarını arttırarak tatmin düzeylerini pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir [38].

Yükselme olanakları: Çalışanlar, çalıştıkları işlerde emeklerinin karşılığı olarak işlerinde yükselmek istemektedir. Zaman içerisinde aynı pozisyonda çalışanlar için iş süreçleri monoton ve kendini tekrar eden bir hâl alabildiği için çalışanlar daha fazla yetki ve sorumluluk almak isteyebilmektedir. Bu noktada ilerleme ve terfi imkânları açısından beklentileri karşılanmayan çalışanların iş tatminsizliği yaşayacağı söylenebilir [39].

Araştırmanın hipotezleri

Araştırmada, alt problemlere bağlı olarak aşağıdaki hipotezler kurulmuştur:

- H₁:** Kabin memurlarının duygusal emek düzeyleri, cinsiyetlerine göre farklılık göstermemektedir.
- H₂:** Kabin memurlarının iş tatmini düzeyleri, cinsiyetlerine göre farklılık göstermemektedir.
- H₃:** Kabin memurlarının duygusal emek düzeyleri, yaşlarına göre farklılık göstermemektedir.
- H₄:** Kabin memurlarının iş tatmini düzeyleri, yaşlarına göre farklılık göstermemektedir.
- H₅:** Kabin memurlarının duygusal emek düzeyleri, öğrenim durumlarına göre farklılık göstermemektedir.
- H₆:** Kabin memurlarının iş tatmini düzeyleri, öğrenim durumlarına göre farklılık göstermemektedir.
- H₇:** Kabin memurlarının duygusal emek düzeyleri, mesleki deneyimlerine göre farklılık göstermemektedir.
- H₈:** Kabin memurlarının duygusal iş tatmini düzeyleri, mesleki deneyimlerine göre farklılık göstermemektedir.

5. İstatistiksel yöntem

Bu çalışmada kullanılan duygusal emek ölçeği, Lin Chu tarafından Kruml ve Geddes, Grandey ve Damal çalışmalarına dayanarak katılımcıların beşli Likert ölçeğinde cevap vermeleri istenmiştir. Lin Chu'nun duygusal emek ölçeği, misafirperverlik ve havayolu endüstrilerinin müşteri ilişkileri açısından benzerlikleri olduğu için analizde Lin Chu'nun duygusal emek ölçeği seçilmiştir. Çalışmada duygusal emeği ölçmek üzere üç alt ölçekten oluşan bir envanter, çalışanların tatmin ve tükenmelerini gösteren envanter ve kişisel bilgi formu olmak üzere üç aşamadan oluşan bir veri toplama aracı kullanılmıştır. Araştırma anket formunun bu bileşenleri aşağıdaki gibi açıklanmıştır. Bu çalışmanın sınırı İstanbul'daki havayolu şirketlerinde çalışan görevliler bazında yapılmıştır.

Veriler kendi kendine uygulanan 260 anket ile toplanmıştır. Anketler 2012 yılında toplanmış olduğundan etik kurul izni alınmamıştır. Ancak tüm katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır. Uygulamadan sonra anket formlarının kontrolü esnasında 20 anket formunun değerlendirmeye ya da analize dahil edilecek nitelikte olmadığı teyit edilmiştir (Anketlerdeki sorulara cevap verilmemesi ve soruların yarısından fazlasının boş bırakılması olduğu tespit edilmiş ve analize dahil edilmemiştir). Çalışmada, "Bağımsız Örnek T testi" ve "tek yönlü ANOVA" testi kullanılmıştır. Ana bağımlı değişken "duygusal emek puanı" olarak belirlenmiştir. Ankette duygusal emek hakkında 18 soru kullanılmış ve katılımcıların bunları beşli Likert ölçeğine cevap vermeleri istenmiştir. Genel ortalama duygusal emek puanı,

katılımcıların her birinin ilgili sorulara cevap verilmesi ve ardından 18'e bölünmesiyle belirlenmiştir. Bu genel ortalama puan analizde bağımlı bir değişken olarak kullanılır ve bireysel özellikler gruplardaki farklılıklar yoluyla incelenmiştir.

5.1. Duygusal iletişim alt ölçeği

Tablo 1'de de görüldüğü gibi, faktör analizi sonuçlarına göre toplam dört bileşen çıkmış olup, üçüncü bileşende iki, son bileşende ise bir madde olduğu ve bir ölçek boyutunun en az üç madde içermesinin gerekli olması nedeniyle, bu bileşenler değerlendirmeden çıkarılmıştır. Ölçekteki 4. 11 ve 17. maddelerin gerek bir numaralı bileşen gerekse iki numaralı bileşen için faktör yükleri 0.40 değerinin altında olduğundan, bu maddeler değerlendirmeye alınmamıştır. Nihai durumda, anket maddelerinin boyutlarına göre dağılımları ve güvenilirlik analizi için yapılan Cronbach Alpha sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 1. Duygusal iletişim alt ölçeği dönüştürülmüş faktör bileşenleri tablosu (Varimax)

Kod	Madde	Bileşenler			
		1	2	3	4
İL_16	Yolcularla iletişim kurarken iyi bir ruh halindeymiş gibi davranırım	.695	.250	.033	.217
İL_18	Yolcularla ilgilenirken, şirketimin benden beklediği şekilde davranmaya çalışırım	.691	-.117	.044	.085
İL_12	İşyerine gelirken kendimi işime motive edecek şeyleri düşünmem gerekir	.691	-.060	-.100	.091
İL_3	Yolcularla ilgilenirken, iş için gerekli duygu ve düşünceleri sergilemem gerekir	.640	.023	-.258	-.370
İL_9	Yolcularla iletişim halindeyken göstermem gereken duyguları hissetmeye çalışırım	.636	-.136	-.079	-.177
İL_7	İşyerine geldiğimde, mesaimin iyi geçeceği konusunda kendi kendime telkinde bulunurum	.592	-.051	.043	.253
İL_10	Gerçekten hissetmediğim bir duyguyu sergilerken daha dikkatli davranmam gerekir	.590	.164	-.015	-.181
İL_1	İşimi iyi yapmak için yolculara göstermem gereken duyguları gerçekten hissedirim	.574	-.356	-.016	.111
İL_15	Bazı durumlarda yolculara gerçekte hissettiğimden farklı bir şekilde davranmam gerekebiliyor	-.040	.746	-.138	.265
İL_14	Yolcularla uygun biçimde ilgilenebilmek için kimi durumlarda rol yapmam gerekebiliyor	.121	.721	-.062	.114
İL_8	Yolcularla ilgilenirken bazen hissettiğimden farklı davranmam gerekebilir	.153	.636	.228	-.279
İL_6	İşimi yaparken hissetmediğim duyguları da sergilemek durumunda kalırım	.002	.565	.449	-.195
İL_5	İşimi yaparken zaman zaman duygularımı saklamak zorunda kalırım	.127	.480	.445	-.283
İL_2	İşimi yapabilmek için birçok durumda duygularımı maskeleyem gerekir	.287	.455	-.152	-.115
İL_13	Yolcularla olan ilişkilerim mekaniktir (robot gibi)	-.432	.446	-.274	.246
İL_11	Bence, yolculara hissettiğim gerçek duyguları göstermem gerekir	-.163	-.189	.646	.230
İL_4	Yolcularla gösterdiğim duygular gerçek hislerimi yansıtır	.285	-.444	.446	.070
İL_17	Yolcuların beklentilerine uygun davranmak için duygularımı gerekirse değiştiririm	.327	.304	.109	.620

KMO: 0.795; Barlett X²: 899.556; p: 0.000

Tablo 2. Duygusal iletişim alt ölçeği güvenilirlik analizi sonuçları (Cronbach Alpha)

Boyutlar	İlgili Maddeler	Açıklama Varyansı	Madde Sayısı	Cronbach Alpha
Aktif İletişim	1.3.7.9.10.12.16.18.	21.21	8 madde	0.802
Pasif İletişim	2.5.6.8.13.14.15. maddeler	16.76	7 madde	0.692

Tablo 2’de de görüldüğü gibi, iletişim ölçeği alt boyutlarından ikisi, aktif ve pasif iletişimdir. Her iki boyutun da Cronbach Alpha güvenilirlik düzeyleri 0.60 düzeyinin üzerindedir. Toplamda iletişim ölçeği puanının da güvenilirlik düzeyinde olduğu görülmektedir.

Araştırma veri toplama aracının bir diğer alt ölçeğinin geliştirilmesi için katılımcılara toplam 18 madde, beşli likert tipinde uygulanmıştır. Elde edilen veriler üzerinde yapılan Temel Bileşenler Analizi sonuçları Tablo 3’te verilmiştir.

Tablo 3. Duygusal kişilik tipi alt ölçeği dönüştürülmüş faktör bileşenleri tablosu (Varimax)

Kod	Maddeler	Bileşenler		
		1	2	3
HİS_6	Çevremdeki insanların gerginliği benim de gerilmeme yol açar	.763	.090	.002
HİS_4	Etrafımdaki insanların tedirginliği beni de tedirgin eder	.705	-.083	-.064
HİS_7	Genel ruh halim etrafımdaki insanlardan etkilenmeye meyillidir	.661	-.288	-.013
HİS_12	Kendimi yumuşak kalpli bir insan olarak tanımlayabilirim	.385	.687	.030
HİS_2	Etrafımdakiler panikle miş olsa da ben sakin kalabiliyorum	-.373	.652	.059
HİS_1	Etrafımdakilerin heyecanlı olmalarına karşın genellikle soğukkanlılığımı koruyabiliyorum	-.329	.634	-.051
HİS_8	Zor durumdaki insanlara karşı şefkat hislerim güçlüdür	.033	.597	-.229
HİS_3	Kötü bir haber verirken duygularımı kontrol edemem	.353	-.364	.102
HİS_5	İş arkadaşlarımla mutsuz olması beni mutsuz etmez	.012	-.024	.691
HİS_9	Çevremde sorunları olan insanları önemsememeye çalışırım	-.020	-.060	.652
HİS_11	şahit olduğum (olumlu veya olumsuz) olaylardan etkilenmem	.391	-.043	.539
HİS_10	Başkaları haksızlığa uğradığında üzülmeyeceğim durumlar olur	.235	-.327	.513

KMO: 0.715; Barlett X²: 364.585; p: 0.000

Tablo 3’te görüldüğü gibi, üç numaralı maddenin faktör yükü, literatürde kabul gören 0.40 değerinin altındadır. Bu nedenle bu madde, ölçekten çıkarılmıştır. Bunun dışındaki tüm maddelerin faktör yükleri, literatürdeki faktör yükü sınırının üzerindedir. Ölçekteki 11. maddenin faktör yükü negatif çıktığı için, olumsuz ifade olumlu ifadeye çevrilerek, faktör yükünün işareti değiştirilmiştir. Buna göre ölçeğin boyutlarına göre madde dağılımları ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 4’te gibidir.

Tablo 4. Duygusal kişilik tipi alt ölçeği güvenilirlik analizi sonuçları (Cronbach Alpha)

Boyutlar	İlgili Maddeler	Açıklama	Madde	Cronbach Alpha
Etkilenen Kişilik	4.6 ve 7. maddeler	22.66	3 madde	0.656
Soğukkanlı	1.2.8 ve 12. maddeler	15.50	4 madde	0.557
Umursamaz	5.9.10 ve 11. maddeler	9.95	4 madde	0.453

Tablo 4’te görüldüğü gibi, etkilenen kişilik boyutunun iç tutarlılık katsayısı literatürde kabul gören değerin üzerindedir. Soğukkanlı kişilik ve umursamaz kişiliğin ise iç tutarlılık katsayıları güveni düşük düzeyde çıkmasına rağmen, açıklama

varyans değeri yüksek olduğundan; bu iki boyutun da güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu istatistiki açıdan kabul edilmektedir.

5.2. İş tatmini/stres alt ölçeği

Tablo 5'te görüldüğü gibi, beş numaralı maddenin faktör yükü 0.40 değerinin altında olduğundan değerlendirmeye alınmamıştır. Bunun dışındaki tüm maddelerin faktör yükleri, literatürdeki faktör yükü sınırının üzerindedir. Nihai durumda, anket maddelerinin boyutlarına göre dağılımları ve güvenilirlik analizi için yapılan Cronbach Alpha sonuçları Tablo 6'da gibidir.

Tablo 5. İş tatmini/stres alt ölçeği dönüştürülmüş faktör bileşenleri tablosu (Varimax)

Kod	Maddeler	Bileşen		
		1	2	3
STAT_3	İnsanları sürekli memnun etmeye çalışmak beni ciddi biçimde rahatsız ediyor	.820	.121	-.033
STAT_6	Yolcularla birebir çalışmak zorunda kalmak beni fazlasıyla strese sokuyor	.807	-.023	.023
STAT_4	İşe geldiğim günlerde kendimi oldukça bitkin hissediyorum	.665	.166	.398
STAT_8	Mümkün olduğunda. iş değiştirmeyi düşünüyorum	.521	.511	.173
STAT_9	Genel olarak söylemek gerekirse işimi tatmin edici buluyorum	-.106	-.787	.266
STAT_10	İşyerindekilerin çoğu işlerinden memnun gözüküyorlar	.047	-.691	-.282
STAT_2	İşim beklentilerimi karşılamıyor	.484	.586	.180
STAT_1	İşimden yeterince keyif alamıyorum	.449	.489	.371
STAT_7	Çevremdeki kişiler genellikle işten ayrılmayı düşünüyor	.074	.468	.424
STAT_5	Çok yoğun çalıştığımı düşünüyorum	.102	.041	.867

KMO: 0.836; Barlett X²: 566.613; p: 0.000

Tablo 6. İş tatmini/stres alt ölçeği güvenilirlik analizi sonuçları (Cronbach Alpha)

Boyutlar	İlgili Maddeler	Açıklama Varyansı	Madde Sayısı	Cronbach Alpha Değeri
Stres	3.4.6 ve 8. maddeler	37.94	4 madde	0.754
İş Tatmini	1.2.7.9 ve 10. maddeler	1.30	5 madde	0.715

Tablo 6'da da görüldüğü gibi stres ve iş tatmini her iki boyutun da Cronbach Alpha güvenilirlik düzeyleri 0.60 düzeyinin üzerindedir. Toplamda bu iki boyutunda güvenilirlik düzeyinin yüksek olduğu istatistiki açıdan kabul edilmektedir.

6. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, araştırma anketinden elde edilen verilerin analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Bu bölümde ilk olarak katılımcılar ve ölçek ortalamaları hakkında tanımlayıcı istatistikler yer almakta olup, ardından fark analizleri ve ilişkisel tarama modeli analizlerine yer verilmiştir.

6.1. Demografik özellikler

Katılımcıların demografik özelliklerini ölçmek üzere cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, medeni durum, mesleki deneyim ve kurum deneyimleri sorulmuştur. Verilen yanıtların analiz sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Demografik özellikler

Demografik Parametreler	Kişi Sayısı (n)	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	167	69.6
Erkek	73	30.4
Toplam	240	100
Yaş		
25 yaş altı	30	12.6
25-34 yaş arası	159	66.2
35 yaş ve üzeri	51	21.3
Toplam	240	100
Öğrenim		
Lise	64	27.1
Ön lisans	72	30.0
Lisans	94	39.1
Lisansüstü	10	4.1
Toplam	240	100
Mesleki Deneyim		
0-1 yıl arası	14	5.9
1-3 yıl arası	23	9.6
3-5 yıl arası	43	17.9
5 yıl ve üzeri	160	66.6
Toplam	240	100

Tablo 7’de de görüleceği gibi, ankete katılan çalışanların %69.6’sı (167 kişi) kadın ve %30.4’ü (73 kişi) ise erkektir. Genel olarak katılımcıların büyük bir bölümünün kadın olduğu görülmektedir. Havacılık ulaştırma sektöründe kabin memurluğu biraz daha görselliğe önem vermesi ve servis alanında kadınların daha dikkatli olmaları nedeniyle, işin sadece ülkemizde değil, genel olarak tüm dünyada kadın yoğun bir yapıda olduğu ifade edilebilir.

Yaş dağılımına göre katılımcı profili incelendiğinde, %12.6’sının (30 kişi) 25 yaş altı, %66.2’sinin (159 kişi) 25-34 arası ve %21.3’ünün (51 kişi) ise 35 ve üzeri yaşa sahip oldukları görülmektedir. Genel olarak katılımcıların orta yaş grubunda olduğu görülmektedir.

Öğrenim durumuna göre dağılımda katılımcıların %27.1’i (64 kişi) lise, %30.0’u (72 kişi) ön lisans, %39.1’i (94 kişi) lisans ve %4.1’i (10 kişi) ise lisansüstü eğitime sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Burada da eğitim sınıflarına göre dağılımın birbirine yakın olduğu, sadece lisansüstü eğitim mezunu olanların azınlıkta olduğu görülmektedir. Nitekim bu dağılım, genel olarak ülkenin bu gibi bir hizmet sektöründe çalışan bireylerinin demografisi ile paralellik göstermekte olup, kabin memurlarının genel olarak eğitim dağılımına oldukça yakın bir demografi göstermektedir.

Araştırmaya katılan kabin memurlarının mesleki deneyimlerine göre dağılımları incelendiğinde, %5.9’unu (14 kişi) bir yılın altında, %9.6’sının (23 kişi) 1-3 yıl arasında, %17.9’unun (43 kişi) 3-5 yıl arasında ve %66.6’sının (160 kişi) ise 5 yıl ve üzerinde mesleki deneyime sahip oldukları görülmektedir. Burada da genel olarak deneyimin 5 yıl üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 8’de de görüldüğu üzere gerek aktif gerekse pasif iletişimin kadınlarda daha baskın olduğu görülmektedir. Öte yandan her iki duygusal iletişim türünün de cinsiyete göre farkının istatistiksel olarak anlamlı olmadığı saptanmıştır ($p>0.05$). Dolayısıyla duygusal emeğin duygusal iletişim boyutunun cinsiyete göre değişmediğini ifade etmek mümkündür. Duygusal emeğin duygusal kişilik boyutunun cinsiyete göre farkları incelendiğinde ise etkilenen kişilik ile soğukkanlı kişiliğin kadınlarda, umursamaz kişilik yapısının ise erkeklerde daha baskın olduğu görülmektedir. Öte yandan fark analizi sonuçları, sadece etkilenen kişilik yapısının cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farkının

olduğunu göstermektedir ($p<0.05$). Dolayısıyla duygusal kişilik tipinin etkilenen kişilik yapısı dışında, soğukkanlılık ve umursamazlık durumunun her iki cinsiyet grubunda da birbirine benzer olduğu görülmektedir.

Tablo 8. Cinsiyete göre duygusal emek ve iş tatmini/stresi ortalamaları arasındaki farklar

	Kadın		Erkek		Z	p
	X	SS	X	SS		
Duygusal İletişim Boyutları						
Aktif İletişim	32.69	4.71	32.03	5.29	-0.617	0.537
Pasif İletişim	23.04	4.14	22.44	3.93	-0.936	0.349
Duygusal Kişilik Tipi Boyutları						
Etkilenen Kişilik	8.56	2.50	7.17	2.59	-3.479	0.001
Soğukkanlı Kişilik	15.54	2.16	15.27	2.40	-0.519	0.604
Umursamaz Kişilik	9.81	2.81	10.44	2.80	-1.464	0.143
İş Tatmini/Stres Boyutları						
Stres	13.25	3.20	13.48	2.35	-0.196	0.845
İş Tatmini	14.08	2.71	13.79	2.71	-0.517	0.605

Araştırma sonuçları cinsiyete göre fark analizinde, kadın kabin memurlarının daha fazla işlerinden memnun olduklarını, erkeklerin ise kadın çalışanlara göre daha yüksek stres düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Ancak gruplar arasındaki hem iş tatmini hem de stres düzeyleri arasındaki farklar, istatistiksel olarak anlamlı değildir ($p>0.05$). Dolayısıyla kadın ve erkek kabin memurlarının duygusal emek açısından etkilenen kişilik dışında genel anlamda bütün özellikleri birbirine oldukça yakın değerler almaktadır.

Tablo 9. Yaşa göre duygusal emek ve iş tatmini/stresi ortalamaları arasındaki farklar

	<25		25-34		35>		X ²	p
	X	SS	X	SS	X	SS		
Duygusal İletişim								
Aktif İletişim	34.73	3.96	32.56	4.49	30.95	6.02	13.349	0.010
Pasif İletişim	22.73	3.83	23.08	4.12	22.25	4.11	6.026	0.197
Duygusal Kişilik Tipi								
Etkilenen Kişilik	8.19	2.51	8.19	2.69	7.93	2.39	0.822	0.936
Soğukkanlı Kişilik	16.27	2.16	15.47	2.11	14.93	2.52	7.270	0.122
Umursamaz Kişilik	9.85	2.99	10.08	2.69	9.84	3.12	1.859	0.762
İş Tatmini/Stres Boyutları								
Stres	14.38	2.28	13.26	2.92	12.86	3.35	11.402	0.160
İş Tatmini	14.19	2.53	13.93	2.84	14.07	2.43	0.022	0.706

Araştırmaya katılan kabin memurlarının yaş gruplarına göre duygusal iletişim boyutları incelendiğinde, aktif iletişim düzeyinin 25 yaş altındaki çalışanlarda, pasif iletişim düzeyinin ise 25-34 yaş arasındaki kabin memurlarında daha yüksek olduğu görülmektedir. Öte yandan fark analizi sonuçları, sadece aktif iletişim düzeyi açısından gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($p<0.05$) (Tablo 9). Dolayısıyla genç kabin memurlarında, aktif iletişim tarzının istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde daha baskın olduğunu ifade etmek mümkündür.

Duygusal kişilik tipi boyutlarına verilen yanıtlardan elde edilen puanlar incelendiğinde ise 25 yaş altındaki gençlerin daha fazla soğukkanlı olduğu, etkilenen ve umursamaz kişilik tiplerinin ise 25-34 arası yaşa sahip olan kabin memurlarında daha baskın şekilde görüldüğü ifade edilebilir. Nitekim fark analizi sonuçları, kabin memurlarının yaş gruplarına göre duygusal kişilik tiplerinin istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık göstermediğine işaret etmektedir ($p>0.05$). Bu nedenle, farklı yaşlardaki kabin memurlarının duygusal kişilik düzeylerinin çok fazla değişiklik göstermediğini ifade etmek mümkündür.

Yaş grubunun etkili olmadığı diğer iki faktör ise iş tatmini ve stres düzeyleridir. Yine burada da gerek stres gerekse iş tatmini en fazla yaşları 25 altı olan kabin memurlarında görölse de bu farklar istatistiksel olarak bir anlam ifade etmemektedir ($p>0.05$). Bu nedenle, farklı yaşlara sahip kabin memurlarının farklı stres ve iş tatmini düzeylerine sahip oldukları, ancak bu farkın istatistiki anlamda yeterli olmadığı öne sürülebilir.

Tablo 10. Öğrenim durumuna göre duygusal emek ve iş tatmini/stresi ortalamaları arasındaki farklar

	Lise		Ön lisans		Lisans		Lisansüstü		X ²	p
	X	SS	X	SS	X	SS	X	SS		
Duygusal İletişim Boyutları										
Aktif İletişim	32.21	4.77	33.53	4.34	32.20	4.91	29.38	7.96	4.987	0.173
Pasif İletişim	23.27	4.27	22.65	4.39	22.79	3.81	22.38	3.34	0.568	0.904
Duygusal Kişilik Tipi Boyutları										
Etkilenen Kişilik	8.64	2.47	8.06	2.40	7.77	2.73	8.88	3.31	3.593	0.309
Soğukkanlı Kişilik	15.34	2.27	15.60	2.29	15.47	2.19	15.13	2.42	1.209	0.751
Umursamaz Kişilik	10.32	2.88	9.66	2.82	10.01	2.84	10.25	2.05	2.482	0.479
İş Tatmini/Stres Boyutları										
Stres	12.39	3.77	13.37	2.43	13.95	2.56	13.00	2.93	6.053	0.109
İş Tatmini	13.71	2.87	13.37	2.48	14.47	2.68	15.88	2.03	11.026	0.012

Tablo 10'da görüldüğü üzere katılımcıların eğitim düzeylerine göre duygusal iletişim boyutları arasındaki farklar incelendiğinde, aktif iletişim yapısının ön lisans mezunlarında, pasif iletişim yapısının ise lise mezunlarında daha yüksek olduğu görülmektedir. Daha yüksek eğitime sahip çalışanların iletişim açısından daha temkinli oldukları ifade edilebilir. Tabi burada, eğitim ile yaş arasındaki ilişkinin de dikkate alınması gerekir. Tartışma bölümünde bu konu derinlemesine incelenmiştir. Fark analizi sonuçları ise her iki iletişim türünün de eğitim gruplarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farkının olmadığını göstermektedir ($p>0.05$). Bu nedenle, kabin memurlarının duygusal iletişim açısından eğitim düzeylerine göre bir farklılık göstermedikleri ifade edilebilir.

Duygusal kişilik tiplerinin eğitim durumlarına göre fark analizleri incelendiğinde, etkilenen kişilik tipinin yüksek lisans mezunlarında, soğukkanlı kişilik tipinin ön lisans mezunlarında ve umursamaz kişiliğin ise lise mezunlarında daha fazla olduğu görülmektedir. Fark analizi sonuçları ise bütün kişilik tiplerinin farkının da gruplar arasında istatistiksel olarak bir anlam ifade etmediğini göstermektedir ($p>0.05$). Bu nedenle, kabin memurlarının öğretim düzeylerinin, örneklemimiz çerçevesinde, duygusal kişilik tipleri üzerinde etkili olmadığı ifade edilebilir.

Stres ve iş tatmini düzeylerinin eğitim durumuna göre farkı incelendiğinde ise lisans mezunlarında stresin en fazla görüldüğü, lisansüstü mezunlarında ise iş tatmininin en yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Fark analizi sonuçları ise stres düzeylerinin eğitim durumlarına göre istatistiksel olarak anlamlı fark göstermediğini ($p>0.05$), fakat iş tatmini düzeylerinin ise farkının istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir ($p<0.05$). Buna göre lisansüstü eğitime sahip olan kabin memurlarının istatistiksel olarak anlamlı şekilde, daha yüksek iş tatmini düzeyine sahip oldukları ifade edilebilir.

Tablo 11'de duygusal iletişim boyutlarından aktif iletişimin çalışanların mesleki deneyimlerine göre en yüksek düzeyinin 1-3 yıl deneyime sahip kabin memurlarında olduğu, pasif iletişimin ise 3-5 yıl deneyime sahip kabin memurlarında olduğu görülmektedir. Ancak fark analizi sonuçları, çalışanların mesleki deneyimlerinin duygusal iletişim tipleri üzerinde istatistiki açıdan anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir ($p>0.05$). Bu durum, deneyimleri ne olursa olsun, çalışanların yaptıkları iş gereği, iletişim konusuna özen göstermesinin önemli olduğunu ve bu önemi de fark ettiklerini göstermektedir.

Kabin memurlarının mesleki deneyimlerinin duygusal kişilik tipi düzeylerine göre fark analizi incelendiğinde ise etkilenen ve umursamaz kişiliğin en fazla 0-1 yıl arası mesleki deneyime sahip çalışanlarda, soğukkanlı kişilik tipinin ise en fazla 1-3 yıl arasında mesleki deneyime sahip çalışanlarda olduğunu göstermektedir. Öte yandan fark analizi sonuçları, duygusal kişilik tipi düzeyinin kabin memurlarının mesleki deneyim düzeylerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermediğine işaret etmektedir ($p>0.05$). Bu nedenle, örneklemimiz çerçevesinde çalışanların mesleki deneyimlerinin, duygusal kişilik tipi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olmadığını ifade etmek mümkündür.

Tablo 11. Mesleki deneyime göre duygusal emek ve iş tatmini/stresi ortalamaları arasındaki farklar

	0-1 yıl arası		1-3 yıl arası		3-5 yıl arası		5 yıl üzeri		X ²	p
	X	SS	X	SS	X	SS	X	SS		
Duygusal İletişim										
Aktif İletişim	32.40	5.28	34.55	4.35	31.88	5.34	32.35	4.79	4.741	0.192
Pasif İletişim	22.73	3.43	22.35	3.79	23.27	3.99	22.85	4.23	1.990	0.575
Duygusal Kişilik										
Etkilenen Kişilik	9.27	2.05	8.65	2.32	7.97	2.82	7.98	2.62	4.715	0.194
Soğukkanlı Kişilik	15.20	2.65	16.35	2.30	15.12	2.23	15.44	2.17	3.574	0.311
Umursamaz Kişilik	11.07	3.26	9.50	2.86	10.61	2.84	9.81	2.73	3.752	0.289
İş Tatmini/Stres										
Stres	14.00	2.45	14.45	2.26	13.48	2.43	13.04	3.18	4.764	0.190
İş Tatmini	14.60	3.02	14.25	2.12	14.55	2.35	13.76	2.82	3.153	0.369

7. Sonuç

Son yıllarda gerek teknolojik gerekse bilimsel alanda yaşanan gelişmeler, beşerî sermaye kavramını ve beşerî sermayenin işletmenin sermaye bileşenleri içerisindeki önemini giderek daha fazla ön plana çıkarmıştır. Günümüzde gerek hizmet sektöründe gerekse diğer sektörlerde, işletmelerin rekabette üstünlük sağlamasında beşerî sermaye kilit rol oynamaktadır.

Özellikle hizmet sektöründe, müşteri memnuniyetinin sağlanması, örgütsel kültürün ve örgütsel aidiyet bilincinin gelişmesi, işletmenin iç ve dış paydaşlar nezdinde kurumsal itibarının daha üst düzeye taşınması gibi birçok alanda insan faktörü belirleyici olmaktadır. Çünkü hizmet sektöründe, üretim sektöründen farklı olarak, sunulan hizmeti alan müşteri ile bu hizmeti yerine getiren çalışan arasında etkileşim çok daha üst düzeydedir.

Günümüzde beşerî sermayenin yönetiminde fiziksel olmayan unsurların giderek daha ağır basması ve klasik çalışan yapısının değişmesi neticesinde, geleneksel insan kaynakları yönetim ve yaklaşımları yetersiz kalmış olup, yerini çalışanın gerek fiziksel gerekse duygusal anlamda bir bütün halde ele alındığı modern insan kaynakları yönetimine bırakmıştır. Modern insan kaynakları yönetiminde değişen rekabet koşullarına ayak uydurabilmek ve günümüzdeki müşteri-çalışan etkileşiminin dinamiklerini tam olarak anlayabilmek için, duygusal zekâ ve duygusal emek kavramlarının göz ardı edilmemesi ve çalışanların iş tatmini ile ilişkilendirilmesi gerekir.

Araştırmanın bulguları değerlendirdiğimizde, duygusal emeğin duygusal kişilik boyutunun cinsiyete göre farkları incelendiğinde ise etkilenen kişilik ile soğukkanlı kişiliğin kadınlarda, umursamaz kişilik yapısının ise erkeklerde daha baskın olduğu görülmektedir. Çalışmada elde edilen bulgu, H₁ hipotezini desteklememektedir. Teknolojik gelişmeler beraberinde, müşteri yapısının da değişmesini getirmiştir. Geçmişte bir ürün ya da hizmeti alırken müşteriler satın alma kararını vermede, günümüze göre daha kısıtlı imkânlarla sahipti. Bir ürün ya da hizmeti almak isteyen müşteri bunu gerçekleştirirken, geleneksel bilgi kaynaklarıyla kısıtlı bir karar verme süreci ile sınırlandırılmıştı. Öte yandan günümüzde internet ve özellikle sosyal medya sayesinde, müşteriler kısa süreler içerisinde ve kapsamlı bir şekilde seçim yapabilmek imkânı bulabilmektedir. Tüm bu gelişmeler daha bilinçli, inovatif ve sürekli gelişen, dinamik bir müşteri yapısının, hemen her alanda ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Duygusal emek kavramı bu bağlamda literatürde son yıllarda öne çıkan bir kavramdır. Genel olarak duygusal emeği, çalışanların yaptıkları iş sürecinde tükettikleri duygusal güç şeklinde tanımlamak mümkündür. Dolayısıyla duygusal emek tükenen bir kavram olup, tükenmesi durumunda çalışanların ilk olarak etrafındakilere ve işe karşı duyarsızlaşmasını, bunun akabinde ise kişisel anlamda kendisini başarısız hissetmesine neden olmaktadır. Modern insan kaynakları yönetiminde değişen rekabet koşullarına ayak uydurabilmek ve günümüzdeki müşteri-çalışan etkileşiminin dinamiklerini tam olarak anlayabilmek için, duygusal zekâ ve duygusal emek kavramlarının göz ardı edilmemesi ve çalışanların iş tatmini ile ilişkilendirilmesi gerekir.

Araştırma sonuçları, kadın kabin memurlarının daha fazla işlerinden memnun olduklarını, erkeklerin ise kadın çalışanlara göre daha yüksek stres düzeyine sahip olduğunu göstermektedir. Ancak gruplar arasındaki hem iş tatmini hem de stres düzeyleri arasındaki farklar, istatistiksel olarak anlamlı değildir (p>0.05). Çalışmada elde edilen bulgu, H₂ hipotezini desteklemektedir.

Araştırmaya katılan kabin memurlarının yaş gruplarına göre duygusal iletişim boyutları incelendiğinde, aktif iletişim düzeyinin 25 yaş altındaki çalışanlarda, pasif iletişim düzeyinin ise 25-34 yaş arasındaki kabin memurlarında daha yüksek olduğu görülmektedir. Çalışmada elde edilen bulgu, H₃ hipotezini desteklememektedir.

Yaş grubunun etkili olmadığı diğer iki faktör ise iş tatmini ve stres düzeyleridir. Yine burada da gerek stres gerekse iş tatmini en fazla yaşları 25 altı olan kabin memurlarında görölse de bu farklar istatistiksel olarak bir anlam ifade etmemektedir. Çalışmada elde edilen bulgu. H₄ hipotezini desteklemektedir.

Katılımcıların eğitim düzeylerine göre duygusal iletişim boyutları arasındaki farklar incelendiğinde, aktif iletişim yapısının ön lisans mezunlarında, pasif iletişim yapısının ise lise mezunlarında daha yüksek olduğu görölmektedir. Stres ve iş tatmini düzeylerinin eğitim durumuna göre farkı incelendiğinde ise lisans mezunlarında stresin en fazla göröldüğu, lisansüstü mezunlarında ise iş tatminin en yüksek düzeyde olduğu görölmektedir. Buna göre lisansüstü eğitime sahip olan kabin memurlarının istatistiksel olarak anlamlı şekilde, daha yüksek iş tatmini düzeyine sahip oldukları ifade edilebilir. Çalışmada elde edilen bulgu. H₅ hipotezini desteklemektedir.

Stres ve iş tatmini düzeylerinin eğitim durumuna göre farkı incelendiğinde ise lisans mezunlarında stresin en fazla göröldüğu, lisansüstü mezunlarında ise iş tatminin en yüksek düzeyde olduğu görölmektedir. Buna göre lisansüstü eğitime sahip olan kabin memurlarının istatistiksel olarak anlamlı şekilde, daha yüksek iş tatmini düzeyine sahip oldukları ifade edilebilir. Çalışmada elde edilen bulgu. H₆ hipotezini desteklememektedir.

Kabin memurlarının mesleki deneyimlerinin duygusal kişilik tipi düzeylerine göre fark analizi incelendiğinde ise etkilenen ve umursamaz kişiliğin en fazla 0-1 yıl arası mesleki deneyime sahip çalışanlarda, soğukkanlı kişilik tipinin ise en fazla 1-3 yıl arasında mesleki deneyime sahip çalışanlarda olduğunu göstermektedir. Çalışmada elde edilen bulgu. H₇ hipotezini desteklememektedir.

Çalışanların iş tatmini düzeyleri incelendiğinde en yüksek iş tatmini düzeyinin 6 ay ile 1 yıl arası kurum deneyimine sahip katılımcılarda, en yüksek stres düzeyinin ise 0-6 ay arası kurum deneyimine sahip çalışanlarda olduğu görölmektedir. Çalışmada elde edilen bulgu. H₈ hipotezini desteklememektedir.

Araştırmanın literatüre en önemli katkısı hava yolu sektöründe çalışanların duygusal emek düzeyleri ve iş tatmini düzeylerinin birlikte ele alınarak açıklanmasıdır. Araştırmada elde edilen sonuçların hava yolu şirketlerine yol gösterici bilgiler sağlayacağı düşünölmektedir. Kabin memurluğu duygusal emeğin çok yuğun sergilendiği bir meslektir. Günümüzde hava yolu sektörü devamlı olarak gelişmekte ve çalışan sayısı artmaktadır. Hava yolu şirketlerinin kabin memurlarının duygularını yönetebilmesi üzerine gerekli eğitimlerin verilmesi, duygusal emeğin ne kadar önemli olduğunun farkındalığı ile çalışanların mesleklerini yaparken daha bilinçli olmaları ve iş memnuniyetlerini daha fazla artacağı düşünölmektedir. Böylelikle hem hava yolu sektörüne hem de çalışanlarına fayda sağlayacaktır.

8. Yazar katkı beyanı

Çalışmada literatür taraması, makalenin yazımı, yazım denetimi ve düzenleme Kazım Çalışkan tarafından yapılmıştır.

9. Etik kurul onayı ve çıkar çatışması beyanı

Çalışmada toplanan veriler anketler yoluyla 2012 yılında toplanmış olup etik kurul izni alınmamıştır. Ancak tüm katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır. Bu çalışmanın bir kişi/kurum ile çıkar çatışması yoktur.

10. Kaynaklar

- [1] Hochschild AR. *The Managed Heart: Commercialization of Human Feeling*. London, UK, University of California Press, 2012.
- [2] Grandey AA. "Emotion Regulation in The Workplace: A New Way to Conceptualize Emotional Labor". *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(1), 95-110, 2000.
- [3] Ashforth BE, Humphrey RH. "Emotional Labor in Service Roles: The Influence of Identity". *Academy of Management Review*, 18(1), 88-115, 1993.
- [4] Morris J, Feldman D. "The Dimensions, Antecedents, and Consequences of Emotional Labor". *Academy of Management*, 21(4), 986-1010, 1996.
- [5] Topateş H, Kalfa A. "Yeni Çalışma İlişkileri Bağlamında Örgütsel Yurttaşlık ve Duygusal Emek". *İktisat Dergisi*, 513, 46-53, 2010.
- [6] Wharton AS, Erickson RC. "Managing Emotions on the Job and at Home: Understanding the Consequences of Multiple Emotional Roles". *Academy of Management Review*, 18(3), 457-486, 1993.
- [7] Kruml SM, Geddes D. "Exploring the Dimensions of Emotional Labor". *Management Communication Quarterly*, 14(1), 8-49, 2000.
- [8] Yıldız FZ. *Duygusal Emek ve Yabancılaşma İlişkisi: Kabin Memurları Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, Türkiye, 2017.
- [9] İyem C, Yıldız FZ. "Gökyüzündeki Gösteri: Kabin Memurlarının Duygusal Emek Süreçlerine Yönelik bir Araştırma". *Söke İşletme Fakültesi Priene Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-22, 2017.
- [10] Doğan A, Sığrı Ü. "Duygusal Emek: Hemşireler Üzerine Bir Çalışma". *İş ve İnsan Dergisi*, 4(2), 113-126, 2017.
- [11] Baruah R, Patrick HA. "Influence of Emotional Labour on General Health of Cabin Crew and Airline Ground Employees". *Journal of Education & Social Policy*, 1(2), 40-50, 2014.

- [12] Baş M, Kılıç B. “Duygusal Emek Boyutları. Süreci ve Sonuçlarının Engelli Turizm Pazarında Değerlendirilmesi”. *Gazi Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 2, 67-83, 2014.
- [13] Chang C, Chiu J. “Flight Attendants’ Emotional Labor and Exhaustion in The Taiwanese Airline Industry”. *Journal of Service Science and Management*, 2(4), 305-311, 2009.
- [14] Hochschild AR. *The Managed Heart: The Commercialization of Human Feeling*. Berkeley, USA, University of California Press, 1983.
- [15] Totterdell P, Holman D. “Emotion Regulation in Customer Service Roles: Testing a Model of Emotional Labor”. *Journal of Occupational Health Psychology*, 8(1), 55-73, 2003.
- [16] Chun K, Murrmann SK. “Development and validation of the hospitality emotional labor scale”. *Tourism Management*, 27(6), 1181-1191, 2006.
- [17] Hochschild AR. “Emotion Work. Feeling Rules and Social Structure”. *American Journal of Sociology*, 85(3), 551-575, 1996.
- [18] Değirmenci S. Hemsirelerin Duygusal Emek Davranışı ve Etkileyen Faktörler. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, 2010.
- [19] Dahling JJ, Perez LA. “Older Worker. Different Actor? Linking Age and Emotional Labor Strategies”. *Personality and Individual Differences*, 48, 574-578, 2010.
- [20] Eroğlu E. “Örgütsel İletişimin İş Görenlerin Duygu Gösterimlerinin Yönetimine Olan Etkisi”. *Selçuk İletişim*, 6(3), 18-33, 2011.
- [21] Kaya U, Özhan ÇK. “Duygusal Emek ve Tükenmişlik İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma”. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 3(2), 109-130, 2012.
- [22] Koçoğlu M. Çalışanların örgütlerine yönelik girişimcilik yönelimi algıları, örgüt desteği, kariyer tatminleri ve işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Otomotiv sektöründe bir araştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye, 2014.
- [23] Ertürk A, Kara SBK, Güneş DZ. “Duygusal emek ve psikolojik iyi oluş: bir yordayıcı olarak yönetsel destek algısı”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(4), 1723-1744, 2016.
- [24] Delen GM. “Emek Sürecinde Son Nokta: Duygusal Emek ve Tinsel Emek”. 1. baskı. İstanbul, Türkiye, Türkmen Kitabevi, 2017.
- [25] Diefendorff JM, Croyle MH, Gosserand RH. “The Dimensionality and Antecedents of Emotional Labor Strategies”. *Journal of Vocational Behavior*, 66(2), 339-357, 2005.
- [26] Bozkurt Ö, Bozkurt İ. “İş Tatminini Etkileyen İşletme İçi Faktörlerin Eğitim Sektörü Açısından Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 1-18, 2008.
- [27] Akıncı Z. “Turizm Sektöründe İş Tatminini Etkileyen Faktörler: Beş Yıldızlı Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama”. *Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 1-25, 2002.
- [28] Köroğlu Ö. İş Doyumu ve Motivasyon Düzeylerini Etkileyen Faktörlerin Performansla İlişkisi: Turist Rehberleri Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, Türkiye, 2011.
- [29] Kırel Ç. “Esnek Çalışma Saatleri Uygulamalarında Cinsiyet. İş Tatmini ve İş Bağlılığı İlişkisi”. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 2(28), 115-136, 1999.
- [30] Luthan F, Thomas LT. “The Relationship Between Age And Job Satisfaction: Curvilinear Results From An Emprical Study: A Research Note”. *Personel Review*, 18(1), 23-26, 1997.
- [31] Yelboğan A. “Bireysel Demografik Değişkenlerin İş Tatmini ile İlişkinin Finans Sektöründe İncelenmesi”. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 1-18, 2007.
- [32] Aşık NA. “Çalışanların iş doyumunu etkileyen bireysel ve örgütsel faktörler ile sonuçlarına ilişkin kavramsal bir değerlendirme”. *Balıkesir Üniversitesi Türk İdare Dergisi*, 467(1), 31-51, 2010.
- [33] Meyer JD, Allen N. “A Three-Component Conceptualization of Organizational Commitment”. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61-89, 1991.
- [34] Salovey P, Mayer JD. “Emotional Intelligence”. *Imagination, Cognition and Personality*, 9(3), 185-211, 1990.
- [35] Demir N. *İş Tatmini ve Örgüt Kültürü*. İstanbul, Türkiye, Türkmen Kitabevi, 2007.
- [36] Izgar H. *Endüstri ve Örgüt Psikolojisi*. 2. baskı. Konya, Türkiye, Eğitim Kitabevi, 2012.
- [37] Oral L, Köse S. “Hekimlerin Duygusal Emek Kullanımı ile İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişkiler Üzerine Bir Araştırma”. *Süleyman Demirel Üniversitesi. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 463-492, 2011.
- [38] Keleş HN. “İş Tatmininin Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisine İlişkin İlaç Üretim ve Dağıtım Firmalarına Yönelik Bir Araştırma”. *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 7(13), 242-263. 2007.
- [39] Kesici S. Bankalarda motivasyon ve iş tatmini ilişkisi ve uygulamadan bir örnek. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli, Türkiye, 2006.

